

Statsvetenskaplig tidskrift

Årgång 128 · 2026 / 1

Ny följd, årg 102. Utgiven av Fahlbeckska stiftelsen.

REDAKTIONSSEKRETERARE *Magnus Jerneck* (ansvarig utgivare)

BITR. REDAKTIONSSEKRETERARE *Björn Badersten*

FÖRBUNDSREDAKTÖR *Gissur Ó Erlingsson*

REDAKTIONSRÅD *Niklas Bolin*, Mittuniversitetet; *Douglas Brommesson*, Linnéuniversitetet; *Ann-Marie Ekengren*, Göteborgs universitet; *Edward Deverell*, Försvarshögskolan; *Lutz Gschwind*, Uppsala universitet; *Rolf Hugoson*, Umeå universitet; *Mats Lindberg*, Örebro universitet; *Jouni Reinikainen*, Stockholms universitet; *Charlotta Söderberg*, Luleå tekniska universitet; *Elin Wihlborg*, Linköpings universitet; *Björn Badersten*, Lunds universitet, biträdande redaktionssekreterare; *Magnus Jerneck*, Lunds universitet, redaktionssekreterare; *Gissur Ó Erlingsson*, Linköpings universitet, förbundsredaktör

TEKNISK REDAKTÖR *Joshua Alvarez*, Sven Eighteen

Tidskiften utkommer med fyra nummer per år.

PRENUMERATIONSPRIS 2026 430 kr, enstaka nummer 100 kr. Medlemmar i Statsvetenskapliga förbundet och studenter erhåller tidskriften till rabatterat pris. Prenumeration sker via hemsidan, genom insättning på plusgiro 27 95 65-6 med angivande av namn och adress eller genom meddelande till tidskriftens expedition. Eftertryck av tidskiftens innehåll utan angivande av källan förbjudes.

ADRESS Statsvetenskaplig tidskrift, Box 52, SE-221 00 Lund, Sverige

TELEFON 046-222 97 77 (Jerneck) 046-222 01 59 (Badersten)

TELEFAX 046-222 40 06

E-POST statsvetenskaplig.tidskrift@svet.lu.se

HEMSIDA www.statsvetenskapligtidskrift.org

TRYCK Mediatryck, Lund 2026

ISSN 0039-0747

Statsvetenskaplig tidskrift

Statsvetenskaplig tidskrift är den svenska tidskriften för statsvetare. Tidskriften publicerar vetenskapliga uppsatser, översikter och litteraturgranskningar inom statsvetenskapens alla subdiscipliner och är därtill huvudorgan för Statsvetenskapliga förbundet (SWEPSA). Svenska är huvudspråket, men tidskriften publicerar också texter på danska och norska samt i undantagsfall på engelska av författare som inte har ett skandinaviskt språk som arbetspråk.

Statsvetenskaplig tidskrift utges av Fahlbeckska stiftelsen vid Lunds universitet, med fyra nummer per år. Tidskriften utkommer år 2026 med sin 128:e årgång. Stiftelsen leds av ett flervetenskapligt sammansatt kollegium (professorer i statsvetenskap, historia, skatterätt, förvaltningsrätt, antikens kultur och samhällsliv, nationalekonomi, ekonomisk historia, socialt arbete, sociologi och statistik). Kollegiet beslutar om tidskriftens budget och övergripande policyfrågor. Tidskriftens redaktion, som är helt fristående i publicistiska frågor, består av en redaktör, en biträdande redaktör, en litteraturredaktör och ett aktivt arbetande redaktionsråd på åtta personer som sammanträder minst två gånger per år. Redaktionsrådet utses i samråd med Statsvetenskapliga förbundet och representerar flertalet statsvetenskapliga universitetsinstitutioner i Sverige.

Samtliga artiklar kvalitetsgranskas internt av två personer i tidskriftsredaktionen. Den externa kvalitetsgranskningen, med två anonyma referees per artikel, omfattar alla publicerade artiklar utom litteraturgranskningar, kortare översikter/debattartiklar och sakkunnigutlåtanden. Författaren får i samband med redaktionens beslut om publicering/refusering ta del av utlåtanden från referees.

The Swedish Journal of Political Science

Statsvetenskaplig tidskrift (The Swedish Journal of Political Science) is the Swedish journal for political scientists. The journal publishes scientific essays, review articles and literature reviews in all the subsidiary disciplines of political science and is the principle organ of the Swedish Political Science Association (SWEPSA). While Swedish is its main language, the journal also publishes texts in Danish and Norwegian and, in exceptional cases where the author does not have a Scandinavian language as his/her working language, English.

Statsvetenskaplig tidskrift is published quarterly by Lund University's Fahlbeck Foundation, and in 2026 will be issuing its 128th volume. The Foundation is led by a multidisciplinary board (professors of political science, history, fiscal law, administrative law, classical culture and social life, economics, economic history, social work, sociology and statistics), which decides on the journal's budget and overarching issues of policy. The editorial office, which is wholly independent as regards matters related to publishing, comprises an editor, a deputy editor, a literature editor, a technical editor and an active, eight-member editorial committee that meets at least twice a year. This committee is appointed in consultation with SWEPSA and represents the majority of political science faculties in Sweden.

All articles undergo an internal quality review by two members of the editorial office, and all published articles – excepting literature reviews, short review articles/opinion pieces and expert reports – an external quality review by two anonymous referees per article. Once the editorial office has made its decision to publish or reject a paper, a referees' statement will be sent to its author(s).

Innehåll 2026 / 1

Uppsatser

- TOMAS WEDIN** Den samtida liberalismens kris och minimalismproblematiken.
Marcel Gauchets samhällsfilosofi som svar på Samuel Moyns problem 7
- ULF PETÄJÄ & MIKAEL THELIN** Upplevelser av hat och hot hos nominerade
förtroendevalda till det svenska kommunvalet 2022 37

Kyrkoval i Sverige

- SVEN HORT** Mellan framtiden och evigheten. 2025 års kyrkoval 59
- MARTIN LINDSTRÖM** Valen till kyrkomötet 2001–2025 efter skilsmässan
kyrka-stat. Polarisering och politisk vindkantring 83
- ANDERS SANNERSTEDT** Ett metodologiskt problem. Kommentar till
Sven Horts ”Mellan framtiden och evigheten: 2025 års kyrkoval” och
Martin Lindströms ”Valen till kyrkomötet 2001–2025 efter skilsmässan
kyrka-stat: Polarisering och politisk vindkantring” 107

Översikter

- ROLF Å GUSTAFSSON** Styrningen som gick sin egen väg. Om peer review,
”publish or perish” och konkurrensinriktad vetenskapsstyrning 113
- ASTRID HEDIN** Universitetens demokratiska uppdrag. Vilken roll
för kollegiet? 145
- LEIF JOHANSSON** Ibn Khaldun: En kompletterande introduktion 159

Essä

- ROLF HUGOSON** Ideologi är taktik. En historia om socialdemokratins
tidiga idéutveckling 175

Litteraturgranskningar

- Linus Hagström (red.): *Är Sverige säkert nu? Perspektiv på Nato och svensk säkerhetspolitik*. Anmälan av Håkan A Bengtsson.....203
- Per Ewert: *Landet som glömde Gud. Hur Sverige under 1900-talet formades till världens mest sekulärindividualistiska land*. Anmälan av Martin Lindström....211
- Anne Applebaum: *Autokrati AB: Diktatorerna som vill styra världen*. Anmälan av Maya Ringström & Jonas Grafström.....218
- Ola Håkansson & Peter Svensson: *På engelska förstår jag ungefär*. Anmälan av Joachim Schnadt.....222
- Anders Ahlbäck, Matias Kaihovirta & Ylva Perera (red.): *Finlandssvensk antifascism. Politik, debatt och litteratur 1920–1950*. Anmälan av Ylva Stubbergaard.....230
- Antje Jackelén: *Tio tankar för själens hunger*. Anmälan av Susanne Wigorts Yngvesson.....236

Statsvetenskapliga förbundet

- GÖRAN SUNDSTRÖM** Försvaret av lagen.....239

Statsvetenskaplig tidskrifts hemsida: www.statsvetenskapligtidskrift.org

Där finns bl. a.:

- Utförliga anvisningar till författare om utformningen av manuskript för Statsvetenskaplig tidskrift (kan hämtas hem som pdf-dokument).
- Tidigare årgångar av Statsvetenskaplig tidskrift i fulltextformat – med sökfunktion till artikelarkivet.
- Information om innehållet i kommande nummer och en aktuell utgivningsplan för Statsvetenskaplig tidskrift.
- Information om prenumerationspriser och möjlighet att teckna prenumeration på Statsvetenskaplig tidskrift.
- Kontaktuppgifter till redaktionen och redaktionsrådet för Statsvetenskaplig tidskrift.

Uppsatser

Den samtida liberalismens kris och minimalismproblematiken

Marcel Gauchets samhällsfilosofi som svar på Samuel Moyns problem

Tomas Wedin

The Problem of Minimalism and The Crisis of Liberalism: On Samuel Moyn and Marcel Gauchet

The article pursues two primary objectives. First, I engage in an analysis and critique of the legal scholar and intellectual historian Samuel Moyn's oeuvre, arguing that a central concern underlying his scholarship is what I term the "problem of minimalism." This refers to the inclination to constrain political aspirations to merely preventing suffering and averting catastrophic outcomes – a tendency which, according to Moyn, has undermined liberal democracy. In response, Moyn advocates for a revival of two neglected liberal principles: emancipation and perfectionism. Second, I challenge Moyn's proposition by arguing that, from a liberal perspective, both of these principles rest on unsustainable foundations and are therefore inadequate as solutions to the problem of minimalism. Instead, I propose an alternative theoretical framework, one that more effectively addresses the issue of minimalism. This alternative draws on the institution-focused approach of the French social theorist Marcel Gauchet, one of Moyn's key intellectual influences.

We may not be able to create democracies or constitutions. Liberal freedom [in some societies] may be some way off. But we could do more than we do to stop unmerited suffering and gross physical cruelty. That I take to be the elemental priority of all human rights activism: to stop torture, beatings, killings, rape, and assault and to improve, as best we can, the security of ordinary people. My

Tomas Wedin är docent i statsvetenskap vid Högskolan i Halmstad och associerad forskare vid Centre des Savoirs sur le Politique – Recherches et Analyses, École des hautes études en sciences sociales (EHESS).
E-post: tomas.wedin@hh.se; tomas.wedin@ehess.fr

minimalism is not strategic at all. It is the most we can hope for.
(Ignatieff 2001: 173)

År 2016 framstår som en brytpunkt i den liberala demokratins efterkrigshistoria. Berlinmurens fall hade skapat föreställningen om en ny historisk era, en slutpunkt där den liberala demokratins definitiva triumf tycktes given. Men så kom Brexit. Och sedan Trump. Tilldragelser i två av världens mest symboliskt laddade liberala demokratier som inte bara utmanade den rådande ordningen utan också blottlade dess bräcklighet. Det som tidigare uppfattats som tillfälliga kriser – ekonomiska chocker, europeiska utmaningar, terrorhot – ersattes gradvis av en djupare oro: var det själva grundvalarna för den liberaldemokratiska ordningen som stod på spel? Ett flertal inflytelserika böcker kom nu som öppet diskuterade demokratins sammanbrott (Levitsky & Ziblatt 2018; Runciman 2018). Den triumfatoriska historiens-slut-perioden framstod nu inte bara som en period bland andra, utan därtill som en ovanligt kort epok.

I den uppsjö av studier över den liberala demokratins kris som publicerats har en mängd tänkvärda förklaringar anförts. Bland de mest inflytelserika tolkningarna kan nämnas: den ökade ekonomiska ojämlikheten (Piketty 2013; Streeck 2016; Crouch 2000); en nedvärdering eller rentav förkastande av den liberala demokratins principer inom eliterna (Bartels 2023; Müller 2016; Applebaum 2020; Goodhart 2017);¹ ett växande glapp mellan väljarbasen och ledarna (Goodhart 2017; Mair 2013; Mudde 2007); ett generationsgap, där äldre delar av befolkningen reagerar på vad de uppfattar vara alltför snabba progressiva förändringar av samhället (Norris & Inglehart 2019); identitetspolitikens negativa konsekvenser (Fukuyama 2018; Chua 2018; Lilla 2017; Mounk 2018; Klein 2020); effekterna av digitala medier (Tufekci 2017; Zuboff 2019); det allt starkare inflytandet av inter- och transnationella organisationer, i synnerhet ekonomiska institutioner (Brown 2015; Streeck 2014; Rodrick 2010).

I föreliggande studie uppmärksammar jag en annan, ofta förbisedd förklaring till den liberala demokratins kris. Utifrån tidigare forskning visar jag hur en i grunden välmenande strävan efter att minimera lidande och reducera risken för katastrofer gradvis har underminerat den dynamik som en gång gjorde den liberala demokratin livskraftig. Denna strävan var begriplig i ljuset av de totalitära erfarenheterna, insikten om vidden av de sovjetiska förföljelserna, Röda Khmerernas härjningar och en vacklande tilltro till möjligheten att styra ekonomiska konjunkturer. Men det var då. Mycket har hänt sedan dess, och den som önskar värna om den liberala demokratin har skäl att ompröva dogmen att ett undvikande av det katastrofala är "the most we can hope for" (Ignatieff

1 För en tidig kritik av "eliternas svek" som förtjänar en större uppmärksamhet än den i dag har, se Lasch 1994.

2001: 173). Det är denna tendens – att ha som politiskt mål att undvika det värsta – och de uttryck den tagit sig sedan 1970-talet, som jag benämner minimalismtendensen.

Perspektivet är inspirerat av den amerikanske juristen och idéhistorikern Samuel Moyn. Genom en analys av Moyns viktigaste verk ska jag visa att minimalismtendensen utgör ett återkommande tema i hans forskning, och härigenom illustrera några iögonfallande uttryck som minimalismtendensen tagit sig under de senaste femtio åren.² Minimalismtendensen, framhåller jag, är ett centralt tema i hans analys av: (i) den politiska filosofins utveckling; (ii) de sätt som de mänskliga rättigheterna mobiliserats på från 1970-talet och framåt; (iii) fördelningspolitikens skifte från jämlika förhållanden till minimalistiska trösklar; (iv) krigföringen genom ett skifte från eftersträvandet av fred till minimalistiska ”humana” interventioner; (v) kalla-krigsliberalismens defensiva fokus på att minska riskerna för det värsta snarare än att artikulera nya, konstruktiva visioner om framtiden. I samtliga fall åskådliggör Moyn olika uttryck för ett defensivt politiskt förhållningssätt som betonar minimerandet av negativa effekter på bekostnad av konstruktiva visioner som grund för politiskt handlande. I likhet med Moyn uppfattar jag denna tendens, vilken skrivs fram i artikelns första del, som en bidragande orsak till den liberala demokratins kris.

Med denna första del som fond kommer jag i artikelns andra del att presentera två principer som Moyn själv föreslår att liberalt sinnade som önskar rädda den liberala demokratin ur den pågående krisen borde reaktivera.³ Dessa två principer är (i) emancipationsprincipen respektive (ii) perfektionsprincipen.⁴ I kraft av att de utgör två mer generaliserbara försök att ingjuta ny energi och staka ut en riktning för den liberala demokratin är båda principerna av politiskt-teoretiskt intresse långt bortom Moyn själv.⁵ Jag ska emellertid argumentera för att båda principerna vilar på antaganden som, dragna till sin spets, gör dem otillfredsställande som lösningar på den liberala demokratins

2 Utöver hans avhandling om Emanuel Levinas etik, *Selfhood and Transcendence* (2000), kommer jag i analysen även inkludera hans fyra viktigaste efterkommande verk: *The Last Utopia: Human Rights in History* (2010); *Not Enough: Human Rights in an Unequal World* (2018); *Humane: How the United States Abandoned Peace and Reinvented War* (2021); samt *Liberalism Against Itself: Cold War Intellectuals and the Making of our Times* (2023).

3 Om liberalismens omvandlingar och kris finns det idag en mängd studier. Några av de mest inflytelserika är: Deneen 2018; Rosenblatt 2018; Bell 2014; 2016; Blackford 2024; Cherniss 2021; Traub 2019; Garsten 2024; Gopnik 2019; Bartel 2022; Pars 2021; Pabst 2021; Manent 2014; Freedon, Fernández-Sebastián & Leonhard (red.) 2019; Kahan 2023; Fawcett 2014; Conti & Selinger 2020; Michéa 2007; Rooney & Zoll 2024. För en ”kritisk” *counter-history*, se Losurdo 2011.

4 Moyn nämner även frikopplingen av liberalismen från progressivist- eller framstegsprincipen samt tron på förnuftet [*reason*] som särskiljande drag för den typ av kalla-krigsliberalism som kommit att dominera liberalismen i det senmoderna samhället.

5 Bland inflytelserika liberala perfektionister kan nämnas exempelvis Martha Nussbaum (2011), Joseph Raz (1986) och George Sher (1997), bland emancipationsorienterade samtida liberala tänkare kan nämnas Philip Pettit (1997), Elisabeth Anderson (1999), Will Kymlicka (1995) samt Iris Marion Young (1990).

problem. Styrkan med Moyns hittillsvarande forskningsgärning är framför allt hur han identifierar och historiskt rekonstruerar svåra utmaningar som de liberala demokratierna står inför i dag. De lösningar han föreslår är emellertid, menar jag, otillfredsställande.

För att illustrera de föreslagna lösningarnas bristfällighet kommer jag, som ett heuristiskt verktyg, att presentera modernitetskritiska invändningar mot den liberala demokratin. Inte för att modernitetskritiska förespråkare av en post-liberal ordning tillhandahåller de rätta svaren på hur problemen ska lösas. Det modernitetskritiska perspektivet syftar i texten i stället till att illustrera varför en vitalisering av emancipations- och perfektionsprincipen utgör en normativ återvändsgränd för liberalt sinnade som oroar sig för den liberala demokratis kräftgång. Textens andra bidrag, vid sidan av den inledande kartläggningen av minimalismtendensen via Moyn, är att visa varför vare sig de två modernitetsbejakade uttolkningarna av liberalismen – emancipations- och perfektionistprincipen – eller det modernitetskritiska svaret erbjuder ett övertygande svar på den liberala demokratis kris.

I artikelns tredje och avslutande del skisserar jag grunddragen i vad jag menar är ett bättre svar på den identifierade minimalismtendensen. Tillvägagångssättet är här detsamma som i textens första del: jag formulerar ett svar på minimalismtendensen via en rekonstruktion av en annan tänkare, i detta fall Marcel Gauchet, en av Frankrikes ledande politiska tänkare under de sista fyra decennierna.⁶ Jag kommer att visa på vilket sätt hans analys erbjuder ett mer övertygande liberalt svar på de senaste decenniernas politiska omvandlingar än de båda principer som presenteras i del två. I syfte att konkretisera de bitvis

6 Mellan 1980 och 2020 var Gauchet tillsammans med historikern Pierre Nora chefredaktör för samhällstidskriften *Le Débat*, vilken var ett nav i fransk samhällsanalys under 40 år. Han har etablerat sig som en okonventionell röst i den politiska mitten i det politiska samtalet i Frankrike. På ett sätt som går på tvären med dominerande höger-vänster raster har Gauchet skrivit om den liberala demokratis framväxt och utveckling samt om vilka han ser som de huvudsakliga problemen med dagens liberal-demokratiska ordning. Han utgör ett skolboksexempel på det som Larry Siedentop benämner "French liberalism" i sin klassiska text "Two Liberal Traditions" från 1979. Gauchets tänkande tog form i en reflektionsgrupp som samlade en brokig skara med tänkare: post-marxistiska teoretiker såsom Claude Lefort (1924–2010), Pierre Rosanvallon (1948–), båda tongivande teoretiker inom den nya vänstern, modernitetsskeptikern Pierre Manent (1949–), socialliberalen François Furet (1927–1997), samt den heterodoxa socialisten Cornelius Castoriadis (1922–1997). Lefort är en ikon inom den postmarxistiska vänstern som utövat ett mycket stort inflytande över i Sverige mer välbekanta tänkare som Chantal Mouffe och Jacques Rancière; Pierre Rosanvallon är professor vid Collège de France i historia och även han en förgrundsfigur inom den postmarxistiska vänstern. Cornelius Castoriadis grundade tillsammans med Lefort den Sovjetkritiska socialistiska tidskriften *Socialisme ou Barbarie* 1948 och är en av efterkrigstidens främsta autonomiteoretiker (och en av Gauchets viktigaste inspirationskällor – även om Gauchet ideologiskt står en bit ifrån honom i dag). Pierre Manent beskrivs bäst som en, för att använda Seyla Benhabibs (1996) välfunna formulering, "reluctant modernist", vilken utifrån uttalat modernitetskritiska utgångspunkter kritiserar den liberala demokratin. Som jag skrivit om på andra ställen är Moyn inspirerad av Gauchet, och har exempelvis publicerat flera artiklar om Gauchet (2004; 2005; 2009; 2012) samt påbörjat en bok med fokus på bland annat hans tänkande (Moyn 2017). Dessa kopplingar är emellertid inte någonting som jag kommer fästa någon vikt vid här, där det är kraften i deras argument som står i fokus snarare än tankarnas ursprung. För den intresserade hänvisar jag till Wedin 2025 och Wedin 2023b.

abstrakta historisk-politiska argumenten i Gauchets resonemang kommer jag avslutningsvis att fokusera på hans analys av förändringarna i grundutbildningssystemet från 1970-talet och framåt. Hans kritik av skolpolitiken illustrerar på ett tacksamt vis på vilket sätt han menar att vi kan motarbeta den senmoderna minimalisttendensen. Det konstruktiva förslag som härvid presenteras är textens tredje och sista bidrag.

Genom dessa tre bidrag – (i) minimalismproblemet som framhålls via Moyns historiska arbete, (ii) kritiken av de tre förslagen på lösningar (emancipations- respektive perfektionistprincipen och det modernitetskritiska svaret), samt (iii) det mer attraktiva liberala, modernitetsbejakande svar som jag skriver fram via Gauchets historisk-politiska analys – önskar jag bidra till en fördjupad förståelse för den liberala demokratins kris.

Till sist ett förtydligande gällande artikelns struktur och argument: textens argumentation i del två och tre står inte och faller med antagandet i del ett. Det är fullt möjligt att inte acceptera att minimalismtendensen skulle vara ett problem men ändå intressera sig för de aspekter som framhålls i del två och tre, där jag för fram argument mot inflytelserika tankegångar i samtida politisk teori, tolkningar vilka inte endast kan anföras som svar på minimalismtendensen utan även på andra samhällsliga problem.

Samuel Moyn och minimalismproblematiken

POLITISK-TEORETISK MINIMALISM

I slutet av sin avhandling – *Selfhood and Transcendence: Emmanuel Levinas and the Origins of Intersubjective Moral Theory, 1928–1961* – för Samuel Moyn ett principiellt resonemang rörande de politisk-teoretiska implikationerna av Levinas författarskap. I syfte att framhålla fördelarna med Levinas politiska teori jämför han den med två av de mest inflytelserika politiska filosoferna i det senmoderna samhället: John Rawls och Jürgen Habermas.

Både Rawls och Habermas menar, enligt Moyn, att deras respektive former av proceduralism är ”tunna”, eller minimalistiska teorier,⁷ och båda två antar de att de ”genom att avstå från att ta ställning i substantiella frågor, kan omdefiniera den substantiella moraliska idén om lika respekt som en proceduriell princip och därigenom säkerställa dess acceptans” (Moyn 2000: 440). Moyns huvudsakliga invändning mot denna minimalistiska proceduralism är att de underliggande antaganden om individuella rättigheter och ömsesidig respekt som skapas genom ett hypotetiskt kontrakt är ett uttryck för en alltför snäv

7 Strängt taget förefaller detta, framhåller Moyn med rätta, något förhastat: ”they are different. For example, one could imagine very complex rules of ”procedural” interaction; and one could imagine a ”substantive” view that imposed only minimal demands on those who hold it” (Moyn 2000: 440).

förståelse av politik.⁸ Vid sidan av den vanliga (och legitima) komunitära invändningen mot Rawls – att vi inte kan undvika substantiella moraliska antaganden om människan för att förstå varför någon skulle acceptera Rawls antaganden bakom okunnighetens slöja – lyfter Moyn även fram ett mer originellt argument för Levinas position.

Enligt Levinas kan friheten bara realiseras genom ett institutionellt ramverk: ”att vara fri är att bygga en värld i vilken man kan vara fri” (Levinas citerad i Moyn 2000: 445). Genom att uppmuntra det enskilda subjektet att hela tiden interagera med sin omvärld med blicken fäst *bortom* den förhandenvarande ordningen, mot framtiden, fångar Levinas intersubjektivitetsetik, menar Moyn (2000: 445), bättre än den kontraktualistiska traditionen hos Rawls och Habermas vad som krävs av medborgarna för att en demokratisk ordning ska fungera. Att vara ett moraliskt subjekt, att praktisera den etik som Levinas förordar, inbegriper härigenom ett ställningstagande för framtiden, emot den förnöjsamma acceptans av nuet som Moyn identifierar hos Rawls och Habermas. Det är, annorlunda uttryckt, en etisk position som både förutsätter en institutionell förankring och inbjuder till ett ifrågasättande av samma institutionella former. Variationer på detta argument är ett återkommande inslag i Moyns historisk-politiska *oeuvre*. Genom att betona hur intersubjektivitetsetiken pekar bortom det förhandenvarande, och på så vis är mer ambitiös än proceduralismen, men utan att förutsätta någon form av substantiellt mål som politiken syftar till att infria – ”den politiska finalitetens sirensång” (Moyn 2000: 444, 446) – erbjuder Levinas en medelväg mellan den politisk-filosofiska minimalismen och finalitetsteoriernas maximalism, såsom de kommer till uttryck hos postliberala modernitetskritiker och i harmoniorienterade varianter av utopisk socialism (varom jag skriver mer i del två).

POLITISK MINIMALISM: MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER SOM DET SENMODERNA SAMHÄLLET SISTA UTOPI

Den innebörd som vi lägger i de mänskliga rättigheterna idag, argumenterar Moyn för i *The Last Utopia: Human Rights in History*, sträcker sig endast tillbaka till 1970-talet. Det är först i det senmoderna samhället som de mänskliga rättigheterna kommit att mobiliseras som ett ideal avsett att skydda individen *mot* staten. Dessförinnan, såsom de kommer till uttryck i den första deklARATIONEN av *les droits de l'homme et du citoyen* 1789 fram till 1970-talet, artikulerades de som en politisk princip vilken skulle realiseras *genom* staten, som en del i ett större projekt syftande till att skapa ett nytt, mer jämlikt och fritt samhälle

8 Moyn är inspirerad av Charles Larmores (1996) kritik av den position som såväl Habermas som Rawls representerar, men liknande kritik har formulerats inom de i sig mycket annorlunda tänkare som klumpats samman under epitet kommunitarister, såsom katoliken Charles Taylor (vilken politiskt drar åt någon form av personalistisk hållning), de amerikanska vänsterikonerna Michael Sandel och Michael Walzer, samt den modernitetskritiske Alasdair MacIntyre.

genom en demokratisering av territorialstaten. De mänskliga rättigheternas triumf i det senmoderna samhället beskrivs omväxlande som en ”seger för en global moralitet mot statscentrerad politik” (Moyn 2010: 43), ett ”misslyckande för mer maximalistiska visioner om politisk förändring” till förmån för en ”moralisk kritik i en tid av politisk *closure*” (Moyn 2010: 141). De mänskliga rättigheterna har i det senmoderna samhället omvandlats till en sista utopi för de som önskar minimera lidandet i en politiskt desillusionerad värld. De har, kort sagt, kommit att bli ”the most we can hope for” (Ignatieff 2001: 173).

Anledningarna till detta är enligt Moyn inte något cyniskt kalkylerande från särskilda klassintressen som vissa forskare försökt att empiriskt påvisa (jmf Whyte 2019). Enligt Moyn är en mycket viktigare förklaring till att mänskliga rättigheter fick sitt ”genomslag” under 1970-talet att mer ambitiösa politiska projekt, i synnerhet socialismen, kollapsade. Detta innebar att mänskliga rättigheterna förvandlades till en projektionsyta för alla tänkbara former av förhoppningar om en bättre framtid – förväntningar som de mycket snart skulle visa sig oförmögna att infria. Kort efter att de mänskliga rättigheterna återopats som ett alternativ till tidigare ”stora politiska projekt”, kom de att laddas med förväntningar på framtiden, och alltmer framstå som ett uttryck för ”den maximalism som de triumferade genom att undvika” (Moyn 2010: 9). Men det var dömt att misslyckas redan från början, och de mänskliga rättigheterna förvandlades snart till en ”minimalistisk utopi” (Moyn 2010: 218). De historiska erfarenheter mot bakgrund av vilka de ursprungligen artikulerades, såsom exempelvis totalitarismen, är nu emellertid ”long since gone”, och de måste därför utvärderas på nytt i ljuset av de senaste decenniernas politiska erfarenheter (Moyn 2010: 226).

EKONOMISK MINIMALISM: MÄNSKLIGA RÄTTIGHETER I EN OJÄMLIK VÄRLD

I sin sista bok om de mänskliga rättigheterna, *Not Enough: Human Rights in an Unequal World* (2018), fokuserar Moyn på den omstridda frågan om relationen mellan de mänskliga rättigheternas ställning i det senmoderna samhället och den parallella framväxten av en nyliberal ekonomisk ordning och den snabbt ökande ekonomiska ojämlikheten, globalt såväl som inom liberala demokratier.⁹ Till skillnad från tänkare såsom Wendy Brown och Slavoj Žižek, för vilka de mänskliga rättigheterna i det senmoderna samhället har fungerat som en snedvridande ideologisk form där individen interPELLERAS som ett abstrakt, atomistiskt rättssubjekt, frikopplat från samhället, hävdar Moyn att de mänskliga rättigheterna som politisk form i sig inte kan anklagas för att ha verkat som en

9 Frågan om relationen mellan de mänskliga rättigheterna, nyliberalism och ojämlikhet framstår alltmer som ett fält i sin egen rätt, vid sidan av det större fält som benämns den historiska vändningen inom de mänskliga rättigheterna. För översikter och analyser av dessa diskussioner, se Wedin & Wilén 2024 och Wedin 2023.

snedvridande kraft. Problemet med de mänskliga rättigheterna i det senmoderna samhället är i stället att de är *en otillräcklig motvikt* i en ojämlik värld; de är en "powerless companion", men de är inte en ideologiskt snedvridande kraft som Brown och Žižek hävdar (Moyn 2014). De har haft lite, om något, att erbjuda mot den nyliberala samhällsordning som växte fram på 1970-talet, eftersom de "helt enkelt inte har något att säga om materiell ojämlikhet" (Moyn 2018: 216).

I linje med hur Moyn argumenterar i *Last Utopia* pekar han på att problemet med hur de mänskliga rättigheterna har mobiliserats i det senmoderna samhället är att de utformades som en kritik riktad mot staten, med stöd av icke-statliga MR-organisationer. Genom att de i växande utsträckning kommit att bli det raster varigenom politiken tar form, där fördelningsfrågor reducerats till att säkra ett materiellt minimum, har de möjliggjort en stadig expansion för den nyliberala *tricke-down*-politik som "intensifierat den materiella hierarkin" (Moyn 2018: xii). Och då inte bara i form av att stärka den privata äganderätten, utan även i form av trösklar som skyddas av positiva rättigheter för de svaga – i stället för att betraktas som en konfliktfylld och politiskt laddad fördelningspolitisk fråga. Det är i första hand på detta sätt, i kraft av att ha fungerat som en minimalistisk tröskel, som de bidragit till den liberala demokratins nuvarande predikament.¹⁰

MILITÄR MINIMALISM: HUMANE: HOW THE UNITED STATES ABANDONED PEACE AND REINVENTED WAR

I samband med ett symposium på temat mänskliga rättigheter år 2021 sade Moyn sig ha "retired from the field" och gav senare under samma år ut *Humane: How the United States Abandoned Peace and Reinvented War*.¹¹ I blickfånget vilar här det humanitära krigets framväxt. Moyn analyserar dess idéhistoriska rötter i 1700-talet fram till dagens krig mot terrorismen. Humaniseringen av kriget, menar Moyn, tycks ha den etiskt-politiskt svårsmälta effekten att legitimera och på så vis göra ett lågintensivt krig till ett permanent tillstånd. En röd tråd i argumentationen är att det växande inflytandet av idén om det humanitära kriget i konkreta situationer har medfört en ökande närsynthet i frågor gällande krigets strukturella orsaker. Bestialiska handlingar fördöms ofta utan att de sätts i relation till de hierarkiska internationella relationer vari de genomförs och de strukturer som dessa relationer är sammanflätade med. Parallellt med att fördömanden av övergrepp i faktiska stridsituationer ökar, minskar intresset för frågor gällande de institutionella ramverk som möjliggör

10 Även om kritiken mot politisk minimalism inte försvunnit i *Not Enough*, överskuggas den helt av hans kritik av den ökade distributiva ojämlikheten: den ekonomiska minimalismens fatala konsekvenser för den liberal-demokratiska ordningen (Wedin 2023; Wedin & Wilén 2024).

11 "Human Rights Between the Past and the Future", symposium, 25-26 maj 2021, organiserat av författaren et al.

exploatering. Moyn citerar den verkställande direktören för Human Rights Watch, Kenneth Roth:

Vi var inte emot krig per se. Vi förhöll oss inte till frågan om vem som var den aggressiva parten, vem som var den defensiva, vem som kan hållas ansvarig för att ha startat kriget, vem som har rätt, vem som har fel. (Roth citerad i Moyn 2021: 205)

Det humanitära kriget och det sätt som de mänskliga rättigheterna har praktiserats på i det senmoderna samhället går i detta avseende hand i hand: båda är uttryck för och bidrar till att underblåsa en världsordning där minimerandet av lidande har kommit att bli "the most we can hope for" (Ignatieff 2001: 173). Liksom i *Last Utopia* argumenterar Moyn för att 1970-talet var en milstolpe; det var nu som "det humanitära kriget föddes" (Moyn 2021: 192). Studiens centrala budskap är att framväxten av ett regelverk som syftar till att humanisera kriget har ersatt idealet om en fredlig värld.

LIBERAL MINIMALISM: LIBERALISM AGAINST ITSELF: COLD-WAR INTELLECTUALS AND THE MAKING OF OUR TIMES

Kalla-krigsliberalismen kontrasterar Moyn mot de liberala traditioner som bidrog till dess utveckling fram till kalla kriget: de förutnämnda principerna om (i) människans emancipation samt en eller annan form av (ii) perfektionistisk människosyn (vilka vi ska återvända till i del två).¹² Med kalla-krigsliberalismen kom själva idén om en emanciperad mänsklighet i stället att betraktas som "proto-totalitär till sina effekter om inte i sina intentioner" (Moyn 2023: 4). Den liberala frihetsprincipen, insisterade kalla-krigsliberalerna, handlar om att försvara den existerande friheten: hellre en individens frihet från staten "i en jämmerdal" än att utvidga och fördjupa den genom ett "fantasifullt och terroristiskt 'självförverkligande' genom kollektiv politisk förändring" (Moyn 2023: 4).

Vidare, snarare än att betrakta människan som formbar och historien som en kraft att sätta i rörelse för att förbättra mänskligheten, som liberala perfektionister som John Stuart Mill och Thomas Hill Green gör, kom människans natur nu att betraktas som "mörk och aggressiv", i behov av tydliga begränsningar (Moyn 2023: 5). Som exempel på denna tendens framhåller Moyn den liberal-konservativa Gertrud Himmelfarb (gift med nykonservatismens "gudfar" Irving Kristol), inte minst hennes betonande av arvsyndens betydelse för en bättre förståelse av människan.¹³ Vid sidan av Himmelfarbs augustinska pessimism och betonande av människorna som "fallen creatures", lyfter Moyn

12 Vilken av Moyn får illustreras av Judith Shklar, Isaiah Berlin, Karl Popper, Gertrude Himmelfarb, Hannah Arendt samt Lionel Trilling.

13 Uttrycket är hämtat från Barry Gewens nekrolog över Kristol i *New York Times*, 18 september 2009.

även fram Harold Trillings tolkning av Freud och detets potentiellt destruktiva energier (Moyn 2023: 5). Med Judith Shklar som exempel pekar Moyn på hur kalla-krigsliberaler efter 1900-talets bittra erfarenheter inte lämnar något utrymme för historiskt agentskap utan retirerar till en minimalistisk strävan efter ”minskandet av fysisk exploatering” och ondska (Moyn 2023: 36).

Ett genomgående drag i Moyns arbete är att han på ett övertygande sätt illustrerar hur flera av de problem som han framhåller växte fram som svar på tidigare politiska erfarenheter. Poängen som han vill göra med detta är att världen förändrats och att vi är i behov av att ompröva flera av de grundläggande politiska kategorier som strukturerar det politiska livet: inte minst hur vi ser på individuella rättigheters politiska roll och vilka problem det för med sig att politiken i liberala demokratier reducerats till en konkurrens mellan olika defensiva visioner, ett de minst dåliga alternativens imperium.¹⁴ För att hantera den samtida liberala demokratins kräftgång behöver vi uppdatera de politiska kategorier med hjälp av vilka vi begripliggör vårt predikament. Så långt Moyns kritik. Låt oss nu titta närmre på de lösningar som han själv föreslår på den liberala demokratins kris.

Perfektionism och emancipation som lösning på den liberala demokratins aktuella kris

EMANCIPATIONSPRINCIPEN

Till liberaler som önskar rädda den liberal-demokratiska ordningen ur sin delvis självförvållade kris föreslår Moyn att de vänder sig till en äldre liberal tradition, där emancipation och perfektionism utgjorde centrala principer. Idén om individens emancipation som ligger till grund för den progressiva traditionen vilar på det Prometheuska antagandet om att människan fullt ut kan förstå sin omvärld, och härigenom även kan frigöra sig från de bojor som begränsar henne och, ytterst, bemästra världen. Människan antas vara född fri och obunden av de förmoderna, metafysiska föreställningarna om en i relation till individen externt givet Ordning (Hulak 2023, Gauchet 1995; 2002; 2017; Honneth 2007: 33). Politikens och samhällets uppgift är att frigöra individen från de externa hinder som antas begränsa hennes medfödda frihet – från nedärvda traditioner och det språk som springer ur dessa frihetshämmande traditioner (dekonstruktion), de institutionellt förmedlade fördomar som vördas som kunskap (symboliskt våld), de olika hinder som inskränker individens frihet på marknaden (från Adam Smith fram till dagens förespråkare av en fri

14 Formuleringen ”de minst dåliga alternativens imperium” är hämtad från en bok om liberalismens historia av den franske samhällsteoretikern Jean-Claude Michéa, *L'empire du moindre mal: essai sur la civilisation libérale* (2007).

marknad),¹⁵ de lagar som skyddar egendomsinnehavarna mot de egendomslösa (Marx), och så vidare.¹⁶

Emancipationsprincipen har förvisso tolkats på olika vis av både liberaler och socialister under olika perioder. För båda står emellertid, som begreppet indikerar, människans frigörelse i centrum. Från de transatlantiska revolutionerna och framåt har staten använts som ett verktyg för att undanröja de hinder – reella (socialister och socialliberaler) eller formella (liberaler) – som har ansetts stå i vägen för individens fria utveckling. Principen utgör härigenom en grundbult i de rörelser som bidragit till att utforma den moderna, representativa liberala demokratin. Samtliga större sociala rörelser som bidragit till att skapa det samhälle som vi lever i har på ett eller annat sätt åberopat emancipationsprincipen: den proto-liberala rörelsen som stred för lika fri- och rättigheter både före och under den franska revolutionen, antislaverirörelsen, kvinnorättsrörelsen, arbetarrörelsen, liberaler och socialister – från 1800-talets början fram till idag.

Som modernitetskritiker är snabba med att framhålla vilar emellertid emancipationsprincipen på en till synes olöslig spänning: ett konsekvent tillämpande av principen tycks leda till skapandet av en helt omedierad individ, tömd på alla de egenskaper som – på gott och ont – gör oss till människor (Strauss 1999 [1953]); Milbank & Pabst 2016; Milbank 2012; MacIntyre 2013 [1981]); Deneen 2018; 2023, Manent 2006; 2018). Deras huvudargument är att de strukturer och mellanmänniska band som villkorar enskilda individers handlande förvisso är begränsande, men det är också dessa strukturer och band som bidrar till att göra en individ mänsklig: det är vad som ger henne en mänsklig form (Manent 2006: 181).

Skillnaden mellan liberaler och socialister är i detta avseende, enligt samma kritiker, försumbar. Socialisters kritik av den råa materialism och underminerande av mellanmänniska band som kapitalismen har visat sig medföra är förvisso begriplig. Icke desto mindre vilar även den, i den utsträckning som dess yttersta mål är individens emancipation, på samma paradox: i den mån den socialistiska kritiken inte sträcker sig bortom det moderna samhällets löfte om människans "frigörelse" vilar även den på motsvarande självmotsägelse. Utan några substantiella vägledande principer, en externt given normativ grund, bortom den i grunden negerande kritiken av kapitalismens begränsningar, menar dessa kritiker, leder även socialismen in i en återvändsgränd. Såväl tillskyndarna av den rådande minimalistiska ordningen som dess socialistiska kritiker är i detta avseende ett symptom på en samhällsordning där människan vänt ryggen åt den yttre måttstock, det *telos*, som människor tidigare använt

15 Med den väsentliga skillnaden att den stat som Smith kritiserade i flera avseenden ägnade sig åt andra saker än de folkvalda i dagens liberala demokratier.

16 För en fördjupad kritik av emancipationsprincipen som normativ utgångspunkt för politiska rörelser, se Wedin 2024a.

som en kompass för sitt handlande (Milbank & Pabst 2016; Strauss 1999; Deneen 2018; 2023; Manent 2018). Som Patrick Deneen formulerar det i sin uppmärksammade bok *Why Liberalism Failed* (2018: 3):

Liberalism has failed – not because it fell short, but because it was true to itself. It has failed because it has succeeded. As liberalism has “become more fully itself,” as its inner logic has become more evident and its self-contradictions manifest, it has generated pathologies that are at once deformations of its claims yet realizations of liberal ideology. A political philosophy that was launched to foster greater equity, defend a pluralist tapestry of different cultures and beliefs, protect human dignity, and, of course, expand liberty, in practice generates titanic inequality, enforces uniformity and homogeneity, fosters material and spiritual degradation [...]

Oavsett vilka invändningar man kan resa mot denna modernitetskritik i övrigt sätter den fingret på ett grundläggande problem med att motivera politiska projekt med hänvisning till idén om mänsklig emancipation. Dragen till sin spets pekar emancipationsprincipen mot en ”utopi” där individen ska frigöras från de institutioner som begränsar henne; institutioner som emellertid också utgör det ramverk som möjliggör för henne att praktisera frihet, bortom de flyktiga ögonblicken av frigörelse som realiseras när den rådande ordningen utmanas eller omkullkastas genom revolutioner (Machiavelli 2008 [1531]; 2019 [1532]; Arendt 2006; Arendt 2021; Ehnmark 1994; Gauchet 2002; 2017; Arentshorst 2018; Wedin 2024a).

PERFEKTIONISM

Låt oss nu titta närmare på varför inte heller perfektionsidén är en framkomlig väg för en liberal lösning på de problem som Moyn identifierar, såsom ett abstrakt och ensidigt fokuserande på individuella rättigheter, värnande om de svagaste snarare än politiska visioner om ett jämlikt samhälle, samt en minimalistisk begränsning av liberalismen till en ideologi för att motverka det värsta. Försöket att relatera liberalismen till en perfektionistisk föreställning om människan, enligt vilken försvaret av individens frihet på ett eller annat sätt anses skapa bästa tänkbara förutsättningar för hennes ”blomstring”, oavsett hur detta *telos* definieras, är en begriplig lockelse för liberaler, liksom för progressiva tänkare överlag. Sedan liberalismens genombrott under 1800-talets första decennier har många liberala tänkare rotat sina resonemang i sekulariserade och temporaliserade (framtidinriktade) perfektionistiska idéer (Stråth 2015: 342). I avslutningen av sitt berömda anförande om *La liberté des anciens et celle des modernes* vid Athenum i Paris år 1819 argumenterar exempelvis Benjamin Constant, en av de första uttalade liberalerna, för att vi bör försvara

den moderna formen av frihet eftersom detta skapar de bästa tänkbara förutsättningarna för mänsklig perfektion, definierat som utvidgandet av "vårt förnuft" [*nos lumières*] samt utvecklandet av våra "kapaciteter" [*facultés*] (Constant 2010[1819]: 617).¹⁷

Problemet med perfektionistprincipen är att man genom att stipulera ett ideal mot vilket individerna bör sträva löper en risk för att bakvägen smyga in ontologiskt grundade normativa antaganden. Det var precis den typen av antaganden som den moderna frihetsprincipen formulerades i kontrast mot. Det existerar "ingenting sådant", som Hobbes skriver, "som ett *finis ultimus* eller *summum bonum* som det talas om i de gamla moralfilosofernas böcker" (Hobbes 2004: 110). Och det är just denna typ av antaganden, här exemplifierat av Hobbes, som modernitetskritikerna vänder sig emot.

Därmed inte sagt att det inom ramen för en övergripande modernitetsbejakande hållning, vare sig den betraktas som liberal eller socialistisk, inte skulle finnas utrymme för att försvara någon form av substantiell perfektionism. En sådan position förutsätter emellertid att det finns ett facit för vad en liberal eller socialistisk position inbegriper: ett rättesnöre utifrån vilket vi på begreppsliga grunder skulle kunna utesluta all form av teleologi från dessa politiska strömningar: vi *vet* att en socialistisk eller liberal samhällsordning skulle kräva just *dessa* egenskaper, det är därför vi förordar ett odlande av *dessa* egenskaper (och inte för att Gud, eller Historien, Nationen eller någon annan externt given metafysisk storhet önskar detta av oss).¹⁸ Moyn har naturligtvis helt rätt i att det finns flera exempel på sådana förhållningssätt, även bland politiska rörelser och tänkare som betraktas som portalfigurer i den moderna traditionen.

Mitt argument är att ett liberalt svar på de problem som Moyn identifierar i sitt författarskap är mer övertygande om det utgår ifrån premisser som är mer intuitiva och normativt övertygande än emancipations- eller perfektionistprincipen. Det finns, ska jag visa, kritiska resurser inom ramen för ett, i strikt bemärkelse, sekulärt förhållningssätt att formulera ett liberalt försvar för den liberala demokratin utan att behöva hemfalla åt vare sig "den politiska finalitetens sirensång" (perfektionismen) eller de normativa återvändsgränder som emancipationsprincipen fastnar i (2000: 444).

17 Det finns åtskilliga liberala tänkare som resonerat på liknande vis. Utöver Constant kan exempelvis John Stuart Mill, Alexis de Tocqueville, Thomas H. Green nämnas, samt, från vår samtid, Joseph Raz (1993).

18 Ett sådant konceptuellt tillvägagångssätt ska vägas mot för- och nackdelarna med ett nominellt tillvägagångssätt, där man i stället undersöker exempelvis vad liberalism är genom att analysera argumenten hos de framträdande rörelser och tänkare som explicit själva har definierat sig som liberaler. Det finns naturligtvis för- och nackdelar med båda tillvägagångssätten. En fördel med det konceptuella tillvägagångssättet är att man härigenom kan upprätthålla tydligare gränser och därmed få större analytisk klarhet. Ett allvarligt problem är emellertid att man ofrånkomligen gör begreppet i fråga statiskt och löper en stor risk att naturalisera fenomen – såsom en ideologi – vilka inte är statiska utan, som många forskare visat, historiskt föränderliga (se exempelvis Rosenblatt 2018).

En institutionscentrerad frihet: Marcel Gauchets analys av den liberala demokratins kris

Jag har ovan urskilt tre alternativa förhållningssätt till den minimalistiska liberal-demokratiska ordning som Moyn ur olika perspektiv har belyst. Utöver (i) emancipationsprincipen och (ii) den perfektionistiskt grundade samhällskritiken framträder indirekt även en tredje form av minimalismkritik: den öppet modernitetskritiska. I kontrast till den moderna frihetsprincipen förordar de sistnämnda ett återaktiverande av det förmoderna antagandet att det finns en av oss oberoende Natur som vi bör eftersträva. I den följande och avslutande delen kommer jag via Marcel Gauchet skissera konturerna till ett alternativt, fjärde, svar på minimalismproblematiken.

Gauchets forskning kretsar kring relationen mellan de båda grundbultarna i den moderna liberal-demokratiska ordningen – (i) individuell och kollektiv frihet samt (ii) att få till stånd ett konstruktivt samspel mellan de båda – och hur dessa kan sättas i spel för att stärka löftet om en rättighetsgrundad liberal demokrati i det senmoderna samhället. I en artikel publicerad 1980 om de mänskliga rättigheternas nya ställning i västvärlden formulerar Gauchet det som ska bli en central utgångspunkt i hans analys av skillnaderna mellan det moderna och det senmoderna samhället.

Karaktäristiskt för det senmoderna samhället, menar Gauchet i likhet med Moyn, är en alltmer hämmad och defensiv politisk ordning: ett tillstånd av politisk minimalism. Till skillnad från Moyn betraktar han emellertid det nya sättet att politiskt mobilisera de mänskliga rättigheterna på som en central drivkraft i förändringarna från 1970-talet och framåt; det sätt som de mänskliga rättigheterna mobiliserats på i det senmoderna samhället är inte primärt ett symptom på bristen på utopiskt tänkande, utan i sig en bidragande orsak till den samtida liberalismens kris. Samtidigt som de mänskliga rättigheterna på ett lovvärt sätt mobiliserades mot totalitära regimer under 1970-talet, började de alltmer även i liberala demokratier att betraktas som den främsta källan till politisk legitimitet. Från både höger och vänster kom politiken i allt större utsträckning att kretsa kring skyddet av ”de formella friheterna och individens rättigheter” (Gauchet 1980: 6). Under de decennierna som därefter förflutit har Gauchet arbetat med att systematiskt vidareutveckla sina analyser av effekterna av denna förändring.

De mänskliga rättigheterna utgör en av de tre poler som Gauchet menar givit form åt, och alltjämt strukturerar, den liberal-demokratiska ordningen. Den andra polen är det politiska [*le politique*]. Med detta avser han det sätt genom vilket ett samhälle symboliserar sig självt som en politisk gemenskap, vilket sedan 1600-talet är nära förbundet med territorialstaten. Den tredje polen är den socialhistoriska, eller temporala orienteringen (*le social-historique*). Härmed avses det sätt som en given politisk ordning orienterar sig på temporalt,

det vill säga vilken vikt som tillskrivs det förflutna, nuet och framtiden, samt vilken roll som en föreställd evighet eventuellt spelar.

Den moderna liberal-demokratiska ordningen, menar Gauchet, har tagit form i ett samspel mellan dessa tre poler. Från de transatlantiska revolutionerna fram till idag har förskjutningar mellan de tre polerna bidragit till att omstrukturera samhället. Samhället har under denna period dragit i riktning mot olika poler. En period av stark obalans inföll mellan 1900 och 1945 i och med att de totalitära experimenten nådde sin kulmen. Då trängdes rättighetspolen tillbaka till förmån för en stark orientering mot framtiden i kombination med en starkt symbolisk laddad centralmakt, i vissa fall så kraftfull att den liberala demokratin ersattes av totalitära regimer i stater som Tyskland och Italien (Gauchet 2010). Den politiskt mest vitala perioden, då relationen mellan de tre polerna var i relativ balans, uppfattar Gauchet ha varit efterkrigsperioden, fram till 1970-talets krisår.

Problemet med det samhälle som tagit form från 1970-talet och framåt är att en ny obalans har uppstått, där rättighetspolen har överbelastats och de mänskliga rättigheterna kommit att betraktas som en *tillräcklig* grund för politiskt handlande (Gauchet 2010: 2017). Problemet är således inte, som hos flera modernitetskritiker, att den moderna individcentreringen (underblåst av de mänskliga rättigheterna) leder till ett *bellum omnium contra omnes* (Manent 2006; 2018; Milbank 2012; Milbank & Pabst 2016). Problemet är de *förväntningar* som projicerats på de individuella rättigheterna i kölvattnet av att andra utopiska projekt har förlorat sin dragkraft (Gauchet 1980; 2002; 2017). Argumenten känns igen från Moyns (2010) studie av de mänskliga rättigheterna som en sista utopi.

Till skillnad från historikern Moyn är emellertid samhällsteoretikern Gauchet mer utförlig i sin syn på hur han uppfattar att de minimalistiska tendenserna, inte minst förskjutningen mot individuella rättigheter, kan stävjas och hur den liberala demokratin kan stärkas. De mänskliga rättigheterna är förvisso en utmärkt inspirationskälla för att kritisera förtryckande politiska strukturer. Men de är otillräckliga för att tillhandahålla visioner för en annorlunda framtid, bortom ett negerande av det förhandenvarande (Gauchet 1980). De saknar den historiskt förankrade projektion in i framtiden som politiken i liberala demokratier är beroende av för sin överlevnad (Gauchet 1980: 3; Gauchet 2003: 205; Gauchet 2024).

Problemet med den rättighetscentrerade politiken, frikopplad från temporalt förankrade visioner om samhället, är att den underminerar det institutionella ramverk genom vilket vi stärker våra individuella fri- och rättigheter samt praktiserar vår i tiden utsträckta kollektiva frihet (i kontrast till de kortvariga perioderna av frigörelse som vissa generationer fått erfa). Den rättighetscentrerade politiken antar den förrådiska formen av att vara något

som existerar bortom den institutionella ordning ur vilken den ursprungligen växte fram, vilket i sin tur underminerar det institutionella ramverk genom vilket individens fri- och rättigheter ytterst skyddas.

Problematiken återkommer i flera av Gauchets verk (1980; 2002; 2017; 2024]. På grund av försvagningen av de två poler som syftar till att orientera individerna bort från det omedelbart förhandenvarande (den politiska och den socialhistoriska polen), och mediera deras begär och rädslor på sätt som får dem att blicka bortom det omedelbart förestående, lämnas successivt ett allt större spelutrymme för individen att i stället försöka tillfredsställa sina behov här och nu (Gauchet 2002; 2017). Syftet med denna mediering är således inte att individerna ska ledas mot de högre mål som kalla-krigsliberaler (med rätta) kritiserade de totalitära rörelserna för – det klasslösa samhället, ”själva historiens frammarsch” frihet, folket ”sanna” röst etcetera (Berlin 1984: 145). Utmaningen består i stället i att kanalisera individernas begär och rädslor på ett sätt som samspelar med och stärker de institutioner som den liberala representativa demokratin vilar på, och vilka individens frihet ytterst är avhängig. Det är alltså inte en fråga om ”positiv” (Berlin 1957) eller ”republikansk” frihet (Skinner 1980; Pettit 1997) kontra en ”negativ” individcentrerad liberal frihet. Denna typ av dikotomier är tvärtom ett symptom på den kalla-krigsliberalism som Moyn tecknat konturerna av. De är ett uttryck för vad Gauchet, på goda grunder, menar är en historisk-politisk återvändsgränd.

Kombinationen av den totalitära kommunismens definitiva politiska bankrutt och underminerandet av socialismen som en praktiskt verksam inspirationskälla för politiska rörelser gav under 1970-talet upphov till den period av segdragen politisk desorientering som vi fortfarande lever i. Inte för att socialismen skulle ha varit ”rätt” politiskt svar. Socialismens styrka låg i stället i att den som politisk vision framtvungade ett ställningstagande från företrädare från andra politiska läger att formulera alternativa politiska framtidsvisioner, andra sätt att förstå det rådande samhällets plats i historien. Tillsammans fungerande dessa olika visioner som en vitaliserande kraft för den representativa liberala demokratin (Gauchet 2017). För att bryta med det rådande dödläget krävs därför nya politiska visioner som kan bidra till att skapa en bättre balans mellan de tre polerna: individens rättigheter, den symboliska gemenskapen genom det politiska, samt den historiska orienteringen. Tendensen mot att förstå politiska problem i ekonomiska termer – det som ofta benämns nyliberalism – är den logiska följd av en politik som frikopplats från historiskt förankrade visioner om framtiden och strävan efter att symboliskt mediera samhället som något mer än summan av enskilda individuella intressen. Problemet med mobiliseringen av mänskliga rättigheter i senmoderna liberala demokratier är att den inte grundas i historiskt förankrade politiska visioner bortom individen

och hennes fri- och rättigheter. Först och sist står här den rättighetsbärande individen.

Gauchets analys överensstämmer med de antaganden om individuell frihet och jämlikhet som den liberala demokratin vilar på. Samtidigt belyser han och tar på stort allvar de specifika utmaningar som det moderna individcentrerade samhället ställs inför, utmaningar vilka modernitetskritiker menar gör den moderna frihetsidéen till en etisk och politisk återvändsgränd. Det är genom att formulera en institutionsmedierad idé om frihet, där individens fri- och rättigheter bäst antas skyddas genom ett robust institutionellt ramverk, som Gauchets analys av den liberala demokratin skiljer honom åt från de tre konkurrerande förhållningssätt som jag tidigare identifierat.

Genom att betona den centrala roll som det politiska, i vårt samhälle representerat av territorialstaten, spelar för att symboliskt mediera och reproducera den politiska gemenskapen, och härigenom fungera som en motvikt till den individuella rättighetsfären, utgör Gauchets angreppssätt ett svar på den politiska minimalism som Moyn urskiljer i sitt författarskap. Gauchet menar att en allt starkare ovilja att symboliskt representera den politiska gemenskapen som något mer än en garant för individers negativa och positiva rättigheter har vuxit fram. Frånvaron av historiskt förankrade visioner om samhället bortom individers negativa och positiva rättigheter är en av de främsta orsakerna till den liberala demokratin aktuella kris.

Det är en kris som bottenar i en obalans mellan de tre polerna (Gauchet 2007a; 2007b; 2010; 2017). Ett särskilt problem med denna ovilja är att den spär på villfarelsen att den individuella friheten står i motsatsställning till den politiska friheten. I emancipationstraditionen är detta – spänningen mellan individuell och kollektiv – ett olösligt problem, där frihet handlar om att frigöra sig från någonting.¹⁹ Ett centralt problem i det moderna samhället är just oförmågan att se på frihet bortom frigörelse, att frihet förutsätter makt, och att makt är något som människor uppåddar när de agerar gemensamt (Gauchet 2003: 205):

Människan är inte född fri; han är född i bojor – bojor som han skapat för sig själv i syfte att kunna överleva. Miraklet i vår historia är att han har lyckats att frigöra sig från dessa, tack vare skapandet av en enorm apparat förutan vilken denna emancipation endast att varit ett fåfängt ord. Och detta för att upptäcka, i slutet av denna resa, den sanning som är lika enkel som obeveklig: att friheten aldrig ges, att den alltid måste viljas. (Gauchet 2017: 743)

Lösningen på problemet med att politik reduceras till att primärt handla om

19 Det ska förtydligas att dessa hinder både kan vara yttre och hänföras till ett negativt frihetsbegrepp och vara inre och hänföras till ett positivt frihetsbegrepp i Berlins mening.

rättigheter är således inte, vilket en del konservativa betonar, att de måste balanseras upp av tydligare skyldigheter: ”too many rights, to few responsibilities”, som Amitai Etzioni (1991) en gång formulerade det. Problemet med reducerandet av politik till ett slagfält mellan kolliderande individuella rättigheter – negativa såväl som positiva – är att det ökar misstänksamheten mot alla de institutioner vars syfte inte låter sig reduceras till ett värnande om individens rättigheter. Skolan och vårdssystemet samt andra centrala samhällsinstitutioner bidrar allihop på olika vis till att upprätthålla och värna individens fri- och rättigheter, men de undermineras om de i sitt sätt att fungera primärt kretsar kring tillfredsställandet av individuella rättigheter snarare än att förmedla kunskap respektive ge så god vård som möjligt (som i fallet med de två exemplen). Båda två är exempel på områden där individens vilja måste underkasta sig socialt givna normer om vad sanning är (i skolan) samt vad en god vård kräver (i vårdssystemet).²⁰

Den nyliberala ordning som vuxit fram under de senaste decennierna är obegriplig, menar Gauchet, om vi bortser från innehållsförskjutningen i politiken mot ett defensivt försvar av individens negativa och positiva rättigheter. Under 1970-talet tog nya politiska konfliktlinjer form mellan en höger som betonade individens emancipation genom marknadsrelaterade civilrättigheter och en vänster – de nya sociala rörelserna – som framhöll hur individens emancipation går via värnandet av rättigheter för olika underordnade grupper, oavsett om det är halva befolkningen som i fallet med kvinnor eller olika minoritetsgrupper (baserade på etnicitet, sexuell läggning eller något annat). Härigenom har politiska konflikter kommit att artikuleras i termer av individuella rättighetsmotsättningar. Varken höger- eller vänsterversionen har däremot haft särskilt mycket att säga om hur det gemensamma kan mobiliseras för att skapa den frihet som möjliggörs först genom makt, och härigenom ge samhället en önskad riktning. De har, annorlunda uttryckt, haft lite att säga om det politiska och den social-historiska orienteringen bortom ett minimalistiskt försvar av individers och minoriteters rätt till skydd (Gauchet 2003: 204–205).²¹

Till skillnad från den konventionella vänsterkritiken betraktar således Gauchet samhällets nyliberalisering *primärt* som en effekt, och inte som en orsak (2002; 2017). Det blir här tydligt hur han skiljer sig från den väl spridda föreställningen att den liberala demokratins samtida kris är orsakad av nyliberalismen, men inte fördjupar sig i hur vi historiskt-politiskt kan förstå nyliberalismen politiskt, vid sidan av ekonomisk-funktionalistiska förklaringar såsom Keynesianismens kris och effekterna av att det kommunistiska spöket

20 För en analys av hur rättighetsanspråk riskerar att underminera vårdprofessioner, se Sandegård 2025.

21 Som framgår inbegriper detta en kritik även av hur vänstern genom att bli alltmer identitetspolitisk har bidragit till den förvirring som råder, men detta är inte det centrala temat i Gauchets tolkning.

försvann med Sovjetunionens undergång. I stället menar Gauchet att nyliberalismen är den logiska följderna av en politisk ordning där den individcentrerade rättighetsformen inte balanseras upp av den socialhistoriska och den politiska polen.

Naturligtvis, betonar han, har kapitalismens omvandlingar och den tekniska utvecklingen, med internet och sociala medier, bidragit till denna dynamik (2017; 2020; 2024). Men de politiska svar som man hade kunnat ge på dessa omvandlingar var inte, och är inte, förutbestämda: de hade kunnat artikuleras på sätt som mer konstruktivt medierar relationen mellan individ och kollektiv, samt kollektivets inbäddning mellan det förflutna och framtiden. Genom att så starkt betona individens rättigheter har såväl höger- som vänsterrörelser och partier förstärkt dessa tendenser. Härvidlag kan de högerpopulistiska rörelsernas kritik förstås som en möjlighet att vitalisera den liberala demokratin: en möjlighet inte bara för liberaler utan för socialister och för konservativa att formulera historiskt förankrade visioner som kan utmana den anti-liberala högerpopulistiska visionen om ledaren som inkarnerar och kanaliserar *vox populi*.²²

Samtidigt skiljer sig den symboliska mediering som Gauchet förordar i grunden åt från den modernitetskritiska positionen. I linje med många andra modernitetsbejakande tänkare framhåller Gauchet hur det moderna samhällets särskiljande drag är just frånvaron av något externt givet mål, ett *telos*, att sträva emot. I centrum för den moderna liberala demokratin, till skillnad från det antika och de medeltida republikerna, står individens frihet (se bland annat: Manin 1995; Gauchet 1997; 2002; 2017; Larmore 2020).

Frågan om individens ställning i samhället kopplar Gauchet i sin tur till synen på konflikter i samhället. I den förmoderna teleologiska ordningen, där individen förväntades underordna sig en externt given hierarkisk ordning, ligger en harmoniidé. I det moderna, individcentrerade samhället är däremot konflikten inbyggd: det är dess livsnerv. På ett ideologiskt plan rör det sig därför om "två antinomiska ordningar" (Gauchet 2005: 365). Förvisso bygger alla samhällen på motsättningar eftersom alla samhällen innefattar grupper med motstridiga intressen. Det som särskiljer det moderna samhället från tidigare samhällsordningar är framför allt vad Gauchet benämner en "immanentisering" av det religiösa.

Med detta avser han den samhällsförändring som innebar att människor i det framväxande liberal-demokratiska samhället började betrakta sig själva och agera som autonoma individer snarare än att vara underkastade en extern

22 Och vilken, som många forskare övertygande visat, står i strid med den representativa demokratin principer. För populismen som hot mot den representativa demokratin, se Müller 2016 och Mounk 2018. Med "den representativa demokratin principer" avser jag de principer som Bernard Manin presenterar i sitt klassiska verk från 1995.

ordning (vilket är innebörden i ett religiöst förhållningssätt för Gauchet).²³ Oviljan att symboliskt mediera oss själva historiskt och politiskt är, menar Gauchet, ett uttryck för den desorientering som råder sedan de sista resterna av den religiösa ordningen vittrat bort. De tydligaste sista uttrycken för ett religiöst förhållningssätt var de sekulariserande formerna av religion som de totalitära ideologierna, vilka *de facto* var bortomvärldsliga teleologier, var uttryck för. Detta är en grundbult i det som Gauchet inte skyggar för att benämna sin historiefilosofi: rörelsen från en heteronom, religiös ordning mot en autonom ordning. Den senmoderna rädslan för historiskt förankrade politiska visioner är, menar han, primärt ett symptom på den förvirring som uppstått när de sista resterna av den heteronoma ordningen försvunnit.

Två aspekter är särskilt utmärkande för den strukturellt autonoma ordning som vi lever i sedan 1970-talet. Den ena är att konflikt är en grundbult i det sätt genom vilket individerna relaterar till varandra som delar av ett samhälle (Gauchet & Lefort 1971; Gauchet 2005: 380). Konflikter strukturerar relationerna i civilsamhället på samma vis som de kommer till uttryck i konkurrensen om centralmakten och i anspråken på individuella fri- och rättigheter. Lagen är på så vis därför aldrig en återspeglning av "folkets" odelade vilja, vilket populister gärna vill göra gällande, utan alltid – och ofrånkomligen – uttrycket för en politisk gemenskap som förenas av sina olikheter (Gauchet & Lefort 1971).

Den andra aspekten är att den klyfta som ansetts skilja människan från det gudomliga i det förmoderna, religiösa samhället, den "alteritet" som det sakrala representerade i kontrast till det profana, nu successivt kommit att internaliseras och uppfattas som en integrerad del av det moderna subjektet; ett subjekt som därför är dömt att leva i främlingskap inför sig självt (Gauchet 1993: 71). Det splittrade subjekt som psykoanalysen kartlade är därför enligt Gauchet oskiljaktigt från det moderna, sekulära samhället: båda två är uttryck för att konflikt och friktion är konstitutiva för det vi är. Samhället är splittrat precis som subjektet är det. En av de främsta utmaningarna för den samtida liberal-demokratiska ordningen och det löfte om frihet som den bär på är hur vi institutionellt medierar dessa två villkor – den yttre konflikten mellan olika grupper och den inre inom individen – på ett sätt som vitaliserar den liberala demokratin. Kärnan i Gauchets politiska teori är att försöka belysa hur dessa fundamentala konflikter kan kanaliseras på sätt som stärker den liberala demokratin.

23 Men bakgrunden till denna immanentisering av det religiösa sträcker sig i hans tänkande mycket längre tillbaka. En central förändring i denna förskjutning mot en immanentisering av det religiösa är kristendomens tro på föreställningen om Guds uppenbarande på jorden genom Jesus. Detta var en tidig förskjutning i riktning bort från en heteronom ordning mot en autonom ordning: en ordning där människan stiftar sina lagar utan hänvisning till externt givna mål för det politiska handlandet. Se framför allt Gauchet 1985; 1998.

Till skillnad från de positioner som skisserades ovan tar Gauchets förhållningssätt inte avstamp i de kontroversiella perfektionistiska antaganden som vissa liberala tänkare utgått ifrån, och vilka, som vi sett, Moyn menar att liberaler som önskar rädda liberalismen från kalla-krigsliberalismens minimalism bör reaktivera. Tvärtom är det som skänker den moderna representativa demokratin sin specificitet att individen nu själv väljer sin riktning, frikopplad från *alla* former av externt givna mål – inklusive teleologiskt förankrade föreställningar om människans möjlighet till perfektion. Det moderna samhället definieras av en individcentrerad jämlikhet och konflikt, i stället för ett på förhand stipulerat ideal att sträva efter (Gauchet 2005: 377–378). Hierarki, kollektivism, harmoni och transcendent riktighetskriterier är intimt sammanlänkande liksom jämlikhet, individualism, konflikt och immanent genererade kriterier är det.

Idén om en institutionellt medierad frihet skiljer sig även åt från emancipationsprincipen. Den moderna liberala demokratin löfte om frihet realiserar, menar Gauchet, genom att de konflikter som genomsyrar samhället medieras via konkurrerande visioner om varifrån vi kommer och i vilken riktning samhället bör orienteras. Vår frihet skapas i samspel med de institutionellt medierade konflikter som karaktäriserar det moderna samhället. Den skapas inte från den i grunden religiösa föreställningen om mänsklighetens frigörelse som så många progressiva lovsjungit och fortsätter att prisa. Den moderna liberala principen om individens frihet möjliggörs bäst genom ett institutionellt ramverk som kan mediera den individuella friheten på ett sådant vis att de olika konflikter – den yttre mellan olika grupper och den inre inom individen – som den moderna liberala demokratin vilar på omvandlas till en produktiv kraft. Liksom Moyn betonar således Gauchet de problem som minimalisttendensen medför. Till skillnad från den amerikanske idéhistorikern, vilken har belyst de olika uttryck som minimalisttendensen tar sig, analyserar Gauchet problemet som ett led i en större omvandlingsprocess av det moderna samhället och den liberala demokratin plats och möjligheter häri.

Som framgått betonar Gauchet att en förutsättning för att de konflikter som ligger till grund för det moderna samhället ska bli till en produktiv kraft är en konstruktiv institutionell mediering av motsättningarna. En särställning intar här grundutbildningssystemet. Det är här som samhällets nya generationer introduceras till vårt förflutna, den värld varifrån vi kommer; det är här som grunden läggs för en både emotionell och kognitiv förståelse för de institutionella förutsättningarna för vår individuella frihet. Låt oss därför, i syfte att konkretisera vilka uttryck som resonemangen ovan tar sig i praktiken, se närmare på vilken roll grundutbildningssystemet spelar i att motverka den individcentrerade minimalisttendensen i Gauchets samhällsteori.

Institutionellt medierad frihet: utbildningssystemet som illustration av Gauchets tänkande

Gauchets tolkningar av förutsättningarna för det liberala löftet om individens frihet i den liberala demokratin väcker frågan vad han, mer precist, avser med en institution och vad det är han kritiserar när det gäller utvecklingen under de senaste decennierna. För att illustrera detta, samt svårigheten i att placera in Gauchet på en höger-vänster eller GAL-TAN-skala, ska vi vända oss till den konkreta samhällsinstitution som Gauchet ägnat sig mest åt: grundutbildningssystemet (definierat som all undervisning från 6 till 18 år).

För att förstå den obalans som uppstått mellan den individcenterade rättighetspolen och de båda andra polerna spelar grundutbildningssystemet en nyckelroll. Gauchet har samförfattat tre verk om den aktuella skolpolitiken tillsammans med utbildningsfilosoferna Marie-Claude Blais och Dominique Ottawi. De fokuserar på det franska systemet, men de tendenser som de betonar är urskiljbara i de flesta liberala demokratier i västvärlden. I samtliga tre verk betonar de den avgörande betydelse som utbildningssystemet har för att förankra medborgarna i det historiska sammanhang som de är en del av, och därigenom motverka den obalans som uppstått i det senmoderna samhället (2003; 2008; 2013). Med sina medförfattare identifierar Gauchet tre fundamentala förändringar vilka i grunden kastat om villkoren för grundutbildningssystemet. Tillsammans har dessa bidragit till tyngdpunktsförskjutningen från den politiska och den socialhistoriska polen mot den minimalistiska ordningen centrerad kring det rättighetsbärande subjektet.

En första förändring är den förskjutning som skett i relationen mellan den privata sfären (familjen) och utbildningssystemet. I det moderna samhället fungerade skolan som en brygga mellan det privata och det offentliga, där barn och tonåringar förbereddes för ett liv som medborgare i den offentliga sfären; som termen "elev" indikerar kom de dit för att bli upphöjda. Sedan 1970-talet och framåt, som ett led i de strukturella förändringar som jag skisserat ovan, har emellertid elever med föräldrar allt oftare kommit dit med förväntningar på att skolan ska respektera elevernas självständighet i nuet snarare än att tillhandahålla kunskaper med hjälp av vilka eleverna får förutsättningar för att bli autonoma. Motsättningen har blommat ut till fullo i det senmoderna samhället, men i grunden rör det sig om en spänning som är konstitutiv för det moderna samhället. I sin omedierade form leder löftet om individuell frihet till anarki. Till skillnad från modernitetskritikerna försvarar Gauchet det moderna, liberala löftet om individens frihet. Men han betonar hur denna frihet är avhängig medierande instanser såsom utbildningssystemet, vilket gör det möjligt för individen att värna om sina individuella fri- och rättigheter på ett mer ömsesidigt sätt, med hänsyn tagen till hur de individuella rättigheterna är avhängiga starka institutioner och inte står i ett motsatsförhållande till dessa (Gauchet et al. 2008: 30–32).

Den andra omvandlingen som författarna framhåller är den förändrade synen på auktoriteter i samhället, inte minst läraren som en auktoritet. Totalitarismen, menar författarna, tolkades som resultatet av en alltför auktoritär uppfostran, vilket man under efterkrigstiden gjorde upp med (Gauchet et al. 2008: 144–145). På så vis kompletterar denna tendens, vilken drevs på av skolpolitiker, den ovan beskrivna tendensen bland föräldrar att i större utsträckning värna om sitt barns självständighet och emotionella välmående på bekostnad av de kunskaper som möjliggör ett autonomt liv. Auktoritet som socialt fenomen är emellertid, menar författarna, en konstant i alla samhällen, oavsett hur man politiskt väljer att förhålla sig till det. Till att börja med är auktoritet oskiljaktigt från legitimitet. Alla samhällen, det moderna såväl som andra, vilar på normativa antaganden med hjälp av vilka val görs – val som inte uppfattas som godtyckliga utan som uttryck för något som är bättre än alternativet. För att kunna nå konsensus i liknande frågor måste människor kunna förlita sig på andra: de måste *tro* på andra personer som just auktoriteter.

Ett annat skäl till att auktoriteter kommer fortsätta att prägla individer är att vi föds in ett sammanhang, medierat via det språk (eller de språk) och den eller de kulturer som individen utgör en del av. Vissa personer får härigenom en ställning som auktoriteter eftersom människor aktivt orienterar sig mot och identifierar sig med andra (Gauchet et al. 2008: 153). Vidare, även när individer är inbegripna i valsituationer spelar auktoriteter en roll när olika handlingsalternativ vägs mot varandra. Frihet och begränsning är på så vis två sidor av samma mynt: när vi utövar vår frihet i samspel med olika begränsningar – föreställda eller faktiska är i detta avseende av underordnad betydelse – gör vi det i relation till auktoriteter. Det normativa fördömandet av auktoritetsprincipen som präglat mycket utbildningspolitiskt tänkande under efterkrigstiden har på så vis inte eliminerat fenomenet. Den främsta konsekvensen är i stället att det gjort elever sämre skickade att förstå villkoren för sin frihet – som individer såväl som medborgare (Gauchet et al 2008: 153–154).

Avståndstagandet från auktoritetsprincipen är även nära sammankopplat med kunskapens förändrade status i det senmoderna samhället. Den alltmer instrumentella kunskapssyn som vuxit sig starkare under efterkrigstiden har förstärkt den alltmer atomistiska synen på individen. Där lärarens roll underminerats av auktoritetskritiken, har tilltron till ämneskunskaper urholkats av den allt starkare inriktningen på att lära sig att lära snarare än att lära sig ett givet innehåll. Den sistnämnda tendensen har till dels motiverats av jämlikhetshänsyn – genom att fokusera på ett visst stoff premieras borgarklassens barn medan arbetsklassens söner och döttrar utsätts för ”symboliskt våld” (Bourdieu & Passeron 1964) –, till dels av marknadshänsyn: varför ägna sig åt ”korvstoppning” när vi hur som helst inte vet vilka kunskaper som kommer efterfrågas av kunskapsekonomin imorgon (Gauchet et al 2008: 78; Colla 2017; Wedin 2018; Elmersjö Åström 2021).

Dessa förändringar har förvisso skett i ett samspel med andra strukturella förändringar, i synnerhet framväxten av den så kallade kunskapsekonomin. Men skolan som institution har även – driven av politisk vilja – i betydande utsträckning bidragit till denna utveckling (Wedin 2018; Colla 2017). Och härigenom även till den obalans som uppstått, där den rättighetsbärande individen i växande utsträckning adresseras som om hennes frihet vore frikopplad från den politiska och socialhistoriska polen.²⁴ För att motverka de minimalistiska tendenserna och stärka det liberala löftet om frihet måste skolans roll i demokratin tydliggöras. Grundutbildningens kärnuppdrag bör vara kunskapsförmedling i frihetens tjänst samt att introducera eleverna till den offentliga sfären och klargöra gränsen mellan privat och offentligt för både barn och föräldrar (Gauchet et al. 2008). Som ett led i att stärka de demokratiska institutionerna krävs större tillit och autonomi för lärarna, och ett prioriterande av sanningsökande framför andra hänsyn – oavsett om det handlar om ekonomin eller en strävan efter större utfallsjämlighet. Genom att synliggöra de institutionella förutsättningarna och erbjuda eleverna redskap för att kunna historisera sig själva och förstå villkoren för deras individuella frihet kan skolpolitiken stärka den socialhistoriska och den politiska polen, som en motvikt till den rättighetsbaserade polen, och därigenom stärka den liberala demokratin.

Konkluderande sammanfattning

Genom att läsa ett antal av Moyns viktigaste verk bredvid varandra har jag visat hur hans författarskap präglas av ett intresse för hur de politiska erfarenheterna under efterkrigstiden på ett historiskt begripligt men olyckligt sätt alltså präglar det politiska livet idag. I sin forskning analyserar han samtida politiska kategorier och tendenser som kan spåras tillbaka till omvandlingar under 1970-talet och argumenterar för varför dessa kategorier och förhållningssätt är i trängande behov av att omformuleras. En särställning i hans *oeuvre* intar de politiska effekterna av vad jag benämnt ett minimalistiskt förhållningssätt, samt hur detta har bidragit till det politiska predikament som den liberaldemokratiska ordningen befinner sig i.

Därutöver presenterade jag tre idealtypiska förslag på lösningar på minimalisttendensen: emancipationsprincipen, perfektionistprincipen, samt det modernitetskritiska alternativet. Efter att ha påvisat hur de tre idealtypiska lösningarna på problemet av olika skäl är otillfredsställande, skisserade jag

24 I Sverige kom denna "vänster"-orienterade skolpolitik runt 1990 och framåt att ersättas av den marknad-sorientering som präglat skolpolitiken sedan dess. Trots väsentliga skillnader mellan dessa båda olika skoldiskurser och praktiker löper den elevcentrerade principen som en röd tråd från 1970-talet fram via valfrihetsreformen (vilken infördes parallellt med att eleverna erbjöds en uppsjö av olika kurser att välja på inom programmen) i det tidiga 2000-talets idéer om lärare som en demokratisk auktoritet som måste vinna elevernas förtroende (Wedin 2018; 2024b).

avslutningsvis en alternativ lösning på problemet via Marcel Gauchets institutionscenterade analys av den moderna demokratin.

Den moderna representativa demokratin framväxt och utveckling förstås enligt honom bäst som ett spänningsfält mellan de tre strukturerande ”poler” som dominerat det moderna samhället: rättighetspolen, den politiska samt den social-historiska polen. Liksom vid tidigare kriser menar Gauchet att den senmoderna krisen som den liberala demokratin genomgår är ett uttryck för en obalans mellan de dessa tre poler. Från 1970-talet och framåt har de individuella rättigheterna fått ett så stort spelutrymme på bekostnad av de båda andra polerna att det bidrar till att destabilisera den liberaldemokratiska ordningen. Det är denna obalans mellan de tre polerna som förklarar vårt predikament: ett defensivt minimalistiskt försvar av det som vi redan uppnått som ”the most we can hope for” (Ignatieff 2001: 173).

För att stärka det liberala löftet om individens frihet och den liberal-demokratiska ordning som burit upp detta löfte historiskt måste rättighetspolen balanseras upp av de båda övriga polerna. I syfte att illustrera hur Gauchet, mer konkret, menar att vi kan förändra detta fokuserade jag på hans analys av omvandlingarna av en specifik institution: grundutbildningssystemet. Förändringarna av grundutbildningssystemet utgör en viktig pusselbit för att bättre förstå hur obalansen mellan de tre polerna vuxit fram och fortsätter att reproduceras. Där Moyn empiriskt härleder de historiska förklaringarna till den liberala demokratin kris, fördjupar Gauchet de politisk-teoretiska implikationerna av de historiska tendenserna och försöker formulera ett bättre svar på de problem som de liberala demokratierna står inför idag, svar vilka undviker såväl emancipationsprincipens motsägelsefullheter som ”den politiska finalitetens sirensång” (Moyn 2000: 444).

Referenser

- Applebaum, Anne, 2020. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. New York, NY: Doubleday.
- Arendt, Hannah, 2004 [1951]. *The Origins of Totalitarianism*. New York: Schocken Books.
- Arendt, Hannah, 2006 [1963]. *On Revolution*. London: Penguin.
- Arendt, Hannah, 2018. *Thinking Without a Bannister*. New York: Schocken Books.
- Arentshorst, Hans, 2018. *Perspectives on Freedom: Normative and Political Views on the Preconditions of a Free and Democratic Society*. Utrecht: Utrecht University Press.
- Bartel, Fritz, 2022. *The Triumph of Broken Promises: The End of the Cold War and the Rise of Neoliberalism*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Bartels, Larry M., 2023. *Democracy Erodes from the Top: Leaders, Citizens, and the Challenge of Populism in Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Bell, Duncan, 2014. ”What Is Liberalism?” *Political Theory* 42(6), s. 682–715.

- Bell, Duncan, 2016. *Reordering the World: Essays on Liberalism and Empire*. Princeton: Princeton University Press.
- Benhabib, Seyla, 1996. *The Reluctant Modernism of Hannah Arendt*. New York: Rowman & Littlefield.
- Blackford, Russell, 2024. *How We Became Post-Liberal: The Rise and Fall of Toleration*. London: Bloomsbury.
- Brown, Wendy, 2015. *Undoing the Demos: Neoliberalism's Stealth Revolution*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Buck-Morss, Susan, 2009. *Hegel, Haiti and Universal History*. Pittsburg: University of Pittsburg Press.
- Cherniss, Joshua L., 2021. *Liberalism in Dark Times: The Liberal Ethos in the Twentieth Century*. Cambridge, Massachusetts: Princeton University Press.
- Chua, Amy, 2018. *Political Tribes: Group Instinct and the Fate of Nations*. New York: Penguin Press.
- Conti, Gregory & Selinger, William, 2020. "The Lost History of Political Liberalism," *History of European Ideas* 46(3), s. 341–54.
- Crouch, Peter, 2000. *Post-Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Deneen, Patrick J., 2018. *Why Liberalism Failed*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Deneen, Patrick J., 2023. *Regime Change: Toward a Postliberal Future*. New York: Sentinel.
- Deneen, Patrick. 2018. *Why Liberalism Failed*. New Haven: Yale University Press.
- Ehnmark, Anders, 1994. *Tre essäer om befrielse och frihet*. Stockholm: Nordstedts förlag.
- Elmersjö Åström, Henrik, 2021. "An Individualistic Turn: Citizenship in Swedish History and Social Studies Syllabi, 1970–2017", *History of Education* 50(2), s. 220–39.
- Fawcett, Edmund, 2014. *Liberalism: The Life of an Idea*. Cambridge, Massachusetts: Princeton University Press.
- Freeden, Michael, Fernández-Sebastián, Javier & Leonhard, Jörn (red.), 2019. *In Search of European Liberalism*. New York: Berghahn Books.
- Fukuyama, Francis, 2018. *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Garsten, Bryan, 2024. "A Reply to My Critics", *Journal of Democracy* 35(2), s. 173-179.
- Gauchet, Marcel, 1980. "Les droits de l'homme ne sont pas une politique", *Le débat* 3(3), s. 3-21.
- Gauchet, Marcel, 1985. *Le désenchantement du monde: une histoire politique de la religion*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 1993. "Le mal démocratique: Entretien avec Marcel Gauchet", *Esprit* 195(10), s. 67-89.
- Gauchet, Marcel, 1998. *La religion dans la démocratie*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 2002. *La démocratie contre elle-même*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 2003. *La condition historique*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 2005 [1980]. "Tocqueville, l'Amérique et nous: sur la genèse des sociétés démocratiques", i *La condition politique*. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 2007a. *L'avènement de la démocratie tome 1*. Paris: Gallimard.

- Gauchet, Marcel, 2007b. *L'avènement de la démocratie* tome 2. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 2010. *L'avènement de la démocratie* 3. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, 2017. *L'avènement de la démocratie* 4. Paris: Gallimard.
- Gauchet, Marcel, Blais, Marie-Claude Blais & Ottavi, Dominique, 2014. *Transmettre, apprendre*. Paris: Stock Éditions.
- Gauchet, Marcel, Blais, Marie-Claude & Ottavi, Dominique, 2003. *Pour une philosophie de l'éducation*. Paris: Hachette.
- Gauchet, Marcel, Blais, Marie-Claude & Ottavi, Dominique, 2008. *Conditions de l'éducation*. Paris: Stock Éditions.
- Goodhart, David, 2017. *The Road to Somewhere: The Populist Revolt and the Future of Politics*. London: Hurst & Company.
- Gopnik, Adam, 2019. *A Thousand Small Sanities: The Moral Adventure of Liberalism*. New York: Basic Books.
- Harvey, David, 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford: Oxford University Press.
- Havertz, Ralf, 2019. "Right-Wing Populism and Neoliberalism in Germany: The AfD's Embrace of Ordoliberalism", *New Political Economy* 24(3), s. 385-403.
- Hobbes, Thomas, 2004 [1651] *Leviathan*. Göteborg: Daidalos.
- Hulak, Florence, 2023. *Histoire libérale de la modernité: Race, nation, classe*. Paris: PUF.
- Ignatieff, Michael, 2001. *Human Rights as Politics and Idolatry*. Princeton: Princeton University Press.
- Kahan, Alan, 2023. *Freedom from Fear*. Princeton: Princeton University Press.
- Klein, Ezra, 2020. *Why We're Polarized*. New York: Avid Reader Press.
- Larmore, Charles, 1996. *The Morals of Modernity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lasch, Christopher, 1994. *The Revolt of the Elites and the Betrayal of Democracy*. New York: W.W. Norton & Company.
- Lefort, Claude & Gauchet, Marcel, 1971. "Sur la démocratie: le politique et l'institution du social", *Textures* (2-3), s. 7-78.
- Levitsky, Steven, & Ziblatt, Daniel, 2018. *How Democracies Die*. New York: Crown Publishing Group.
- Lilla, Mark, 2017. *The Once and Future Liberal: After Identity Politics*. New York: Harper.
- Losurdo, Domenico, 2011. *Liberalism: A Counter-History*. London: Verso.
- Machiavelli, Niccolò, 2008 [1531]. *Republiken: Diskurser över de tio första böckerna av Titus Livius*. Stockholm: Atlantis.
- Machiavelli, Niccolò, 2019 [1532]). *The Prince*. Cambridge: Cambridge University Press.
- MacIntyre, Alasdair, 1981. *After Virtue: A Study in Moral Theory*. Notre Dame: University of Notre Dame Press.
- Mair, Peter, 2013. *Ruling the Void: The Hollowing of Western Democracy*. London: Verso.
- Manent, Pierre, 2006. *Tocqueville et la nature de la démocratie*. Paris: Gallimard.
- Manent, Pierre, 2014. "The Crisis of Liberalism", *Journal of Democracy* 25(1), s. 131-141.

- Manent, Pierre, 2018. *La loi naturelle et les droits de l'homme*. Paris: PUF.
- Manin, Bernard, 1995. *Principes du gouvernement représentatif*. Paris: Flammarion.
- Milbank, John & Pabst, Adrian, 2016. *The Politics of Virtue: Post-Liberalism and the Human Future*. New York: Rowman and Littlefield.
- Milbank, John, 2012. "Against Human Rights Liberty in the Western Tradition", *Oxford Journal of Law and Religion* 1(1), s. 203-234.
- Mirowski, Philip & Plehwe, Dieter, 2015. *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Mouck, Yascha, 2018. *The People vs. Democracy: Why Our Freedom Is in Danger and How to Save It*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Moyn, Samuel, 2000. *Selfhood and Transcendence: Emmanuel Levinas and the Origins of Intersubjective Moral Theory, 1928-1961*. Berkeley: UCLA Press.
- Moyn, Samuel, 2004. "Of Savagery and Civil Society: Pierre Clastres and the Transformation of French Political Thought", *Modern Intellectual History* 1(1), s. 55-80.
- Moyn, Samuel, 2005. "Savage and Modern Liberty: Marcel Gauchet and the Origins of New French Thought", *European Journal of Political Theory* 4(2), s. 164-187.
- Moyn, Samuel, 2009. "The Assumption by Man of His Original Fracturing: Marcel Gauchet, Gladys Swain, and the History of the Self", *Modern Intellectual History*, 6(2), s. 315-341.
- Moyn, Samuel, 2010. *The Last Utopia: Human Rights in History*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Moyn, Samuel, 2012. "Claude Lefort, Political Anthropology, and Symbolic Division", *Constellations* 19(1), s. 37-50.
- Moyn, Samuel, 2014. "A Powerless Companion: Human Rights in the Age of Neoliberalism", *Law and Contemporary Problems*, 77(4), s. 147-169.
- Moyn, Samuel, 2018. *Not Enough: Human Rights in an Unequal World*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Moyn, Samuel, 2022. *Humane: How the United States Abandoned Peace and Reinvented War*. London: Verso.
- Moyn, Samuel, 2023. *Liberalism Against Itself: Cold War Intellectuals and the Making of our Times*. New Haven: Yale University Press.
- Mudde, Cas, 2007. *Populist Radical Right Parties in Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Müller, Jan-Werner, 2016. *What Is Populism?*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Norris, Pippa & Inglehart, Ronald, 2019. *Cultural Backlash: Trump, Brexit, and Authoritarian Populism*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Nussbaum, Martha. 2011. *Creating Capabilities: The Human Development Approach*. Massachusetts: Harvard University Press.
- Pabst, Adrian, 2021. *Postliberal Politics: The Coming Era of Renewal*. New Jersey: Wiley.
- Pars, Vittoria Emanuele, 2021. *The Wrecking of the Liberal World Order*. London: Palgrave Macmillan.
- Piketty, Thomas. *Le Capital au XXIe siècle*. Paris: Seuil.

- Rancière, Jacques, 2004. "Who is the Subject of Rights of Man", *The South Atlantic Quarterly* 103(2/3), s. 297-310.
- Rancière, Jacques, 2005. *La haine de la démocratie*. Paris: La Fabrique Éditions.
- Raz, Joseph, 1987. "Autonomy, Toleration, and the Harm Principle", i Ruth Gavison (red.), *Issues in Contemporary Legal Philosophy*. Oxford: Oxford University Press.
- Raz, Joseph, 1986. *The Morality of Freedom*. Oxford: Oxford University Press.
- Rodrick, Dani. 2011. *The Globalization Paradox: Democracy and the Future of the World Economy*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Rooney, James Dominic & Patrick Zoll, 2024. *Beyond Classical Liberalism: Freedom and the Good*. London: Routledge.
- Rosenblatt, Helena & Geneen, Ref. 2012. *French Liberalism from Montesquieu to the Present Day*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rosenblatt, Helena, 2018. *The Lost History of Liberalism*. Princeton: Princeton University Press.
- Sandegård, Elin, 2025. *Den födande patienten: En rättsvetenskaplig studie om normkonflikter i förlossningsvården*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Sher, George, 1997. *Beyond Neutrality: Perfectionism and Politics*. Cambridge University Press.
- Shklar, Judith, 1957. *After Utopia: The Decline of Political Faith*. Princeton: Princeton University Press.
- Siedentop, Larry, 1979. "Two Liberal Traditions", i Alan Ryan, *The Idea of Freedom: Essays in Honour of Isaiah Berlin*. Oxford: Oxford University Press.
- Strauss, Leo, 1999. *Natural Rights and History*. Chicago: Chicago University Press.
- Streeck, Wolfgang, 2016. *How Will Capitalism End? Essays on a Failing System*. London/New York: Verso.
- Streeck, Wolfgang, 2014. *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*. London/New York: Verso.
- Traub, James, 2019. *What Was Liberalism? The Past, Present, and Promise of a Noble Idea*. New York: Basic Books.
- Tufekci, Zeynep, 2017. *Twitter and Tear Gas: The Power and Fragility of Networked Protest*. New Haven, CT: Yale University Press.
- Wedin, Tomas & Wilén, Carl, 2024. "Historicizing the Historical Turn in Human Rights Studies", *Nordic Journal of Human Rights* 42(3), s. 322-339.
- Wedin, Tomas, 2023. "Samuel Moyn and Marcel Gauchet on the Relationship Between Human Rights, Neoliberalism, and Inequality", *Nordic Journal of Human Rights* 41(4), s. 471-489.
- Wedin, Tomas, 2024a. "Universality as a Historical-Political Problem: on the Limits of Buck-Morss' Conceptualisation of Universality", *Critical Horizons* 25(2), s. 153-167.
- Wedin, Tomas, 2024b. "Equality as Enactment: An Institutional Approach", *Zeitschrift für Pädagogik* (3), s. 351-365.
- Wedin, Tomas, 2025. "On the French Origins of Samuel Moyn's The Last Utopia", *Global Intellectual History* 10(5), s. 430-445.
- Wedin, Tomas, 2018. *The Aporia of Equality: A Historico-Political Approach to Swedish Educational Politics 1946-2000*. Göteborg: Göteborgs universitet.

Zuboff, Shoshana, 2019. *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for a Human Future at the New Frontier of Power*. New York: Public Affairs.

Upplevelser av hat och hot hos nominerade förtroendevalda till det svenska kommunvalet 2022

Ulf Petäjä & Mikael Thelin

Experiences of Hatred and Threats Among Nominated Elected Representatives in the Swedish Municipal Election 2022

This article examines nominated municipal politicians' experiences of hatred and threats ahead of Sweden's 2022 election. We conducted interviews with 14 politicians—both men and women, of varying ages, representing most of the Swedish parliamentary parties. The study focused on four aspects of perceived hatred and threats: extent and location, causes, consequences, and countermeasures. One finding is that location matters—hatred and threats in the physical world are perceived as more frightening than those in the virtual world. Another finding is that party affiliation and policy issues are the primary causes for perceived hatred and threats, potentially leading to a deteriorated discussion climate. A third finding is that politicians express a need to strengthen local politicians' legal protection, especially regarding their working environment. Finally, we highlight some challenges within the research field concerning what has been studied, how it has been investigated, and how the results are interpreted and presented.

Introduktion¹

Hat och hot mot politiker riskerar att undergräva demokratin. Om politiker – till följd av upplevd eller faktisk utsatthet – väljer att själv censurera sig eller att hoppa av från sina politiska uppdrag kan konsekvensen bli att det demokratiska

1 Föreliggande artikel bygger på en rapport (Thelin & Petäjä 2024) med skillnaden att artikeln enbart behandlar data inhämtat från intervjuer och utelämnar rapportens enkätdata (se vidare avsnittet "Data och metod" nedan). Intervjuerna har härvidlag fått ett större utrymme, och resultat och analys har vidare utvecklats. Artikelns avslutande diskussion skiljer sig också från rapporten.

Ulf Petäjä är lektor i statsvetenskap och Mikael Thelin lektor i kulturgeografi, båda verksamma vid Akademin för Lärande Humaniora och Samhälle (LHS), Högskolan i Halmstad.
E-post: ulf.petaja@hh.se, mikael.thelin@hh.se

samtalets kvalitet försämras och att det politiska systemet försvagas. Det är därför problematiskt att det i rapporter från svenska intresseorganisationer (t.ex. SKR 2022), myndigheter (t.ex. Brå 2023) och i den offentliga debatten har givits signaler som pekar på en ökad förekomst av hat och hot mot politiker. I en svensk kontext riktar sig forskning om hat och hot främst mot individer som är verksamma inom olika samhällsviktiga funktioner och som är engagerade i samhällsfrågor (se Brottsoffermyndigheten 2021; FOI 2020). Det handlar exempelvis om hat och hot mot journalister (se t.ex. Björkenfeldt 2024), politiker (se t.ex. Eriksson m.fl. 2023; Håkansson 2021; 2023; Korsell m.fl. 2020) och opinionsbildare (se t.ex. FOI 2020). Det innebär att undersökningar om hat och hot mot politiker i stor utsträckning är begränsade till det man kallar "grå litteratur".

En forskningsöversikt av Thelin och Petäjä (SKR 2024) visar att det internationella forskningsfältet som berör hat och hot mot politiker både är omfattande och heterogent. Den tidigare forskningen karaktäriseras dock företrädesvis av kvantitativa studier som med hjälp av statistik belyser orsaker, omfattning och konsekvenser av hat och hot (se t.ex. Håkansson 2023: 33). Kvalitativ forskning, baserad på politikernas beskrivningar, förekommer emellertid inte i samma omfattning. Även forskning kring politikernas upplevelse av hur hat och hot hanteras och motverkas (dvs. åtgärder) är begränsad.

Utifrån den tidigare forskningens fokusområden, förklarings teorier och metodanvändning har Thelin och Petäjä identifierat tre huvudsakliga inriktningar. Dessa tre kan benämnas som den *demokratiska*, den *psykologiska* samt den *genusbaserade* inriktningen, varav den sistnämnda är den mest omfattande (se SKR 2024). Den genusbaserade inriktningen har huvudsakligen fokuserat på kvinnliga politikernas utsatthet (se t.ex. Bjarnegård m.fl. 2022; Collier & Raney 2018; Dalton 2019; Erikson m.fl. 2023; Håkansson 2021; Håkansson 2023; Johnson-Myers 2023; Oswald 2023; Sorrentino m.fl. 2022). Förutom att den tidigare forskningen främst har inriktat sig mot kvinnliga politiker, har den även främst inriktat sig mot politiker med höga befattningar. Majoriteten av de som verkar för att upprätthålla demokratin – både internationellt och i Sverige – är dock lokalpolitiker (t.ex. kommun- eller regionpolitiker) och innehar inte höga befattningar. Lokalpolitiker utgör en viktig roll för demokratin, inte minst för upprätthållandet av det demokratiska systemet och som rekryteringsbas för högre politiska befattningar. Det är kunskapsmässigt problematiskt, som Southern och Harmer (2021) påpekar, att en stor del av den tidigare forskningen tenderat att fokusera "...on the most high-profile MPs and the worst instance of abuse or not included male MPs in their study..." (s. 259).

Vi menar således att forskningsfältet har ett behov av kvalitativa studier som baseras på a) politikernas beskrivningar av sina upplevelser av utsatthet för hat och hot; b) både manliga och kvinnliga politikernas beskrivningar av sina upplevelser samt c) beskrivningar från lokalpolitiker. Denna studie avser

därför att bidra med kunskap om svenska kommunpolitikernas upplevelser av hat och hot. Tidigare rapporter (se t.ex. Brå 2023) har pekat på att politikernas upplevda utsatthet för hat och hot är högre i samband med valår (se valåren 2014, 2018, 2022 i Brå 2023: 40). Eftersom val utgör kärnan i ett demokratiskt system är det av särskilt intresse att studera politikernas upplevelse i samband med dessa. Materialet består av semistrukturerade intervjuer med 14 svenska kommunpolitiker som har upplevt hat och hot och som var nominerade inför kommunfullmäktigevalet 2022.

Som nämnts ovan har tidigare forskning främst fokuserat på orsaker, omfattning och konsekvenser av hat och hot (se t.ex. Håkansson 2023; Thelin & Petäjä 2024). Val av intervjuer som metod innebär emellertid att omfattningen inte är möjlig att studera. Däremot lämpar sig metoden väl för att undersöka politikernas upplevelse av orsaker, konsekvenser och åtgärder. Följande frågeställningar har varit vägledande för studien:

- (a) Vilka orsaker upplever kommunpolitiker bidrar till förekomsten av hat och hot?
- (b) Vilka konsekvenser, för dem själva och för demokratin, upplever kommunpolitiker att hat och hot kan leda till?
- (c) Vilka centrala åtgärder lyfter kommunpolitiker fram när det handlar om att försöka motverka och handskas med förekomsten av hat och hot?

Översikt av forskningsfältet

Den dominerande forskningsinriktningen inom forskningsfältet karaktäriseras av att den främst belyser genusdimensioner av hat och hot. Företrädesvis har forskning inom denna inriktning tagit sin teoretiska utgångspunkt i feministiska teorier, vilket exempelvis tydliggörs av Collier och Raney som benämner forskare inom denna inriktning som "feminist political researchers" (2018: 434). Inom inriktningen förekommer emellertid även forskning som anlägger ett bredare intersektionellt teoretiskt perspektiv där – förutom könstillhörighet – andra maktordningar (t.ex. etnicitet, sexuell läggning, religion) analyserats för att försöka förstå hat och hot mot kvinnliga politiker (se t.ex. Al-Rawi m.fl. 2022; Kopytowska 2021; Kuperberg 2021). Forskning inom denna inriktning sätter således normer, värderingar och maktstrukturer i fokus för att bidra med kunskap ur skilda aspekter gällande hat och hot mot kvinnliga politiker. Eventuella kunskapsmässiga problem med att vetenskapligt enbart belysa det ena könets utsatthet har emellertid inte fått särskilt mycket uppmärksamhet inom forskningsfältet. Krook och Sanín (2020) lyfter dock fram avsaknaden av jämförelse mellan kvinnor och män som en vetenskaplig brist som påverkar vår uppfattning och förståelse för hat och hot som fenomen. Samtidigt ser de en

farhåga med jämförelser, eftersom de menar att det dels skulle riskera att flytta fokus från det genusbaserade våldet, dels att det skulle riskera att skapa en falsk teoretisk symmetri mellan kvinnliga och manliga politikernas upplevelser. Southern och Harmer (2021) lyfter också fram medias roll för vår uppfattning och förståelse för hat och hot som problematiskt. Detta eftersom de menar att media okritiskt har rapporterat om kvinnliga politikernas utsatthet, utan att problematisera det faktum att det saknas vetenskapliga rapporter som lyfter fram manliga politikernas utsatthet (eller båda könen).

En annan inriktning inom forskningsfältet karaktäriseras av att den belyser politiska och demokratiska aspekter av hat och hot mot politiker. Forskning inom denna inriktning har dock lite skilda karaktärsdrag. Exempelvis karaktäriseras en grupp av studier av att de primärt undersöker vilka konsekvenser sociala medier har för demokratin och dess politiska företrädare (se t.ex. Bauschke & Jäckle 2023; Kim 2022; Mitchelstein m.fl. 2020; Paz m.fl. 2021; Piñero-Otero & Rolán 2020; Theocharis m.fl. 2020). En annan grupp av studier karaktäriseras av att deras huvudsakliga syfte har varit att undersöka vem som drabbas, hur det tar sig uttryck, omfattning, etc. (se t.ex. Bjørgo m.fl. 2022; Gorrrell m.fl. 2020; Thomas m.fl. 2019; Unkel & Kümpel 2022; Ward & McLoughlin 2020). En tredje, mindre grupp, karaktäriseras av att de undersökt hat och hot mot politiker specifikt kopplat till extremistiska eller kriminella grupper (se t.ex. Alesina m.fl. 2019; Daniele & Dipoppa 2017; Korsell m.fl. 2020). Inriktningen har bidragit med kunskap om bland annat vem som drabbas och varför, omfattning, hur det tar sig uttryck, konsekvenser för demokratin och dess politiska företrädare samt de sociala mediernas roll gällande förekomsten av hat och hot mot politiker. Exempelvis kopplas ofta förekomsten och omfattningen av hat och hot mot politiker samman med den ökade förekomsten av kommunikation och kommunikationskanaler på sociala medier.

En tredje, mindre forskningsinriktning, karaktäriseras av att den belyser frågor som berör psykologiska aspekter av hat och hot som riktas mot politiker. Inom denna inriktning har studier bland annat belyst hur politiker handskas med hat och hot (se t.ex. Marijnissen m.fl. 2020), vilka hälsoeffekter hat och hot kan leda till (se t.ex. Every-Palmer m.fl. 2015; James m.fl. 2016a; James m.fl. 2016b; Pathé m.fl. 2014) samt hur samhället strategiskt kan stödja de politiker som blir utsatta (se t.ex. Celuch m.fl. 2022; Elad-Strenger m.fl. 2021). Forskning inom denna inriktning har bidragit med kunskap och förståelse gällande aspekter såsom affektiv polarisering i demokratiska samhällen, skilda strategier för att handskas med hat och hot, vad som driver fientlighet och vad det kan leda till, etc. Analys och förklaringar inom inriktningen har en tydlig koppling till skilda psykologiska teorier.

Inom forskningsfältet har kvantitativa metoder varit dominerande. När det gäller metod för insamling av empiriskt material i kvantitativa studier så är enkäter den vanligaste metoden följt av datainsamling via sociala medier

(t.ex. Twitterflöde). Gällande kvalitativa studier är intervjuer, samt diskursiva text- och innehållsanalyser, de mest framträdande metoderna för insamling av empiri. En viktig skillnad när det gäller metodval är att man med hjälp av bland annat enkäter och intervjuer studerar hur budskapet *upplevs* av mottagaren, medan det är det *faktiska budskapet* – oavsett hur mottagaren upplever det – som studeras med hjälp av exempelvis Twitterflöden. Att den tidigare forskningens metodval inneburit att mätningarna till stor del inriktats mot individers upplevelser av hat och hot snarare än mot objektiv mätning av faktisk förekomst, utgör en utmaning för forskningsfältet. Exempelvis menar Ward och McLoughlin (2020) att det är problematiskt att en så stor del av den tidigare forskningen bygger på självrapportering via intervjuer och enkäter. En självrapportering bygger på en individs upplevelser och härrör ur individens uppfattning och tolkning av en specifik situation eller händelse. Samma situation, eller liknande situation, kan upplevas på annat sätt av en annan individ. En individs uppfattning och tolkning är i sin tur föränderlig eftersom kontextuella, kulturella, sociala och samhälleliga förändringar och diskurser påverkar vad individen uppfattar och tolkar in i skilda situationer (se t.ex. Korsell m.fl. 2020; Marijnissen m.fl. 2020). Med andra ord måste en ökad (eller minskad) självrapportering av upplevd utsatthet inte per automatik bero på en förändring av den faktiska förekomsten.

TIDIGARE FORSKNING GÄLLANDE ORSAKER TILL HAT OCH HOT

När det handlar om vem som blir utsatt och varför, har tre huvudsakliga kategorier av orsaker förts fram i den tidigare forskningen. Den första kategorin utgår från *sakpolitiska orsaker*. Dels finns det forskning som pekar på förekomsten av individer eller grupper som försöker påverka politiker i sakpolitiska beslut (se t.ex. Alesina m.fl. 2019; Daniele & Dipoppa 2017), dels finns det forskning som menar att politiker som engagerar sig i kontroversiella sakpolitiska frågor (t.ex. migration, minoriteter) i högre utsträckning riskerar att bli utsatta för hat och hot (se t.ex. Håkansson 2021; Theocharis m.fl. 2020).

Den andra kategorin utgår från *ideologiska orsaker*. Majoriteten av den tidigare forskningen pekar mot att politiker som tillhör extrema partier (se t.ex. Bjørge m.fl. 2022), eller partier som har en mer konservativ inriktning (t.ex. Republikaner), i högre utsträckning riskerar att utsättas för hat och hot (se t.ex. Gorrell m.fl. 2020; Kim 2022; Unkel & Kümpel 2022).

Den tredje kategorin utgår från *personliga orsaker* (t.ex. kön, ålder, politisk maktposition, aktivitet på sociala medier). Den tidigare forskningen har exempelvis konstaterat att en framträdande politisk maktposition (t.ex. parlamentariker) ökar risken för att bli utsatt för hat och hot (se t.ex. Gorrell m.fl. 2020; Thomas m.fl. 2019). Gällande aktivitet på sociala medier har den tidigare forskningen även pekat på att hat och hot följer som en reaktiv respons på politiska diskussioner. Det innebär att politiker som frekvent kommunicerar via

sociala medier löper högre risk att utsättas för hat och hot (se t.ex. Bauschke & Jäckle 2023; Celuch m.fl. 2022). Ett antal studier har också pekat på att politiker som själva använder ett aggressivt eller ociviliserat språkbruk på sociala medier i stor utsträckning riskerar att utsättas för hat och hot (Mechkova & Wilson 2021; Unkel & Kümpel 2022).

När det gäller kön så pekar några av studierna på att kvinnliga politiker blir utsatta för hat och hot enkom, eller till stor del, just på grund av att de är kvinnor (se t.ex. Bjarnegård m.fl. 2022; Collignon & Rüdiger 2021). Det finns dock få studier inom forskningsfältet vars empiri pekar på några påtagliga skillnader gällande i vilken omfattning manliga och kvinnliga politiker blir utsatta för hat och hot. Snarare så pekar majoriteten av studierna, som undersökt skillnaden mellan manliga och kvinnliga politikernas utsatthet, på att det inte finns några signifikanta skillnader (se t.ex. Akhtar & Morrison 2019; Bauschke & Jäckle 2023; Bjarnegård m.fl. 2022; Bjørgo m.fl. 2022; Erikson m.fl. 2023; Herrick m.fl. 2022; Håkansson 2021; Håkansson 2023; James m.fl. 2016a; Southern & Harmer 2021; Theocharis m.fl. 2020; Unkel & Kümpel 2022; Ward & McLoughlin 2020). Med andra ord finns det svagt empiriskt stöd för att det råder ett samband mellan risken att utsättas för hat eller hot och könstillhörighet.

En möjlig fjärde kategori gällande vem som blir utsatt och varför – och som sparsamt undersökts – är att det delvis beror på *tillfälligheter*. Det finns exempelvis studier där politiker som själva upplevt sig utsatta tror att en signifikant andel av förövarna lider av psykisk ohälsa (se t.ex. Every-Palmer m.fl. 2015; Pathé m.fl. 2014). Psykisk ohälsa kan skapa ett irrationellt beteende och vem som drabbas kan således bli slumpartat.

Avslutningsvis konstaterar Ward och McLoughlin (2020) att det finns en viss ironi i att internet och sociala medier till synes har stor betydelse för spridningen av hat och hot mot politiker. Ironin består, enligt Ward och McLoughlin, i att forskningen inledningsvis främst fokuserade på de fördelar för demokratin som skulle följa med en ökad användning av digitala kommunikationskanaler. Från början lyftes exempelvis kommunikation på de sociala medierna fram som någonting positivt (bl.a. för att kunna skapa socialt engagemang för politiska frågor och för att kunna sprida information, se Mitchelstein m.fl. 2020). Idag pekar i stället en majoritet av forskningen på att kommunikationen på de sociala medierna i stor utsträckning bidrar till ökad polarisering, ökad tolerans för hat och hot mot politiker samt i förlängningen till att politiker blir alltmer utsatta (se t.ex. Every-Palmer m.fl. 2015; Kim 2022; Mitchelstein m.fl. 2020).

TIDIGARE FORSKNING GÄLLANDE KONSEKVENSER AV HAT OCH HOT

Förutom att den tidigare forskningen lyft fram att det finns skillnader mellan hur hat och hot mot manliga och kvinnliga politiker tar sig uttryck, finns det även studier som pekar på att det finns en skillnad mellan hur män och kvinnor upplever att hat och hot påverkar dem. Ett antal studier framhåller att

det får större konsekvenser för kvinnliga politiker eftersom det påverkar dem mer än vad det påverkar manliga politiker (se t.ex. Akhtar & Morrison 2019; Bjarnegård m.fl. 2022; Björge m.fl. 2022). I jämförelse med manliga politiker upplever kvinnliga politiker exempelvis i högre grad att de befinner sig i en fientlig miljö (Wagner 2022) samt en högre grad av otrygghet (se t.ex. Akhtar & Morrison 2019; Collignon & Rüdig 2021).

Möjligen har skillnaderna i hur hat och hot tar sig uttryck samt hur det påverkar könen föranlett några studier att dra slutsatsen att kvinnliga politiker utsätts för en värre form av hat och hot (se t.ex. Bjarnegård m.fl. 2022; Herrick m.fl. 2022; Håkansson 2021). Inom forskningsfältet saknas det emellertid en objektiv måttstock som stödjer slutsatsen att kvinnliga politiker blir utsatta för en värre form av hat och hot. I Sverige och i andra länder avgörs allvarligheten av ett brott utifrån en juridisk måttstock. Huruvida det exempelvis är värre att erhålla hot om att man "borde våldtas" i jämförelse med att man "borde skjutas" kan ses som en juridisk fråga. Man kan rikta invändningar mot den juridiska måttstockens logik, men utan någon objektiv måttstock är det vanskligt att avgöra vad som ska räknas som en värre form av hat och hot.

James m.fl. (2016b) menar att det är psykologiskt destruktivt att utsättas för hat och hot eftersom det kan leda till såväl personligt lidande som till förändring av livsstil. Det personliga lidandet kan ta sig skilda fysiska och psykiska uttryck, men består i grund och botten av en försämrad mental hälsa. Den tidigare forskningen pekar på att känslor av rädsla, oro och otrygghet skapar en emotionell stress hos politiker som upplever sig utsatta (se t.ex. Akhtar & Morrison 2019; Herrick & Franklin 2019), vilket i förlängningen även riskerar att påverka demokratin i stort. I en studie av Phillips m.fl. (2023) uppgav exempelvis 85 procent av de politiker som upplevde att de utsatts för någon form av hat eller hot att de förändrat sin livsstil. Förutom att politiker förändrar säkerhetsarrangemang hemma och på sin arbetsplats, riskerar hat och hot att få direkta demokratiska konsekvenser genom bland annat avhopp och själv censur (Gorrell m.fl. 2020). Förekomsten av hat och hot kan även leda till en polariserad retorik (Paz m.fl. 2021) där politiker ses som antagonister och fiender snarare än folkvalda och legitima företrädare för det demokratiska systemet (Korsell m.fl. 2020).

Om politiker till följd av hat och hot undviker att engagera sig inom vissa politiska områden, eller undviker att uttala sig i kontroversiella politiska frågor, är det ett potentiellt hot mot det öppna demokratiska samtalet och dess kvalitet. Tidigare forskning har även pekat på att om kvinnliga politiker, i jämförelse med manliga politiker, upplever att hat och hot påverkar dem mer så kan det få genusbaserade konsekvenser för demokratin (se t.ex. Herrick & Thomas 2022; 2023; Wagner 2022). Exempelvis kan följderna bli att kvinnor i högre utsträckning än män tystnar i den politiska debatten (Håkansson 2021), alternativt avstår från att delta i politiska sammanhang (Wagner 2022).

TIDIGARE FORSKNING GÄLLANDE ÅTGÄRDER MOT HAT OCH HOT

Den tidigare forskningen har sparsamt belyst hur politiker handskas med hat och hot (se t.ex. Marijnissen m.fl. 2020) och hur samhället strategiskt kan stödja de politiker som blir utsatta (se t.ex. Celuch m.fl. 2022; Elad-Strenger m.fl. 2021). Det innebär att det råder en brist gällande vem – förutom rättsväsendet – som ska ansvara för att minska eller förhindra förekomsten av hat och hot samt hur politiker som upplevt sig utsatta ska kunna handskas med situationen. Även om det förekommer i den tidigare forskningen att politiker själva har utvecklat olika strategier för att handskas med hat och hot (se t.ex. Celuch m.fl. 2022; Marijnissen m.fl. 2020) menar exempelvis Pathé (2014) att det behövs en uppbyggnad av professionella instanser dit politiker kan vända sig för att få råd och stöd. Utifrån den tidigare forskningen finns det med andra ord en avsaknad av välfungerande strategier för att såväl stävja förekomsten av hat och hot som att stödja politiker som upplever sig blivit utsatta.

Data och metod

Det empiriska materialet i denna studie bygger på data som insamlats via 14 semistrukturerade djupintervjuer (jfr Thelin & Petäjä 2024; se även not 1). Intervjuerna genomfördes med svenska politiker som var nominerade till kommunfullmäktigevalen 2022 och det är viktigt att notera att studien baseras på medverkande politikernas *upplevelse* av hat och hot och inte på faktisk förekomst. När det gäller hat och hot har respondenterna fått ta del av den svenska juridiska definitionen av dessa begrepp. Juridiken definierar och omfattar hat med begreppen *förtal* och *förolämpning*. När det gäller hot definieras och omfattas begreppet av *materiell- och fysisk skada* samt *dödshot* (se Thelin & Petäjä 2024).

Det finns en poäng, som Krook och Sanín (2020) lyfter fram, att i en intervju fokusera på vissa aspekter (t.ex. genus, ålder, etnicitet, partitillhörighet) och belysa dessa. Det finns emellertid även en problematik med att fokusera på enskilda aspekter, eftersom det riskerar att påverka respondenterna i en viss riktning. För att inte leda in respondenterna i ett visst tankemönster har vi valt att strukturera intervjuerna utifrån tre allmänna teoretiska kategorier (orsaker, konsekvenser och åtgärder). Frågeställningarna som väglett intervjuerna är således medvetet öppna till sin karaktär och det är respondenterna som får lyfta in aspekter (t.ex. genus) i sina svar kring upplevelsen av orsaker, konsekvenser och åtgärder gällande hat och hot mot politiker.

Urvalet av medverkande politiker är hämtade utifrån de 5 978 – till kommunfullmäktige – nominerade politiker som fick erbjudande om att delta i en enkätundersökning inför kommunfullmäktigevalen 2022 (se Thelin & Petäjä 2024). Ett randomiserat urval av 1 350 möjliga respondenter gjordes utifrån den totala populationen i enkätundersökningen. I slutet av februari 2023

skickades e-post till dessa kommunpolitiker med en förfrågan om de som hade upplevt sig utsatta för hat eller hot hade viljan och möjligheten att delta på en semistrukturerad djupintervju. Av de som fick förfrågan visade 14 kommunpolitiker intresse av att delta. Även om ingen som företrädde Liberalerna eller Kristdemokraterna ville eller kunde medverka, gjordes bedömningen att det fanns en god spridning gällande kön, ålder, partitillhörighet, kommunstorlek och kommunernas geografiska lokalisering bland de som visat intresse av att delta. Under cirka tre veckor under mars och april samma år genomfördes djupintervjuer (60 min per respondent via Teams eller Zoom) med samtliga 14 som tackat ja till att medverka.

FORSKNINGSETISKA ÖVERVÄGANDEN

Undersökningen är godkänd enligt Etikprövningsmyndigheten och utformad i enlighet med de riktlinjer som uttrycks av Etikprövningslagen (2003:460). Det innebär att deltagande var frivilligt och baserat på samtycke samt att deltagarna är anonymiserade.

Resultat

Intervjuerna utgick från tre frågekategorier gällande respondenternas upplevelser av hat och hot. Dessa områden var a) upplevda orsaker till hat och hot; b) upplevda konsekvenser av hat och hot; samt c) åtgärder gentemot hat och hot.

PARTITILLHÖRIGHET SPELAR ROLL

På frågan om vad respondenterna anser vara orsaken till att de utsatts för hat eller hot framträder två skilda grupper av svar. I den första gruppen – som också majoriteten av respondenterna lyfter fram – anses orsaken stå att finna i det *politiska engagemanget*. Svaren som erhöles kan delas upp i kategorierna a) sakpolitik och b) ideologi. En del respondenter anser att orsaken står att finna i sakpolitiska frågor (t.ex. gällande kontroversiella sakpolitiska beslut om vindkraft, infrastrukturella förändringar, skolnedläggning) medan andra menar att orsaken står att finna i ideologi (dvs. att de utsatts för hat eller hot enkom på grund av att de företräder ett visst parti). Skiljelinjen mellan de båda kategorierna har ingen skarp avgränsning för vissa av respondenterna, men respondenterna från exempelvis Sverigedemokraterna och Miljöpartiet lyfter tydligt fram det ideologiska som orsak.

Den andra gruppen av svar handlar om själva *bevekelsegrunden* till hat eller hot. Denna grupp kan delas upp i kategorierna a) politiska bevekelsegrunder och b) personliga bevekelsegrunder. Exempel på politiska bevekelsegrunder som framkommer från respondenterna är att ha en viss politisk maktställning (t.ex. kommunstyrelsens ordförande) och att sitta i nämnder där det fattas beslut som berör enskilda medborgare (t.ex. socialnämnden). Exempel på

personliga bevekelsegrunder som framkom är att vara aktiv på sociala medier och att vara invandrare.

Förutom det politiska engagemanget och själva bevekelsegrunden, återfanns beskrivningar av möjliga orsaker av annan karaktär. En första orsak kan placeras under kategorin *retorik*. Exempelvis lyfte två av respondenterna på skilda sätt fram riksdagspolitikernas retorik i TV-sända debatter som en bidragande orsak till hat och hot mot kommunpolitiker. De menar att det har blivit en hårdare retorik mot och mellan kommunpolitiker, där man kallar varandra ”än det ena, än det andra” och att detta är en återspeglning av hur riksdagspolitiker uttrycker sig i TV. Den ena respondenten menar att skulden främst ligger hos media som vill skapa en antagonistisk stämning genom att exempelvis låta politikerna få endast en minut på sig att besvara en fråga, medan den andre respondenten menar att riksdagspolitiker har ett särskilt ansvar för att bemöta politiker från andra partier och med andra ideologier på ett civiliserat och respektfullt sätt. Vidare upplever många av respondenterna att det allmänna samtalsklimatet blivit hårdare och tuffare över lag och att det även förekommer att lokaltidningar och politiska kollegor inom kommunen använder en ociviliserad och hatfull retorik. En del av respondenterna upplever exempelvis att lokaltidningen ”drivit kampanjer” mot dem och piskat upp en stämning där de upplevt sig utsatta. Andra vittnar om att politiska kollegor i kommunen (både inom det egna partiet och från andra partier) uttryckt hat eller hot på olika sätt. Samtidigt menar andra respondenter att stämningen politiker emellan inom kommunen är bra och att de har fått starkt stöd från såväl partikollegor som från politiker från andra partier när de blivit utsatta.

Ytterligare en orsakskategori kan benämnas som *sociala medier*. Den sammantagna bilden är att sociala medier lyfts fram som en plats där hat eller hot är vanligt förekommande. Respondenterna beskriver att sociala medier orsakar ett ständigt pågående flöde av hatiska åsikter och kommentarer och som även kan eskalera i bildandet av exempelvis hatgrupper som riktar sig mot en enskild politiker.

Sammanfattningsvis framförs av respondenterna sakpolitik och ideologi som de främsta orsakerna till upplevt hat eller hot, vilket överensstämmer med tidigare forskning (se t.ex. Håkansson 2021; Gorrell m.fl. 2020; Unkel & Kümpel 2022; Theocharis m.fl. 2020). Flera av respondenterna berättar exempelvis om specifika sakpolitiska beslut som de fattat som en orsak till hat eller hot. Det handlar bland annat om utbyggnad av vindkraft, samt nedläggning av en skola eller ett äldreboende. Förvisso är antalet respondenter i studien begränsat, men det är intressant att notera att ingen av respondenterna nämner personlig karaktäristika i form av kön som en orsak till utsatthet för hat eller hot, vilket den genusbaserade inriktningen av den tidigare forskningen lyft fram (se t.ex. Bjarnegård m.fl. 2022; Herrick m.fl. 2022; Håkansson 2023).

Hat eller hot i den fysiska världen upplevs mer skrämmande

Intervjuerna övergick därefter till att beröra hur respondenterna har upplevt att hat eller hot har påverkat dem. Flertalet av dem vittnar om att det har bidragit till att de förändrat sitt beteende på olika sätt. Det handlar exempelvis om att tänka på vilka vägar de tar för att komma till jobbet, låsa dörrar, inte låta barnen svara i telefon eller sluta umgås på restaurang med vänner. Några talade om att de installerat larm i sin bostad, fått skyddad adress och att de inte längre arbetar själva i partiets lokaler. Några respondenter har även funderat på att sluta med politik till följd av att de mått dåligt på grund av det de varit med om. Ett flertal respondenter anger att politik inte upplevs vara lika roligt längre.

Tidigare forskning har pekat på en ökad risk för självcensur (se t.ex. Gorell m.fl. 2020; Widmalm m.fl. 2024). Även om ingen av respondenterna explicit lyfter självcensur som en konsekvens menar majoriteten av dem att de minskat användningen av sociala medier och att de inte heller ger sig in i olika debatter på dessa plattformar. En del av dessa har helt upphört att använda sociala medier eftersom de upplever att det mest är "pajkastning" och "inte ger någonting". Att minska den egna exponeringen bekräftades vara en åtgärd för att bli mindre utsatt för hat eller hot. Att beteendeförändringar i vardagen är en vanlig konsekvens har även påvisats i den tidigare forskningen (se t.ex. Phillips m.fl. 2023). När det gäller förändringar på sociala medier så framkommer det att respondenterna främst har minskat sin aktivitet gällande att gilla och dela, men även att de minskat sin medverkan i diskussioner. Några respondenter framförde även att de har gjort sociala mediakonton privata.

Tidigare studier anger att den tydligaste konsekvensen för individerna är att upplevelsen av hat eller hot skapar rädsla i större eller mindre utsträckning (se t.ex. Akhtar & Morrison 2019; Bjarnegård m.fl. 2022; Bjørgo m.fl. 2022). I detta sammanhang är det viktigt att betona att flertalet av respondenterna utgick från en särskild händelse i den fysiska världen när de beskrev händelser som de upplevt som särskilt skrämmande och där de har upplevt sig som särskilt utsatta. Exempel på en särskild händelse i den fysiska världen är att man fått en hängsnara med posten; att någon placerat ut klisterlappar i form av ett hårkors i dennes panna på valaffischer; att man blivit fysiskt påhoppad vid besök på en skola; att man blivit spottad i ansiktet i en mataffär; att man fått brev med innehåll om dennes inkompetens och oduglighet; att man fått brev med dödshot mot familjen samt skadegörelse i form av försök till brand mot egendom, repad bil och målarfärg som kastats mot huset. Även anhöriga uppges ha blivit utsatta för hat och hot, och en av respondenterna menar att hens respektive har blivit helt utfrysad på sitt arbete på grund av hens politiska engagemang. Flertalet respondenter upplever att situationer med "förtäckta" eller indirekta hot är vanligt förekommande, som exempelvis att en eller flera personer har inväntat

dem efter ett möte i kommunstyrelsen eller efter ett nämndsmöte. Ett annat exempel på ett upplevt indirekt hot är en respondent, som uppgav att en person gick runt och filmade vid en valstuga på torget. Inga explicita hot eller hatfulla kommentarer uttalades, men det hade upplevts som en hotfull och utsatt situation. Ett flertal respondenter upplever även att de råkat ut för situationer som uppfattats som hatiska och hotfulla i offentliga miljöer, som exempelvis när de varit på promenad med familjen eller på restaurang med vänner. Det ska då ha kommit fram en okänd individ som uttryckt sig nedsättande eller hotfullt mot politikern i egenskap av hans politiska engagemang. Det förekom i dessa sammanhang nedsättande kommentarerna som riktades både mot person (t.ex. att de var odugliga, inkompetenta, idioter) och partitillhörighet (t.ex. att de var en "miljömuppe", rasist).

Bristande strukturer för att handskas med hat och hot

De medverkande respondenterna fick avslutningsvis besvara frågor om vilka åtgärder som de, kommunen eller någon annan har tagit till när de blivit utsatta samt vilka åtgärder de upplever vara möjliga för att minska hat och hot mot lokalpolitiker. När det gäller åtgärder som hade genomförts när de blev utsatta, finns det en rörande överensstämmelse bland respondenterna att det i dagsläget inte finns några fungerande strukturer för att handskas med hat och hot och att kommunerna måste göra mer än vad de gör i nuläget. Exempelvis framfördes att kommunen inte gav något stöd då man blev utsatt för hat eller hot. Det stöd som gavs kom från kollegor inom (och utom) det egna partiet. Det framfördes även att kommunen inte har dessa frågor på agendan och att det finns en otydlighet kring vem som ska kontaktas om det händer något. Det fanns även en uppfattning av att kommunen är en del av problemet i betydelsen att de upplever att kommunen bidragit till ökad utsatthet i form av att inte agera mot nedsättande språkbruk, särbehandling, nepotism eller mobbning från andra politiker i kommunen.

På frågan om vilka åtgärder som är möjliga för att minska hat och hot mot kommunpolitiker finns det en viss uppgivenhet bland respondenterna. De menar att det inte finns så mycket man kan göra åt problematiken med hat och hot eftersom det hänger ihop med en alltmer polariserad politik och debatt. En av respondenterna svarar exempelvis "Tja...säg det, men vi behöver en mindre hatisk debatt". En annan menar att det nog inte låter sig göras om vi inte "stänger ned Facebook". Flera av respondenterna är inne på att "lägga ned sociala medier" eller att "politikerna måste fatta beslut om algoritmer". Detta eftersom de menar att de sociala mediernas algoritmer styr informationsflödet utifrån en viss logik som leder till att användarna får en ensidig och snäv verklighetsuppfattning. En av respondenterna lyfter även fram att det finns en problematik som ligger i att folk idag är mindre engagerade i det politiska

samtalet, vilket exempelvis innebär att de inte förstår skillnaden mellan att genomföra politik på riksnivån, respektive på kommunnivån.

Avslutningsvis upplever respondenterna att de inte har samma rättsliga skydd som anställda vid kommunen eller regionen. De känner sig utlämnade och har egentligen ingen att vända sig till när de upplever sig utsatta för hat eller hot. I detta sammanhang är det välkommet att såväl regeringen (DS2024:10) som skilda jurister (Holm & Holm 2024) har uppmärksammat att det behövs ett starkare rättsligt skydd för förtroendevalda lokalpolitiker i Sverige. Den rättsliga förändringen gällande de förtroendevaldas arbetsmiljö träder i kraft 1 juli 2025. Arbetsmiljön för denna viktiga yrkesgrupp behöver i framtiden både stärkas och följas upp.

Sammanfattningsvis framkommer det under intervjuerna att det till stor del saknas strukturer angående vem som ska ansvara för att minska eller förhindra förekomsten av hat och hot, samt hur politiker som blivit utsatta ska kunna handskas med situationen. Även i tidigare forskning (se t.ex. Pathé 2014) har det framförts att det behövs en uppbyggnad av professionella instanser dit politiker kan vända sig för att få råd och stöd.

Avslutande reflektioner

Avsikten med studien var att låta kommunpolitiker beskriva sina upplevelser kring orsaker, konsekvenser och möjliga åtgärder som skulle kunna vidtas för att minska förekomsten av hat och hot. Studiens viktigaste resultat är att orsaken till hat och hot främst kan förstås utifrån partitillhörighet, ideologi och sakfrågor; att en viktig konsekvens är att hat och hot i verkligheten upplevs som mer skrämmande än hat och hot som förekommer i den digitala världen och på sociala medier; samt att åtgärder för att motverka och hantera kommunpolitikernas arbetsmiljö behöver ett starkare juridiskt skydd. Samtidigt väcker studien emellertid frågor gällande vetenskapliga (och mediala) utmaningar som berör mätning och rapportering av hat eller hot mot politiker. Frågorna har sin grund i relationen mellan upplevd och faktisk förekomst av hat eller hot. En tydlig definition av vad som ska räknas som hat och hot minskar tolkningsutrymmet, men det finns troligen ändå situationer där olika individer hade gjort skilda tolkningar. Exempelvis uppger en av de intervjuade politikerna att hen har blivit hotad. Den medverkande politikern berättade om ett torgmöte där hen tillsammans med sina partikamrater uppfattade att en okänd person i smyg filmade dem och att det hade upplevts olustigt samt att hen hade blivit skrämmd. Vid intervjutillfället (som var ett antal månader efter händelsen) visste den medverkande politikerna emellertid inte vem den okända personen var och någon film eller hot hade hen eller hens partikamrater inte sett eller mottagit. Om den okända personen hade som syfte att framkalla rädsla genom att filma politikerna vid torgmötet är således en tolkningsfråga och där det är tänkbart att olika politiska företrädare hade gjort skilda tolkningar.

Oavsett om det föreligger en faktisk utsatthet eller inte, kan upplevelsen emellertid påverka individens hälsa och beteende. Politiker som upplever sig utsatta kan bära på en rädsla som kan påverka deras hälsa negativt, få dem att censurera sig själva eller få dem att lämna ett politiskt åtagande. Det lidande och de problem som upplevt hat eller hot mot politiker kan medföra för individ och demokrati får således inte avfärdas eller negligeras. Det är därför viktigt att belysa omfattning och orsaker för att synliggöra problemen. Det finns dock en inbyggd paradox i att mäta och rapportera upplevd utsatthet i stället för faktisk utsatthet. Paradoxen består i att en ökad rapportering av upplevd utsatthet riskerar att både leda till att fler upplever sig utsatta och till missvisande orsaksförklaringar. I en optimal situation råder det god korrelation mellan upplevd och faktisk förekomst av hat eller hot. En individs upplevelse är dock kopplad till hens kognitiva scheman över hur verkligheten är beskaffad, vilka i sin tur formas av den kulturella och kontextbundna information och diskurs individen tar del av. Med ökad rapportering och framväxten av en diskurs om att exempelvis specifika grupper i samhället är särskilt utsatta, följer att individer som tillhör någon av dessa grupper kommer för det första vara mer benägna att uppleva att de blivit utsatta och för det andra primärt söka orsaksförklaringar till utsatthet utifrån grupptillhörighet. Detta riskerar i sin tur att efterhand leda till att fler och fler inom vissa grupper upplever sig utsatta, samt att riktigheten i både orsaksförklaringar och korrelationen mellan upplevd och faktisk förekomst försvagas.

Således finns det en rad utmaningar som kan identifieras inom forskningsfältet som hänger ihop med att frågorna om hat och hot som riktas mot politiker är svårundersökta. Dels definieras begreppen olika i skilda studier, dels tolkas och förstås begrepp som symboliserar utsatthet olika av skilda individer. Det innebär att det kan föreligga en skillnad i hur politiker upplever hat eller hot och den faktiska förekomsten samt att redovisade resultat inte nyanseras. Det är därigenom viktigt att såväl forskning som medierapportering är tydliga i sin framställning gällande vad som undersökts och hur det har mätts.

Det finns även en problematik gällande vilken betydelse som tillskrivs vissa begrepp. Om vi tar självcensur som exempel skrivs detta ofta fram som någonting negativt. Begreppet kan dock dels syfta på en *begränsning* av argument och åsikter, dels syfta på *hur* någon framför och uttrycker sina argument och åsikter. En självcensur som exempelvis innebär att politiker inte vill eller vågar framföra viktiga sakpolitiska argument eller ståndpunkter (t.ex. för eller mot vindkraft), försämrar det offentliga samtalets kvalitet och därigenom försvagas demokratin. Självcensur som handlar om hur man argumenterar eller framför sina åsikter är däremot nödvändig för en god samtalston samt för att skapa en kvalitativ politisk debatt som kännetecknas av en disciplinerad och respektfull framtoning. Självcensur kan således vara både negativt och positivt för

demokratin beroende på om det handlar om innehåll eller uttryck (se även Widmalm m.fl. 2024).

En annan problematik är hur vi förhåller oss till förekomsten av hat och hot. Om man exempelvis bara betraktar politiker som mottagare i en kommunikationsprocess, utan att undersöka relationen mellan avsändare och mottagare, bortser man från att politiker också kan vara avsändare. En politiker som själv uttrycker sig med hård ton i inlägg och kommentarer riskerar med andra ord att i större utsträckning själv bemötas med hård ton.

Vidare finns det en problematik i att rapportera hur många som upplever sig vara utsatta eftersom det i verkligheten är mer komplext än bara ja eller nej. Någon kan exempelvis i mycket hög utsträckning uppleva sig utsatt, medan någon annan i mycket låg utsträckning uppleva sig vara utsatt. Generellt sett föreligger det en skillnad mellan den som dagligen blir utsatt för hat eller hot i jämförelse med den som kanske blivit det mer sällan. Komplexiteten består också i att det inte enbart är omfattningen som har betydelse, utan även av graden av allvarlighet i det hat eller hot som individen upplever sig vara utsatt för.

Det finns en inbyggd svårighet i att vetenskapligt fastställa orsaker till hat och hot. Exempelvis kan en utrikesfödd politiker som fattat ett kontroversiellt sakpolitiskt beslut få motta hat eller hot. Politikerns tolkning av orsaken som grundad i etnicitet behöver inte nödvändigtvis överensstämma med avsändares motiv för riktat hat eller hot. Denne kanske grundade sitt budskap i en fientlighet gentemot politikerns sakpolitiska beslut och inte på etnicitet (även om budskapet kan innehålla främlingsfientliga formuleringar). På samma sätt kan en kvinna som mottar hat eller hot tolka det som att orsaken är att hon är kvinna, medan avsändarens hat vilar på missnöje med ett kontroversiellt beslut (som t.ex. att lägga ned en skola). Det är således en vetenskaplig utmaning att undersöka och fastställa orsaker till hat och hot.

I en fungerande demokrati är det centralt att skilda perspektiv, åsikter och argument lyfts fram och debatteras. Om politiker upplever att de i synnerhet riskerar att bli utsatta när det handlar om ideologisk tillhörighet eller uppfattningar i sakpolitiska frågor, kan det medföra att skilda perspektiv, åsikter och argument censureras. Även om det är svårt att utifrån intervjuerna avgöra hur – och i vilken utsträckning – det påverkar demokratin, är det problematiskt att det framför allt är partitillhörighet och engagemang i enskilda politiska frågor som lyfts fram som orsaker till hat och hot.

Referenser

- Akhtar, Shazia & Morrison, Catriona, 2019. "The Prevalence and Impact of Online Trolling of UK Members of Parliament", *Computers in Human Behavior* 99, s. 322–327.
- Alesina, Alberto, Salvatore, Piccolo & Pinotti, Paulo, 2019. "Organized Crime, Violence, and Politics", *The Review of Economic Studies* 86(2), s. 457–499.
- Al-Rawi, Ahmed, Chun, Wendy Hui Kyong & Amer, Salma, 2022. "Vocal, visible and vulnerable: female politicians at the intersection of Islamophobia, sexism and liberal multiculturalism", *Feminist Media Studies* 22(8), s. 1918–1935.
- Bauschke, Rafael & Jäckle, Sebastian, 2023. "Hate Speech on Social Media against German Mayors: Extent of the Phenomenon, Reactions, and Implications", *Policy & Internet* 15(2), s. 223–242.
- Bjarnegård, Elin, Håkansson, Sandra & Zetterberg, Pär, 2022. "Gender and Violence against Political Candidates: Lessons from Sri Lanka", *Politics & Gender* 18(1), s. 33–61.
- Bjørge, Tore, Jupskås, Anders, Thomassen, Gunnar & Strype, Jon, 2022. "Patterns and Consequences of Threats Towards Politicians: Results from Surveys of National and Local Politicians in Norway", *Perspectives on Terrorism* 16(6), s. 100–119.
- Björkenfeldt, Oscar, 2024. "Online Harassment Against Journalists: A Socio-Legal and Working-Life Study of the Challenges and Impacts in Swedish Journalism", PhD dissertation. Lund University.
- Brottsförebyggande rådet (Brå), 2023. "Politikernas trygghetsundersökning 2023 – Förtroendevaldas utsatthet och oro för trakasserier, hot och våld under valåret 2022", Rapport 2023:14.
- Brottsoffermyndigheten, 2021. "Näthat och demokratiskt deltagande – en kunskapsöversikt",
- Celuch, Magdalena, Savela, Nina, Oksa, Reeta, Latikka, Rita & Oksanen, Atte, 2022. "Individual Factors Predicting Reactions to Online Harassment among Finnish Professionals", *Computers in Human Behavior* 126, s. 1–12.
- Collier, Cheryl & Raney, Tracey, 2018. "Understanding Sexism and Sexual Harassment in Politics: A Comparison of Westminster Parliaments in Australia, the United Kingdom, and Canada", *Social Politics: International Studies in Gender, State & Society* 25(3), s. 432–455.
- Collignon, Sofia & Rüdiger, Wolfgang, 2021. "Increasing the Cost of Female Representation? The Gendered Effects of Harassment, Abuse and Intimidation towards Parliamentary Candidates in the UK", *Journal of Elections, Public Opinion and Parties* 31 (4), s. 429–449.
- Dalton, Emma, 2019. "A Feminist Critical Discourse Analysis of Sexual Harassment in the Japanese Political and Media Worlds", *Women's Studies. International Forum* 77 (Art. 102276), s. 1-9.
- Elad-Strenger, Julia, Hall, Brian, Hobfoll, Stevan & Canetti, Daphna, 2021. "Explaining Public Support for Violence against Politicians during Conflict: Evidence from a Panel Study in Israel", *Journal of Peace Research* 58(3), s. 417–432.
- Erikson, Josefina, Håkansson, Sandra & Josefsson, Cecilia, 2023. "Three Dimensions of Gendered Online Abuse: Analyzing Swedish MPs' Experiences of Social Media", *Perspectives on Politics* 21(3), s. 896–912.
- Every-Palmer, Susanna, Barry-Walsh, Justin & Pathé, Michele, 2015. "Harassment, Stalking, Threats and Attacks Targeting New Zealand Politicians: A Mental Health Issue", *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry* 49(7), s. 634–641.

- Daniele, Gianmarco & Dipoppa, Gemma, 2017. "Mafia, Elections and Violence against Politicians", *Journal of Public Economics* 154, s. 10–33.
- FOI, 2020. "Det digitala hatets karaktär. En studie av hat mot kvinnor och män i utsatta yrkesgrupper".
- Gorrell, Genevieve, Bakir, Mehmet, Roberts, Ian, Greenwood, Mark & Bontcheva, Kalina, 2020. "Which Politicians Receive Abuse? Four Factors Illuminated in the UK General Election 2019", *EPJ Data Science* 9(18), s.1–20.
- Herrick, Rebekah & Franklin, Lori, 2019. "Is it Safe to Keep This Job? The Costs of Violence on the Psychological Health and Careers of US Mayors", *Social Science Quarterly* 100(6), s. 2047–2058.
- Herrick, Rebekah & Thomas, Sue, 2022. "Not Just Sticks and Stones: Psychological Abuse and Physical Violence among US State Senators", *Politics & Gender* 18(2), s. 422–447.
- Herrick, Rebekah & Thomas, Sue, 2023. "Research note: Rise in Violence against US Mayors: 2017 to 2021", *Social Science Quarterly* 104(2), s. 81–91.
- Herrick, Rebekah, Thomas, Sue & Bartholomy, Kate, 2022. "Gender, Power, and Colleague Aggression in U.S. State Senates", *Political Research Quarterly* 75(1), s. 134–146.
- Holm, Fanny & Holm, Johan, 2024. "Vem ska skydda politikerna? Ett fragmenterat rättsligt skydd för förtroendevalda som möter hot och våld", *Svensk Juristtidning*. Tillgänglig på <https://svjt.se/content/vem-ska-skydda-politikerna>.
- Håkansson, Sandra, 2021. "Do Women Pay a Higher Price for Power? Gender Bias in Political Violence in Sweden", *The Journal of Politics* 83(2), s. 515–531.
- Håkansson, Sandra, 2023. "Politicians Under Threat. Gender Aspects of Violence against Political Representatives", PhD dissertation, Uppsala University.
- James, David, Sukhwal, Seema, Farnham, Frank, Evans, Julie, Barrie, Claire, Taylor, Alice & Wilson, Simon, 2016a. "Harassment and Stalking of Members of the United Kingdom Parliament: Associations and Consequences", *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 27(3), s. 309–330.
- James, David, Farnham, Frank, Sukhwal, Seema, Jones, Katherine, Carlisle, Josephine & Henley, Sara, 2016b. "Aggressive/Intrusive Behaviours, Harassment and Stalking of Members of the United Kingdom Parliament: a Prevalence Study and Cross-National Comparison", *Journal of Forensic Psychiatry & Psychology* 27(2), s. 177–197.
- Johnson-Myers, Tracy-Ann, 2023. "Violence against Women in Politics: Female Politicians' Experience with Political Violence in Jamaica", *Bulletin of Latin America Research* 42(1), s. 115–130.
- Kim, Taegyoon, 2022. "Violent Political Rhetoric on Twitter", *Political Science Research and Methods* 11(4), s. 673–695.
- Kopytowska, Monika, 2021. "Xenophobia, Misogyny and Rape Culture: Targeting Women in Cyberspace", *Journal of Language Aggression and Conflict* 9(11), s. 76–99.
- Korsell, Lars, Axelson, Tomas, Frisk, Liselotte & Stier, Jonas, 2020. "Harassment and Threats, Concern and Fear: The Experiences of Local Politicians in Ludvika, Sweden", *Journal for Deradicalization* (22), s. 188–217.
- Krook, Mona Lena & Sanín, Juliana Restrepo, 2020. "The Cost of Doing Politics? Analyzing Violence and Harassment against Female Politicians", *Perspectives on Politics* 18(3), s. 740–755.

- Kuperberg, Rebecca, 2021. "Incongruous and Illegitimate: Antisemitic and Islamophobic Semiotic", *Journal of Language aggression and Conflict* 9(1), s. 100–126.
- Marijnissen, Diana, Kolthoff, Emile & Huberts, Leo, 2020. "Coping with Threats and Harassment in Politics", *Public Integrity* 22(5), s. 485–506.
- Mechkova, Valeriya & Wilson, Steven, 2021. "Norms and Rage: Gender and Social Media in the 2018 US Mid-Term Elections", *Electoral Studies* 69, s. 1–13.
- Mitchelstein, Eugenia, Matassi, Mora & Boczkowski, Pablo, 2020. "Minimal Effects, Maximum Panic: Social Media and Democracy in Latin America", *Social Media + Society* 6(4), s. 1–11.
- Oswald, Serena, 2023. "Gender Based Political Violence against Women in Mexico from a Regional Perspective", *Asia-Pacific Journal of Regional Science* 7, s. 135–157.
- Pathé, Michele, Phillips, Jane, Perdacher, Eelke & Heffernan, Edward, 2014. "The Harassment of Queensland Members of Parliament: A Mental Health Concern", *Psychiatry, Psychology and Law* 21(4), s. 577–584.
- Paz, Maria, Mayagoitia-Soria, Ana & Gonzalez-Aguilar, Juan-Manuel, 2021. "From Polarization to Hate: Portrait of the Spanish Political Meme", *Social Media + Society* 7(4), s. 1–15.
- Phillips, Lisa, Pathé, Michele & McEwan, Troy, 2023. "Gender Differences in Stalking, Threats and Online Abuse Reported by Victorian Politicians", *Psychiatry, Psychology and Law* 30(6), s. 909–930.
- Piñero-Otero, Teresa & Rolán, Xabier Martínez, 2020. "Understanding Digital Politics: Principles and Actions", *Vivat Academia Revista de Comunicación* 152, s. 19–48.
- Regeringen, DS 2024:10. *Stärkt skydd för vissa förtroendevalda och en tydligare intern kontroll i kommuner och regioner*. Finansdepartementet.
- Sveriges Kommuner och Regioner (SKR), 2022. *Kvinnor och män i politiken – risker och konsekvenser av att bli utsatt för hot, hat och våld*.
- Sveriges Kommuner och Regioner (SKR), 2024. *Hot och hat mot politiker. En strukturerad litteraturoversikt över forskningsfältet som undersöker hot och hat mot politiker*.
- Sorrentino, Jasmin, Augoustinos, Martha & Le Couteur, Amanda, 2022. "The Cost of Doing Politics: A Critical Discursive Analysis of Australian Liberal Politicians' Responses to Accusations by Female Politicians of Bullying and Intimidation", *Australian Journal of Social Issues* 57(3), s. 524–543.
- Southern, Rosalyn & Harmer, Emily, 2021. "Othering: An Analysis of Tweets Sent to Twitter, Incivility and "Everyday" Gendered UK Members of Parliament", *Social Science Computer Review* 39(2), s. 259–275.
- Thelin, Mikael & Petäjä, Ulf, 2024. *Förtroendevaldas utsatthet. En forskningsrapport om hur kommunpolitiker upplever hat och hot*. Halmstad University Press.
- Theocharis, Yannis, Barberá, Pablo, Fazekas, Zoltán & Popa, Sebastian, 2020. "The Dynamics of Political Incivility on Twitter", *SAGE Open* 10(2), s. 1–15.
- Thomas, Sue, Herrick, Rebekah, Franklin, Lori, Godwin, Marcie, Gnabasi, Evelina & Schroedel, Jane, 2019. "Not for the Faint of Heart: Assessing Physical Violence and Psychological Abuse against U.S. Mayors", *State & Local Government Review* 51(1), s. 57–67.

- Unkel, Julia & Kümpel, Anna Sophie, 2022. "Patterns of Incivility on U.S. Congress Members' Social Media Accounts: A Comprehensive Analysis of the Influence of Platform, Post, and Person Characteristics", *Frontiers in Political Science* (4), s. 1–11.
- Ward, Stephen & McLoughlin, Liam, 2020. "Turds, Traitors and Tossers: The Abuse of UK MPs via Twitter", *The Journal of Legislative Studies* 26(1), s. 47–73.
- Wagner, Angelia, 2022. "Tolerating the trolls? Gendered Perceptions of Online Harassment of Politicians in Canada", *Information, Communication & Society* 24(14), s. 1998–2015.
- Widmalm, Sten, Person, Thomas & Casselbrant, André, 2024. *Talande tystnad? En ESO-rapport om självzensur i Sverige*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2024:1.

Kyrkoval i Sverige

Mellan framtiden och evigheten

2025 års kyrkoval

Sven Hort¹

Rösta för en ljusare framtid!

Svenska kyrkan (2025)

Inledning: ett svenskt val – långt från konsiliernas vita rök?

Vad var det egentligen för ett politiskt val som i det tysta ägde rum i september 2025? Inget påveval precis utan ett i svensk lag föreskrivet ordinärt val i det civila samhället – en paradox – i realiteten ett kyrkoval till församlingar, pastorat, stift och rikskyrkomöte. De två förstnämnda, särskilt pastoraten, i sin tur emellanåt uppdelade i mindre valkretsar.

Ur en nationell synvinkel definitivt ett val där de röstberättigade – väljarna, närmare fem miljoner medlemmar i Svenska kyrkan, halva landets befolkning – hade ovanligt många alternativ att ta ställning mellan. Lokalt på sina ställen ännu fler än till kommun, region och riksdag. Vanligtvis dock färre utvägar.

Vad var det då för en uppsättning ”partier” som framträdde i detta val – och som sedan, efter valet om förtroende erhållits – också fortsätter sin verksamhet i de representativa organen: på kyrkomöten, i stifts- och kyrkofullmäktige, i stiftsstyrelser och kyrkoråd? Allt inför nästa val, 2029 års kyrkoval. Alternativen heter inte partier i kyrkoval, namnet på organiserade sammanslutningar är nomineringsgrupper (NG mestadels framöver). En innovation i evighetens tempel.

Frågorna kring 2025 års kyrkoval är till synes både empiriska och begreppsliga, både elementära och fundamentala. Vad som följer är en sociologisk studie av detta val, en text med fem avdelningar. Först av allt en för ändamålet närmast målerisk ”inramning” av rummet och tiden på kyrkbacken: sanktuarierna, Sverige och världen anno 2025. Därefter förutsättningarna utifrån 2021 års

¹ Författaren vill tacka en noggrann granskare av ett första utkast till denna text. Bättre läsare hade jag inte kunnat få. Stort tack.

kyrkoval – fyraåriga mandatperioder precis som i kommun- och riksdagsval – och vissa efterföljande kyrkopolitiska begivenheter (”Ingången” – till vapenhuset). Sedan, för det tredje väl och inne i det andliga rummet, valkampen – en tämligen fördold sådan, fältanteckningar från densamma – följd av valresultatet i absoluta och relativa tal, de utvaldas mandat på det nationella kyrkomötet som en fjärde avsnitt. Till sist några avslutande anmärkningar om det kyrkosociala tillståndet i landet och (val-)forskningen därom.

Valets demarkationslinjer: kyrkorummet och nådatiden

Söndagen den 2 september 2025 var avslutande valdag efter en i riksmidia – public service inklusive TablåTV och TV4, samt de fyra stora stockholmsdrakarna jämte de två regionala drakarna (GP och SDS) – föga uppmärksammat, två veckor lång förhandsröstning. Den tog sitt avstamp samtidigt som en statlig utredning lanserade sin spektakulära kulturkanon (SOU 2025:92). Då började närmare en miljon kulturkristna svenskar uppsöka valurnorna, 889 300 för att vara exakt, en siffra inte delbar på kvinnor, män och ickebinära; långt fler än de 50 000 gudstjänstbesökare som i snitt en söndag beger sig till någon av landets drygt 3 000 kyrkor för gudstjänst, alla förvisso inte öppna just en sådan dag, men mer än tillräckligt många.

Strax före detta datum hade därtill ett internationellt ekumeniskt möte till minne av Nobelpristagaren och ärkebiskopen Nathan Söderbloms första ”världskyrkomöte” just avslutats i Sverige. Ett inhemskt val på visst fysiskt avstånd från både Ukraina och Gaza, från krig och fasa, närmare mental ryssofobi, homofobi och ismer som antisemitism, islamism, rasism, sexism. Ungefär så såg den i offentligheten undanskymda inramningen av kyrkans val ut, ändå hade 98 procent av kyrkans medlemmar nåtts av information om valet, enligt det centrala kyrkokansliets egen undersökning. När valdagen närmade sig hade många svenskar redan glömt både det ena och det andra men kanske förstått att det fredliga uttrycket kanon kom från kyrkan – ett monument i sig – om än inte från Bibeln. Utan att nödvändigtvis besöka en vallokal i kulturkrigens civila samhälle.

Ytterligare nästan fyra miljoner mänskliga varelser i landet hade nämligen rösträtt, de flesta skattebetalare, medlemsavgiften, ”kyrkoavgift” (församlingsbestämd och 0,97 % på min av Skatteverket utfärdade blankett för år 2025) ej avdragsgill men väl synlig på skattsedeln. Inga opinionsundersökningar siade om valresultatet. 249 mandat stod på spel i toppen, kyrkomötet med totalt 251 ledamöter (2 utlandsmandat undantagna, kyrkorådsordförandena i Aten och Hamburg valda i särskild ordning samtidigt med det svenska valet). Därutöver 13 540 mandat i stift och församlingar/pastorat. Med suppleanter ett behov av cirka 27 000 kandidater (ett mandat, en suppleant). Kyrkliga valnämnder i över 600 valkretsar ansvariga för att allt gick rätt till. På några få håll gick det fel, i

övrigt inga kända, större anmärkningar. Totalt röstade 18,84 procent av medlemmarna – det näst högsta valdeltagandet sedan rekordåret 2017 (19,08 %).

Svenska kyrkan är en stor och mångfasetterad organisation, långt mycket större än dess valsysteM, närmast ett institutionellt fält med både gamla rottrådar och mer eller mindre jungfruliga fältföreteelser, kyrkoval ett av dessa. Med 25 000 antal anställda från Karesuando till Smygehuk: inte bara präster och kyrkomusiker, även diakoner, pedagoger, administratörer och kyrkvaktmästare med flera kategorier. En könad, ideologisk apparat ännu märkt av det sena 1950-talets kvinnoprästmotstånd. Tillsammans bär röstberättigade, förtroendevalda, gudstjänst- och soppköksbesökare, körsångare, volontärer och anställda också upp ett civilsamhälle i det större svenska samhället. Denna artikel är inte rätt forum att fördjupa sig i ideologiska och vetenskapliga demarkationsstrider kring civilsamhället men det var denna föreställda gemenskap – den lutherska, protestantiska kyrkans – som prövades i kyrkovalet, dess livaktighet och värdighet kanske mer än dess representativitet.

Forskningen om institutionen kyrkan som samhällsvetenskapligt fenomen har hamnat på undantag i Sverige: övergången från en klassbaserad, korporativt dominerad, tämligen stabil samhällelig ordning – arbetsgivare och fack den fria förhandlingsrättens kollektiva vårdare och värn – till en dagsfärsk, börsnoterad hegemonisk volatilitet där den starkes rätt och insiderhandlarnas kunskaper har prioritet, kan inte sägas ha befrämjat studieivern. Medan kyrkan numera närmast kan framstå antingen som en ren antikvit, eller som det gamla rörelsesveriges skyddsvall, kanske något mittemellan (minns pastor Jansson) – eller varför inte det nys murbräcka in i framtiden? Nuets ideologi – den sekulära presentismen, journalismen, inte protestantismen – överordnat supplement i den samtida (o)ordningen. Kulturkristendomen ett ifrågasatt fenomen, inte minst av högljudda, organiserade ateister och humanister – skenbart utan marknadsvärde. Ändå, idag kanske ett eller flera embryon till sociala rörelser, inte bara virtuella media, i skärningspunkten mellan politik och religion, ideologi och ekonomi?

Svenska kyrkan har en lång och rätt mörk historia med bjälkar in i nuet, dess samtida formella organisation är inte helt lätt för lekmannen att genomskåda (Tegborg m.fl. 2001–05). Vad som visas upp i valtider kan tyckas vara en prydnadsväxt, demokratin, kyrkans folkvälde, inte dess diakoni, mission, trosutövning etcetera. Inte heller koncernen från Svenska Kyrkans Unga (med närmare 15 000 medlemmar – större än de flesta partipolitiska ungdomsförbund) till dess arbetsgivar-, begravnings-, kyrkomusiker- och pensionärsorganisationer utgör valets centrum. Och definitivt inte dess ”informella kärna”, den episkopala ordningen, det könade prästadömet. Även om ingen i sammanhanget kan missa Ärkebiskopen, kyrkostyrelsens självskrivne ordförande. ÄB av Guds nåde? Kyrkomötet, däremot, har en folkvald ordförande, en talman – lekmannaväldets talesperson i klerikala ärenden?

Ärkebiskopen och det centrala kyrkokansliet i Uppsala har att förhålla sig till både folkkyrkans organisation – kyrkomöte och kyrkostyrelse – på nationell nivå och till både ett stort antal sidoorganisationer och inte minst stift/biskoparna. Också stiftet har sina egna kanslier och kapitel under domprostens överinseende. Vad som sägs nedan om stiftet är bara en första rudimentär skiss. Kyrkovalet på stiftsnivå utom räckhåll denna gång. Ävenså relationen församlingar pastorat. Ändå några inledande noteringar för att tydliggöra både kampanjen och valutgången.

Om församlingen är den bärande gemenskapen i folkkyrkan är stiftet den episkopala ordningens centrum, ärkestiftet (Uppsala) primus inter pares bland de tretton: i ecklesiastisk ordning Linköping, Skara, Strängnäs, Västerås, Växjö, Lund, Göteborg, Karlstad, Härnösand, Luleå, Visby och Stockholm (ersatte Kalmar 1916). Ordningen historisk och säger något om både kolonisering och statsbyggande i och av Guds rike på vad som idag är svensk jord inklusive Sampi, de forna norskbygderna samt Skåneländerna.

Om kyrkomötet är folkkyrkans nationella maktpolitiska centrum och vakuum utgör biskoparnas stiftsgemenskap navet i den episkopala ordningen. Härifrån utgår förkunnelsen, från 1990-talet redan före den formella ”skilsmässan” närmast av befrielsesteologiskt snitt, det vilda tänkandet söderifrån, heteronormativitetens och kvinnofridens själsadel (jfr Frostin 1987; också Löfstedt 2025). Biskoparna som en gång var en del av det i övrigt valda kyrkomötet har fått stiga åt sidan – med undantag för kyrkostyrelsens självskrivna ordförande, ärkebiskopen. Samtidigt som de knutit närmare band genom otaliga gemensamma inomkyrkliga organ för att hantera vad de med kyrkorätten i ryggen definierar som trosfrågor. Det direktvalda stiftsfullmäktige och dess styrelse tidigare det enda, tämligen undanskymda, undantaget på denna nivå. De allra sista åren har dock också stiftens valda skogsförvaltningsorgan – egendomsnämnderna – hamnat i brännpunkten, förvaltarna av de så kallade prästlönetillgångarna, varigenom kyrkan ansvarar för en betydande del av Sveriges skogstillgångar.

Frågan om direktdemokrati eller indirekt representation en viktig om än inte alltid framträdande skiljelinje mellan de folkvalda, mellan de så kallade nomineringsgrupperna (NG) eller ”partierna”. Idag under utredning. Vid omorganisationen år 2000 försäkrade sig de traditionella politiska partierna säte och stämma på det direktvalda kyrkomötet och i stiftet – som nomineringsgrupper. Lokalt, i församlingarna, kunde det redan ”från början” se annorlunda ut, enhetslistor – ett enda alternativ – inte helt ovanliga. En enda röst, samförståndets, eller självgodhetens?

Det är länge sedan någon svensk samhällsforskare försökte ta ett helhetsgrepp om kyrkan i dagens samhälle. Kyrkovalet är en inbjudan till en sådan möjlighet. Det allra senaste valets samhällselighet tecknas här i förlängningen av en tidigare genomförd lokalstudie av 2021 års kyrkovalet – då 4,9 miljoner

svenskar var röstberättigade, 2025 något färre (4,7; jfr Hort 2022). I den föregående texten, också den publicerad i denna tidskrift, presenterades de metodologiska och teoretiska utgångspunkterna, approachen etnografisk (jfr Burawoy 1991; jfr också Kings & Kravchenko 2017 och Bergman 2009). 2025 års observationsstudie företogs främst i en medelstor stad i södra Sverige men det är inte resultaten därifrån som här redovisas. Utan valet i riket som helhet, det avgränsade territorium Svenska kyrkan enligt av riksdagen fastställd lag ska vara verksam i och genom sina församlingar och stift. Utlandsförsamlingarna en bonus.

Valingången: folkkyrka och prästadöme – utgångsläget

De 25 000 kandidaterna i 2025 års kyrkoval fanns på listor representerande bortåt 550 NG i främst de 1 200 församlingar och pastorat valet omfattar (förutom stift och kyrkomöte). Varje församling eller pastorat har sina alternativ, oftast egna – förutom ortsangivelse med beteckningar som ”Kyrkans bästa”, ”Kyrkans framtid”, ”Kyrklig samling” eller ”Församlingens väl” – jämte några traditionella eller från kyrkomötet välbekanta. I stiftet är det annorlunda, där domineras valmöjligheterna av riksalternativen även om samtliga inte alltid finns till hands och några få stiftsspecifika alternativ ibland lyckats bryta igenom (t ex ”Listan i Härnösands stift”). Fokus i denna inledande genomgång ligger således på de NG som kom in i kyrkomötet i valet 2021, året före det statligt-kommunala valet 2022, före Tidö (se tabell 1 nedan).

Gud finns i detaljen, som olympiern Aby Warburg en gång uttryckte det (Ginzburg 1989). Presentationen av nomineringsgrupperna är med nödvändighet rapsodisk, varje gruppledare, för att inte tala om varenda chefsideolog, kommer förmodligen att gråta blod om hen får nedanstående avräkning framför sina ögon? En läsanvisning är således här på sin plats: den som inte är intresserad av detaljerna, bör nog ändå lära sig NG-förkortningarna för att till exempel kunna ta till sig relationerna mellan de i figur 1 nedan ingående grupperingarna.

Under den gångna mandatperioden enades nämligen de stora NG om en spärr mot små NG, ”småpartier”. Detta efter att två uppstickare lyckats ta sig in på kyrkomötet 2022: Alternativ för Sverige (1,3 % i 2021 års val) och Himmel och Jord (0,6 % i samma val). Fast de var inte de enda som hotades i 2025 års val (FISK – Fria liberaler i Svenska kyrkan – i de obundnas retorik ett så kallat hybridparti med 1,6 % av 2021 års röster ett annat tydligt exempel). Vad som i övrigt utspelade sig på kyrkomötena under den gångna mandatperioden är med ett undantag inte del av denna artikel. Nedan följer det samlande utgångsläget inför 2025 års val – de tretton NG representerade på kyrkomötena 2022–25 i

storleksordning. Alla dessa valmöjligheter kräver sitt utrymme innan det är dags för en redogörelse för både valkampanj och valresultat.

Från tretton till tolv

Sett över landet i stort vilka önskade förnyat mandat utöver de minsta? Vilka skulle kunna utgöra underlag för en majoritet på kyrkomötet – minst 125 mandat – och därmed i kyrkostyrelsen? Kyrkomötet väljer ju i sin tur kyrkostyrelsen, folkkyrkans ”regering” med förste vice ordföranden som de folkvaldas främste, även oppositionen representerad om än inte samtliga grupper.

Här följer nomineringsgrupperna efter storlek (och inflytande, grovt tecknade i politiskt-kulturellt avseende vilket läsare bör av overseende med). I alfabetisk ordning hade Alternativ för Sverige (AFS) annars hamnat först och gjorde så inför valet 2025 i varje formell presentation av nomineringsgrupperna, inte minst i vallokaler. Efter AfS kom arbetarpartiet (S), stort som smått blandades efter alfabetisk ordning. I denna genomgång är det således storleksordningen 2021 som styr framställningen. Storlek viktigt för att förstå valutgången 2025.

S

Arbetarpartiet Socialdemokraterna är med sina 7 000 kandidater representerat i de flesta av landets församlingar och i samtliga stift. En gång ett klassparti med frihet, fred, jämlikhet och rättvisa som vägledande honnörsord. 1900-talets statsbärande eller ”nationella parti”. Internt är numera den gamla broderskapsrörelsen – idag Tro och solidaritet – en viktig del i uppslutningen bakom folkkyrkan samtidigt som det funnits en mer profan del med en betydligt bredare, kulturkristen rörelseförankring (från LO till Hyresgäströrelsen). Ibland närmast ateistisk, emellanåt mer agnostisk, alltid partipolitisk. Som största grupp samlade S en majoritet bakom sig i valet av kyrkostyrelse. Som kompromissmakare på kyrkomötet och i kyrkostyrelsen har därför S fått ta stryk för det mesta kyrkan ”i gemenskap” står för: Svenska kyrkan är i den inre oppositionens ögon både osvensk och partipolitisk, vänster och bara i synnerligen diffus bemärkelse för barmhärtighet, medmänsklighet och salighet. Kritikerna av S starka ställning inom kyrkopolitiken talar om kyrkopolitiken som ett styre från ombudsmannaexpeditioner och partikanslier. Till kyrkomötet erhöll NG/partiet i 2021 års val drygt 27 procent av rösterna eller knappt 250 000 av de röstande; en minskning med tre procent eller sex mandat i förhållande till 2017 års kyrkoval (se tabell 1 nedan). Stödet för denna NG är till synes något mindre men procentuellt i runda slängar ändå nästan lika stort som för partiet i traditionella riksdagsval under senare decennier. Med detta stöd som bas – 70 mandat på kyrkomötet – erövrade (S) posten som förste vice ordförande i kyrkostyrelsen. Partiet var ledande i den koalition i kyrkomötet

som utsåg kyrkostyrelsen, kyrkan ”regering” och har varit så sedan denna ordning infördes. Inför 2025 års val har (S) främst utmanats av grupp nummer två men avståndet mellan de två var fortsatt stort inför valet.

POSK

Näst största nomineringsgrupp var POSK – Partipolitisk obundna i Svenska kyrkan: med nästan 20 procent, drygt 170 000 röstande och 47 mandat – en ökning med två och en halv procent och fem mandat jämfört med 2017 års val – var denna grupp i allmänhet ledande i den kulturkristna oppositionen mot den styrande koalitionen. Men även representerad i kyrkostyrelsen och ofta delaktig i de kompromisser som präglade mycket av kyrkomötens beslut. POSK var överlägset störst med sina 3 500 kandidater bland de NG som inte har sina rötter i de rikspolitiska partierna inklusive de så kallade hybridpartierna nedan. POSK ställde upp i samtliga stift och närmare 200 valkretsar (192) – församlingar och pastorat – och har sin tyngdpunkt i både storstadsstift och glesbygd. Kandidaterna var inte så sällan anställda eller före detta anställda i kyrkan samt en del uppmärksammade avhoppade kyrkopolitiker från de traditionella NG. Engagemanget för kyrkan är inte att ta miste på förankrat som det är i lokala församlingssamfundanden samtidigt som dess ordförande – en diakon och före detta ordförande i Svenska Kyrkans Unga – profilerade sig och i valkampanjen gick ut med att kyrkan är ett förhållningsätt, inte en verksamhet. Det gäller inte minst klimat- och hållbarhetsfrågan, ja i det mesta kyrkan står för om än i något mildare former än konkurrenter på Gal-Tan-skalan (se nedan), även de ”till vänster” och till stor del också ”till höger” på det mer traditionella politiska spektrat. POSK – som profilerar sig som en trosgemenskap till skillnad från partiernas åsiktsgemenskap – var inför valet 2025 en grupp i tillväxt, ett tjugotal nya grupper hade bildats i tidigare POSK-tomma församlingar. Frågan var om något kunde hindra den från att ”ta makten” när ett nytt kyrkomöte samlas in på nyåret 2026 och där bilda en annorlunda majoritetskoalition i kyrkostyrelsen. Och lägga förslag om indirekt representativt styra? En viktig valfråga för POSK.

C

Annie Lööfs Centerparti blev med sina 11 procent av rösterna och med 30 mandat på kyrkomötet tredje största grupp/parti år 2021 med nästan 100 000 röstande bakom sig (cirka 435 000 röstade på partiet i 2022 års riksdagsval). Anna-Karin Hatts C ställde också upp i samtliga stift och i många församlingar. Det hade inga svårigheter att mobilisera namn på sina kandidatlistor (till exempel 64 stycken i Göteborgs stift bara till kyrkomötet, en för varje församling; 42 i en av valkretsarna i samma stift till dess fullmäktige) även om det inte alltid är representerat på församlingarnas nivå. C ofta en viktig ingrediens i gemensamma församlingslistor. Det minskade med fyra mandat eller drygt två procent av

rösterna jämfört med 2017 års val men erhöll ändå den symboliska posten som kyrkomötets ordförande – talmansposten – och än viktigare posten som andre vice ordförande i kyrkostyrelsen. Med tillsammans hundra mandat utgjorde S och C under den gångna mandatperioden stommen i kyrkostyrelsens majoritet, kulturkristenhetens ”extrema mitten”. Samtidigt är C ett parti som tydligt betonar relationen mellan en lokalt aktiv kyrka och det lokala samhället. Det har länge sett sig som en del av ett decentraliserat civilsamhälle i samverkan med kyrkan ”i oroliga tider”. Kulturellt står gruppen närmare mer konservativa schatteringar inom kyrkan samtidigt som förnuftet finns kvar från Bondeförbundets förr. C blev också utpekad som bromsklossen i förändringen av kyrkans skogsskötsel, delvis understött av S. Inför valet profilerade sig C som ett parti som ”står upp för ljuset när mörkret hotar”. Tredjeplatsen utmanades i 2025 års val främst av en nykomling och sammanslagning, Borgerlig Kristen Samverkan (BKS – se nedan valresultatet), fortfarande ett ”hybridparti” enligt de partipolitiskt oberoende.

BA

Moderaterna avskaffade 2013 sin partibeteckning i kyrkovalet. När M upphörde med sitt formella deltagande i kyrkovalet skapade aktiva moderater i Svenska kyrkan – även i stift och många församlingar – en ny nomineringsgrupp, Borgerligt alternativ, själva sinnebilden av ett hybridparti i de partipolitiskt oberoendes ögon. BA blev 2021 fjärde största NG med 8 procent av rösterna (71 046) och 20 mandat på kyrkomötet. En minskning med två mandat och en knapp procent. BA nådde i kyrkovalet inte upp till moderpartiets nivåer i de reguljära valen. Det rör sig om mer än en halvering jämfört med Ms resultat under senare års riksdagsval. Inte så få traditionella väljare tycks ha rört sig mot POSK i valen till kyrko- och stiftsmöten? På församlingsnivå är BA emellertid starkt där M också är det dominerande partiet såsom i sammanslagna stockholmsförsamlingarna Hedvig Eleonora och Oscars (efter valet Carl Bildts fullmäktige). Kanske har BA under sin korta existens saknat en egen agenda på kyrkomötet, rågången mot SD tydlig men i övrigt en tämligen anonym NG på riksnivå. Inför 2025 års kyrkoval hade BA gått samman med en annan NG, Kristdemokraterna i Svenska kyrkan (KDiSk), och bildat Borgerligt kristen samverkan (BKS, se nedan). En ny chans med fria och hybridida KD-are ombord?

SD

Med ett mandat färre än BA (19) och nästan åtta procent (7,8) var Sverigedemokraterna den femte största NG inför valet 2025. Under den gångna mandatperioden har en viss make-over ägt rum genom att NG lagt till ”i Svenska kyrkan” till sitt namn. SD såg och fortfarande ser SDSK på sig själva som den store utmanaren mot kyrkans radikaliserings, mot ”klägget” även om uttrycket inte kommit till lika flitig användning efter debaclet i EU-valet

2024. SDSK knöt an till övriga partier med ett språkbruk som inte avvek alltför mycket från möjliga allierade: ”en kyrka för tro, tradition och gemenskap: ett levande församlingsliv; förkunnelse med hjärta och djup; trygghet i en splittrad värld”. Det var förmodligen bland dess knappt 70 000 väljare det mer outrerade AfS medvetet fikade efter röster för fortsatt närvaro på kyrkomötet. 2021 minskade SD från drygt nio procent 2017 (och 24 mandat). Sett till SDs framgångar i vanliga val – EU-valet 2024 undantaget – är det inga märkvärdiga resultat denna NG uppnått under sin existens i kyrkopolitiken. Men kyrkovalen var ändå tidigt viktiga för att etablera partiet i den större partipolitiken och fick motståndare att mobilisera redan på tidigt 2000-tal, inte minst i rekordvalet 2017.

Något stort genombrott för SD skedde dock aldrig i kyrkovalen – många tomma stolar och få kandidater lokalt – utan de traditionella NG och partierna lyckades mota ”Olle i grind”. Det senare har förstås underlättats av att SD genomfört egna utslutningar av profilerade kandidater vilka oftast gått till AfS. Inför 2025 års val har SDSK försökt mobilisera internt för att undvika problemet med tomma stolar. Allt medan det externt hållit en tämligen låg profil med betoning på försoning och hopp i en orolig tid, ett medvetet val med hänsyn till att AfS behöver stödröster? En särskild kulturkanon för svenska kyrkan, det kristna kulturarvet, blev SDSKs huvudnummer 2025: Högtider, psalmer mm.

VISK

Vänstern i Svenska kyrkan – VISK – erhöll en halv procent färre röster än SD men fick ändå lika många eller 19 mandat på kyrkomötet (knappt 68 000 röstande väljare). Samtidigt blev det ett – indirekt? – stöd åt kyrkostyrelsens majoritet. VISK såg och ser sig som SDs motpol. I förhållande till 2017 års val gjorde VISK en stark framryckning från närmare fyra procent till drygt sju och en halv. Framgångarna ledde till att var femte ny stol stod tom i församlingarna efter valet och någon större nyrekrytering inför 2025 års val hade VISK inte mäktat med. Trots vind i seglen väntade VISK ännu på yngre kandidater. VISKS andel av väljarkåren skiljer sig numera således inte markant från moderpartiet Vs. På sina håll blev VISK del av styret i kyrkoråd och församlingsfullmäktige, ibland även i samarbete med POSK (t ex i Skarpnäck där S detroniserades). NG gick också fram under namnet Solidariskkyrka.se och konkurrerade väl närmast med den partipolitiskt obundna gruppen Öppen kyrka för alla. Programmatiskt antirasistiskt och närmast pacifistiskt – allas lika värde, särskilt alla barns – talade den inkluderande för fred i hela världen och 2025 för ett fritt Palestina liksom VISK fortsatt stödde den samlade kyrkan i ansträngningarna för att bevara asylrätten, hbqti+-rättigheter, feminism och urfolkens rättigheter.

ÖKA

Ökade gjorde också den sjunde gruppen i ordningen, den partipolitiskt obundet profilerade Öppen kyrka för alla eller "ÖKA". ÖKA finns numera representerat i de flesta stift men långtifrån alltid på församlingsnivå (bohusländska Ljungskile ett viktigt undantag). Gruppen frontar tydligt mot en annan partipolitiskt fristående grupp: Frimodig Kyrka (FK) med sin evangelistiska kritik av kyrkans nuvarande öppenhet. ÖKA tillhör Gal-Tan-skalans övre del och står "till vänster" om den största partipolitiskt obundna gruppen, POSK. Men bör kanske snarast ses som närstående De Gröna och enfrågegruppen Himmel & Jord (eller tvärtom, HoJ närstående Öka? Se nedan). Från drygt fyra procent 2017 till fem och en halv eller drygt 48 000 totalt röstande 2021 växte Öppen kyrka för alla. Mandatmässigt innebar detta en tillväxt från elva till tretton mandat vilka i den kommande kyrkostyrelsen (2022–25) stödde S+C koalitionen. Öka profilerade sig främst som en "nagel i ögat" och värnade alla, både medlemmar och icke-medlemmar, i en bred kyrka. Det är en grupp som inte vädjade till gudstjänstfolket, snarare till en global ekumenisk församlingssamfund. ÖKA vill vara till för dem som "inte springer ner kyrkporten". ÖKA betonar kärlekens kraft och ställer krav på att nyvigda präster ska vara positiva till att till äktenskap förenar också samkönade, icke-binära och transpersoner.

FK

En annan partipolitiskt obundet profilerad grupp är, som redan framkommit, Frimodig kyrka. Med tre och en halv procent av rösterna (dryga 30 000) erhöll FK åtta mandat, två färre än under förra perioden (2018–21) efter en nedgång från fyra procent och tio mandat. Detta gjorde Frimodig kyrka till den åttonde största gruppen på kyrkomötet, en placering FK delar med den nionde i denna uppräkningsordning (se nedan). Om ÖKA betonar bredden i kyrkans budskap och verksamhet värnar FK om vad det uppfattar som centralt i kristen tro: Jesus Kristus Guds son på korset ska bli känd, trodd, bekänd och älskad. Den heliga kyrkan är inte höger eller vänster, den är kristen i sträng luthersk anda. I detta avseende påminner retoriken avlägset om POSK, men i många andra hänseenden, inte minst i toleransen gentemot oliktankande och icke-binära, står de långt ifrån varandra. I kyrkan ska beslut grundas på Bibeln och kristen tro och därmed mäter sig FK ut ur mängden. Som en av många små grupper har FK fått en underskyddad plats i offentligheten, inte längre orsakat något större rabalder, istället klagat över bristande förståelse från omvärlden (särskilt från SNF, Naturskyddsföreningen, som granskade samtliga NG – se nedan). FKs frågor hamnade i skymundan.

MPSKDG

Lika många mandat (8) tillföll 2021 Miljöpartister i Svenska kyrkan De Gröna, en sammanslagning av två miljögröna kyrkogrupper vilka 2017 uppträtt under

olika namn. 2021 blev det en uppgång med två mandat procentuellt översatt till drygt tre från knappt två och en halv. I absoluta tal röstade knappt 30 000 på den sammanslagna gruppen – att till exempel jämföras med de 581 000 som röstade på Mp i senaste EU-valet 2024 eller 329 000 i 2022 års riksdagsval. Trots att ekologi, hållbarhet, klimat och miljö av och till varit stora frågor och moderpartiet lyckades väl i EU-valet 2024 har De Gröna haft svårt att nå ut under mandatperioden och till kyrkovalet. Någon draghjälp av en kyrko-Greta i kändisformat har gruppen inte haft, ett före detta språkrör fanns visserligen på en lista men inget av de mer kända. På flera håll hade gruppen svårt att hitta kandidater och stolar har stått tomma runt om i kyrkosverige. Inför 2025 års val ändrades NGs beteckning till De Gröna i Svenska kyrkan. "Miljöpartister" numera struket, ett snilledrag? Gruppen månade förstås om hållbarhet, klimat och miljö och har på detta sätt hamnat nära de nomineringsgrupper som vill gå längre i skogspolitiken. Skulle De Gröna gynnas av den underliggande sakspolitiken?

KDISK

Marginellt mindre blev i 2021 års val Kristdemokrater i Svenska kyrkan (KDiSk) med sju mandat efter en mindre procentuell nedgång jämfört med 2017 års val. Trots ett tydligt kristet budskap och en och annan profilerad kyrkoherde har KD aldrig haft någon stark position i Svenska kyrkan utan haft sin primära bas i Pingstkyrkan och med den närstående frikyrkor. Framväxten av Frimodig kyrka har förmodligen också beskurit kristdemokraternas möjligheter att växa och bli starka i kyrkovalet. Som nämnts ovan gick den kristdemokratiska gruppen inför 2025 års val ihop med BA till Borgerlig kristen samverkan (BKS). Fanns förutsättningarna för BKS att nå utanför de två "moderpartiernas" kärnväljare? Kanske med hjälp av en ledande FISK-are som våren 2025 slöt upp bakom den ena halvan av Tidö-laget i kyrkovalet. Sammantagna fick BA och KDiSk över tio procent i 2021 års val (71 046 röster tillsammans) vilket skulle utmana (C)om tredjeplatsen. Genom denna sammanslagning kunde knappast kyrkoval 2025 bli en renodlad repris på 2021 års val.

FISK

FISK står för Fria liberaler i Svenska kyrkan och var den elfte i storleksordning efter 2021 års val. Också denna liberala grupp minskade hotfullt i förhållande till 2017 års val – en procent & tre promille – och med knappa två procent (1,6) erhöll den fyra mandat (runt 14 000 röster). FISK som grupp slöt upp bakom kyrkostyrelsens majoritet men drabbades mot slutet av perioden av ett avhopp till BKS. I åtminstone en mycket uppmärksam lokal konflikt har FISK gynnats av närheten till BA genom avhopp i andra riktningen. Konflikterna kring Tidösamarbetet har inte gått oförmärkt förbi trots att banden med partiet Liberalerna kapats sedan ett par val tillbaka. Generellt har FISK stått nära humanistiska reformvänner inom Svenska kyrkan och bejaktat

kyrkans radikaliserings i frågor som asylrätt, samkönade äktenskap, hbqti+ och mänskliga rättigheter. Kanske kan forskare och observatörer utan större samvetsbetänkligheter beteckna FISK som det social- eller vänsterliberala alternativet i kyrkovalet? Upps slutningen från det splittrade partiets politiska liberaler tyder på det. FISK har trots tillgång till goda skribenter och talare – och toppkandidater som en före detta ordförande i SPF Seniorerna – haft svårt att komma fram i den civilsamhällets kakafoni som lätt omger kyrkovalet med alla sina alternativ. Ändå hade NG den kulturkristne individens fria rätt till val av församling – inget bostadsband – på programmet. Litenhetens problem eller en tillgång i en för överlevnaden hotfull situation?

AFS

De två minsta har redan nämnts och var två nykomlingar i 2021 års val: tolfte grupp var Alternativ för Sverige som med drygt en och en halv procent av rösterna erhöll tre mandat (drygt 11 000 röster i kyrkovalet att jämföra med knappt 17 000 röster i 2022 års riksdagsval). Det en gång uteslutna ungdomsförbundet (SD) lyckades med bedriften att komma in på kyrkomötet och i tre stift (Göteborg, Visby och Stockholm). Programmatiskt lyfte AfS betydligt mera demonstrativt än SD teman som folkutbytet och islamiseringen av Sverige. Svenska kyrkan sågs som en bastion för trolösa vänsteraktivister samtidigt som denna NG höll fram det kristna korset i den svenska flaggan. En känd hbqt-motståndare och präst valdes in som gruppens företrädare på kyrkomötet 2022–26. Framgången för AfS ledde till att kyrkostyrelsen under den gångna mandatperioden fick kyrkomötet att införa en spärr, så framställde åtminstone AfS beslutet. Inför 2025 års val kampanjade gruppen och vände sig till de som kunde tänka sig att stödrösta. AfS tog på sig offerkoftan efter de storas beslut om en tvåprocent spärr. 11 000 röster trodde sig AfS behöva för att kliva över spärren. Om dessa skulle komma från tidigare icke-röstande eller från andra nomineringsgrupper, främst SD, återstod att se.

HOJ

Allra minst 2021 med ett mandat blev nya Himmel och Jord med drygt en halv procent av de godkända rösterna (strax över 5 300 godkända valsedlar). Det räckte till ett mandat på kyrkomötet och representation i två stift (Göteborg och Luleå). HoJ blev det förra kyrkovalets enfrågeparti som väckte förhållandevis stor uppmärksamhet genom att lyfta fram både kyrkans och mänsklighetens existentiella ansvar för jord och mark, biologisk mångfald dess mantra. Kalhyggen och annat otyg i naturen gjorde HoJ ett stort nummer av. Kyrkans mycket omfattande skogsinnehav hamnade i blickpunkten – sammantaget Sveriges femte största efter de allra största skogsbolagen (SCA, Stora Enso, Holmen) samt staten (fastighetsverket, SFV). Kyrkomötet fann det nödvändigt – förutom efter förslag från kyrkostyrelsen att införa en spärr i kommande val – att under mandatperioden

hålla liv i en egen skogsutredning som också den har hett debatterats. HoJ har obekymrat fortsatt att bevaka frågan minst lika intensivt som tidigare och vid ingången till 2025 års kyrkoval visade det sig att HoJ proportionellt sett hade flest dömda och misstänkta brottslingar bland sina kandidater på den lista radions P4 offentliggjorde vid förhandsröstningens start: sju av elva på rikslistan (se nedan). Utmaningen att komma över spärren kunde tyckas himlahög. Således dags att skärskåda den tidsmässigt föredömligt korta kampanjen.

Valkampanjen: träd under bar himmel skynda i skogen

Svenska kyrkan lade naturligtvis ner stora resurser för att förse dess 4,7 miljoner röstberättigade med både röstkort och information om valet samt bädda för en väl genomförd valkampanj. Allt i samverkan med intresserade NG land och rike runt. 27 000 kandidater nådde knappt 900 000 röstande väljare, barnrika som barnlösa, en icke oäven siffra i ett tillfälligt samtidigt tämligen beständigt förhållande inom civilsamhället. Långtifrån alla var aktivister, många lojalister, valförrättarna den betalande ordningens väktare. Vad som i detta avsnitt följer är naturligtvis bara ett urval av valhändelser och valsituationer i september 2025. Fyra stycken för att vara exakt.

Himmel och Jords framträdande i 2021 års kyrkoval såg likt Greta Thunberg 2018 till att klimatet, och skötseln av kyrkans skog hamnade i kampanjens brännpunkt. En existentiell fråga bortom de organiserade skiljelinjernas horisont, en överlevnadsfråga för en abrahamitisk kulturkristenhet – eller en generationsfråga? Vad Gröna och miljöpartister tidigare försökt men inte med kraft lyckats med kom HoJ att göra till en stor sak veckorna inför 2025 års val. Skogen kom att bli vad som förmodligen med full rätt kan betecknas som den hetaste. I stort sett samtliga NG utom SDSK och Afs lyfte skogsbruket inför årets val samtidigt som andra delar av kyrkan också gjort sig till taleskvinnor och -män för hållbarhet, klimat och miljö. Någon samstämmighet handlade det knappast om. Men några våldsamma incidenter under kampanjen förekom inte.

Strax före HoJs inträde på kyrkomötet fattades beslut om en utredning om hur kyrkan kan bidra till skyddet av biologisk mångfald, samt hur dess omfattande skogsinnehav kan göra mest hållbar klimatnytta. Utredningen skulle också behandla försoningsprocessen med samerna, sedan ett decennium ett stående tema på kyrkans dagordning. Skam och skuld. Eller mänskovärde före marknadsvärde?

Utredningens förslag kom nästan precis ett år före kyrkovalet och lade tydliga nationella mål för skogsbruket på bordet: träden skulle få växa längre innan de avverkades för att hinna lagra mera kol och göra större klimatnytta. 20 procent av kyrkans skogsareal skulle avsättas för biologisk mångfald och 33 procent ställas om för till ett mer skonsamt, naturnära skogsbruk, ett ”reviderat kalhyggesbruk”

(Enander 2024). Nedan följer en summering av processen så som den skildrades i främst *Kyrkans Tidning* våren, sommaren och tidig höst 2025.

Förslagen gick ut på remiss inom kyrkan och flera remissinstanser – särskilt inom vissa stift och med starka lobbyister bakom sig, skuggutredningar beställdes på lantbruksuniversitetet – visade sig vara mycket kritiska inte minst mot att sätta nationella mål. Kyrkostyrelsen hade en delikat uppgift att ta hand om men valde ”i stort” – hur stort fanns och finns det förstås mycket olika uppfattningar om – att böja sig för kritiken. Även om kyrkostyrelsen menade sig föra utredningens linje vidare genom att föreslå att en ny gemensam inriktning för kyrkans skog skall skrivas in i kyrkans regelverk, kyrkoordningen. Fortfarande är det stiftet och i vissa fall också församlingarna som skall ansvara för skogsbruket. De nationella målen lades till handlingarna. Utredaren lät sig inte nöjas och avfärdade de stora partiernas kompromiss som en halvmesyr eller värre än så.

Det faktum att kyrkostyrelsens förslag skall behandlas av 2021 års kyrkomöte hösten 2025 – alltså bara några veckor efter valet – väckte också stor harm och förtrytelse bland skogsutredningens bejakare och bidrog till att synliggöra motsättningarna under valkampanjen. Samtidigt har i stort sett alla i kyrkostyrelsen representerade NG fört upp frågan på dagordningen inför valet. Debattens vågor har gått höga bland kandidater och kyrkopolitiskt aktiva också inför valet trots ovissheten om någon ändring kan komma till stånd efter att ett nytt kyrkomöte samlas 2026. Skulle en tuva kunna stjälpa ett helt lass?

Mobiliserade skogen? Vad delar av folkkyrkans valda uppfattade som politiska om än inte alltid partipolitiska skiljelinjer ledde vidare. Skogspolitiken blev det senaste och under den gångna mandatperioden den mest uppenbart brännande symbolen för en i klimat och miljö mycket engagerad långt ifrån total institution: Svenska kyrkan. Mer än tidigare blev därför 2025 års kyrkoval också ett val som påverkade stiftet, särskilt de med mycket (skogs-)mark, jorden de ärvt, både de nordligare och sydliga stiftet i synnerhet.

Det är nog ingen tillfällighet att den mest profilerade klimatbiskopen håller till i Stockholm. Att denne haft att hantera ett stiftsfullmäktige med få representanter för klimatförnekare – inom SD och AfS – och med liten egen skogsmark har rimligtvis underlättat för den episkopala ordningens representant i huvudstaden.

* * *

Näst efter skogsbruket kom kulturarvsfrågan fram på många håll framför allt där underhållet av kyrkor och kyrkogårdar är eftersatt (Hort 2024). Kyrkogårdarna har i stort klarat sina behov genom den begravningsavgift (skatt) samtliga skattebetalare bidrar med. För kyrkobyggnadernas del är det värre, de flesta k-märkta. Här finns en stor underhållsskuld som staten i stor utsträckning bär ansvar för utan att ta detta ansvar, något att jämföra med järnvägsnätets debet. Den särskilda statliga kyrkoantikvariska ersättning som funnits sedan

skilsmässan år 2 000 har inte på långa vägar följt kostnadsutvecklingen i byggsektorn och inflationssäkrats i statsbudgeten. Tvärtom har beloppen legat stilla sedan det nya milleniets början. Regeringar av skilda kulörer har nonchalerat de stora renoveringsbehov som finns runt om i landet och tvingat fram lokala lösningar av mer eller mindre lyckat slag. Inte minst årets (2025) skandal i St Johannes församling i Stockholms stift illustrerar problemet (se nedan).

* * *

Strid också om de partipolitiska banden, eller var den en strid om samhällsengagemanget? Inför 2021 års val satsade framför allt POSK stort på att kritisera de partipolitiska NG i kyrkovalet, främst S och C men också SD. Renodlade partier skulle bort från kyrkan. De två förstnämnda hade länge utgjort kärnan i en koalition som samlat bakom sig en majoritet på kyrkomötet och inte minst i kyrkostyrelsen (8 av 14 – ÄB oräknad). POSKs ambition var att bryta denna dominans. Samtidigt som POSK också ville vara en del av det civila samhället, inte reducerat till ett gudstjänstfolkets parti med sin betoning också av den större trosgemenskapen, församlingarnas. POSK kulturkristenhetens mitt, inte höger, inte vänster, snarare Gal-tan (Grön, alternativ, libertarian – traditionell, auktoritetstrogen, nationell – se vidare figur 1 nedan).

Under valkampanjen 2021 lärer sig POSK framför allt med Öppen kyrka och Frimodig kyrka vilka sedan tidigare profilerat sig både mot POSK och mot de politiska partierna. Och inte minst mot varandra: medan Öppen kyrka hade som huvudfråga HBQTI+ – en kyrka för alla – och samkönade äktenskap var Frimodig kyrka för ett mer traditionellt förhållningssätt till familj grundat på Bibelns ord. Någon naturlig kombination var således inte den treenighet POSK försökte forma. Lättare gick det att få stöd från flera av de ombildade men partipolitiskt närstående grupperna, hybridpartierna. Särskilt BA, tidigare M, slöt nu upp bakom kritiken.

Splittringen bland de många grupperna var dock påtaglig och särskilt SD höll länge fast vid sin partianknytning samtidigt som den skarpt kritiserade S för att partipolitiserade och radikaliserade kyrkan. Efter valet 2021 tycks dock SD ha förlorat något av sitt intresse för kyrkliga angelägenheter. Kanske i och med att deras tidigare ledande företrädare i kyrkan har begåvats med tyngre och viktigare poster i Tidösamarbetet.

Under de gångna åren har frågan av och till kommit upp till diskussion inom de ”gamla partierna” utan att egentligen något hänt, särskilt inte inom S. Centern är den kyrkliga nomineringsgrupp som inom partiet under mandatperioden omprövat sin hållning men i slutändan på en Centerstämma beslöt att hålla fast vid partianknytningen. En ytterligare orsak till att frågan blivit mindre het kan vara att en kritisk NG slöt upp bakom koalitionen S och C efter kyrkovalet 2021: Öppen kyrka för alla (ÖKA). Inför 2025 års val har POSK fortsatt utmana utan att få samma genomslag i form av gemensamma uttalanden med ÖKA och

FK. Sveriges Radio nappade dock och ordnade vid förhandsröstningens start en – tämligen tam – morgondebatt mellan POSK och S.

* * *

Både skogsbruket och kulturarvsfrågorna hamnade inledningsvis i skymundan i den mediala bevakningen av valet. Kyrkovalet 2025 ägde länge rum i medieskuggans dal. 25 procent färre artiklar jämfört med förra valet skrevs enligt Mediearkivet (resultatet någon dag före valet). Tiden också denna gång utmätt: två-tre veckor i september. Vad som följer är långtifrån heltäckande, snarare ett snapshot (jfr Barthes 2007).

Publik service var inte nådig(a) och försökte sig på vad som närmast kan karakteriseras som ett journalistiskt dråp i gängkriminalitetens era. Ett inledande hallabaloo vid förtidsröstningens start i Sveriges Radios Eko-sändningar kring 90 brottslingar – några dömda, andra bara misstänkta utan dom – på valsedlarna bland valets 25 000 kandidater till kyrko- och stiftsfullmäktige samt till det nationella direktvalda kyrkomötet – statistiskt förväntade 20 S och 14 POSK – följdes två dagar senare av ett avslöjande om lilla NG Himmel & Jords nästan lika förväntade siffra (sju av elva på rikslistan). Därefter en veckolång tystnad (Hort 2025). Inga pudlar följde på avslöjandet om brottsliga kyrkopolitiker, inte den gången och inte vid kommande tillfälle.

Veckan före valet fick ärkebiskopen framträda i SvT Aktuellt – allt gick i försoningens tecken. Uppdrag granskning hade i samma vecka sin egen agenda: skandaliserade – med största sannolikhet helt rätt – ett antal korrupta kyrkopolitiker och dolda svartrockar i Sankt Johannes församling i Stockholm, samtidigt som Katolska kyrkan fick sig en släng av sleven. I åtminstone några fall var uppenbarligen nyckelpersonerna i församlingspolitiken och NG FSJfb (Sankt Johannes församlings bästa) lite för aktiva, giriga eller gnidna i sin affärsverksamhet med kyrkans medel (jfr Agevall 2025). De hängdes ut i media strax före valdagen utan att kandidaterna vare sig befunnits misstänkta för något brott eller dömts. Men Stockholms stift hade försökt men upptäckt sig lagligen icke kunna tvångsförvalta församlingen. (Men valresultatet 2025 i församlingen blev mycket talande, inte ens förhandsröstningen kunde rädda de lastbara och deras NG; jfr Gyllenberg 2025.)

Ekot återkom onsdagen före valdagen och rapporterade denna gång om tomma stolar i fullmäktige främst i Karlstad stift och på många andra ställen där SD initialt hade framgångar. Mycket mer än så uppmärksammades inte att närmare en miljon svenskar inklusive ett antal 16/17-åringar givit sig ut och röstat i september månad.

Vad som utspelar sig på sociala media var kanske viktigare än i den traditionella offentligheten? Lördagen före valet återkom nämligen Rapport med ett kort inslag baserat på en dags förtida läsning av Svenska dagbladet

söndagsbilaga. Där fanns nämligen en artikel om vad som försiggått på sociala media om och kring kyrkovalet: en kampanjande Södertäljepräst på TikTok.

Sent ska dock syndarn vakna: valsöndagen ägnade så radions God morgon världen ett längre reportage om valkampanjens troligtvis avgörande fråga: skogen. Men ingen Furtenbach, Knutsson eller Marmorstein kommenterade valresultatet när mörkret började falla över stängda vallokaler och valsöndagen gick mot sitt slut. Public service hade avlagt sig allt ansvar för förmedlingen av vad närmare en miljon svenskar hade att säga den föreställda gemenskapen: bevakningen från TV-tornen och radiomasterna både arrogant och nonchalant veckorna före valet.

Valutgången: en ren, grön vind ven i skogen?

Valet avslutades samma söndag som ”Håll Sverige rent” höll sin årliga manifestation. Höll kyrkan rent? De som infört spärren tyckte nog det. Eller inte? Valdeltagandet ändå det viktigaste för många observatörer. Det blev totalt – förhandsröstningen inräknad – nästan 19 procent (18,84 %), från att under valnatten ha annonserats som en nedgång till 17 procent (16,89 %); i så fall en nedgång med en dryg procentenhet eller i absoluta tal närmare en miljon röstande: från 900 till 870 tusen röstande. Värre än så blev det inte.

Tabell 1. Valresultat 2025 års kyrkovalet i jämförelse med 2021/2017

Nomineringsgrupper	2025			2021		2017	
	Röster	Procent	Mandat	Procent	Mandat	Procent	Mandat
S	244 890	28,1	71	27,5	70	30,3	76
POSK	152 877	17,5	45	19,3	47	17,1	43
C	77 382	8,9	22	10,9	30	13,7	34
Borgerlig kristen samverkan	73 554	8,4	21	--	--	--	--
BA	--	--	--	8,0	20	8,8	22
KDiSk	--	--	--	2,7	7	3,0	7
De Gröna i Svenska Kyrkan	65 053	7,5	19	3,5	8	4,0	10
VISK	55 539	6,4	16	7,6	19	3,8	9
ÖKA	54 849	6,3	16	5,5	13	4,2	11
SDSK	54 678	6,3	16	7,8	19	9,3	24
Frimodig kyrka	30 098	3,5	9	3,5	8	4,0	10
FISK	28 848	3,3	8	1,6	4	2,9	7
Hoj	19 396	2,2	6	0,6	1	--	--
AfS	14 454	1,7	0	1,3	3	--	--

Källor: (2025) Svenska Kyrkan, definitivt valresultat. www.svenskakyrkan.se/valresultat 2025; (2021 och 2017) Hort 2022 efter Svenska kyrkans valadministrativa statistik, tillgänglig på www.svenskakyrkan.se/valresultat 2021 och 2017.

Nomineringsgrupperna lyckades ändå inte helt, framför allt lyckades de inte skaka fram kandidater i tillräcklig omfattning. Det gäller mest lokalt, i församlingarna, knappast i stiftsfullmäktige och definitivt inte till kyrkomötet dit många kände sig kallade.

Resultatet lät inte vänta på sig. Redan efter någon timma stod det klart även om det slutgiltiga resultatet dröjde några veckor. Ordningsföljden mellan grupperna i mitten förändrades påtagligt medan de fyra största behöll sina positioner. Om än med nöd och näppe för nummer tre och fyra, C och nya BKS. I båda fallen kan man faktiskt tala om tydliga bakslag särskilt när två förenade grupper inte lyckas nå upp till ett gemensamt resultat i nivå med tidigare skilda nu sammanräknade röstetal. För de mindre grupperna blev ibland skillnaderna dem emellan mycket små (se tabell 1 ovan).

Störst blev S följt av POSK. S behöll sin relativa position utan nämnvärda framgångar mer än en smärre mandatmässig till följd av spärren: ett nytt (se tabell 1). POSK noterade en mindre procentuell motgång och miste två mandat. POSK är fortsatt den självklara utmanaren men kom inte styrkemässigt närmare S. Framgångssagan var – temporärt? – bruten.

Striden om tredjeplatsen desto skarpare? Nej, C klarade att behålla sin ställning i ordningsföljden trots åtta mandatförluster: 22 centermandat på kyrkomötet 2026–29. Ändå ett vittnesbörd om styrkan hos ett parti som länge värnat både kyrkan, särskilt på landsbygden, och dess skogstillgångar. Skogen blev dess smala lycka – och olycka?

BKS hade oturen på sin sida, om uttrycket tillåts, och blev bara fjärde största grupp med 21 mandat. Två tidigare grupper blev en men lyckades inte behålla sitt samlande resultat från 2021: 27 mandat eller minus sex. Mönstret från 2021 – då både BA och KDISK gick tillbaka – bröts inte. Detta resultat motsvarar på intet sätt stödet för de före detta moderpartier denna nya nomineringsgrupp står nära. Resultatet måste också ses i förhållande främst till POSK och SDSK, i viss mån också FISK – och ”Tidö” plats i valkampanjen.

Närmast följde så en överraskning, De Gröna i Svenska kyrkan, en påtaglig framryckning. En röst på De Gröna ingen bortkastad röst. Snarare en påminnelse om klimat- och miljörösternas olidliga lättrorlighet. Med 19 mandat – tidigare åtta – mer än fördubblade denna nomineringsgrupp sin styrka och blev femte största grupp på SDSKs bekostnad. Utskiftet av ”miljöpartister” en orsak? Miljön då? Skogen dess räddning? Klimatet? Hållbarheten? Framlyfta av Himmel och Jord? Utan nämnvärd backning i offentligheten tog sig De Gröna förbi tre andra grupper, förutom SDSK också VISK och ÖKA.

För förra valets överraskning VISK blev årets resultat nu en smärre motgång. Nomineringsgruppen lyckades inte hävda sin ställning som femte största. Men med någon promille och 16 mandat lyckades VISK hamna före både ÖKA och SDSK och bli sjätte grupp i ordningen. Samtidigt en procentuell tillbakagång med knappt en och en halv procent och tre mandat på kyrkomötet. Men i

förhållande till "moderpartiets" ställning i opinionsläget sommaren 2025 är resultatet utan större anmärkning (6,37 %).

Att Öppen kyrka för alla lyckades med konststycket att placera sig som den sjunde nomineringsgruppen i ordningen var i linje med 2021 års framgång eller en ökning från 5,5 procent till 6,29. Den positionen lyckades alltså ÖKA behålla och stärkte därmed sin ställning bland de partipolitiskt obundna med tre nya mandat (totalt 16). Avståndet till nummer åtta – nyss en partipolitisk NG – minimalt men symboliskt stort.

SDSK förlorade sin redan tämligen mediokra ställning i ordningsföljden, och positionen som åttonde största eller fjärde från slutet är inte mycket att hurra för vad som i vanliga opinionsundersökningar är landets näst största parti. Den procentuella tillbakagången närmare två procent och mandatmässigt förlorade gruppen tre (nu totalt 16; 6,27 % mot 7,79 % 2021 – se ovan tabell 1). "Många sverigedemokrater känner sig inte välkomna i Svenska kyrkan" menade SD-grundaren Matias Karlsson någon tid efter valet (Dahlberg 2026).

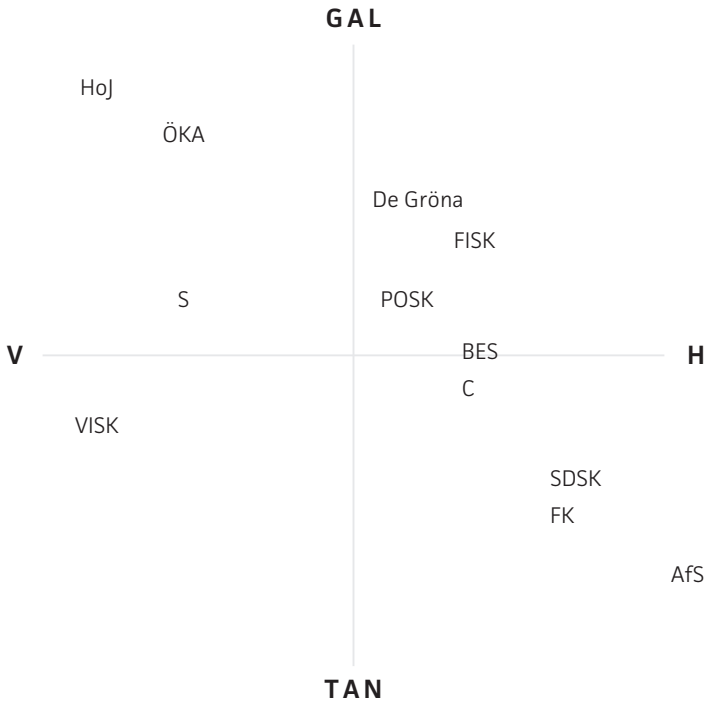
Nionde största grupp – eller tredje minsta bland de som kom över spärren – blev Frimodig kyrka med sina dryga tre procent av den kyrkliga väljarkåren. Det var en smärre nedgång efter att ha hamnat i skuggan under valkampanjen, skogen inte frimodighetens fråga. Mandatmässigt behöll FK sina platser i kyrkomötet och lade en till de tidigare, sammanlagt nio. Avståndet till POSK och Öka ändå påtagligt.

Den näst minsta gruppen – FISK – gjorde en stark upphämtning jämfört med 2021 års val och dubblade sin procentuella ställning (från 1,6 till 3,2 procent). Frågan om stödröstande inställer sig alltid i sådana sammanhang men frågan är från vilket håll. Från tidigare soffliggare? Social/vänsterliberalismens återkom i skuggan av Tidösamarbetet? Åtta mandat innebar också det en dubbling.

Den tidigare minsta gruppen blev den största överraskningen. Himmel och Jord lyckades med konststycket att förvandla sin – enda – valfråga till en vinnare och klev över spärren efter att mer än tredubblat sitt resultat i procent och promille räknat. Mandatmässigt gick HoJ från ett till sex. HoJ lyckades förmå dem som hotats av den bortkastade röstens spöke att välja valsedel efter tro och övertygelse, mer Gal-tan än högervänster.

Den tidigare näst minsta gruppen AfS förmådde inte ta sig över spärren och infriade därmed motståndarnas förväntningar, om sådana nu funnes? De eftersökta stödrösterna hävdades inte in i tillräcklig omfattning. Visserligen finns gruppen kvar i två stiftsfullmäktige men kommer detta att räcka för att återhämta krafterna efter den förlust det innebär att ha förlorat sin plats på den nationella scenen? AfS får nu söka efter en annan arena än kyrkomötet att verka på i väntan på 2029 års kyrkoval och de efterföljande årens kyrkomöten.

Figur 1. Skolor och skiljelinjer: höger-vänster plus GAL-TAN

Valresultatet låter sig inte enkelt summeras utefter en horisontell höger-vänsterskala. De traditionella politiska partierna – S, C och Afs – jämte hybridpartierna (BES, De Gröna, FISK, SDSK och VISK) är visserligen lätta att fixera utefter ytterpunkterna. Men FK, HoJ, POSK och ÖKA hör närmast hemma på en vertikal GAL-TAN-skala med ett stänk av folkkyrkliga motsatspar. Med lite fantasi och med hjälp av valforskningens hantering av rikspolitiska alternativ är det således möjligt att skapa en bild som på ett ungefär anger relationerna mellan de ingående enheterna (NG). (Egentligen borde som redan antytts också en mer ecklesiastisk dimension fogas till de två axlarna: hög respektive lågkyrkliga väljare och nomineringsgrupper. Den uppgiften återstår att utveckla och ligger utom ramen för denna text.)

Avslutning: en kulturkanon, en grön framtid – eller rå evighet?

Den traditionella valforskningen i Sverige har negligerat kyrkovoalens betydelse eller rättare sagt struntat i dem. Att ett svenskt kyrkovoal inte längre kvalificerar sig för deltagande i skådespelssamhället är kanske en förhastad slutsats men ändå värd att pröva. Den samtidshistoriska ansats som här presenterats skulle med ett modernt språkbruk också kunna kalla mikrohistorisk (jfr Ginzburg

1989). Med lupp har valstatistiken dissekerats, fram- och motgångar för de deltagande aktörerna lyfts fram. Den tysta majoriteten – hemmasittarna eller de obofärdiga med alla sina små eller stora förhinder – lämnad åt sitt blida öde.

Studien av 2021 års kyrkoval, också den med fokus på de empiriska fenomenen, nomineringsgrupperna i Högalids församling (fem stycken totalt), avslutades med en efterlysning: ett valforskningsprogram på lagom avstånd från Göteborg. Statsvetarna vid Göteborgs universitet har sedan decennier monopoliserat den samhällsvetenskapliga forskningen om väljare och val. Djärva antaganden och hypoteser i studier av kyrkovalens betydelse för både röstande och röstberättigade har möjlighet att kasta nytt ljus över etablerade sanningar om svenskarnas röstbenägenhet och svängningar i valbeteenden. Politiska sociologer har saknats i Sverige villiga att bredda fältet (jfr Rokkan 1999; Rokkan & Unwin 1983). Kanske är det dags för Svenska kyrkans forskningsavdelning att ge sig in i leken, varför inte tillsammans med grannen, Uppsala universitet. Eller Lunds, landets äldsta lärosäte, kyrkans utbildningsinstitut förlagt till båda orterna. Linnéuniversitetet i ett av kvinnoprästmotståndets två stift, Växjö?

Kyrkovalen är värda en egen mäsas. Långt mer än några slappa kommentarer om lågt valdeltagande. Varifrån kom de 35 000 nya gröna rösterna? På samma tema: de 15 000 nya HoJarna? Ändå är det nog in- och utträdena ur Svenska kyrkan som är det centrala i varje betraktelse över väljarna och de röstberättigade. Den hypotesen vore värd en egen analys. Svenska kyrkan är inte en majoritetskyrka längre så till vida att medlemsstocken ligger strax under hälften av de i landet bosatta människorna enligt egna uppgifter (jfr Hagevi 2022). Men avstånden till närmaste "kyrkor" kan också räknas i miljontal, alla statistiska uppgifter något osäkra då EU förbjuder de nationella statistikmyndigheterna att registrera religionstillhörighet. Inte heller den nya Myndigheten för civilsamhälle och unga, eller dess föregångare, har jämfört med Svenska kyrkan, haft mycket att erbjuda i termer av siffror. Osäkra nätuppgifter är vad som följer i nästa stycke.

Uppskattningsvis strax under miljonen människor med ursprung i muslimska länder – relativt få av dem religiösa bekännare – lär fortfarande ha någon form av uppehållstillstånd i Sveas, Götes och Vendes rike, men få av dem aktiva utövare. Antalet katoliker räknas i något hundratusental, tillhöriga Öst-Rom långt färre men oftast väl koncentrerade (12 av 55 000 bara i Södertälje). Den judiska minoriteten uppskattas till runt 20 000–25 000. Abrahamiterna utgör således flertalet, buddister och hinduer en nullitet, den reguljära statistiken mellan tummen och pekfingret (jfr Adetorp & Arvidsson 2025). Förbundet Humanisterna – den organiserade anti-kristenheten, ateisterna – någonstans i civilsamhällets kvantitativa bottenkikt, desto mer frekventa i den borgerliga offentligheten (jfr Habermas 1984).

Fokus i denna artikel har varit på nomineringsgrupperna (NG) som röstmagneter och i viss mån på vad som blev valkampanjens skiljelinjer, sakfrågorna, särskilt skogen och skötelsen av vad som givits och brukats av mänskligheten från generation till generation, naturen. Ovan har framför allt gjorts ett försök att med hjälp av administrativ valstatistik, nomineringsgruppernas självpresentationer och medial uppmärksamhet jämte en tidigare genomförd lokalstudie samt några mindre nedslag i olika församlingar under sensommaren 2025 fånga något av dynamiken i ett regelbundet återkommande kyrkval i det civila samhällen. Och detta med hjälp av grupper – NG – som i kyrkliga sammanhang själva konstituerar ett civilt samhälle.

Konsekvenserna av valresultatet på den nationella nivån för kyrkomötets vidkommande och vad valet innebär för att tillsätta en funktionsduglig kyrkostyrelse har däremot lämnats därhän (eventuellt till en annan artikel, kanske för evigt). Ovan underströks förekomsten av inte bara höger-vänster alternativ utan också så kallade mer eller mindre heliga Galtan-krigare från HoJ-aktivister till Bibeltrogna FK-are. Skalornas kombinatorik i form av ”partiernas” placeringar har lyfts fram ovan. Runt mitten – i origo – hamnade de flesta NG medan förekomsten av ett kyrkopolitiskt ytterlighets”parti” som Himmel och Jord underströk att en renodlad höger-vänsterskala långtifrån är fullt tillämplig i en analys av skiljelinjerna på detta politikområdes kampfält. Ändå har den traditionella uppdelningen sina poänger: både den kyrkliga högern och de högerkristna är påtagligt försvagade och utan synbar ledare efter 2025 års val.

Symbolpolitiken och dess organisationer har i denna studie hamnat i förgrunden, inte kyrkan som vittomfattande materialitet – apparat/koncern – med skriften och stiftet i centrum. Ändå lyckades aktivister och förmenta förövre sätta den/t materiella och existentiella omhändertagandet och överlevnaden på dagordningen med konsekvenser för samtliga deltagande nomineringsgrupper. Den dygdiga fromhetens saktmodiga företrädare däremot, lyckades inte i samma utsträckning få gehör för sina stånd- och synpunkter, träden skymde sikten för skogen. De intrikata sambanden mellan handen, hjärtat och huvudet står åter på detta civilsamhälles dagordning år 2029 – bara framtiden fortsätter vara ljus (valorganisatörens motto för hela upplägget – se inledningen ovan). Någon kris för Svenska kyrkan i det helyllesvenska civilsamhället är det utifrån det gångna kyrkovalet svårt att larma om. Många frågor kring denna frivilligorganisation i det svenska civilsamhället – grundläggande för den könade ordning som sedan år 2000 stadfästes i Svea rikes lag – återstår att beforska. Inför evigheten? Amen.

Källor och material

Denna artikel är en del av en sedan länge påbörjad, aldrig avslutad, studie. Statistiska uppgifter är hämtade från Svenska kyrkans öppet tillgängliga och

definitiva valstatistik (www.svenskakyrkan.se/val). Samtliga nomineringsgruppers valmanifest finns på nätet under respektive ”partinamn” (NG). Utöver fältanteckningar från observationer vid vallokaler och samtal med valedelsutdelare och företrädare för de olika nomineringsgrupperna har lokalt och centralt valmaterial insamlats där sådant funnits till hand i pappersformat. Valdebatten i *Kyrkans Tidning* har noggrant bevakats liksom artiklar i samma tidning om valet (främst augusti-november 2025 men vad gäller skogen ytterligare ett antal månader tillbaka, och i någon mån därefter). Som framgår har också public service följts efter förmåga (radio & tv) samt ett antal dagstidningar, i några fall också lokaltidningar. Jag vill tacka flera tipsare och dem som bistått i bevakningen av sociala media, någon fullständig redovisning av alla hot och allt hat – men också livsglädje och kärlek – som förekommit runt kyrkovalet är naturligtvis inte möjligt inom ramen för detta arbete, och inget annat heller kanske?

Analytiska utgångspunkter finns redovisade i artikeln ”2021 års kyrkaval – noteringar och funderingar” i *Statsvetenskaplig tidskrift* 3/2022 (Hort 2022a) samt i någon mån också i artikeln ”Det dödsindustriella komplexet” (Hort 2022b) i Anders Björnsson & Björn Rombach (red.), *Lägga döden till rätta*. En artikel i årsboken *Ymer* 2024 uppdaterar både utgångspunkter och tillvägagångssätt (Hort 2024). På engelska finns en diskussion om det svenska civilsamhällets grundläggande karakteristika i ”The Lost World of Social Democracy” (Hort 2014; jfr också Kings 2018 och 2011 samt Papakostas 2009 och 2004 jämte Lindberg 2007). För föreställningarna kring den könade kyrkan har inspiration hämtats från bland annat Södling 2010, Eriksson 1995 och Widerberg 1978. De åtta banden *Sveriges kyrkohistoria* med sina många och kunniga medförfattare en oumbärlig hjälpredda.

Literatur

- Adetorp, Johan & Stefan Arvidsson (red.), 2025. *Moderna gudar*. Lund: Arkiv.
- Agevall, Ola, 2025. ”Inledning” till Lewis Coser, *Giriga institutioner*. Lund: Arkiv.
- Barthes, Roland, 2007. ”Valkampanjfoton” i *Mytologier*, s. 166–168. Lund: Arkiv.
- Bergman, Paavo, 2009. *Kvinna bland stålmän*. Lund: Arkiv.
- Burawoy, Michael, 1991. *Ethnography Unbound – Power and Persistence in the Modern Metropolis*. Berkeley, Ca: University of California Press.
- Dahlberg, Joel, 2026. ”Många sverigedemokrater känner sig inte välkomna i Svenska kyrkan”, *Svenska Dagbladet*, 2026-01-25.
- Enander, Göran, 2025. *Kyrkan och skogen: ansvar, handling och hopp*. Uppsala: Svenska kyrkan.
- Eriksson, Anne-Louise, 1995. *The Meaning of Gender in Theology – Problems and Possibilities*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis/Uppsala Women’s Studies, nr 6.

- Frostin, Per, 1987. *De fattigas evangelium – befrielse för svenskar?* Stockholm: Proprius.
- Ginzburg, Carlo, 1989. *Ledtrådar – essäer om konst, förbjuden kunskap och dold historia*. Stockholm: Häften för kritiska studier.
- Gyllenberg, Eva-Karin, 2025. "EKG: Ett blixtrande utbrott rakt ut i tv", *Dagens Nyheter*, 22 november (Kulturdelen, s. 32).
- Habermas, Jürgen, 1984. *Borgerlig offentlighet*. Lund: Arkiv.
- Hagevi, Magnus, 2022. *Den svenske väljaren*. Stockholm: Santerus.
- Hort, Sven, 2025. "Journalistik att se upp med inför valet", *Kyrkans tidning*, nr 38 (18 september).
- Hort, Sven, 2022a. "2021 års kyrkoval – noteringar och funderingar", *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg. 124, nr 3, s. 713–733.
- Hort, Sven, 2022b. "Det dödsindustriella komplexet", i Björnsson, A. & Rombach, B. (red.), *Lägga döden till rätta – hur död administreras i vårt samhälle*. Stockholm: Santerus.
- Hort, Sven, 2014. *Social Policy, Welfare State and Civil Society in Sweden, II, The Lost World of Social Democracy*. Lund: Arkiv.
- Kings, Lisa, 2018. "Betydelsen av brobyggare – det etablerade civilsamhället och förortsrörelsen", *Arkiv – tidskrift för samhällsanalys* 9.
- Kings, Lisa, 2011. *Till det lokalas försvar*. Lund: Arkiv (diss.).
- Kings, Lisa & Zhanna Kravchenko, 2017. "Den sociologiska visionen och konsten att finna sig själv som sociolog", i Bergman, Paavo & Olofsson, Gunnar (red.), *På väg*. Lund: Arkiv.
- Kyrkans Tidning*, 2025. Augusti-oktober.
- Lindberg, Christer, 2007. *Samhället som tanke – Claude Levi-Strauss och den franska strukturalismen*. Lund: Arkiv.
- Olsson, Sven E., 2024. "Dödens lustkoordinater", i Roger Marjavaara (red.), *Dödens geografi*, Ymer, årg 144.
- Papakostas, Apostolis, 2009. *Misstro, tillit, korruption – och det offentliga civiliseringen*. Lund: Studentlitteratur.
- Papakostas, Apostolis, 2004. "Civilsamhällets rationaliseringar", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 91, s. 19–45.
- Rokkan, Stein, 1999. *State Formation, Nation-Building and Mass Politics in Europe – the Theory of Stein Rokkan*, i Peter Flora, Stein Kuhnle & Derek Unwin (red.). Oxford: Oxford University Press.
- Rokkan, Stein & Unwin, Derek (red.), 1983. *The Politics of Territorial Identity: Studies of Developments in European Peripheries*. London: Sage.
- SOU 2025:92. *En kulturkanon för Sverige*. Stockholm: Kulturdepartementet.
- Södling, Maria, 2010. *Oreda i skapelsen – kvinnligt och manligt i Svenska kyrkan under 1920- och 30-talen*. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis, nr 26.
- Tegborg, Lennart (huvudredaktör), 2001–05. *Sveriges kyrkohistoria*. Volym 1–8. Stockholm: Verbum.
- Widerberg, Karin, 1980. *Kvinnor, klasser och lagar i Sverige 1750–1980*. Lund: Rättssociologiska institutionen (Diss).

Valen till kyrkomötet 2001–2025 efter skilsmässan kyrka–stat

Polarisering och politisk vindkantring

Martin Lindström

The 2001–2025 elections to the church meeting after the separtion of church and state. Polarisation and political shift

Aims: The Evangelical-Lutheran Swedish Church was separated from the state in 2000. In the 2001–2025 elections to the church meeting, a trend of increasing support for political/theological extremes can be discerned. The aim is to investigate these trends in terms of Sartori's concept polarized pluralism, which was later modified. *Results:* The political/theological center which consists of the Social Democratic Party, the four bourgeois parties/lists and the independent POSK list totally dominated in 2001 with 242 of 251 seats. The trend in 2001–2025 indicates that the bourgeois parties/lists continually decreased from 130 to 51 seats, while the social democrats retained theirs and POSK recently increased somewhat. Oppositional leftist, green and theologically progressive parties/lists continually increased from 7 seats to 57. Meanwhile, right-wing and theologically conservative parties/lists continually increased until 2017, thereafter displaying declining support. *Conclusion:* These elections may constitute a special case of polarized pluralism because the center bourgeois and oppositional right-wing and theologically conservative parties/lists have displayed substantially weaker trends than in general Swedish politics, probably due to more severe member losses among right-wing voters. The Church may be tilting towards increasing political radicalism in upcoming years.

Martin Lindström är professor/överläkare i socialmedicin och verksam vid Socialmedicin och hälsopolitik, Institutionen för kliniska vetenskaper i Malmö, Lunds universitet, och Centrum för primärvårdsforskning, Lunds universitet/Region Skåne.
E-post: martin.lindstrom@med.lu.se

Valet till kyrkomötet 2025 och kyrkomötets plats i det svenska samhället

Valet till kyrkomötet 2025 avlöpte med tidvis långa köer till vallokalerna på många håll trots ett valdeltagande på 18,84 % av de röstberättigade. En omedelbar fråga är därmed om logistiken och organisationen kring kyrkovalet är anpassad till ett förhållandevis lågt förväntat valdeltagande? En andra fråga är vad som skulle inträffa om valdeltagandet skulle öka kraftigt – säg att en tredjedel eller hälften av de röstberättigade skulle vilja delta i kyrkovalet? Hur skulle logistiken kring valförrättningen på valdagen fungera då? När det första kyrkovalet efter skiljandet av Svenska kyrkan från svenska staten år 2000 hölls år 2001 var valdeltagandet 14,2 %, en uppgång från 10,2 % i kyrkovalet 1997. I de följande kyrkovalet låg valdeltagandet på ungefär en åttandedel av väljarkåren i kyrkovalet 2005 (12,0 %), 2009 (11,9 %) och 2013 (12,8 %), för att sedan öka till knappt en femtedel i kyrkovalet 2017 (19,1 %), 2021 (18,4 %) och 2025 (18,8 %). Sedan rösträttsåldern år 1999 sänktes från 18 till 16 år utgörs väljarkåren av medlemmar i Svenska kyrkan som fyller 16 år senast på valdagen. Samtidigt har det totala antalet medlemmar minskat från 7,4 miljoner år 2000 till 5,4 miljoner 2024.

Kyrkovalet brukar tilldra sig begränsat massmedialt intresse, men Svenska kyrkan är en viktig aktör, opinionsbildare och remissinstans i det svenska samhället. Kyrkomötets sammansättning och kyrkans styrelse har därför betydelse inte bara för Svenska kyrkan internt utan också för det övriga samhället och den svenska samhällsdebatten. Till detta ska läggas att *World Values Survey* (WVS) visat starka samband mellan religion, kultur och politik över hela världen efterhand som allt fler länder kommit att ingå i undersökningen. Dimensionerna sekulariserade vs traditionella värderingar samt självförverkligande vs överlevnad (individualism vs kollektivism) är fundamentala för hur kulturella attityder och värderingar, som ofta är grundade i religion eller avsaknad av religion, interagerar med politiska preferenser, politiskt beteende och politiskt beslutsfattande (Inglehart 1997, 2018). Samband mellan religion, politisk kultur och väljarbeteende har observerats sedan lång tid i Sverige (Lindström 2001; Oscarsson och Holmberg 2008: 258–259). Att Sverige sedan decennier är världens mest sekulärindividualistiska land enligt WVS är långt ifrån en slump. I stället är den svenska extrempositionen i WVS sannolikt en följd av en medveten socialdemokratisk kyrko-, skol- och familjepolitik inom rikspolitiken under i synnerhet 1950-, 1960- och 1970-talen som med ideologiska (och delvis marxistiskt färgade) förtecken syftade till att undanröja kristendomens och de traditionella auktoriteternas betydelse i samhället.

Denna politiskt drivna samhällsutveckling utgör grunden för den svenska statsindividualismen med staten och individen som de verkligt betydelsefulla entiteterna. Individen betalar höga skatter men förväntar sig samtidigt ekonomiska och sociala förmåner från det offentliga. Betydelsen av mellanliggande

institutioner som kyrkan, familjen och andra sociala sammanslutningar är därmed förhållandevis liten i Sverige (Ewert 2022). Denna delvis politiskt drivna utveckling har flera konsekvenser. Sekulariseringen har medfört att behovet av religiöst tänkande i betydande utsträckning förflyttats till den sekulära zonen (Barrling 2024) i form av bland annat pseudo-religiöst (utan gudstro men med religiös intensitet) färgad sakpolitisk aktivism och postmodernt, ofta faktaförnekande tunnelseende som uttryck för behovet av att känna sig botfärdig och rättfärdig. Den extrema individualismen har troligen bidragit till att Sverige sedan decennier är ett av världens mest ojämlika länder mätt som Gini index för förmögenhet (Cervenka 2024), vilket kan ses som ett både oväntat och oönskat utfall. I Sverige talas det ofta om att religionen inte ska lägga sig i politiken men mycket sällan eller aldrig om att politiken inte ska lägga sig i religionen. Sverige är ett land i vilket politiken tagit stark kontroll över religionen.

Kyrkomötet har sedan 2001 dominerats av Socialdemokraterna, de borgerliga partierna som direkt kandiderande rikspartier eller som fria nomineringsgrupper utan direkt stöd från respektive riksparti samt nomineringsgruppen Partipolitiskt Obundna i Svenska kyrkan (POSK). POSK eftersträvar en avpolitiserad kyrkomöte och direkta val endast på församlingsnivå och indirekta val på övriga nivåer men intar i många specifika kyrkopoliska frågor en mittenposition. Socialdemokraterna, de borgerliga och POSK representerar på sätt och vis den politiska och teologiska centerpositionen eller upprätthållandet av den rådande ordningen på kyrkomötet med rötter tillbaka till tiden före skiljandet från staten. Socialdemokraterna erhöll i 2025 års kyrkovalet 71 mandat (+1) och POSK 45 mandat (-2). Borgerligt alternativ, Moderaternas sedan 2013 från rikspartiet fria nomineringslista, hade inför kyrkovalet 2025 tillsammans med den fria nomineringsgruppen Kristdemokrater i Svenska kyrkan bildat den gemensamma nomineringsgruppen Borgerlig Kristen Samverkan som fick 21 mandat (-6 jämfört med de båda listorna som gick samman). Centerpartiet minskade till 22 mandat (-8) medan Fria Liberaler i Svenska kyrkan ökade till 8 mandat (+4).

Förändringarna mellan de två kyrkovalet 2021 och 2025 kan tyckas små, men samtidigt fick De gröna i Svenska kyrkan 19 mandat (+11), Vänstern i Svenska kyrkan 16 mandat (-3), Himmel och Jord 6 mandat (+5) och Öppen kyrka 16 mandat (+3). Himmel och Jord är en partipolitiskt obunden grön nomineringsgrupp som starkt fokuserat på att förändra Svenska kyrkans skogsbruk i riktning mot längre omloppstider och minskad kalhyggesavverkning. Öppen kyrka är också en partipolitiskt obunden nomineringsgrupp grundad 2001 med teologiskt progressiv profil inriktad på bland annat att upprätthålla en numeriskt jämn könsfördelning bland biskopar, präster och diakoner i alla delar av kyrkan. Valresultatet i kyrkovalet 2025 innebär att Socialdemokraterna med 71 mandat samt dessa fyra politiskt vänsterinriktade och teologiskt progressiva nomineringsgrupper med sina sammanlagt 57 mandat för första

gången tillsammans har majoritet med 128 av 251 mandat på kyrkomötet. Förändringen markerar en politisk och möjligen teologisk vindkantring som är resultatet av en långsiktig trendmässig uppgång för partipolitiskt inriktade nomineringsgrupper till vänster om Socialdemokraterna och de teologiskt progressiva men partipolitiskt obundna som pågått sedan 2001. Samtidigt har en högerpopulistisk och nationalistisk opposition till höger vuxit sig starkare sedan 2001. Nomineringsgruppen Sverigedemokrater i Svenska kyrkan minskade emellertid i kyrkovalet 2025 till 16 mandat (-3) samtidigt som rikspartiet Alternativ för Sverige (AFS) förlorade sina tre mandat (-3), i det senare fallet beroende på införandet av en ny tvåprocentsspärr (Svenska kyrkan 2025). Slutligen fick den teologiskt konservativa och partipolitiskt helt obundna nomineringsgruppen Frimodig kyrka 9 mandat (+1) i kyrkovalet 2025 (tabell 1).

Sartoris modell av polariserad pluralism och senare vetenskaplig debatt i korthet

Jämfört med kyrkovalet 2001 finns det nu starka oppositionella partier och nomineringsgrupper både till vänster och höger på kyrkomötet. Det finns också partipolitiskt obundna nomineringsgrupper som är såväl teologiskt progressiva som teologiskt konservativa. Till skillnad från det kyrkomöte som valdes 2001 finns det betydande opposition på olika ytterkanter mot den rådande kyrkopolitiska ordningen. Framför allt ses en oavbruten trendmässig uppgång för de politiskt vänsterinriktade och teologiskt progressiva nomineringsgrupperna under perioden 2001–2025, vilket skulle kunna beskrivas som en politisk och möjligen teologisk vindkantring. Kyrkomötets sammansättning har utvecklats i riktning mot ett tillstånd liknande det som den italienske statsvetaren Giovanni Sartori i boken "Parties and party systems. A Framework for analysis" (1976) benämnde polariserad pluralism. Den trendmässiga utvecklingen sedan kyrkovalet 2001 kan dessutom ses som en fortsättning på den fortgående utvecklingen och politiseringen före skilsmässan från staten år 2000.

Sartori definierar begreppet parti som "any political group that presents at elections, and is capable of placing through elections, candidates for public office" (Sartori 1976: 64). Definitionen överensstämmer således även med de partipolitiskt helt obundna nomineringsgrupper som ställer upp i valen till kyrkomötet. Polariserad pluralism representerar en form av flerpartisystem med fem, sex eller flera partier i vilket den ideologiska distansen mellan partierna i den ideologiska skalans ytterkanter representerar fundamentalt olika syn på hur samhället ska vara inrättat och styras (Sartori 1976: 131–132). Det avgörande är således inte antalet partier eftersom det även kan förekomma moderat pluralism utan kraftig polarisering utan att det ideologiska avståndet mellan partierna/nomineringsgrupperna är stort. Den egentliga grundmodellen för

Tabell 1. Resultat av valen till kyrkomötet i Svenska kyrkan 2001–2025 i mandat

	2001	2005	2009	2013	2017*	2021*	2025*
Socialdemokraterna	74	71	71	73	76	70	71
De borgerliga	130	118	106	81	70	61	51
Moderaterna (Borgerligt Alternativ 2013–2021)	(48)	(45)	(41)	(31)	(22)	(20)	(-)
Kristdemokraterna (Kristdemokrater i Svenska kyrkan 2005–2021)	(24)	(17)	(18)	(12)	(7)	(7)	(-)
Borgerlig Kristen Samverkan (fria M+fria KD)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(21)
Folkpartiet/Liberalerna (Fp/L i Svenska kyrkan 2005–)	(15)	(15)	(13)	(8)	(7)	(4)	(8)
Centerpartiet	(43)	(41)	(34)	(30)	(34)	(30)	(22)
Radikala rödgröna partier	4	7	11	18	15	27	35
Vänsterpartiet (Vänstern i Svenska kyrkan 2005–)	(4)	(3)	(3)	(6)	(9)	(19)	(16)
De gröna i Svenska kyrkan	(-)	(4)	(8)	(12)	(6)	(8)	(19)
Sveriges Pensionärs Intresseparti - SPI	-	1	1	-	-	-	-
Högerpopulistiska och nationalistiska partier	2	4	7	15	24	22	16
Sverigedemokraterna (Sverigedemokrater i Svenska kyrkan 2025)	(2)	(4)	(7)	(15)	(24)	(19)	(16)
Alternativ för Sverige (AFS)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(3)	(-)
<i>Partipolitiskt obundna listor</i>							
Teologisk mittenposition	38	36	34	39	43	47	45
POSK	(36)	(34)	(33)	(38)	(43)	(47)	(45)
Gabriel	(1)	(1)	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)
Kyrklig Samling i Visby Stift	(1)	(1)	(1)	(1)	(-)	(-)	(-)
Teologiskt progressiv position	3	7	8	11	11	14	22
Öppen kyrka (ÖKA)	(3)	(7)	(8)	(11)	(11)	(13)	(16)
Himmel och Jord	(-)	(-)	(-)	(-)	(-)	(1)	(6)
Teologiskt konservativ position	-	7	13	12	10	8	9
Frimodig kyrka	(-)	(7)	(13)	(12)	(10)	(8)	(9)

* I kyrkovalen 2017, 2021 och 2025 adderar nomineringsgruppernas mandat till 249 mandat. Två mandat i utlandsvalkretsen tillkommer, vilket gör att kyrkomötet fortfarande har 251 mandat.

moderat pluralism är tvåpartisystemet med två stora partier som konkurrerar om väljarna i mitten (Sartori 1976: 134).

Sartoris första kriterium för polariserad pluralism är förekomsten av anti-system-partier. Dessa partier/grupper ifrågasätter och i förlängningen undergräver legitimiteten hos både regeringen och den rådande politiska ordningen, och förespråkar samtidigt en annan ordning (Sartori 1976: 132–134). Det andra kriteriet är förekomsten av bilaterala oppositioner. En unilateral opposition kan, hur splittrad i olika partier den än är, konstituera sig som regeringsalternativ, men bilaterala oppositioner på respektive ideologisk ytterkant kan aldrig förenas i en samlad opposition (Sartori 1976: 134). Det tredje kriteriet är att centerpositionen upptas av ett eller flera partier som fyller denna position som modererande kraft, vilket paradoxalt nog kan skapa centrifugala politiska krafter av opposition i riktning mot båda de ideologiska ytterkanterna. Den moderata pluralismen kännetecknas däremot i sin grundmodell av en ideologisk högersida och en vänstersida som centripetalt strävar mot mitten i syfte att vinna marginalväljare i den politiska mitten (Sartori: 134–135). Det fjärde kriteriet är polarisering, det vill säga en ökad ideologisk distans (Sartori 1976: 135–136). Det femte kriteriet är den ökade sannolikheten för centrifugala krafter i riktning mot de ideologiska ytterpositionerna (Sartori 1976: 136–137). Det sjätte kriteriet gäller den ökade benägenheten att betrakta politiska sakfrågor ur ideologiskt snarare än empiriskt och praktiskt problemlösande perspektiv. Ideologin och ideologiskt färgat tänkande får en ökad betydelse. Den politiska debatten kommer inte längre att bara handla om detaljer och teknikaliteter, utan om olika ideologiskt (och i kyrkans fall teologiskt) färgade världsbilder (Sartori 1976: 137–138). Det sjunde kriteriet är förekomsten av ansvarslösa oppositioner. Även om centerpositionen försvagas får de båda ytterkanterna inte ansvar för förverkligandet av politiska sakfrågor. Oppositionen tenderar också att bli mera ansvarslös i sina sakpolitiska ställningstaganden ju mindre sannolikheten är för att den ska få regeringsansvar (Sartori 1976: 138–139). Det åttonde kriteriet för polariserad pluralism är en ökad sannolikhet för politiska överbud och att inte hålla sig till gemensamma regler för konkurrens om väljarna (Sartori 1976: 139–140).

Efter Sartoris teoribildning kring partisystem och hans definition av polariserad pluralism har olika sätt att definiera polarisering utvecklats (Schedler 2023: 337). Det har framför allt ägt rum en tydlig förskjutning bort från Sartoris sätt att se ytterpositionerna längs den ideologiska skalan i ett partisystem av polariserad pluralism som tydligt antidemokratiska. Sartori studerade till exempel den polariserade pluralismen i Weimarrepublikens Tyskland under mellankrigstiden i vilken både nationalsocialisterna (NSDAP) och kommunisterna (KPD) hade tydliga avsikter och tydlig retorik att avskaffa demokratin. Med samma utgångspunkt studerade Sartori empiriskt Frankrike under 1950-talet med å ena sidan Pierre Poujades populiströrelse och å andra

sidan det Moskvatrogna kommunistpartiet (PCF) i ljuset av det kalla kriget och Algerietkriget, liksom å ena sidan nyfascisterna (MSI) och å andra sidan kommunisterna (PCI) i efterkrigstidens Italien i ljuset av det kalla kriget. Under senare decennier har det emellertid ägt rum en förskjutning bort från partisystem med polariserad pluralism i vilka ytterkanterna öppet och uttalat tar avstånd från det demokratiska systemet. I stället har den nya konfliktdimensionen kommit att kännetecknas av stora parlamentariska partier i båda de ideologiska ytterkantspositionerna som säger sig ”värna demokratin” och som ser motståndarna som ”hot mot demokratin”.

Till och med partisystem som tvåpartisystem som enligt Sartori i stort sett alltid kännetecknades av moderat pluralism kännetecknas idag av liknande motsättningar och retorik, med motsättningen mellan demokrater och republikaner i USA som det tydligaste exemplet. Utvecklingen kan tolkas som ett sammanbrott för den demokratiska tilliten (Schedler 2023: 337–338). På detta sätt ses en utveckling mot polariserad pluralism i flerpartisystem med ökade röstandelar för de största oppositionella utmanarpartierna till höger respektive vänster och en motsvarande relativ tillbakagång för de största partierna till höger respektive vänster närmare den politiska mitten (Emanuele & Marino 2024: 6–7). Inställningen till den egna sidan och motståndarsidan kommer under sådana förhållanden att i ökande utsträckning styras av positiva och negativa emotioner samtidigt som även ovedersägliga fakta ses och tolkas med helt olika glasögon i ett tillstånd av samtidig social polarisering (Schedler 2023: 348–349). Dessa psykologiska processer på individ- och gruppnivå kan sedan skapa en självförstärkande dynamik som spår på polariseringen ytterligare (Dias & Lelkes 2022).

Trenden i kyrkovalen 2001–2025 kan betraktas i termer av polariserad pluralism i dess moderna sentida tolkning. Utvecklingen i kyrkovalen 2001–2025 skulle också kunna ses som en logisk fortsättning på utvecklingen av kyrkomötet före skilsmässan från staten. Lipset och Rokkan har i ”Party systems and voter alignment” (1967) betonat betydelsen av den långsiktiga utvecklingen av partisystem och väljarbeteende. Av dessa anledningar finns det skäl att kort rekapitulera kyrkomötets historia.

Det allmänna kyrkomötet 1863–1982 och kyrkomötet 1982–2000

Under ståndsriksdagens tid fram till 1866 var prästeståndet representerat som ett av de fyra stånden i Sveriges riksdag. Det fanns möjlighet att också sammankalla separata kyrkomöten, men detta skedde då på initiativ av kungen och mycket sällan. När förslaget om representationsreform och avskaffande av ståndsriksdagen antogs 1863 beslutade riksdagen samtidigt om allmänt kyrkomöte. Kyrkomötet som institution grundlagsskyddades dessutom

genom tillägg till 1809 års regeringsform. Kyrkomötets ledamöter utgjordes av lika antal prästerliga ledamöter och lekmannaledamöter. Ärkebiskopen var ordförande, biskoparna var självskrivna ledamöter och justitieministern och ecklesiastikministern hade yttranderätt. Det första allmänna kyrkomötet hölls 1868, hade 50 ledamöter och det allmänna kyrkomötet sammankallades vart femte år. Efter reformer kring sekelskiftet 1899/1900 bestod kyrkomötet av 64 ledamöter, varav hälften präster och hälften lekmän. De teologiska fakulteterna vid universiteten i Uppsala och Lund var representerade med två representanter vardera. Den första kvinnliga representanten invaldes 1938. Det uttalade syftet med kyrkomötet var från början att det skulle vara opolitiskt och befriat från världsliga politiska ideologier och partipolitiska hänsyn. I stället skulle präster och lekmän lägga fram kyrkliga synpunkter till kyrkans och församlingsarbetets bästa från de prästerliga och lekmannamässiga perspektiven (Nationalencyklopedin 2026a).

Trots den uttalade ursprungliga strävan att det allmänna kyrkomötet skulle vara opolitiskt ägde en fortgående politisering och partipolitisering rum i synnerhet från mitten av 1900-talet. Genom 1949 års kyrkomötesreform fick kyrkomötet 100 ledamöter varav endast en minoritet av 43 var präster medan 57 var politiskt valda lekmannaledamöter (Nationalencyklopedin 2026a). Politiseringen och partipolitiseringsen tog sedan ny fart under 1970-talet och i synnerhet i slutet av 1970-talet inför reformen 1982 då det allmänna kyrkomötet ersattes med det nuvarande kyrkomötet med 251 valda ledamöter som samtliga var lekmän med treåriga mandatperioder inför reformen om ändrade relationer (skilsmässa) mellan Svenska kyrkan och svenska staten år 2000.

Politiseringen av det allmänna kyrkomötet från och med 1949 kan å ena sidan ses som en strävan att demokratisera kyrkan och å andra sidan som en strävan att bryta ned kyrkans motstånd, baserat på traditionell evangelisk-luthersk teologi, mot radikala socialdemokratiska reformer inom inte minst skolpolitiken och familjepolitiken. Före kyrkomötesreformen 1949 och partiprogrammet 1960 såg Socialdemokraterna Svenska kyrkan huvudsakligen som en konservativ politisk motståndare och hade kyrkans skiljande från staten som en tydligt specificerad punkt i samtliga partiprogram 1897–1944 (Socialdemokraterna 2025). Så sent som 1951 publicerade hela biskopskollegiet i Svenska kyrkan skriften "Ett brev i folkets livsfråga" i vilken biskoparna definierade äktenskap, relationer och sexualitet som det avgörande stridsfältet. Skriften förespråkade entydigt den traditionella kristna hållningen i motsats till individualistiska normer som utgår från "den enskildes njutningskrav och lyckobegär", och försvarade det traditionella äktenskapet och familjen som samhällets fundament med förankring i "Guds bud" och "Guds vilja" (Svenska kyrkan 1951).

Samtidigt hade kyrkomötesreformen 1949 emellertid skapat förutsättningar för en starkare politisk styrning av kyrkan. I det socialdemokratiska

partiprogrammet 1960 ströks därför skiljandet av Svenska kyrkan från staten helt (Socialdemokraterna 2025). Det betydande motståndet mot de genomgripande förändringar av den svenska skolan och familjepolitiken som genomfördes under 1960- och 1970-talen försvagades av att motståndarna inte längre fick stöd från Svenska kyrkan (Ewert 2022–2023: 310). Socialdemokraterna, som hade regeringsmakten 1932–1976, flyttade genom dessa kyrkoreformer fokus från att fortast möjligt skilja Svenska kyrkan från staten till att i stället öka den politiska kontrollen över kyrkan innan någon skilsmässa kunde bli aktuell.

Denna andra strategi att i grunden förändra kyrkan inifrån genom politisk kontroll hade också historiska rötter i socialdemokratins trots kravet att skilja kyrkan från staten i partiprogrammen 1897–1944. Artur Engberg (1888–1944), socialdemokratisk ecklesiastikminister 1932–juni 1936 och hösten 1936–1939, ville i sin ungdom skilja kyrkan från staten men kom senare att förespråka politisk kontroll. Den socialdemokratiske riksdagsledamoten och prästen Harald Hallén (1884–1967), Socialdemokraternas grå eminens i kyrkofrågor och ledamot i andra kammaren 1912–1921 och 1925–1960, hade tidigt framfört liknande tankar. Halléns vision var en ny kristenhet som intuitivt förstår Kristus som ”fullständigt fri och formlös” i motsats till läran om den traditionelle Kristus som förkunnas genom en formell kyrkoorganisation, bibeltrohet och sakrament (Ewert 2022–2023: 184). Den ökande politiska kontrollen över kyrkan från regeringen och ett alltmer politiserat kyrkomöte sedan mitten av 1900-talet har även från och med 1960-talet givit utrymme för den inomkyrkliga marxistiska vänstern med budskapet att Jesus är socialist och kristendomen en inomvärldslig proteströrelse.

Den inomkyrkliga marxistiska rörelsen har bland annat också med konsekvens ignorerat marxistiska och andra regimers förtryck riktat mot kristna (Sundeen 2017). När skilsmässan mellan kyrka och stat väl ägde rum 2000 var det med ett kyrkomöte valt genom fortsatta direkta politiska val av huvudsakligen lekmanaledamöter bland annat (och egentligen i huvudsak) från de politiska partierna. På detta sätt har Svenska kyrkan även efter skilsmässan ett styre av partier och nomineringsgrupper som i betydande utsträckning definieras av sekulära politiska ideologier, vilket torde vara internationellt unikt. Till och med partier och nomineringsgrupper baserade på marxistisk ideologi finns representerade, vilket kan förefalla paradoxalt med tanke på marxismens grundläggande ateistiska och materialistiska världsbild. Samtidigt har de stora andliga traditionerna gammalkyrklighet (laestadianer i Norrland och schartauaner i Västsverige), högkyrklighet och lågkyrklighet successivt marginaliserats inom Svenska kyrkan. Traditionell kristendom har i en del sammanhang ersatts av MTD, moralisk terapeutisk deism (Sandahl 2018: 397).

Från och med valet till kyrkomötet 2001 väljs de 251 ledamöterna i kyrkomötet genom allmänna direkta val av Svenska kyrkans medlemmar med fyraåriga mandatperioder. I valen till kyrkomötet 2001–2021 var mandattilldelningen

fullständigt proportionell baserad på riksresultatet utan spärr. Inför valet 2025 infördes en tvåprocentsspärr (Svenska kyrkan, 2025).

Trender i resultaten av valen till kyrkomötet 2001–2025

Tabell 1 återger resultaten av valen till kyrkomötet 2001–2025 i mandat. Eftersom kyrkomötesvalen 2001–2021 ägde rum med helt proportionell fördelning av mandaten baserat på valresultaten på riksnivå återges mandatfördelningen och inte röstfördelningen för översiktlighetens skull. Jag har indelat partierna/nomineringsgrupperna dels enligt höger/vänsterskalan, dels enligt skalan teologiskt konservativa kontra teologiskt progressiva. De politiska partier och nomineringsgrupper som är direkt affilierade till politiska partier indelas i höger/vänster-skalan. De partipolitiskt helt obundna teologiska nomineringsgrupperna indelas i den teologiska dimensionen. Den ofta debatterade GAL-TAN-skalan, i vilken GAL står för grön, alternativ, liberal/libertariansk och TAN för traditionalistisk, auktoritär, nationalistisk, har jag valt att inte använda eftersom den liksom höger/vänsterskalan faller inom ramen för den allmänna partipolitiken utanför kyrkovalen (Nationalencyklopedin 2026b). Den teologiska skalan representerar delvis en tredje dimension med speciell betydelse i kyrkovalen. Ur valresultaten går det att urskilja ett antal trender över tid.

Socialdemokraterna erhöll 74 mandat i valet 2001 och 71 mandat i valet 2025. Partiets mandatantal har varierat mellan som mest 76 mandat (2017) och som minst 70 mandat (2021). Socialdemokraterna har således haft ett synnerligen stabilt stöd i valen till kyrkomötet. Det ska noteras att Socialdemokraterna i samtliga kyrkomötesval 2001–2025 har ställt upp med fullständigt organisatoriskt stöd från det socialdemokratiska partiet på riksnivå.

För de fyra borgerliga partierna/nomineringsgrupperna ses däremot en mycket tydlig och kontinuerlig nedåtgående trend i valen 2001–2025 från sammanlagt 130 mandat till sammanlagt 51 mandat. I valet 2001 erhöll Moderaterna 48 mandat som sedan reducerades till 45 (2005) och 41 (2009), varefter Moderaterna slutade att som riksparti ställa upp i kyrkovalen. Den fria från rikspartiet oberoende moderata listan Borgerligt Alternativ (BA) erhöll sedan 31 mandat (2013), 22 mandat (2017) och 20 mandat (2021). På samma sätt fick Kristdemokraterna 24 mandat i kyrkovalet 2001, varefter den fria listan Kristdemokrater i Svenska kyrkan erhöll 17 mandat (2005), 18 mandat (2009), 12 mandat (2013), 7 mandat (2017) och 7 mandat (2021). I valet 2025 gick Borgerligt Alternativ och Kristdemokrater i Svenska kyrkan ihop under listbeteckningen Borgerlig Kristen Samling (BKS) som erhöll 21 mandat. På 24 år har alltså det sammanlagda antalet moderata och kristdemokratiska ledamöter på kyrkomötet reducerats från 72 (48+24) till 21. Centerpartiet är det enda borgerliga parti som fortsatt att ställa upp med direkt stöd från sitt riksparti i samtliga val till

kyrkomötet 2001–2025, vilket inte har hindrat att Centerpartiet reducerats från 43 mandat i valet 2001 till 22 mandat i valet 2025, det klart lägsta antalet sedan 2001. Folkpartiet Liberalerna erhöll i kyrkovalet 2001 15 mandat, varefter Folkpartister i Svensk kyrkan (FISK) och därefter Fria Liberaler i Svenska kyrkan minskade till 4 mandat 2021, för att sedan öka till 8 mandat 2025.

Den tredje stora grupperingen förutom Socialdemokraterna och de fyra borgerliga partierna/nomineringsgrupperna i valet till kyrkomötet 2001 var Politiskt Obundna i Svenska kyrkan (POSK) som erhöll 36 mandat. POSK har i valen 2017–2025 noterat ett visst starkare stöd jämfört med tidigare val, med 43 (2017), 47 (2021) respektive 45 (2025) mandat. Till de politiskt obundna år 2001 kan även räknas Gabriel som erhöll 1 mandat 2001 och 2005 samt Kyrklig Samling i Visby stift som erhöll 1 mandat i valen 2001–2013, för att sedan förlora sin representation.

De tre grupperingarna Socialdemokraterna, de borgerliga och POSK med mindre listor erhöll således 242 mandat i valet 2001, men redan i detta val kunde konturerna till en polarisering både till vänster och höger skönjas. Sammanlagt 9 mandat tillföll år 2001 Vänsterpartiet, Sverigedemokraterna och det partipolitiskt obundna Öppen kyrka (ÖKA). Vänsterpartiet erhöll 4 mandat 2001, varefter Vänstern i Svenska kyrkan ökat till 19 mandat i valet 2021, med en mindre nedgång till 16 mandat 2025. Miljöpartiet ställde inte upp i valet 2001, men Miljöpartister i Svenska kyrkan (senare De gröna i Svenska kyrkan) erhöll 4 mandat i valet 2005, och har sedan ökat till sitt bästa resultat 19 mandat 2025. Den partipolitiskt obundna men teologiskt radikala listan Öppen kyrka har kontinuerligt ökat från som lägst 3 mandat i valet 2001 till 16 mandat 2025. Den partipolitiskt obundna klimatradikala listan Himmel och Jord har samtidigt ökat från 1 mandat 2021 till 6 mandat 2025. Sammanlagt har Vänsterpartister i Svenska kyrkan, De gröna i Svenska kyrkan, Öppen kyrka samt Himmel och Jord kontinuerligt ökat från 7 mandat i valet 2001 till 57 mandat i valet 2025.

En motsvarande rörelse, om än mindre omfattande, ses bland högerpopulister och teologiskt konservativa. Sverigedemokraterna ökade från 2 mandat 2001 till 4 mandat 2005, 7 mandat 2009, 15 mandat 2013 och 24 mandat 2017, för att därefter minska till 19 mandat 2021 och som Sverigedemokrater i Svenska kyrkan minska till 16 mandat 2025. Alternativ för Sverige (AFS) erhöll 3 mandat i valet 2021 men tappade dessa i valet 2025 trots ökad röstandel på grund av den nya tvåprocentsspärren.

Den partipolitiskt obundna och teologiskt konservativa nomineringsgruppen Frimodig kyrka erhöll 7 mandat i sitt första val 2005 och som högst 13 mandat i sitt andra val 2009. I det senaste valet 2025 erhöll Frimodig kyrka 9 mandat.

Sammanlagt ökade Sverigedemokraterna, AFS och Frimodig kyrka från 2 mandat 2001 till 34 mandat 2017, för att därefter minska till 28 mandat 2021 och 25 mandat 2025.

Ett alternativt perspektiv är naturligtvis att de partipolitiskt helt obundna listorna POSK, Gabriel (2001–2005), Kyrklig Samling i Visby stift (2001–2013), Öppen kyrka och Frimodig kyrka trendmässigt och successivt har ökat från 41 mandat 2001 till 76 mandat 2025. Detta innebär å ena sidan att de opolitiska nomineringsgrupperna är på väg att långsamt göra kyrkomötet partipolitiskt oberoende igen. Problemet med detta perspektiv är å andra sidan att nomineringsgrupperna i de teologiska ytterkantspositionerna Öppen kyrka och Frimodig kyrka har diametralt oförenliga kyrkopolitiska och teologiska visioner. De kan i praktiken aldrig bilda en kyrkopolitisk koalition.

Polarisering och politisk vindkantring i valen till kyrkomötet 2001–2025

I det första valet till kyrkomötet efter skilsmässan kyrka–stat fanns det väsentligen tre grupper av partier och partipolitiskt obundna nomineringsgrupper som dominerade helt: Socialdemokraterna, de fyra borgerliga partierna/nomineringsgrupperna och politiskt obundna i Svenska kyrkan (POSK) med ytterligare några mycket små obundna listor. De fyra borgerliga partierna erhöll i valet 2001 absolut majoritet med 130 av 251 mandat och de tre huvudgrupperingarna fick tillsammans 242 mandat. Under 24 år fram till och med kyrkovalet 2025 minskade de borgerliga trendmässigt från 130 till 51 mandat. Däremot låg Socialdemokraternas representation kvar på drygt 70 mandat under hela perioden 2001–2025 medan POSK erhållit något starkare resultat i valen 2017–2025 än tidigare, med 45 mandat 2025. Under perioden 2001–2025 ses en trendmässig polarisering i valresultaten men också en politisk vindkantring. För det första ses en trend av fortgående polarisering. Å ena sidan har partier och partipolitiskt obundna listor med högerpopulistiska, nationalistiska och teologiskt konservativa program ökat från 2 mandat för Sverigedemokraterna med programmet ”Fädernas Kyrka” i valet 2001 till sammanlagt 25 mandat för Sverigedemokraterna och Frimodig kyrka i valet 2025. Å andra sidan har Vänstern och De gröna i Svenska kyrkan samt de radikala partipolitiskt obundna nomineringsgrupperna Öppen kyrka (ÖKA) och Himmel och Jord trendmässigt ökat från sammanlagt 7 mandat 2001 till 57 mandat i valet 2025. För det andra har en tydlig politisk vindkantring ägt rum under perioden 2001–2025.

Å ena sidan har de fyra borgerliga partiernas/nomineringsgruppernas representation trendmässigt imploderat från absolut majoritet till endast en femtedel av representationen på kyrkomötet samtidigt som de högerpopulistiska, nationalistiska och teologiskt konservativa partiernas/listornas representation trendmässigt ökade till 34 mandat i valet 2017 för att sedan minska till 25 mandat i valet 2025. Å andra sidan har Socialdemokraternas representation förblivit stabil samtidigt som de vänsterpolitiska och teologiskt radikala

partierna och partipolitiskt obundna nomineringsgrupperna oavbrutet ökat sin representation. Socialdemokraterna och dessa fyra nomineringsgrupper har nu tillsammans majoritet på kyrkomötet med 128 mandat. Detta kan beskrivas som en tydlig vindkantring politiskt åt vänster och i teologiskt progressiv riktning. En analys av samtliga valrörelser i kyrkovalen 2001–2025 skulle vara intressant, men de trender som ses i kyrkovalen förefaller samtidigt ha fortgått oberoende av sakinnehållet i enskilda valrörelser.

Förklaringen till de fyra borgerliga partiernas massiva trendmässiga tillbakagång i valen till kyrkomötet är sannolikt multifaktoriell. För det första har det samlade stödet för dessa partier minskat i väljarkåren som en följd av Sverigedemokraternas framgångar i rikspolitiken. Den stadigt nedåtgående trenden i valen till kyrkomötet är således delvis en avspegling av rikspolitiken. Samtidigt är nedgången i kyrkovalen betydligt större, började tidigare och är mera ihållande än i rikspolitiken. För det andra finns det därför underlag för hypotesen om en vindkantring åt vänster och i den teologiskt progressiva riktningen i den medlemskader och väljarkår som röstar i kyrkovalen. Sedan skilsmässan från staten har antalet medlemmar i Svenska kyrkan trendmässigt minskat från 7,4 miljoner medlemmar (82,9 % av befolkningen i Sverige) år 2000 till 5,4 miljoner (51,4 %) år 2024.

Det är långt ifrån en självklarhet att medlemsavhoppet från Svenska kyrkan, som öppet deklarerar sig som en teologiskt progressiv och öppen kyrka (Svenska kyrkan 2021), skulle vara jämnt fördelade bland höger- respektive vänstersympatisörer. Sverigedemokraternas begränsade framgångar i kyrkovalen jämfört med rikspolitiken och dessutom betydande tillbakagång i kyrkovalen 2021 och 2025 ger ytterligare stöd åt denna hypotes, eftersom Sverigedemokraterna i rikspolitiken haft en betydligt större uppgång och ingen tillbakagång i de senaste riksdagsvalen. Slutligen ses en viss uppgång för den teologiskt konservativa partipolitiskt obundna nomineringsgruppen Frimodig kyrka fram till högsta antalet 13 respektive 12 mandat i kyrkovalen 2009 och 2013 för att sedan minska igen. Inte heller Frimodig kyrkas jämförelsevis beskedliga initiala framgångar följt av viss tillbakagång och stagnation kan förklara de borgerliga partiernas massiva tillbakagång.

Vid samtal med Katolska kyrkans kyrkoherde i Göteborg 2024 framkommer också att åtskilliga gammalkyrkliga schartauaner i Göteborg och Bohuslän konverterat till katolicismen på senare år (samtal 2024), vilket ger visst ytterligare kvalitativt stöd åt hypotesen. Dessa gammalkyrkliga medlemsavhopp är anmärkningsvärda. Här handlar det om en gammal inomkyrklig väckelserörelse som räknats som en av de äldsta och mest trogna andliga rörelserna inom Svenska kyrkan. Det finns således betydande empiriskt stöd för hypotesen att inte minst medlemsavhoppet under perioden sedan kyrkans skiljande från staten har lett till en vindkantring åt den progressiva sidan både politiskt och teologiskt. Dessa observationer behöver

naturligtvis bekräftas av systematiska undersökningar av ideologisk hållning och politiska sympatier som skulle kunna genomföras i slumpmässiga urval av Svenska kyrkans medlemmar för att slutgiltigt testa hypotesen. En annan möjlighet är att undersöka valdeltagandets utveckling i olika typer av församlingar/vallokaler. Det förefaller i kyrkovalet 2025 till exempel ha funnits ett högre och ökande valdeltagande i storstadsförsamlingar som uppvisar mera vänsterinriktat röstbeteende i de allmänna valen utanför kyrkopolitiken. För det tredje har de borgerliga partierna till stora delar accepterat den socialdemokratiska synen på kristendom, kultur och det politiserade sättet att styra kyrkan även efter skilsmässan från staten.

Per Ewert konkluderar i den populariserade versionen av sin avhandling att Moderaterna, Centerpartiet och Folkpartiet som tidigare entydigt försvarat kristen tro och kultur fram till 1960-talet redan under detta decennium började formulera partiprogram som försökte förena en allmän kristen kulturtradition och sekulär humanism, vilket Ewert ser som en följd av de borgerliga partiernas eftergifter och den socialdemokratiska makthegemonin över kyrka, skola och familjepolitik under efterkrigstiden (Ewert 2022-2023: 252). De successiva förändringarna i denna riktning inom Högerpartiet och sedan Moderaterna har tidigare analyserats i denna tidskrift (Lindström 2020). De borgerliga partiernas ibland aktiva och ofta passiva stöd till Socialdemokraternas politiska och teologiska linje på kyrkomötet har sannolikt ytterligare minskat motivationen bland väljarna att rösta på de borgerliga partierna. De borgerliga partiernas massiva och obrutna tillbakagång på kyrkomötet är kanske delvis en spegel av dessa partiers allmänna ointresse eller till och med kapitulation i kulturfrågor och liknande icke-ekonomiska frågor. De borgerliga partierna har därmed i viss mening gjort sig själva kyrkopolitiskt och teologiskt irrelevanta.

De politiskt radikala och teologiskt progressiva partiernas och partipolitiskt obundna nomineringsgruppernas massiva och obrutet trendmässiga framgångar ger kompletterande stöd åt hypotesen om en politisk vindkantring åt vänster och en teologisk vindkantring i progressiv riktning. Det faktum att Socialdemokraterna bibehållit sin representation på nivån drygt 70 mandat på kyrkomötet trots dessa partiers och nomineringslistors framgångar stöder ytterligare denna hypotes. Även vindkantringen åt vänster är emellertid multifaktoriell. För det andra förefaller nämligen mönster i den allmänna rikspolitiken ha betydelse även här. Valen till Europaparlamentet har genomgående haft lägre valdeltagande än riksdagsvalen. I EU-valet 2024 var valdeltagandet 53,39 % medan valdeltagandet i riksdagsvalet 2022 var 84,21 %. Samtidigt har Miljöpartiet och Vänsterpartiet genomgående erhållit avsevärt högre röstandelar i EU-valen. I EU-valet 2024 fick Miljöpartiet 13,85 % av rösterna jämfört med 5,08 % i riksdagsvalet 2022. Vänsterpartiet erhöll 11,06 % av rösterna i EU-valet 2024 jämfört med 6,75 % i riksdagsvalet 2022 (Valmyndigheten 2024).

Miljöpartiet och Vänsterpartiet verkar alltså ha en stark förmåga att mobilisera sina egna väljare och troligen även vissa andra väljare i både EU-valen och kyrkovalen. Dessa jämförelsevis lättmobiliserade väljargrupper förefaller ha en ideologisk övertygelse av närmast jakobinsk intensitet som numera omfattar politikens alla områden, oavsett om det handlar om europafrågor eller kyrkopolitik. Under perioden 2001–2025 verkar dessa väljargrupper successivt ha ”upptäckt” valen till kyrkomötet som ytterligare en möjlighet till ideologisk kamp och utlopp för sina övertygelser, samtidigt som tyngden av dessa väljare ökat ytterligare i kyrkovalen genom att högersympatisörer och teologiskt konservativa troligen haft en större benägenhet att avsluta sina medlemskap, eftersom de upplevt kyrkan som för politiskt vänsterinriktad och teologiskt progressiv. Framgångarna för de partipolitiskt obundna och teologiskt progressiva nomineringsgrupperna Himmel och Jord samt Öppen kyrka understryker ytterligare denna tendens till vad som skulle kunna benämnas en ”jakobinisering” av kyrkan. Med detta begrepp menar jag en stark vilja och övertygelse att föra in och betona inomvärldsliga frågor som till exempel jämlikhet, olika gruppers rättigheter och klimat som kyrkans viktigaste uppgift i stället för traditionella andliga och teologiska kristna frågor. Begreppet alluderar i detta sammanhang på den revolutionära och i grunden ateistiska regeringens krav år 1793 i den jakobinska fasen av den franska revolutionen att prästerna i katolska kyrkan skulle svära en trohetsed som i första hand riktades till den ateistiska regimen, vilket många präster i synnerhet i landets perifera delar vägrade (Mignet 2004/1826).

I ett sekulariserat samhälle och även i en politiserad kyrka tenderar den horisontella relationen mellan människor i samhället att ta överhanden över den för religionen mera grundläggande andliga och vertikala dimensionen mellan Gud och människan. De horisontella och de vertikala dimensionerna förefaller i ökad utsträckning konkurrera med varandra även inom Svenska kyrkan och den teologiska tolkningen av kristendomen (Barrling 2014), även om alla inte delar den uppfattningen (Jackelén 2025). Barrlings tes att de religiösa och sekulära zonerna konkurrerar stöds av Lipset som i boken ”Political Man” (1959) betonade att den ateistiska kommunismens starka övertygelse och starka ställning i Norrbottens län i andrakammarvalen 1917–1952 motsvarades av ett extremt starkt stöd för en frikyrklighet med stark religiös intensitet och röstning på Liberalerna i Västerbottens län under samma tidsperiod. Radikalismen tog sig enligt Lipset (baserat på Rydenfeldt) helt olika politiska, ideologiska och religiösa uttryck i Sveriges två nordligaste län trots att den relativt fattiga befolkningen hade likartad socioekonomisk sammansättning (Lipset 1966: 86–87).

De slutsatser Sven Rydenfeldt drog i sin doktorsavhandling ”Kommunismen i Sverige” (1954) är därför inte nödvändigtvis lika giltiga för dagens kyrka och teologiskt progressiva version av kristendomen som för den mera traditionella kristendomen i mitten av 1900-talet:

Som en generell erfarenhet gäller här den tämligen självklara satsen, att kristendom och kommunism är ”fiender från begynnelsen”. I sådana bygder där den religiösa aktiviteten är stark, är därför kommunismen i regel svag. I sådana fall väger alltid de religiösa faktorerna tyngre än de ekonomiska (Rydenfeldt 1954: 336).

En genomgång av de partipolitiskt radikala respektive partipolitiskt obundna teologiskt progressiva nomineringsgruppernas presentationer på de egna hemsidorna på internet bekräftar bilden av att inomvärldsliga frågor fått ökad betydelse och formats till en ny radikal opposition mot majoriteten på kyrkomötet. Nomineringsgruppen Himmel och Jord skriver i sin portalparagraf:

Vi har på kort tid blivit kända för att driva frågan om ett förändrat skogsbruk i kyrkan. För Himmel och Jord är det också viktigt att stå upp för klimaträttvisa, alla människor lika värde, HBTQI-personers, samers och naturens rättigheter (Himmel och Jord 2025).

De gröna i Svenska kyrkan har en liknande helt dominerande formulering om klimatförändringarna och hanteringen av våtmarkerna i sin presentation:

Svenska Kyrkan är en stor och viktig aktör i vårt samhälle som berör ett stort antal människor i alla åldrar. Kyrkan förvaltar mycket skog, där vi vill att arterna (djur och växter) bevaras och skogen anpassas för klimatförändringarna, bland annat genom restaurering av våtmarker och att kyrkans skogsbruk måste anpassas enligt Göran Enanders kloka förslag i Skogsutredningen (De gröna i Svenska kyrkan 2025).

Vänstern i Svenska kyrkan (ViSK) formulerar ett kyrkopolitiskt program som i sin portalparagraf betonar fler allmänpolitiska frågor än klimatet och miljön:

Vänstern i Svenska kyrkan (ViSK) är det enda vänsteralternativet i årets kyrkoval. En antirasistisk, socialistisk och feministisk kraft. Redan i år kan du lägga en röd röst. Du som är vänster låt din röst räknas i kyrkovalet. Rösta på den partipolitiskt oberoende nomineringsgruppen Vänstern i Svenska kyrkan (Vänstern i Svenska kyrkan 2025a).

I programmet ”En solidarisk kyrka” på hemsidan specificerar ViSK sina fyra programpunkter kamp mot orättvisor i hela världen, antirasism, klimathot och Palestinafrågan. I det mycket korta programmet betonas det också att det är rätt att bryta mot av riksdagen stiftade lagar som aktivister anser vara felaktiga. Däremot nämns ingenting om den vertikala andliga relationen mellan Gud och

människan i programmet ”En solidarisk kyrka” (Vänstern i Svenska kyrkan 2025b).

Den partipolitiskt obundna nomineringsgruppen Öppen kyrka (ÖKA) framhåller i portalparagrafen på sin hemsida att tron kan uttryckas på nya och andra sätt än den traditionella ordningen:

Öppen kyrka vill att svenska kyrkan ska vara en öppen kyrka i nutiden, där alla är välkomna, delaktighet uppskattas & uppmuntras och tron får utrymme att uttryckas på nya sätt. Öppen kyrka vill också vara en röst för dig som kanske inte är så aktiv i kyrkan på det traditionella sättet men ändå vill att Svenska kyrkan ska vara en modern kyrka som är med i sin tid (Öppen kyrka 2025).

Det ska i sammanhanget betonas att Öppen kyrka visserligen är teologiskt progressivt men ändå inte enbart inriktad på horisontella mellanmännsliga och inomvärldsliga politiska frågor som de andra politiskt vänsterorienterade och teologiskt progressiva nomineringsgrupperna. Öppen kyrkas starkt progressiva inriktning och successiva ökning i kyrkovalen 2001–2025 innebär ändå att det är svårt att avfärda analogin med den jakobinska regimen med argumentet att de partipolitiskt obundna listorna kontinuerligt ökat i kyrkovalen.

Den högerpopulistiska och socialkonservativa nomineringsgruppen Sverigedemokrater i Svenska kyrkan har också en politisk slagsida men presenterar samtidigt sin politik som en återgång till kyrkans traditioner och teologi före den socialdemokratiska hegemonin:

Vårt mål och syfte är att, utifrån Sverigedemokraternas grundläggande syn på samhället verka för att kyrkan ska få ro att vara just kyrka. Den sekularisering som aktivt och destruktivt avkristnat kyrkan inifrån behöver därför motverkas. Därför ska kyrkan återgå till den ursprungliga förståelsen av kristen tro och tradition (Sverigedemokrater i Svenska kyrkan 2025).

Alternativ för Sverige (AFS) presenterar ett mera öppet nationalistiskt program:

Kyrkan ska vara en plats där traditioner, kultur och historia lever vidare, inte en megafon för de senaste politiska trenderna. Svenska kyrkan har idag fjärmat sig från sin uppgift som kristen folkkyrka, och ägnar sig istället åt invandring, vänsteraktivism och HBTQ-frågor. En miljon svenskar har lämnat kyrkan i protest. Vi kan vända denna trend. Vi vill att kyrkan hittar tillbaka till sina rötter och blir en samlande kraft för svenskarna (Ta tillbaka kyrkan! 2025).

Slutligen har den partipolitiskt obundna och teologiskt konservativa nomineringsgruppen Frimodig kyrka ett program som betonar traditionell kristen-

dom, den vertikala relationen till Gud liksom den horisontella relationen till människor i sociala relationer och i samhället, samt ett avståndstagande från partipolitik och positionsbestämningar längs den ideologiskt definierade höger-vänsterskalan, vilket framhålls i de tre portalparagrafer som presenteras av nomineringsgruppen:

För dig som vill ha en kyrka som är frimodig om det centrala i kristen tro. Vi vill att Jesus Kristus ska bli känd, trodd, bekänd och älskad. Vi arbetar för att Svenska kyrkan modigt ska stå upp för att Jesus är Vägen, Sanningen och Livet.

För dig som vill ha levande församlingar där besluten fattas lokalt. Framodig kyrka vill att så mycket som möjligt av besluten i din församling ska fattas lokalt, där du finns.

För dig som vill ha en kyrka fri från partipolitik. Kyrkan är inte höger eller vänster, den är kristen. Där ska beslut grundas på Bibeln och kristen tro (Frimodig kyrka 2025).

Frimodig Kyrka förefaller vara den nomineringsgrupp som tydligast bygger på den kyrkosyn med kombinationen traditionell kristen teologi, decentraliserat beslutsfattande på lokal församlingsnivå samt avståndstagande från partipolitik och partipolitisering i höger-vänsterfrågor som var rådande före reformen av kyrkomötet 1949 (Ewert 2022–2023) och dess efterföljare. Framodig kyrka representerar därmed i grunden den mest konsekventa formen av opposition mot den socialdemokratiska synen på en partipolitiserad kyrka.

Valen till kyrkomötet 2001–2025 som specialfall av Sartoris polariserade pluralism

Trenden i valresultaten i de svenska kyrkovalet 2001–2025 uppvisar en tilltagande polariserad pluralism med inslag av ökande stöd för anti-system-partier i båda ytterkanterna. Tillväxten av anti-system-partier, ökningen av bilateral opposition i båda ytterkanterna, förekomsten av en politisk center som i Svenska kyrkan består av Socialdemokraterna, de borgerliga och POSK som upprätthåller status quo samt frånvaron av allvarlig politisk tävlan inom grupperingarna i centerpositionen uppfyller de fyra första av Sartoris kriterier för förutsättningarna för polariserad pluralism. Det femte av Sartoris kriterier är förekomsten av politiska centrifugalkrafter som försvagar partierna/nomineringsgrupperna i den makthavande politiska centerpositionen. Det sjätte kriteriet är uppkomsten av tydliga underliggande ideologiska mönster i de politiska motsättningarna. I ett tillstånd av polariserad pluralism handlar motsättningarna inte längre bara om enskilda politiska sakfrågor, detaljer eller teknikaliteter. I stället kommer motsättningarna i tilltagande utsträckning att

definieras av grundläggande ideologiska och i kyrkans fall teologiska motsättningar som sammantaget är fullständigt oförenliga.

Ska Svenska kyrkan fortsätta enligt den socialdemokratiska kyrkosynen som en modererad och samtidigt politiserad (styrd av politiker och sekulära politiska ideologier) folkkyrka med progressiv teologi och en ofta radikal och lika ofta vänsterinriktad politisk framtoning? Eller ska Svenska kyrkan bli en helt socialistisk röd aktivistkyrka med en i huvudsak sekulariserad marxistisk hållning i teologiska frågor som är beredd att uppmuntra sina medlemmar till att bryta mot alla av riksdagen demokratiskt beslutade lagar som den finner det lämpligt och politiskt korrekt att bryta mot? Eller ska kyrkan bli en klimataktivistisk kyrka som satsar helt på frågor om skogar och våtmarker i syfte att rädda planeten, med tydliga aktivistiska inslag och kanske uppmuntran till lagbrott i lämpliga klimatfrågor? Ska Svenska kyrkan bli högerpopulistisk? Eller ska den bli politiskt nationalistisk? Eller ska Svenska kyrkan gå tillbaka till sin ursprungliga traditionella evangeliskt lutherska teologi, decentralisera beslutsfattandet till de enskilda församlingarna i största möjliga utsträckning samt avskaffa all partipolitik och hela den ideologiska höger-vänsterdimensionen i enlighet med den ordning som huvudsakligen rådde före den av Socialdemokraterna genomdrivna kyrkomötesreformen år 1949 och dess efterföljare? Detta är mycket stora och kraftigt särskiljande principiella frågor som uppvisar en polarisering av mycket djupgående natur.

Det sjunde kriteriet är förekomsten av ansvarslösa oppositioner i betydelsen att partierna/nomineringsgrupperna i centerpositionen behåller makten och därmed ansvaret för styrelsen under mycket lång tid, samtidigt som oppositionen på grund av det fortsatt relativt starka men något försvagade stödet för centerpositionen aldrig får möjlighet att ta ansvar. Enligt det åttonde och avslutande kriteriet kännetecknas polariserad pluralism av en politik av överbud ("politics of outbidding") som innebär att olika partier/nomineringsgrupper kan gå långt i sin radikalism och överbjuda varandra. Konkurrensen mellan De gröna i Svenska kyrkan och Himmel och Jord om de gröna väljarna i kyrkovalet 2025 är ett exempel på det.

Den tydliga bilden av en starkt tilltagande polariserad pluralism i kyrkovalet till Svenska kyrkans kyrkomöte i valen 2001–2025 kompletteras emellertid samtidigt av en tydlig vindkantring i politiskt vänsterinriktad och teologiskt progressiv riktning. De politiskt vänsterinriktade och teologiskt progressiva oppositionella partierna och nomineringsgrupperna uppvisar en stark och oavbruten trendmässig ökning i kyrkovalet 2001–2025 samtidigt som de politiskt högerinriktade och teologiskt konservativa oppositionella partierna och nomineringsgrupperna uppvisar en initial ökning under perioden, följd av nedgång eller stagnation från och med senare delen av 2010-talet. Den politiskt vänsterinriktade och teologiskt progressiva ytterkanten är i kyrkovalet 2025 i

storleksordningen mer än dubbelt så stor som den politiskt högerinriktade och teologiskt konservativa ytterkanten.

Mönstret av kraftigt ökande polariserad pluralism i de svenska kyrkova-
len förefaller vara ett specialfall av polariserad pluralism som Sartori inte
nämner och kanske aldrig hade anledning att fundera över: Vad händer i ett
politiskt system när en del av väljarkåren, i det här fallet troligen den mera
högerinriktade och teologiskt konservativa, väljer att inte längre vara en del
av väljarkåren genom att i större utsträckning avsluta sitt medlemskap i den
gemenskap som ska rösta fram politiska (och i det här fallet även teologiska)
beslutsfattare? Vad händer när den mera högerinriktade och relativt sett mera
teologiskt konservativa borgerliga delen av den makthavande centerpositionen
samtidigt kraftigt reduceras och förlorar betydande delar av sin styrkeposi-
tion inom centerpositionen? Vilka blir konsekvenserna av en sådan politisk
vindkantring i politiskt vänsterradikal och teologiskt progressiv riktning i ett
system av polariserad pluralism?

I det nya kyrkomöte som valdes 2025 har Socialdemokraterna 71 mandat
och de politiskt radikala och teologiskt progressiva nomineringsgrupperna
sammanlagt 57, vilket adderar till 128 mandat och första gången majoritet
på kyrkomötet. Det finns alltså en öppning för nya majoritetsförhållanden på
kyrkomötet. Det mest uppenbara och konkreta exemplet är klimatfrågor om
skogar och våtmarker. Klimatfrågor som berör skogsbruk och våtmarker har
betydelse för kyrkomötet eftersom Svenska kyrkan äger 468 000 hektar aktivt
brukad skogsmark, enligt Naturskyddsföreningen. Naturskyddsföreningen
konkluderade i sin enkät till partierna och nomineringsgrupperna inför kyr-
kovalet 2025 att Socialdemokraterna och tre av de fyra oppositionella politiskt
vänsterinriktade och teologiskt progressiva grupperna svarade ”ja” på Natur-
skyddsföreningens samtliga sju frågor om bland annat längre omloppstider och
kalhyggesfria metoder i skogsbruket:

”De grupper som är mest positiva till skogsutredningens förslag är De Gröna
i Svenska Kyrkan, Himmel och Jord, Vänstern i Svenska kyrkan och Socialde-
mokraterna – de säger ja till samtliga förslag” (Naturskyddsföreningen 2025).

Till detta ska läggas att den fjärde progressiva nomineringsgruppen Öppen
kyrka (ÖKA) svarade ”ja” på sex av Naturskyddsföreningens frågor och ”vet ej”
på endast en av frågorna, medan de fyra borgerliga nomineringsgrupperna,
POSK, Sverigedemokrater i Svenska kyrkan och AFS avgav mera blandade
och ofta även negativa (”nej”) svar. Frimodig kyrka avstod helt från att besvara
enkäten. Naturskyddsföreningen rekommenderade sina medlemmar och
läsare att rösta på de fyra partier och nomineringsgrupper som svarat ”ja” på
Naturskyddsföreningens samtliga sju frågor. Valresultatet i kyrkovalet 2025 har
således skapat en ny klimatpolitisk majoritet i ett kyrkomöte som troligen kom-
mer att bli ännu mera inriktat på allmänpolitiska och icke-teologiska frågor av
inte minst klimat- och skogspolitisk natur, med beslut som har förutsättningar

att gå i tydlig politiskt radikal och rödgrön riktning. Hur ändrat skogsbruk med längre omloppstider och kalhyggesfri avverkning kommer att påverka Svenska kyrkans ekonomi, naturvård och klimatet ligger helt utanför ämnet för denna uppsats, men det hypotetiska utfallet är långt ifrån oomtvistat (Lygner & Edholm 2024).

Det är ännu oklart om de nya majoritetsförhållandena också kommer att få betydelse för kyrkans ställningstaganden och uttalanden i andra frågor som till exempel migrations- och integrationspolitik, kriminalpolitik, jordbrukspolitik och utrikespolitik, i det senare fallet till exempel i Palestinafrågan. I vilket fall som helst kommer Svenska kyrkan, som redan företräder en progressiv teologi och en förhållandevis radikal position i många allmänpolitiska frågor, att antingen behålla sin nuvarande politiska och teologiska inriktning eller att ytterligare radikaliseras. Därmed finns det förutsättningar för ännu fler medlemsavhopp av högersympatisörer och teologiskt konservativa, ibland till andra kristna kyrkor, vilket ytterligare kan komma att spå på radikaleringen i en fortsatt radikaliseringspiral. Den socialdemokratiska ordningen med en teologiskt progressiv och (parti-)politiskt styrd kyrka med ofta radikala allmänpolitiska ställningstaganden behöver inte vara slutstationen. Det kan i stället vara så att valen till kyrkomötet från och med 2001 efter skilsmässan från staten är ett specialfall av Sartoris modell för polariserad pluralism i vilken stärkandet av den oppositionella politiska vänstern och teologiskt progressiva oppositionella ytterkanten med sin egen inneboende logik leder till ytterligare radikalisering av hela kyrkan. I en sådan spiral av politisk radikalisering antar kyrkan alltmer formen av en allmänpolitisk och inomvärldslig kampanjorganisation som klär sitt politiska budskap i teologisk språkdräkt. Författaren, mystikern, den politiske filosofen och statsvetaren Tage Lindbom (1909–2001), som disputerade i statsvetenskap för Herbert Tingsten 1938, var chef för Arbetarrörelsens Arkiv 1938–1965 och som 1962 i hemlighet konverterade till islam (sufisk mystiker) (Lindbom 2021: 56–58), sammanfattade denna utveckling:

”Det talas allt mindre om att Skaparen en gång ska återtaga sitt verk, det talas allt mer om världen som en existentiell evighet, där människan skall inrikta sina krafter på ett jordiskt, socialt paradiset. Det som ’hedningen’ Plato lärde, att allt skapat är ett flöde och ett återflöde hos det högsta Goda, är glömt. I stället träder två samtida tänkare in som vägledare, Karl Marx och Martin Heidegger, lovande social frälsning i en värld som aldrig ska ställas under den Högstes dom” (Lindbom 1986: 147).

Den yttersta tänkbara logiska konsekvensen av denna utveckling är att Svenska kyrkan upphör att vara en folkkyrka i egentlig mening eftersom den politiskt endast representerar en specifik del av befolkningen.

Konklusion

I valen till kyrkomötet 2001–2025 ses en trend mot polariserad pluralism som stämmer väl överens med Sartoris definitioner, med den moderna modifieringen att anti-system-partierna inte är öppet antidemokratiska. De tre huvudsakliga politiska grupperingarna i centerposition under perioden har varit Socialdemokraterna, de borgerliga partierna/nomineringsgrupperna och den partipolitiskt helt obundna nomineringsgruppen Partipolitiskt Obundna i Svenska kyrkan (POSK). Dessa tre grupperingar erhöll 242 av de 251 mandaten i kyrkovalet 2001. Under perioden 2001–2025 har centerpositionen relativt sett försvagats utslutande genom att de fyra borgerliga partiernas/nomineringsgruppernas representation minskat från 130 till 51 av 251 mandat, alltså från absolut majoritet till endast en femtedel av representationen. Socialdemokraterna har samtidigt bevarat sin representation kring drygt 70 mandat. POSK har ökat något i de allra senaste valen, och erhöll 45 mandat i valet 2025. De politiska och teologiska positionerna i båda ytterkanterna har samtidigt stärkt sina positioner under perioden, fast på olika sätt och i olika utsträckning. De politiskt vänsterorienterade och teologiskt progressiva har ökat starkt och oavbrutet från 7 till 57 mandat. De politiskt högerorienterade och teologiskt konservativa har ökat från 2 mandat 2001 till 34 mandat 2017, men har sedan minskat till 25 mandat år 2025. De beskrivna trenderna utgör ett specialfall av polariserad pluralism, i vilket den mera högerinriktade och teologiskt konservativa delen av väljarkåren troligen av sagt sig medlemskap i större utsträckning samtidigt som det finns en ökande tendens till aktivism bland radikala rödgröna väljare. Denna obalans kan innebära att Svenska kyrkans kan komma att radikaliseras ytterligare framför allt politiskt och att allmänpolitiska frågor får ännu större utrymme.

Referenser

- Barrling, Katarina, 2024. *Världens mest protestantiska land: Sverige – det extrema landet*. Stockholm: Bokförlaget Stolpe.
- Cervenka, Andreas, 2024. *Girig-Sverige. Så blev folkhemmet ett paradys för de superrika*. Stockholm: Natur och Kultur Allmän Litteratur.
- De gröna i Svenska kyrkan, 2025. *Kyrkan behöver en stark grön röst. Våra gröna rötter*. Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på <https://www.degronaisvenskakyrkan.se>, citerad 2025-12-30.
- Dias, Nicholas & Leikes, Yphtach, 2022. "The nature of affective polarization: Disentangling policy disagreement from partisan identity", *American Journal of Political Science* 66, s. 775–790.
- Emanuele, Vincenzo & Marino, Bruno, 2024. "Party system ideological polarization in Western Europe: data, trends, drivers, and links with other key party system properties (1945–2021)", *Political Research Exchange* 6, s. 2399095.

- Ewert, Per, 2022. *Moving reality closer to the ideal. The process towards autonomy and secularism during the Social Democratic hegemony in 20th century Sweden*. Dissertation no. 44. Oslo: VID Specialized University.
- Ewert, Per, 2022 och 2023. *Landet som glömde Gud. Hur Sverige under 1900-talet formades till världens mest sekulärindividualistiska land*. Skellefteå: Artos & Norma Bokförlag.
- Frimodig kyrka, 2025. *För dig som vill mer för Svenska kyrkan*. Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på <https://frimodigkyrka.se>, citerad 2025-12-30.
- Himmel och Jord, 2025. *Om Himmel och Jord. Om oss*. Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på <https://himmelochjord.org>, citerad 2025-12-30.
- Inglehart, Ronald, 1997. *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, 2018. *Cultural evolution: People's motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Jackelén, Antje, 2025. Bokrecension/anmälan av "Barrling, Katarina, 2024. Världens mest protestantiska land. Sverige – det extrema landet lagom. Stockholm: Bokförlaget Stolpe", i *Statsvetenskaplig tidskrift* 127(3), s. 706–711.
- Lindbom, Tage, 1986. *Bortom teologin*. Borås: Norma Bokförlag.
- Lindbom, Tomas, 2021. *I otakt med tidsandan. En personlig biografi om Tage Lindbom*. Stockholm: TLR Förlag.
- Lindström, Martin, 2001. "Conservative voting and the church: the religious dimension in the electoral geography of the conservative (moderate) party in Sweden 1921–1998", *Statsvetenskaplig tidskrift* 104(4), s. 305–328.
- Lindström, Martin, 2020. "Moderaternas ideologiska grundsyn. En uppföljning av debatten under det sena 1900-talet.", *Statsvetenskaplig tidskrift* 122(1), s. 5–29.
- Lipset, Seymour Martin, 1966 (originalutgåva 1959). *Den politiska människan. Studier i politikens sociologi*. Stockholm: Bokförlaget Aldus/Bonniers.
- Lipset, Seymour Martin & Rokkan, Stein, 1967. *Party systems and voter alignment: cross-national perspectives*. New York: Free Press.
- Lygner, Rasmus & Edholm, Marie, 2024. Nya förslag på mer hyggesfritt – skogsbolagen skeptiska. *Dagens Arbetet Industriarbetarnas tidning*, publicerad 2024-11-06. Tillgänglig på <https://da.se/2024/11/nya-forslag-pa-mer-hyggesfritt-skogsbolagen-skeptiska/>, citerad 2026-01-14
- Mignet, Francois Auguste Marie, 2004 (originalutgåva 1826). *History of the French revolution, from 1789 to 1814*. Whitefish, Montana: Kessinger Publishing.
- Nationalencyklopedin*, 2026a. Kyrkomötet. NE Nationalencyklopedin AB. Tillgänglig på <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/lang/kyrkomotet>, citerad 2025-12-22.
- Nationalencyklopedin*, 2026b. GAL-TAN. GAL-TAN, värderingsskala som beskriver ideologiska skillnader mellan politiska partier. NE Nationalencyklopedin AB. Tillgänglig på <https://www.ne.se/uppslagsverk/encyklopedi/article/GAL-TAN>, citerad 2026-02-16.
- Naturskyddsföreningen*. Rösta för skogen – valguide inför kyrkovalet. Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på [Kyrkovalet-valguide-skogen-2025-1.pdf](https://www.naturskyddsforeningen.se/kyrkomotet/valguide-skogen-2025-1.pdf), citerad 2026-01-02.
- Oscarsson, Henrik & Holmberg, Sören, 2008. *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.

- Rydenfeldt, Sven, 1954. *Kommunismen i Sverige. En samhällsvetenskaplig studie*. Lund: Gleerupska Universitetsbokhandeln.
- Sandahl, Dag, 2018. *En annan kyrka. Svenska kyrkan speglad genom Kyrklig samling och Kyrklig samling speglad genom Svenska kyrkan*. Helsingborg: GAudete Förlag.
- Sartori, Giovanni, 1976. *Parties and party systems. A Framework for Analysis*. London, New York: Cambridge University Press.
- Schedler, Andreas, 2023. "Rethinking political polarization", *Political Science Quarterly* 138(3), s. 335–360.
- Socialdemokraterna, 2025. *Partiprogram 1897–1960*. Göteborg: Svensk Nationell Datatjänst. Tillgänglig på <https://snd.se/sv/vivill/party/s>, citerad 2025-12-30.
- Sundeen, Johan, 2017. *68-kyrkan: svensk kristen vänsters möte med marxismen 1965–1989*. Stockholm: Bladh by Bladh AB.
- Svenska kyrkan, 1951. *Ett brev i folkets livsfråga*. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses Bokförlag, nr. 3.
- Svenska kyrkan. *Svenska kyrkans teologiska grund*. Senast ändrad den 7 december 2021. Tillgänglig på <https://www.svenskakyrkan.se/svenska-kyrkans-teologiska-grund>, citerad 2025-12-30.
- Svenska kyrkan. *Tröskel till kyrkomötet*. Senast ändrad den 19 maj 2025. Tillgänglig på <https://www.svenskakyrkan.se/kyrkoval/troskel>, citerad 2025-12-22.
- Ta tillbaka kyrkan! Alternativ för Sverige (AFS), 2025. Kyrkoval. *Det här vill vi göra med kyrkan!* Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på <https://tatillbakakyrkan.nu>, citerad 2025-12-30.
- Valmyndigheten, 2024. *Valpresentation 2024. Val till Europaparlamentet*. Stockholm. Tillgänglig på <https://resultat.val.se/euval2024/EU?r=S>, citerad 2026-01-14.
- Vänstern i Svenska kyrkan, 2025a. *För en solidarisk kyrka. ViSK är det enda vänsteralternativet i årets kyrkovalet. En antirasistisk, socialistisk och feministisk kraft*. Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på <https://visk.info>, citerad 2025-12-30.
- Vänstern i Svenska kyrkan, 2025b. *För en solidarisk kyrka. Rösta för en starkare kyrka i kyrkovalet 21 september*. Publicerad inför kyrkovalet 2025. Tillgänglig på <https://solidariskkyrka.nu>, citerad 2025-12-30.

SAMTAL

Samtal med kyrkoherden i Katolska kyrkan i Göteborg, Pär-Anders Feltenheim, 2024-11-07.

Ett metodologiskt problem

Kommentar till Sven Horts ”Mellan framtiden och evigheten: 2025 års kyrkoval” och Martin Lindströms ”Valen till kyrkomötet 2001–2025 efter skilsmässan kyrka–stat: Polarisering och politisk vindkantring”

Anders Sannerstedt

”Vi mäter allt som rör sig, och ju mer det rör sig, desto mer mäter vi det”. Ungefär så hörde jag en gång, i samband med presentationen av en SOM-rapport, Sören Holmberg – med glimten i ögat – redovisa sitt metodologiska credo. Det stämmer så till vida att Valforskningsprogrammet och SOM-undersökningarna sedan årtionden uppmärksamt fångar in väljarbeteende och opinionsförskjutningar. Samtidigt kan Sven Hort i sin uppsats i detta nummer av *Statsvetenskaplig tidskrift* kasta en utmanande handske: ”Den traditionella valforskningen i Sverige har negligerat kyrkovalens betydelse eller rättare sagt struntat i dem”, säger han. Om vi bortser från den polemiska formuleringen så har Hort rätt i sak. Några väljarundersökningar av kyrkovalen har vi ännu inte sett.

Flera möjliga förklaringar till avsaknaden av väljarundersökningar anmäler sig. För det första är Svenska kyrkan skild från staten och tillhör det civila samhället. Valen till kyrkomötet bör kanske jämföras med t.ex. valen till Riksidrottsmötet eller LO-kongressen, snarare än med valen till kommun, region och riksdag. För det andra är Sverige ett sekulariserat land; valen till kyrkomötet engagerar bara en liten minoritet av befolkningen. Nog finns det intressantare ting att studera? För övrigt verkar ju statsvetare mer lockade av att studera religionens (och sekulariseringens) effekter (t.ex. Barrling 2024 och Hagevi 2025). Mot båda dessa förklaringar kan invändas att kyrkovalen handlar om politik, och därmed har valen klar statsvetenskaplig relevans.

Troligare är en tredje förklaring, nämligen en metodologisk (jfr Nilsson, Dahlberg & Mörkenstam 2022: 593). Väljarforskning och SOM-undersökningar genomförs som enkätundersökningar riktade till ett slumpmässigt urval av medborgare. Men bara en liten minoritet av medborgarna röstar i kyrkovalet: det handlar om ungefär en niondel av den vuxna befolkningen. Det räcker

kanske för att göra en undersökning av vilka faktorer som påverkar valdeltagandet. Men det räcker dåligt för en undersökning av vad som förklarar valet av parti: det blir svårt att nå signifikanta resultat. Ett exempel: Den senaste nationella SOM-undersökningen besvarades av 12 878 personer (Persson 2025: 460). Men bland dem kan det bara vara en handfull (troligen färre än 30 personer) som röstat på Himmel och Jord i kyrkovalet. Att då uttala sig med någon statistisk säkerhet om vad som är speciellt för denna lilla grupp, det är svårt: materialet är för litet. Det är helt enkelt svårt att undersöka ett litet *demos*, alltså när demokratin bara omfattar en liten grupp väljare.

Problemet med små *demos* gäller inte bara kyrkovalet. Det är ännu tydligare när vi granskar dels valet till sametinget, dels lokala folkomröstningar. I det senaste sametingsvalet 2025 hade vi under 10 000 röstberättigade (9 755, fler än vid tidigare sametingsval). Valdeltagandet var knappa 60 %. Att hitta röstande till sametinget i en SOM-undersökning blir därför som att leta efter en nål i en höstack. I bästa fall hittar man kanske bortåt 10 personer. Samtidigt har den begränsade röstlängden möjliggjort en annan metod: en enkät riktad direkt till ett urval av dem som är upptagna i röstlängden. En undersökning av Nilsson, Dahlberg och Mörkenstam 2022 bygger på sådant material.

Vad gäller lokala folkomröstningar ser problemet likartat ut. Antalet röstberättigade i en kommun är litet, och ofta är deltagandet i lokala folkomröstningar lågt, oftast under 40 % (om inte folkomröstningen hålls samtidigt med val till riksdagen eller Europaparlamentet). Eftersom folkomröstningen gäller en lokal fråga, ofta en lokal specifik stridsfråga, går det heller inte att klumpa ihop ett antal folkomröstningar i olika kommuner. Möjligen kan man tänka sig vallokalsundersökningar liknande de som genomförs i Sveriges televisions regi vid de nationella valen.

En riktad enkät till de röstberättigade i kyrkovalet, liknande den för sametingsvalet, skulle vara tänkbar. Men det låga valdeltagandet (under 20 %) skulle göra resultaten osäkra. Vi skulle riskera ett stort bortfall om vilket vi inte kan veta mycket.

Ett litet *demos* innebär alltså en metodologisk utmaning. Men det finns ju annat än väljarbeteende att studera, och det finns andra metoder. Hort väljer en lokal fallstudie kombinerad med en översiktlig analys av hur valrörelsen framtonat i massmedierna. Denna hermeneutiska metod ger en viktig inblick. Samtidigt tvingas Hort i sina båda uppsatser till viss spekulation. Utsagor om orsaker till valdeltagande och partibyten kvalificeras med omdömen som ”förmodligen”, ”troligast” och ”tycks”, när de inte formuleras som en fråga. Dessa utsagor blir därmed hypoteser som väntar på att prövas av eventuell framtida forskning om väljarbeteende i kyrkovalen.

I väntan på forskning om väljarbeteende kan alltså kyrkovalen angripas på andra sätt. Hort ger en bild av *valrörelserna*. Här väntar vi ännu på en mer

systematisk analys av innehållet i valrörelserna. 2025 års valrörelse förefaller ha dominerats av frågor om skogen; frågan är om andra valrörelser också kan sägas ha ett mer eller mindre tydligt huvudtema? Vad gäller 2021 års kyrkovalet nämner Hort (2022: 730) ”partipolitikens inblandning i kyrkopolitiken”, ”prästers eventuella plikt att viga samkönade par” samt – ”kyrkans skogsägande och skötsel av denna”.

Både Lindström och Hort analyserar *partisystemet*. Kyrkovalet uppvisar en spännande mix mellan de traditionella politiska partierna och ett antal ”teologiska” partier. Lindström visar hur dessa teologiska partier får en stadigt växande andel av platserna i kyrkomötet – från 41 i det första valet 2001 via 62 år 2013 till 76 i det senaste valet. Lindström presenterar en teologisk dimension med polerna ”progressiv” och ”konservativ”. Vi ser här ett alternativ till den tvådimensionella partirymd som kännetecknas av dimensionerna GAL–TAN respektive vänster–höger. Vänster–höger-dimensionen skulle då kunna kompletteras med en teologisk position, som dock behöver preciseras utöver vad Hort och Lindström gör. Hort arbetar i stället med GAL–TAN och vänster–höger. Kanske behövs tre dimensioner, men tre dimensioner är svåra att illustrera grafiskt, och kanske kan vänster–höger och GAL–TAN kombineras till en dimension.

Här finns också en *organisatorisk* problematik. Både Hort och Lindström påtalar att allt fler av de traditionella politiska partierna tenderar att lossa banden mellan moderparti och kyrkoparti. 2025 ställde Kristdemokraterna och Moderaterna upp med en gemensam ny partibildning; flera andra partier har tillfogat ”i Svenska Kyrkan” till partinamnet. Och De Gröna slopade namnet Miljöpartiet inför det senaste valet. Det återstår ännu att undersöka hur långt denna organisatoriska frikoppling har gått och vilka konsekvenserna blir.

Uppsatserna i *Statsvetenskaplig tidskrift* 2022:3 och i detta nummer ger oss kunskap om samevalet och kyrkovalet. Det finns en grundlig analys av lokala folkomröstningar (Jungar 2023), men också här saknas väljarundersökningar. Jungar får göra som Hort: formulera hypoteser. Men det är en annan historia.

Referenser

- Barrling, Katarina, 2024. *Världens mest protestantiska land. Sverige – det extrema landet lagom*. Stockholm: Stolpe.
- Hagevi, Magnus, 2025. ”Sekularisering efter sekularisering? Religiös förändring över tid och mellan generationer”, s. 65–80 i Bergström, A, Carlander, A, Rönnerstrand, B & Öhberg, P (red.), *I rörelse*. Göteborg: SOM-institutet.
- Hort, Sven, 2022. ”2021 års kyrkovalet – noteringar och funderingar”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 124(3), s. 713–733.
- Hort, Sven, 2026. ”Mellan framtiden och evigheten: 2025 års kyrkovalet”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 128(1), s. 59–82.

- Jungar, Ann-Cathrine, 2023. *Det förstärkta folkinitiativet. Trender och erfarenheter från folkinitiativ och folkomröstningar*. Stockholm: Sveriges Kommuner och Regioner.
- Lindström, Martin, 2026. "Valen till kyrkomötet 2001–2025 efter skilsmässan kyrka–stat: Polarisering och politisk vindkantring", *Statsvetenskaplig tidskrift* 128(1), s. 83–106.
- Nilsson, Ragnhild, Dahlberg, Stefan & Mörkenstam, Ulf, 2022. "Den samiska väljarkåren i val till riksdagen. Deltagande och partival", *Statsvetenskaplig tidskrift* 124(3), s. 591–621.
- Persson, Klara, 2025. "Den nationella SOM-undersökningen 2024", s. 455–463 i Bergström, A, Carlander, A, Rönnerstrand, B & Öhberg, P (red.), *I rörelse*. Göteborg: SOM-institutet.

Översikter

Styrningen som gick sin egen väg

Om peer review, ”publish or perish” och konkurrensinriktad vetenskapsstyrning

Rolf Å Gustafsson

Governance out of control – On peer review, publish or perish and competitive science policy

This article outlines an alternative history of the current system of scientific publication. Forgotten or ignored foundational discourses are examined, and six premises are delineated: 1. Quantity of produced text is a sign of scientific eminence. 2. Quantity of citations from a journal is a sign of its usefulness. 3. Management is exhorting publish or perish. 4. Peer review is stated as mandatory and with a long history in establishing scientific quality. 5. Competition is necessary for more and better science and increasing national strength. 6. Quantity of citations is a proxy for individual excellence. These are remnants from a process where various values have been pursued in different contexts and rarely explicitly clarified by their originators. Quantitative and ahistorical scientometric research has obscured inherited motives and implicit interests by quantifying qualities. Scientific validity has rarely been addressed in an open and deliberative way.

Den här artikeln undersöker den historiska organiseringsprocess som formade dagens publiceringssystem för vetenskapliga texter. Grundprinciperna i detta system avgör i praktiken till stor del både forskares arbetsvillkor och vetenskapers form och innehåll, och baseras väsentligen på ”the three metrics” med till stor del överlappande litteratur: *bibliometri*, *scientometri* och *informetri*. Den forskning som numera allt oftare utvärderar systemet ställer sig dock vanligen vid sidan om vetenskapsfilosofiska analyser och fokuserar på kvantitativa frågor (Hertzell 2010; Hood & Wilson 2001; Nelhans 2013; Yang et al. 2020).

Inledningsvis kommenteras kortfattat aktuell kritisk debatt om publiceringssystemets förmåga att uppnå deklarerade syften. En del forskare hävdar

Rolf Å Gustafsson är professor emeritus i sociologi.
E-post: roffe.a.gustafsson@gmail.com

t.o.m. att talet om "system" i sammanhanget är oegentligt så länge man därmed avser en integrerad organisation för vetenskaplig publicering (Horbach & Halffman 2018: 2ff). Tidigt i utvecklingen eftersträvade centrala aktörer explicit en "science of science" och underströk objektivitet och samhällsnytta (Price 1965). Flera hävdar numera att det pågår ett kvalitativt skifte; ökat digitalt, kommersiellt och forskningsadministrativt fokus leder till såväl "fake" och "gaming the metrics" som till nya behov och möjligheter (Bohannon 2013; Gingras 2023). Den kronologiska historiska översikten i föreliggande artikel uppmärksammar också de urholkande mekanismer som från början byggdes in i "systemet".

"The metric tide" parallellt med expanderande och svårtolkad forskning

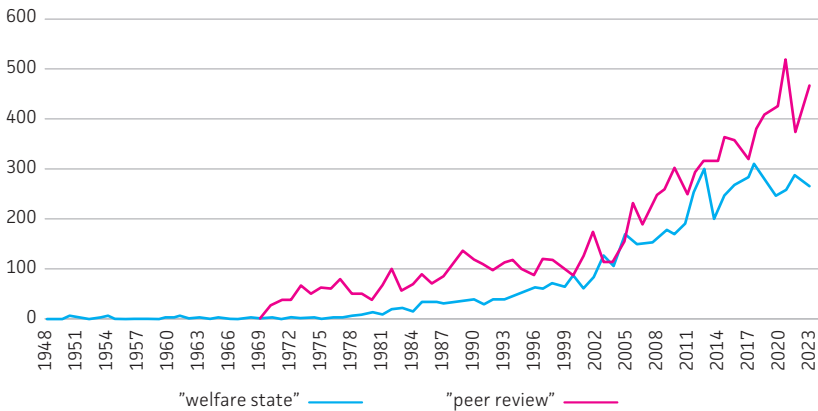
Tidskriften *Times Higher Education* publicerade den 27 mars 2015 en artikel med rubriken "Stefan Grimm's death leads Imperial to review performance metrics" (Parr 2015). Den handlade om Stefan Grimm som var en mycket välmeriterad professor i toxikologi vid Imperial College i London. Artikeln uppmärksammade professorns självmord, som man hävdade kunde förklaras av att han "was struggling to fulfill the metrics", vilket innebar att hans vetenskapliga produktivitet var föremål för utvärdering genom ett review-förfarande (Parr 2015). De närmare omständigheterna kring detta dödsfall ska inte redovisas här. Klart är dock att Grimms arbetsgivare satte igång en undersökning av den produktivitetsutvärdering man utsatte Grimm för vid tiden för dödsfallet.

I förordet till en omfattande rapport med titeln *The Metric Tide* om de nya mätsystemen för forskningsutvärdering kommenteras Stefan Grimms död: "What's at stake in these debates is more than just the design of effective management systems. Metrics hold real power: they are constitutive of values, identities and livelihoods" (Wilsdon et al 2015). Till och med den förre ärkebiskopen i Canterbury apostroferas i detta förord efter att talat om "'new barbarity' in our universities" med hänvisning till denna debatt. En uppföljning av rapporten gjordes efter sju år (Curry et al. 2022).

Det är knappast någon tillfällighet med en omfattande debatt om dessa frågor i England under 2010-talets senare del, eftersom detta land då under nyliberalismens höjdpunkt efterträdde USA som ledande på området för utvärdering och politisk styrning av forskning (Banal-Estañol et al. 2023; Forsberg et al. 2022; Mckeenly 2023). I en internationell översikt över "publish or perish"-kulturen sammanfattas den nya styrningens logik som en tyngdpunktsförskjutning "from an input to an output focus in their finance methods and reward structures" (van Dalen & Henkens 2012:1282, se även översikter Gingras 2023; Aksnes et al. 2019; Morrish & Sauntson 2016).

Detta betyder dock *inte* att allt som kritiserar, eller framhålls som positivt i sammanhanget, kan hänföras till nyliberalism. Vi skall se att mycket är av

Figur 1. Antal årligen publicerade dokument med "peer review" respektive "welfare state" i rubriken enligt databasen Scopus

betydligt äldre datum och av heterogent ursprung (se även Hammerfelt & Hallonsten 2022).

Sedan slutet av 1960-talet har forskning och utvärdering på området växt. Idag finns sammanlagt cirka 10 000 dokument (artiklar i vetenskapliga tidskrifter och böcker) om uppläggning, fördelar, nackdelar och bieffekter som kan knytas till "peer review".

Det framgår av figur 1 att varje år tillkommer numera drygt 400 artiklar där "peer review" ingår i rubriken.¹ Som en jämförelse illustreras i figuren också att publiceringen av dokument om "welfare state" faktiskt har en mindre volym och långsammare tillväxt.

En begränsad undersökning av innehåll i de dokument där "peer review" ingår i rubriken indikerar att under de första 4–5 åren efter 1969 förekommer en hel del texter som gäller kollegialt stöd i samband med professionell yrkesutövning. Därefter dominerar alltmer den interna debatt om vetenskaplig publicering och utvärdering av forskare/forskning som vi här primärt är intresserade av. Denna betydelseförskjutning sammanhänger med att ursprungligen avsåg "peer review" främst situationer där läkare hjälpte varandra vid konsultation av svårbedömda fall, men även att experter tillkallades vid bedömningen av försäkringsärenden (Wang & Tingjun 2024; Baldwin 2018:547). Vi återkommer till detta.

Båda dessa temata – "peer review" och "welfare state" – håller i stort sett jämn takt med den allmänna tillväxten av dokument i samma databas (vilket inte kan avläsas i figuren), men en liknande studie understryker att någon gång efter 2015 drar dokument med "peer review" ifrån vad gäller årlig tillväxt

1 Figur 1 bygger på data från en sökning i databasen Scopus den 5 mars 2025 och anger antalet träffar på dokument där "peer review" respektive "welfare state" ingår i rubriken. Det totala antalet dokument är 9 800 ("peer review") och 6 100 ("welfare state").

(jämfört med totala antalet dokument i databasen) (Grimaldo et al. 2015: 2). Denna kvantitativt sett utförliga studie fäster dessutom uppmärksamhet på ”certain structural problems of studies on peer review”:

findings indicate that research is fragmented. Scholars do not collaborate on a significant scale, with the largest group of co-authors including only 2.1 % of the whole community. When looking at co-citation patterns, we found that also knowledge sharing is fragmented. (Grimaldo et al. 2018: 8)

En ytterligare forskningsgenomgång från 2022 (dock ej kvantitativ) sammanfattas på ett liknande sätt efter en redovisning av ”the state of art of research on peer review”:

As it is an emergent and fragmented field in need of integration, there are certainly many possible ways to make contributions to the research field of peer review. [...] Not least, in response to calls for more comprehensive and integrated research, it is necessary to open the black boxes of peer review and analyse, in empirical studies, the different purposes, discourses, genres, relations and process involved. (Forsberg et al. 2022: 26)

Genomgångarna ger anledning till frågetecken kring huruvida ”mer forskning” i etablerade hjulspår skulle göra så stor skillnad (se även Bornmann 2011: 225ff). Den omfattande kritiken av bibliometriska forskningsutvärderingar är lika gammal som själva tillvägagångssättet och många problem är olösta (Rushforth & Hammarfelt 2023: 881ff; Tennant & Ross-Hellauer 2020). En svårighet är att systemens utformning nära nog ständigt förändras på olika sätt inom de skilda vetenskapsfält där studierna genomförs, vilket delvis beror på stigberoende och varierande forskningspolitik (Nelhans 2013: kap 6; Horbach & Halffman 2018). Ett uppmärksammat forskningshinder är sekretessregler som införts i bedömnings- och beslutsprocesserna (avseende yttranden över insända manuskript, vad som delges författaren/-na och tidskriftsredaktionernas eventuella beslutsprotokoll) (Bornmann 2011: 215; Forsberg et al. 2022: 10; Grimaldo et al. 2018: 14; Johnson & Hermanowicz 2017: 517; Yakhontova 2019: 92).

Det finns gott om såväl dräpande kritik som starkt positiva bedömningar i den litteratur vi besöker.² Man finner konstruktiv kritik som syftar till att förbättra systemet utan att förändra dess grundprinciper (Recio-Saucedo 2022). Och seriösa analyser som argumenterar för att det nuvarande bygger på en myt

2 Exempel på en mycket positiv respektive dito kritisk kommentar från auktoritativt håll och vid två olika tidpunkter, se Abelson 1980 respektive Smith 2006. En redovisning, Mitroff & Chubin 1979, har byggts upp som motsatta påståenden om peer review och består av renodlade ställningstaganden som författarna hävdar kan skapas av de debattpositioner man analyserat.

(Macdonald 2014). I en nyligen publicerad mycket omfattande översikt hänvisas till någon som betraktar systemet som ”a joke” och vidare:

Frey (2003) goes even further by describing academic publication as ”prostitution”, in reference to the observation that academics have to be overly nice to incompetent anonymous referees so that those referees may give their blessings and recommend publication rather than rejection. (Moosa 2024: 3)

Hur hamnade vi här?

Ett sätt att komma vidare i analysen vore naturligtvis att redovisa fler forskningsöversikter och då eftersträva en representativ spegling av vad som empiriskt visat sig fungera bra respektive dåligt (och vilka kriterier som tillämpats vid bedömningarna). Här skall istället, som tidigare nämnts, publiceringsverksamhetens historiska organisering skildras. För att motverka risken för en sådan anakronism som alltid hotar i retrospektiva tolkningar, skall i möjligaste mån resonemang från den dåtida formativa perioden redovisas. Min text försöker gå utanför allfartsvägarna i de korta historieavsnitt som ibland kan dyka upp i ”three-metrics” litteraturen (se exempelvis Danesh & Mardani-Nejad 2009). Mycket arbete återstår: ”The longer history of bibliometrics as an applied method for evaluating science remains to be written” (Hammerfelt & Hallonsten 2022: 422; se även Hertzfel 2010; Verbergt & Hagen 2025).

Två grundläggande iakttagelser kan inledningsvis presenteras: 1) Många hävdar att vetenskaplig publiceringsverksamhet alltsedan 1750-talet genomgått en i stort sett exponentiell tillväxt. 2) Infrastrukturen har sedan slutet av 1800-talet haft betydande ekonomiska, kommersiella och nationalistiska drivkrafter (utöver eller vid sidan om kunskapsmässiga motiv som traditionellt betraktas som centrala).

Två förgrundsfigurer – den brittiske fysikern och vetenskapshistorikern Derek de Solla Price (1922–1983) och kemisten, entreprenören och scientometrikern Eugene Garfield (1925–2017) – representerar dessa två temata (Furner 2003a, Pendlebury 2012). De hade båda nära förbindelser med offentliga organ för planering och styrning av forskning i främst USA, skrev mycket om sina egna insatser och hänvisade ofta till varandra (och mörkade en del). Någon hävdar t.o.m. att scientometri skapades av ”Derek de Solla Price in parallel to the citation indexes by Eugene Garfield” (Yang et al 2020).

Prices berömmelse vilar bl.a. på att han ansåg sig ha upptäckt en global historisk lag om vetenskapens flerhundraåriga (exponentiella) tillväxt enligt kvantitativa mått, som han hävdade befann sig i en nutida avtagande ”mognadsfas” i västerlandet. Denna analys har både hyllats och kritiserats (Furner 2003b:192).

Expansionen uppvisade dock enligt Price lokala variationer: "Britain's expansion from the first few scientists to the order of hundreds of thousands took 300 years, that of the United States took 150, Japan about 60 and the U.S.S.R. about 30" (Price 1965: 234). Ett genomgående tema i hans forskningspolitiska resonemang var betydelsen av ekonomisk och militär konkurrens: "the strength of a nation will be measured by the reserve of ingenious and able men it can muster" [...] och vidare: "Since science is international and competitive, the way it grows is dictated almost entirely by the present state of knowledge and scarcely at all by the wishes of nations or the needs of society" (Price 1965: 237). Hur Price bedömde det forskningspolitiska handlingsutrymmet i denna lagbundna värld är dock oklart (Cozzens 1988; Turner 1989). Han hävdade ändå att "maximum of money that can be spent" måste tillskjutas framgångsrika länders vetenskapliga system och att all talang "that can be squeezed from the population" måste komma till användning. Price är känd för att tala om oundvikliga "lagbundenheter" och argumentera för behovet av kvantitativa mått eftersom de är objektiva: "to determine objectively the proportions in the natural world flow is one of the desiderata of the science of science" (Price 1965: 237). Robert Merton och Eugene Garfield skrev gemensamt i ett uppskattande förord vid nyutgivningen av Derek Prices mest kända verk bl.a. "Where others might be inclined to speak of 'hypotheses' or, at most, of 'empirical generalizations,' he liked to speak of 'laws' of the development of science" (Merton & Garfield 1986: vii).

Eugene Garfield var ursprungligen kemist, och mot slutet av 1940-talet i arbete med att hantera forskningens "informational overload" som då var på agendan (Garfield 1999: 3; Bensman 2007: 94). Inte minst genom militärt finansierade bibliografiska projekt för att förbättra informationsöverföringen mellan forskare kunde han tidigt kombinera sina egna vetenskapliga intressen med ett framgångsrikt entreprenadskap. 1960 skapade han företaget ISI (Institute for Scientific Information), som enligt hans egna uppgifter namngavs på detta sätt bl.a. för att företaget skulle uppfattas som icke-vinstdrivande (Bensman 2007: 95; Kinouchi 2014: 155). När Garfield 1992 sålde detta företag (till Thomson Corporation), som i sin tur så småningom uppgick i storföretaget Clarivate (Pendlebury 2012; Bensman 2007), var han redan ekonomiskt mycket välställd. Inte minst genom ett lukrativt kontrakt med Sovjetunionen(!) gällande utveckling av vetenskapliga informationssystem (Garfield 2009: 174; Aronova 2021).

Garfields stora inflytande illustreras av att han själv i en historisk översikt betraktade de expansiva forskningsämnena scientometrics och bibliometrics "simply as a by-product of *Science Citation Index* production" som han utvecklade inom ramarna för sitt företag (Garfield 1998: 67). Det finns många personteckningar av Garfield där han framträder som en driven entreprenör som ständigt letade efter nya användningsområden för citation index.

I det kommande övergår framställningen till att i huvudsak bli av kronologisk karaktär. Underrubrikerna i de kommande sex kronologiska avsnitten avser att fånga logik och motivkrets i den förgångna samtid då nuvarande förhållanden en gång formerades.

JU MER TEXT, DESTO BÄTTRE PSYKOLOGER, EMINENS OCH UNIVERSITET (1903)

Vi vänder blickarna mot nordamerikansk akademisk psykologi. Inom denna disciplin inleddes tidigt ett sökande efter vad som antogs gynna både framgång och reella framsteg inom vetenskaplig verksamhet. Detta har hittills dock knappast rönt uppmärksamhet i paritet med dess betydelse (se Godin 2006 för en översikt). I det långa loppet skulle sökande efter begåvning, framstående personer och konkurrenskraftiga forskningsmiljöer (nyckelordet var "eminence") bidra till att vetenskaplig publicering alltmer kom att efterlikna naturvetenskapliga förebilder. Intresset för "eminence" hängde samman med eugenikens framträdande ställning inom vetenskap och samhälle kring sekelskiftet mellan 18- och 1900-tal (något vi här dock av utrymmesskäl inte fördjupar oss i; se vidare Hammarfelt et al. 2017).

Ett exempel på influens från sekelskiftets amerikanska akademiska psykologi är det tal som James McKeen Cattell höll 1895 inför den då nyligen bildade *American Psychological Association* (Cattell 1896). Han var själv dess ordförande och den förste amerikanen med tysk doktorsexamen i experimentpsykologi. Föredragshållaren måste betraktas som en "public intellectual" av stora mått. Detta som forskare med omfattande produktion, men också genom långvariga redaktörskap för flera inflytelserika tidskrifter. Den välstälde Cattell förvärvade dessutom 1894 *Science* – en tidskrift som efter några år via ägarens initiativ blev officiellt organ för *the American Association for the Advancement of Science* (Sokal 1980).

Även tidskriften *Psychological Review* tillhör de publikationer Cattell var med och startade och det tal från denna tidskrift vi gör nedslag i innehåller en kraftig plädering för psykometri. Gång på gång återkommer han till de vetenskapliga landvinningar som ligger inom räckhåll med ökade satsningar på psykologiska laboratorier och testningar och hävdar att: "The academic growth of psychology in America during the past few years is almost without precedent" (Cattell 1896: 134). Framgångarna tillskrivs väsentligen det ökade bruket av kvantitativa metoder: "measurements have just the same place in psychology as in the material sciences, except in so far as they have not been as yet so successfully prosecuted" (Cattell 1896: 140).

Cattell var också under många år ansvarig för publikationen *American Men of Science* – ytterligare en inflytelserik publikation han tog initiativ till – och som fortfarande har ambitionen att presentera samtliga forskare av dignitet i landet: "For Cattell these [publications] were not merely *Who's Who* listings,

but served primarily as sources of data for his continuing studies of individual differences and, in particular, of the characteristics of scientists” (Sokal 1994: 17, fr.o.m. 1971 är skriftserien betitlad ”*American Men and Women of Science*”; se även Cattell 1903).

Visserligen genomförde han själv endast två bibliometriska studier (den första 1903), men Cattells långsiktiga och breda engagemang på området gör att hans arbete betraktas som formativt för vårt nuvarande publiceringssystem (Hammarfelt et al 2017: 394 utser honom till den förste som genomförde universitetsrankning).

En kortare artikel av Cattell med titeln ”*American Scientific Productivity*” (1909) får här tjäna som en sammanfattning av programmet. Cattell fäster inledningsvis uppmärksamhet på landets forskningspolitiska problem: ”the scientific work accomplished in this country is not commensurate with its population and its wealth” (Cattell 1909: 229). Orsakerna till denna nationella vetenskapliga underprestation hänförs framförallt till att ”the scientific career is not made sufficiently attractive to obtain and retain the best men, nor sufficiently free to enable them to do their work best”. Till detta bör läggas ”the clerical, administrative and missionary work, which the university president crowds on the university professor” (ibid).

Cattell betraktar det som olyckligt att just inom de tre nobelprisämnena – fysik, kemi och medicin – visar sig amerikanska forskare ”particularly weak”. Den goda nyheten är dock att inom ”geology, zoology, botany, anthropology and psychology, there is probably more research published here than in any other country except the German empire”. Och väl att märka, Cattell understryker att den kvantitativa, objektiva ansatsen inte enbart är viktig för det framgångsrika psykologiämnet han själv representerar. Detta slags mätningar kan och bör också användas i sökandet efter framgångsrik vetenskaplig aktivitet överhuvudtaget; ”the amount of research work published is the most tangible, and perhaps the most exact, measure of scientific activity” (Cattell 1909: 229).

Därmed kan han anknyta till andra forskare (varav flera psykologer) som deltog i den samtida diskursen om var och hur ”eminent men” kunde hittas och möjligen uppmuntras för nationens bästa (se Godin 2006). Artikeln avslutas som ett slags rop om hjälp: ”What we need is more men with the ability and spirit which research work demands.”

Det hopp som knöts till framgångsrika och eminenta män – och tilltron till kvantitativa mätningar för att upptäcka dessa – utgjorde två spår i Cattells texter. Kopplat till detta fanns också ambitioner att etablera ett rankningssystem för lärosäten. Sammanfattningsvis framstår den gemensamma nämnaren som ett starkt engagemang för att konsolidera och främja (kvantitativ experimentell) psykologi och dess ställning bland mer etablerade vetenskaper. Detta som en del av en nationell förstärkning av amerikanskt universitetsväsende:

First of all, rankings could thus be used to empower researchers in the university system, which according to Cattell, was increasingly run by administrators. Thus, his aim was linked to political purposes; emancipating university professors, elevating their status in university administration. [...] Secondly, Cattell introduced rankings as a mean to calculate and classify 'eminence'. (Hammerfelt et al 2017: 404-405)

JU MER CITERINGAR, DESTO BÄTTRE TIDSKRIFT (1927)

1927 publicerade två anställda vid avdelningen för kemi vid Pomona College en artikel som syftade till att välja ut de kemitidskrifter som biblioteket skulle prenumerera på (och samtidigt inköpa årgångsuppsättningar av). Denna artikel betraktas av många som början på institutionaliseringen av det publiceringssystem vi undersöker (exempelvis Archambault & Larivière 2009; Bensman 2007; Raisig 1962).

De mindre högskolorna av Pomonas typ brottades med två problem; dels skulle man som förr ge studenterna "a cultural liberal education", dvs. en allmänbildning för att skapa goda medborgare, dels stod studenterna och högskoleledningarna inför "ever-increasing intensity of competition" för att tillfredsställa efterfrågan på "the expert worker, the professional man who has devoted himself from two to four additional years to train himself in a special way in a particular field" (Gross & Gross 1927: 385).

Artikelförfattarna bedömde att en viktig förutsättning för att klara den senare uppgiften – vid Pomona handlade det om kemiingenjörer – var att köpa in tidskrifter som på något sätt täckte in den mest aktuella vetenskapliga diskursen. Lösningen blev att välja ut tidskrifter som innehöll det högsta antalet hänvisningar/citat till artiklar i andra kemi-tidskrifter under den senaste femårsperioden. Ett stort arbete med att genomsöka 247 olika tidskrifter ledde till att totalt 3 633 referenser identifierades. Slutligen pekades en amerikansk tidskrift ut som den främsta, med flest hänvisningar. Artikelförfattarna gav också förslag på hur rangordningar av tidskrifterna efter deras innehåll av antalet hänvisningar (spridda över tid) kunde anpassas till olika bibliotek för att stödja undervisning och forskning med olika inriktning, ambitionsnivå och ekonomiska resurser.

Mycket få kunde vid denna tid förutse att ett mönster nu hade etablerats. Efter ett decennium hade åtminstone drygt tio liknande undersökningar genomförts. När medicinska tidskrifter också började undersökas hänvisade författarna till vikten av att hitta rätt i den växande djungeln av tidskrifter:

... nowadays new journals appear almost monthly, until even the richest libraries cannot afford them all; nor can the most

indefatigable reader hope to do more than scan the contents of the more important journals. Today there are approximately 2,220 medical and biological periodicals, 511 of which are published in this country alone. (Gregory 1937: 172)

Tidskrifterna rangordnades således efter antalet citeringar/hänvisningar till artiklar i andra tidskrifter som de innehöll. En kritik av dessa metoder började växa fram: man påvisade att urvalet av de genomsökta tidskrifterna påverkade resultaten, att tidskrifternas ämnesområde blev allt smalare över tid (vilket fick betydelse för rangordningen), att en slagsida åt engelskspråkig litteratur förekom, att hänvisningar som innehöll kritik borde särbehandlas m.m. Kritiken av citeringarnas reliabilitet och validitet växte och upptar en stor del av den växande litteraturen.

En forskare vid Yales medicinska bibliotek benämnde 1962 verksamheten "statistical bibliography" och hävdade att "a whole generation of librarian scientists has been trapped statistically and semantically in the assumptions and methods of the Gross and Gross type investigation", vilket alltså är den undersökning vid Pomona College som här redovisats (Raisig 1962: 451). Och vidare: "the citation analysis of the research usage of periodicals has yielded the greatest number of published results and the greatest variety of interpretations". Ett rimligt antagande är väl också att de omfattande undersökningarna av olika tekniska lösningar delvis genererades av att det uppstod kommersiella vinnare och förlorare när tidskrifter började rangordnas.

JU MER EGEN TEXT, DESTO STÖRRE CHANS ATT ÖVERLEVA I YRKET: "PUBLISH OR PERISH" (1928)

Idag finns det knappast någon yrkesverksam akademiker som inte hört uttrycket "publish or perish". I nutida forskningslitteratur talas om "publish or perish-kulturen" som en grundläggande drivkraft bakom de utvärderings- och konkurrenssystem vi diskuterar (Génova & de la Vara 2019). Akademisk verksamhet betraktas ofta som individualistisk, elit- och konkurrensinriktad. Något som vi också sett att James Cattell aktivt verkade för. För att överleva i sitt yrke måste dagens forskare inom så gott som alla discipliner publicera texter i eget namn. Allt fler sådana. Få känner till att under 1700-talet skrevs de flesta avhandlingar av professorn där uppgiften för den blivande doktorn var att utveckla en framgångsrik argumentation till försvar av professorns avhandling under disputationen (Liedman 1991: 15off).

Tidskriften *Nature* publicerade 1962 en artikel med rubriken "Publish or perish". Det är en redaktionell kommentar som hänvisar till ett uttalande av Sir Lindor Brown (sekreterare vid Londons Royal Society's kommitté för vetenskaplig information). Han tillhör dem som oroar sig för tidens "avalanche of scientific literature". I kommentaren hävdas att forskarnas "own professional

advancement” pressar dem att publicera och resultatet blir ”writing of verbose articles and papers, claims for priority sometimes followed by voluminous and even acrimonious argument, little of which adds to the advancement, much less the dignity, of science itself” (Boyd 1962: 709).

Kritiken från 1960-talet var dock inte ny. Hur positiva uppfattningar sett ut genom åren – och hur ett text- och tankemässigt eventuellt samspel med kritiken sett ut – återstår dock att kartlägga. Det finns olika bud om när och var uttrycket ”publish or perish” etablerades. Eugene Garfield har angett 1942 – en uppgift man påträffar då och då – och hänvisar till en sociolog som skrev en bok med titeln *The Academic man* (se Moosa 2024: 5). Huruvida uttryckets innebörd och värderingen av detta förändrats på ett avgörande sätt eller ej genom åren kan dock inte avgöras utan forskning av begreppshistorisk karaktär.

Går vi utanför scientometrinen finns uppgifter om att uttrycket förekom första gången 1928. Det visar sig i ett uppslagsverk om engelskspråkiga uttryck (Boyle et al. 2012). Följer vi upp detta spår breddas bilden och vi hamnar i den numera avsomnade tidskriften *Sociology and social research*. Författaren är professor i sociologi och historia vid ett kaliforniskt universitet och själv biträdande redaktör vid tidskriften ifråga. Där publicerades 1928 en reflektion om vad som krävs av sociologer som också är (eller vill bli) brett intellektuella personligheter (”scholars”) och resonemanget pläderar för historiska perspektiv inom sociologin (Case 1928).

Sociologiprofessorn vänder sitt historiska perspektiv mot det egna ämnet och kritiserar den växande litteraturen, bl.a. för att många sociologer ”develop their own peculiar terminology” och anklagar dessa för ”intellectual provincialism” (Case 1928: 326) och ”an attitude of contempt for the works belonging to different schools of thought” (s. 326–327). Författaren bekräftar (ironiskt nog) sin egen kritik, eftersom artikeln inte nämner den utveckling inom psykologämnet som här tidigare uppmärksammats. Han hävdar att en förklaring till den fragmenterade och historielösa sociologin till stor del ligger i att ”publish or perish” driver på textproduktionen på ett destruktivt sätt:

the quality of American sociological writing is an inverse ratio to its quantity, the reason is to be sought, among other things, in the fact, first that the system of promotion used in our universities amounts to the warning ”publish or perish!” In the second place, publication in general is more easy than formerly; and in the third place, there is an insistent demand for sociological text-books on the part of the great publishing houses ... (Case 1928: 325)

Och detta frenetiska skrivande är föga kvalitetshöjande. Tesen nyanseras visserligen genom bedömningen att alla problem inte kan förklaras av detta och inte heller att det enbart gäller sociologi: ”Multiplication of ephemeral writings

is a phenomenon that occurs in all fields of human speculation and research. So, while sociology may present a conspicuous example, it is by no means the only one” (Case 1928: 325).

För den som idag läser dessa citat från 1928 framstår möjligen uttrycket ”inget nytt under solen” inte som en tom klyscha. Svårigheterna att arbeta långsiktigt, eftertänksamt och tvärvetenskapligt gynnas knappast av ett publiceringstryck av den art vi diskuterar och detta gäller sannolikt såväl 1928 som hundra år senare.

DEN JÄMLIKA HIERARKIN: ”PEER REVIEW” (1665 ELLER 1970!)

Många texter om det vetenskapliga publiceringssystemet – oberoende av om de i stort är positiva eller kritiska – understryker att olika varianter av peer review-procedurer är allestädes närvarande och hävdar att de utgör en grundbult i infrastrukturen. Uttalanden om detta finns utspridda över tid och framförs av forskare med i övrigt åtskilda perspektiv (Johnson & Hermanowics 2017). Det är gängse att framhålla peer review som avgörande och särskiljande för såväl forskningens legitimitet som dess identitet. Ett uttalande från John Ziman (1925–2005, fysiker och vetenskapsfilosof) som publicerades 1968 har blivit ikoniskt:

The referee is the lynchpin about which the whole business of Science is pivoted. (Se exempelvis Johnson & Hermanowics 2017: 486 ff och Forsberg et al. 2022: 18.)

Till saken hör att Ziman själv senare kopplade denna bedömning till en äldre akademisk tradition och som han bedömde numera i stort är överspelad, där framgångsrika forskare kunde åtnjuta en betydligt större akademisk autonomi än vad som gäller i en alltmer politiskt styrd verksamhet (Ziman 1998; Vara 2006).

När vetenskapsociologerna Harriet Zuckerman och Robert Merton 1971 hänvisade till Zimans bedömning från 1968, så konsoliderade de därmed också detta perspektiv på peer review som garant för vetenskaplighet. I en för flera decennier framåt paradigmsättande artikel hävdade de nämligen att: ”Although the referee system has its inefficiencies, practising scientists see it even in its current form as crucial for the effective development of science”, samtidigt som de påpekade: ”the referee system itself has not been systematically examined and assessed” (Zuckerman & Merton 1971: 66–67).³ De läsare som eventuellt blev oroade för att (naturvetenskaplig) forskning skulle kunna vara bristfälligt objektiv på grund av de sociala strukturer sociologerna studerade, kunde

3 Här bör också nämnas att artikelns empiri gäller en renodlad naturvetenskaplig tidskrift (*Physical Review*), där författarna fått tillgång till redaktionens arkiv för perioden 1948–1956, men först 1960 började dock denna tidskrift sända ut alla manuskript till peer review!

dock bli lugnade av artikelns avslutande mening: "the structure of authority in science, in which the referee system occupies a central place, provides an institutional basis for the comparative reliability and cumulation of knowledge" (Zuckerman & Merton 1971: 100).

Hur, när och varför infördes då sådan förhandsgranskning av vetenskapliga manuskript?

The most widely accepted story about peer review's origin credits Henry Oldenburg with inventing it for the *Philosophical Transactions of the Royal Society*, creating the impression that refereeing has been an unchanging part of science for over three hundred years. (Baldwin 2018: 539)

Det visar sig att vi har att göra med en faktoid som Zuckerman och Merton bidrog till att befästa och sprida (Moxham & Fyfe 2018: 864ff). Många har uppfattat deras tolkning av den historiska bakgrunden som att peer review under långa tider – en del hävdar sedan 1665 – varit liktydigt med vetenskaplig kvalitetskontroll (av texter innan de publiceras) av oberoende experter med i stort sätt samma uppläggning som idag.⁴

Genom historiska studier öppnas en annan bild. Man har konstaterat att olika tidskrifter tillämpade olika procedurer – ofta på ett situationsanpassat sätt och utan explicita regler – granskningen hade dessutom vanligen andra syften än vad som idag tillskrivs systemet: att hålla nere produktionskostnader, värna om de inblandades status, ovilja att stöta sig med kollegor, kunglig och kyrklig censur m.m. Utrymmet medger inte en redovisning av de olika varianterna, målsättningarna och motivbilderna (se vidare Baldwin 2018: 543ff). Poängen är att sätta en parentes kring den status, självklarhet och legitimitet som tillskrivits peer review via anakronistiska tolkningar.

När det gäller *Philosophical Transactions* kan helt kort nämnas att först någon gång på 1930-talet började majoriteten (mer än 50 procent) av manuskripten att granskas av en tillfrågad expert (förutom den medlem av sällskapets redaktionella utskott som förmedlade artikeln eller själv hade skrivit den), och ända till ca 1920 tillkallades överhuvudtaget inte någon för granskning av majoriteten av manuskript (Fyfe et al 2020: 413).

Flera ledande tidskrifter med biomedicinskt innehåll – som påstått varit paradigmsättande för samhällsvetenskap och humaniora vad gäller peer review – uppvisar en bild som kraftigt avviker från framställningar som hävdar en flerhundraårig tradition: *American Journal of Medicine* började sända ut manuskript för extern granskning kring mitten av 1960-talet, *New England journal of*

4 Baldwin 2018 anger i sin not 3 ett antal texter som vidarefört denna uppgift. Först 1990 synes denna uppfattning nyanseras av Burnham, men fortfarande 2011 förekommer påståenden om att peer review av modernt snitt etablerades vid mitten av 1700-talet (Bornmann 2011: 199) eller 1890 talet (Drozdz & Ladomery 2024).

Medicine införde två utomstående granskare under sent 60-tal, *Nature* började med granskning av alla artiklar först 1973 och ”Well into the 1970s, the British medical journal the *Lancet* relied heavily on editorial judgement, with editors accepting or rejecting up to 90 percent of submissions themselves” (Baldwin 2018: 543).

Den historiska legitimitet som tidigare kopplats till peer review-förfarandet – genom hänvisningar till det ärofyllda Royal Society i London – kan således till stor del betraktas som en myt: ”contrary to some modern claims for peer-review, the committees and referees of the Royal Society, throughout our period [1665-1965], were only intermittently concerned with anything that might be termed the ‘reliability of scientific research’” (Moxham & Fyfe 2018: 866, min hakparentes).

JU MER STATLIGT ORGANISERAD VETENSKAPSKONKURRENS, DESTO STÖRRE EKONOMISK TILLVÄXT OCH CHANS ATT VINNA KALLA KRIGET

Derek Prices storsäljande och sedermera klassiska bok *Little science, big science* (1963) byggde ju till stor del på tankegången att vetenskapers kvantitativa exponentiella tillväxt var ett lagmässigt faktum som hotade att bli överväldigande och måste hanteras på något sätt (Capshew & Rader 1992; Furner 2003a: 120; Furner 2003b; Capshew & Rader 1992). Från 1970-talet finns också rapporter om att stigande kostnader ledde till ökade spänningar mellan å ena sidan forskarnas krav på autonomi och å andra sidan ambitioner att bedriva aktiv forskningspolitik (Mitroff & Chubin 1979: 107; Narin & Hamilton 1996: 294).

I en översikt över den växande litteraturen om relationerna mellan amerikansk federal forskningspolitik och ”human sciences” under kalla kriget kan vi läsa: ”This was a time when scholars shuttled back and forth between governmental and academic positions, carried out research on military contracts, collected corporate consultancies, and faced the threat of McCarthyite censure” (Isaac 2007: 727; se vidare Engerman 2010; Hammerfelt & Hallonsten 2022: 419f; Nelhans 2013: 58f).

Stor betydelse har tillskrivits 1960-talets samhällsdebatt i anglo-amerikansk kontext om att naturvetenskapens kraftiga expansion orsakade *information overload*. Detta ökade kraven på statlig styrning, inte minst för att åtgärda stigande svårigheter för forskare att hitta rätt information (Narin 1976: 2). Utan denna bakgrund blir Derek De Solla Price och Eugene Garfields offentliga roller svårbegripliga (Aronova 2021). Ibland framhålls Sovjetunionens lyckade uppskjutning av ”Sputnik” 1957 som en katalysator genom den överraskning detta innebar för amerikansk forskningspolitik. En rådgivande presidentkommitté (PSAC) tillsattes under ledning av kärnfysikern Alvin Weinberg (1915–2006):

Weinberg’s reflections on the dramatic expansion in the size, costs, and scope of the science since the end of World War II are

well known to historians of science through the catchy phrase "Big science", which he put into circulation 1960. [...] The final report produced by the Weinberg committee and submitted to PSAC stressed that if a solution to information overload was not found soon, the information crises would threaten the very identity of science. (Aronova 2021: 75–76, min hakparentes, se även Scott 2007: 834 om Weinberg.)

Derek Price undersökte och jämförde olika länders vetenskapliga produktivitet 1967 (Csiszar 2023: 114). Av stor betydelse för Garfields tidiga karriär – enligt både honom själv och senare iakttagare – var de militära kontrakt han knöt för att finansiera arbetet med att hitta lösningar på information overload i kalla krigets vetenskapskonkurrens. Ett exempel är att nobelpristagaren Joshua Lederberg, medlem av samma kommitté (PSAC) som Weinberg, inte enbart sammanförde Derek Price och Eugene Garfield för första gången. Lederberg hjälpte också Garfield med avgörande kontakter till både civila och militära forskningsfonder (Bensman 2007: 96); Garfield 2009: 174). När NSF 1956 avtog en forskningsansökan som gällde Garfields scientometriska arbete, så var det ett längre kontrakt med militära myndigheter som blev räddningen (Garfield 2009). Flera iakttagare rapporterar att Garfields entreprenuriella intressen hade att göra med de besvärligheter och den osäkerhet som var förknippade med offentlig finansiering och bidrog till hans ständigt utvidgade användning av sitt citation index, någonting som Price för övrigt understödde (Bensman 2007: 110).

Sommaren 1975 publicerades så en artikel i tidskriften *Nature* under rubriken "New Pressure on Peer Review" vars avslutning lød "It is safe [...] to predict a long hot summer for NSF." (Walsh 1975: 1001.) Den organisation som förutspåddes få det hett om öronen var *National Science Foundation*, den största federala forskningsfonden för universitetsdriven forskning. Artikeln handlar om inledningen på vad som skulle växa till en omfattande utredning med tillhörande kongressförhör. En republikansk kongressledamot hade reagerat på anslag som NSF beviljat för kursutveckling vid gymnasieskolor. Kongressmannen var negativ till projektet och hävdade att undervisningen innehöll "shocking and objectionable sex and behaviour modification content that invades the privacy and sensitivities of young students" (Walsh 1975: 1000). En viktig kritik låg också i att NSF inte tillställt kongressledamoten NSF-handlingar i ärendet, bl.a. referee-yttrandet över finansieringsansökan.

En längre översikt över debattpositionerna publicerades något halvår senare och vidgar bilden: "The system [peer review] has undergone recurrent attacks from several sources and is currently under attack again" (Gustafsson 1975). Det framgår att några "conservative members" av representanthuset ifrågasatt både de handläggande tjänstemännen och deras bruk av konfidentiella yttranden

över forskningsansökningar (peer reviews). Kritikerna framhåller att detta förhindrar politikernas insyn och möjligheterna att styra och bevaka användningen av offentliga medel. I redovisningen citeras ytterligare en politiker som ”denounced the peer review system in bitter terms on the floor of the house”. Kongressmannen uttrycker själv att han anser det nödvändigt att förändra hela proceduren för forskningsanslag och hävdar vidare:

They are handed out in an unregulated and secretive manner known as the ”peer review system”. This system allows cronies to get together and finance their pet projects, where many people are not devoting themselves to basic research needs but rather to feathering their nests. (Bauman of Maryland enligt Gustafsson 1975: 1060)

Vetenskapshistorikern Melina Baldwin har analyserat denna omfattande konflikt kring de stora ledande federala forskningsfondernas peer review-förfarande och hur de försvarades och modifierades. Det finns ingen anledning att här upprepa detaljerna i denna redovisning. Det viktiga är Baldwins bedömning att debatten starkt bidrog till det breda genomslaget för peer review under 1970-talet och då inte enbart för forskningsfonder utan också i tidskriftsredaktioner (Baldwin 2018: 539).

Här bör också nämnas att åtgärder för att införliva vetenskaplig publiceringsverksamhet i statens ekonomiska och militära ambitioner ingalunda endast gäller efterkrigstiden. Ett konkret exempel är det omfattande arbete med en global forskningsbibliografi (Csiszar 2023). Arbetet inleddes kring förra sekelskiftet, men avbröts under första världskriget och föll sedan i glömska. Den första utgåvan publicerades 1902 och bestod av 18 digra volymer. Arbetets innehåll och uppläggning färgades av sin tids liberal-demokratiska anglo-amerikanska konkurrens om ekonomisk och politisk dominans. Vetenskapshistorikern Alex Csiszar talar om en ”bibliografisk imperialism” orkestrerad av *Royal Society*. Syftet var att skapa ett årligen utgivet index där nya vetenskapliga rön från hela världen skulle samlas.

I motivkretsen ingick ambitioner att stödja ekonomisk utveckling med hjälp av vetenskap (Csiszar 2023: 116). En hårt centraliserad organisation skapades under ledning av en ”central byrå” med säte i London och ett trettio-tal anställda (Gay 2013). Planeringsarbetet inleddes med tre omfattande internationella konferenser i London. En stötesten var att enas kring de ämneskategorier som bibliografin skulle omfatta. Den naturvetenskapliga dominansen i klassifikationsschemat var nära nog total (det bestod av matematik, astronomi, meteorologi, fysik, kristallografi, kemi, mineralogi, geologi, geografi, paleontologi, zoologi, botanik, fysiologi, bakteriologi, psykologi och antropologi) (Isaac 2007; Adler 1899: 766).

Paul Otlet, som deltog i Belgiens delegation, ifrågasatte att nära nog alla ämnen som inte betraktades som rent naturvetenskapliga tvingades in under kategorin "antropologi", nämligen sådant som "theology, anthropometry, questions relative to the various human races, industrial occupations etc" (Adler 1899: 767). Han hävdade vidare att historia, religion, vidskepelse, sociologi, slaveri och social organisation var teman som riskerade att hanteras styvmoderligt i den (tänkta) allomfattande vetenskapliga katalogen. Detta enligt ett referat av diskussionerna från den andra planeringskonferensen (oktober 1898), sammankallad av Storbritanniens regering där drygt 30 representanter från 18 länder deltog (inklusive en svensk och sex från värdlandet).

Sammanfattningsvis: Det över tid och stegvisa genomslaget för peer review bör *inte* uppfattas som en historisk kuriositet. Det finns många exempel på betydande utomvetenskapliga ambitioner och drivkrafter i sammanhanget. Mycket tyder på att Baldwins breda historiska ansats är rätt väg att gå, om och när någon vill förstå i vilken utsträckning och hur peer review kom att uppfattas som först och främst en metod att säkra vetenskaplig kvalitet. Demarkationslinjen mellan vetenskap och ovetenskap skapas och upprätthålls till stor del genom dem som blir dominant subjekt i en sammansatt process: politiker, allmänhet, företagsledare, forskare, tidskriftsredaktioner, skribenter, opinionsbildare.

JU MER CITERINGAR, DESTO BÄTTRE FORSKARE! (1975)

Vi närmar oss nu ett av publiceringssystemets allra hetast omdebatterade tema. Någon gång kring 1970-talets mitt omriktades intresset för antalet citeringar från att handla om att hitta rätt i den växande litteraturen till att utvärdera forskare/forskning i hopp om att skapa underlag för effektivare produktionsstyrning: citeringar "turned into [...] a surrogate measure of performance in the evaluation of individuals" (Pendlebury 2012:3 0).

Rimlig är Eugene Garfields karakterisering av den forskningspolitiska situation (1979) som föranledde honom att kommentera – och delvis försvara – just detta synsätt:

as the scientific enterprise becomes larger and more complex, and its role in society more critical, it presumably becomes more difficult, more expensive, and more necessary to make the evaluations that identify those people and groups who are making the greatest contribution. (Garfield 1979: 373)

Det står klart att när Garfield utvecklade *Social Citation Index* (SCI) som lanserades kring mitten av 1970-talet, så innebar detta kraftigt förbättrade tekniska möjligheter att genomföra utvärdering av personliga prestationer (Bensman 2007: 96ff ger en översikt). Tillgängligheten och relevansen ökades nära nog kontinuerligt genom nya versioner och en stegvist vidgad insamling

av material (fler samhällsvetenskapliga och humanistiska artiklar, böcker och bokkapitel kom att ingå). Stegen i detta är naturligtvis betydelsefulla i alla diskussioner om reliabilitets- och validitetsfrågor kopplade till "the three metrics". Grundproblemet kvarstod dock som vi skall se: frågan om *vad* man mätte.

Retrospektivt går det (numera genom de nya historiska rön som här dragits in i bilden) att konstruera ett narrativ som binder samman det tidiga 1900-talets letande efter vetenskaplig "eminence" (Cattell m.fl.) med liknande ambitioner drygt ett halvsekel senare. Mer forskning kan sannolikt urskilja hur tematiken kommit och gått i olika kontext, men mycket tyder på att vi bör tala om en pånyttfödelse av äldre ambitioner:

In the 1950s and 1960s, American psychological studies of scientists, their creativity and its measurement exploded. These studies were often conducted under contracts from departments like the Office of Naval research, the Air Force, NASA and the national institute of Health, or industries and their associations [...] at the same time, the idea of creativity came to be associated with or simply transformed into that of productivity: sheer volume of papers or author/paper ratios. (Godin 2006: 125)

Ett sätt att datera denna återvändo/förstärkning – samtidigt med att kvantifieringen ökade betydligt – är att ta fasta på att 1972 publicerades en rapport (*Science Indicators 1972*) av NSF (National Science Board). Kärnfysikern Francis Narin vid företaget Computer Horizon hade tidigare fått ett kontrakt för att konstruera mått som kunde läggas till grund för jämförelser mellan olika länders forskning (Csiszar 2023 :122). Han publicerade 1976 en omfattande rapport om "evaluative bibliometrics", som retrospektivt kommit att betraktas som en milstolpe i arbetet med att skapa olika mått på forskares produktivitet (Pendlebury 2012: 33). Redan denna tidiga rapport konstaterade dock att motståndet bland forskare var starkt mot tanken att utvärdera individuella forskare genom att undersöka det antal citeringar som kunde tillskrivas var och en (Narin 1976: 5).

Francis Narin var inte ensam om bedömningen att kritik nu mobiliserades med många deltagare (se även Wade 1975, Cole 1989). Narin skulle bli en ledande forskare på detta och relaterade scientometriska fält, men 2012 publicerade han en artikel, som måste betraktas som ett ovanligt avståndstagande från "evaluative bibliometrics". Han menar att samma basala validitets- och relevansproblem fortfarande gäller som för 40 år sedan:

The techniques today are far more precise, and the available data far more vast. But the underlying questions are still there. What is quality of science? How do you measure it? How should it be supported? (Narin 2012: 393)

En del av forskarnas motvilja mot att utvärderas bottnade möjligen i behov och

krav på autonomi och kanske även bekvämlighet/rädsla för negativa bedömningar. Jag har visserligen inte funnit några samtida undersökningar av detta, men belagt är att den typ av citeringsbaserad utvärdering vi talar om kritiserades redan på sitt planeringsstadium (och vi kommer nu till den artikel som här i underrubriken fått ange tidpunkt för konsolideringen av denna aspekt på publiceringssystemet):

I tidskriften *Science* publicerades 1975 nya forskningsadministrativa idéer. Artikelns bedömning var att "within a few years" skulle nya mått på vetenskaplig produktivitet kunna läggas till grund för "evaluating the performance of individual scientists" (Wade 1975: 429). Derek Price uppmanade tillhört de aktiva tillskyndarna – "a respected figure in the field, goes further in his claims than most citation analysts" – och att han med hjälp av forskning hävdade "citations are an excellent indicator of individual quality" (Wade 1975: 430; enligt Furner 2003a: 20 föreslog Price detta redan 1963). Vidare uppmanade amerikanska forskningsmyndigheter vara positiva:

The NSF and National Institutes of Health (NIH) are keenly interested in the technique because it is objective (peer review has the unavoidable appearance of a buddy system); more over it seems likely at present showing to corroborate the decisions made by the embattled peer review system. (Wade 1975: 429)

Redan i denna informativa artikel gavs utrymme för redovisning av de faror många samtida uppfattade som inbyggda i det nya forskningspolitiska instrumentet. Fyra välmeriterade naturvetare ansåg det ändå angeläget att snabbt avfärda idéerna helt och fullt i brev till tidskriften (Klerer et al. 1975). Argumenten skall inte upprepas här, men det bör framhållas att många av dessa tidiga reaktioner återkommit genom åren. Ett exempel är vad som under senare år kommit att benämnas "gaming the metrics" (Gingras 2023): En av debattörerna, Hanley från Cryogenics Division, tillgriper i brevet en parodisk ton när han tipsar kollegorna hur de bäst kan lyckas i det forskningsadministrativa kontext man har framför sig: "Make sure you are always first author of any article; cite yourself as often as possible, insist that all your articles will be cited in all articles that you review"... (Klerer et al 1975: 1064). Vi kan också notera att Garfield själv kommenterar artikeln i *Science* av Nicholas Wade. Han tycker det är synd att artikeln inte innehåller hänvisningar till litteratur som borde kunnat lugna läsare som eventuellt blivit oroliga för de nya utvärderingsmetoderna (och bifogar en lista): "Those who read this literature will find that citation analysis is not without its pitfalls, but that anomalies or abuses have a very small effect" (Garfield 1975: 397).

Ett tidigt exempel på oklarhet beträffande vilket kriterium/vilka kriterier forskare utvärderas efter när man räknar citeringar är den artikel av Eugene Garfield från 1979 som här citerats. Texten talar omväxlande om att saken gäller "scientific performance", "to quantify the quality" (sic!), "valid ways

of *ranking scientific performance*”, ”measure of the level of *contribution an individual makes to the practice of science*” och ”*scientific excellence*”. Resonemanget sammanfattas på bl.a. följande sätt:

People talk about citation counts being a measure of the ’importance’, or ’impact’ of scientific work, but those who are knowledgeable about the subject use these words in a very pragmatic sense: what they really are talking about is utility. A highly cited work is one that has been found to be useful by a relatively large number of people... (Garfield 1979: 363)

Garfields ”pragmatiska lösning” på frågan beträffande vad som mättes – och relevansen av hans förslag – möttes dock snabbt av motstånd (Chubin 1980). Och debatten har fortsatt in i vår tid (se vidare Aksnes et al. 2019: 8).

Tilläggas bör att biverkningar av 1960-talets vetenskaps sociologiska forskning också bidrog till vaghet i frågan om hur vetenskaplig betydelse borde mätas och tolkas. I denna kontext verkar det dock inte främst varit forskningspolitiska frågeställningar som drev på. Sociologernas sökande efter mått på ”the relative scientific significance or ’quality’ of [...] individual’s publications” synes (ironiskt nog) haft sin grund i internvetenskapliga forskningsproblem (Cole & Cole 1971: 23, se även Bensman 2007: 125ff; Cozzens 1985: 431).⁵ En spektakulär artikel som gjorde intryck och sannolikt bidrog till att driva på denna inriktning visade nämligen att nobelpristagare citerades betydligt mer än andra forskare, även innan de blev pristagare (Cole & Cole 1971: 23).

Den dominerande amerikanska vetenskaps sociologin hade vid denna tid fokus på hur ”vetenskapssamhällets” interna stratifiering kunde tänkas påverka både forskarna och forskningsverksamheten. För att kunna genomföra empiriska studier av samband mellan de variabler man betraktade som relevanta (sociala struktur och dess effekter) var man tvungen att bl.a. skapa en utfallsvariabel, ett mått på ”forskningens kvalitet”. Harriet Zuckerman var själv centralgestalt i denna forskning och hon sammanfattar inriktningen i sin initierade tillbakablick:

All sought to answer questions about the effects of various aspects of social structure, how well the distribution of rewards, squared with the importance of scientists’ contributions. (Zuckerman 2018: 5)

5 1971 avslutar J Cole & S Cole sin artikel på temat: ”large differences in the number of citations received by scientists do adequately reflect differences in the quality of their work”. 1989 nyanserar dock S Cole sin tidigare ståndpunkt i en debatt kring frågan som vid denna tid blivit alltmer kontroversiell. Speciell aktsamhet bör iaktas vid små skillnader och framförallt när analysen rör sig från makro till mikro: ”it would be an error to reify it [the measure] and use it to make individual decisions. Thus, a scientist who has received ’only’ 20 citations could not be said to be less deserving a promotion or tenure than a scientist that has received 40 citations” (Cole 1989: 13).

Av betydelse var sannolikt också att Harriet Zuckerman var mångårig vän med Eugene Garfield. Hon uppger att Garfield själv i ett brev till Robert Merton presenterade sitt arbete med citeringsanalys och undrade om inte detta skulle vara användbart inom vetenskapssociologin. (Zuckerman 2018: 2–3). Brevet har hon tillgång till genom att hon var gift med Robert Merton (som blivit känd som förgrundsgestalt inom anglo-amerikansk vetenskapssociologi).⁶

Garfield kontaktade även Derek Price under sitt arbete med SCI (Bensman 2007: 123–124). Price hade som bekant också sina egna forskningsintressen och betraktade SCI som ett fantastiskt instrument för "hard science" (Cozzens 1985). "The science of science movement saw the SCI as its dream coming true: science would finally be enabled to analyse itself" (Wouters 1999: 196).

Den segdragna debatten underhölls genom åren också av Garfield och andra som talade med kluven tunga. Garfield varnade visserligen för att enbart använda exempelvis tidskrifters "impact factor" som mått på kvaliteten i forskning och/eller individuella forskare (Bensman 2007: 123). I samband med att Garfield 1972 presenterade förbättringar i det material som hans företag ISI då arbetat fram, så framkastades dock tanken att nu skulle också möjligheterna att utvärdera forskningspolitik öka: "that will perhaps provide more effective ways of monitoring research performance". "Using the SCI data base to map the journal communications network may contribute to more efficient science" (Garfield 1972: 478).

När Garfield 1978 är med och startar tidskriften *Scientometrics* uttalar han följdriktigt i den redaktionella kommentaren starka förhoppningar om att detta kan bidra till en breddning av verksamheten utöver "informational retrieval": "We urge the wider utilization, not only of the *Science Citation Index* data, but of any other bibliographic databases to provide greater insights into the workings of science" (Garfield 1978).

Ungefär två decennier senare ägnas huvuddelen av en artikel den intensiva debatten kring evaluative scientometrics. Garfield blickar tillbaka och förvånas över att användningen av hans mått på forskningsartiklars "impact" blivit så kontroversiell:

Ironically, these impact measures have received much greater attention in the literature than the proposed use of citation indexes to retrieve information. This is undoubtedly due to the frequent use and misuse of citations of individual research performance – a field which suffers from inadequate tools for objective assessment. (Garfield 1998: 68)

Ett stort utrymme i artikeln ägnas också åt att redovisa studier och åtgärder som vidtagits för att öka korrelationen mellan "citation impact" och andra mått

6 För en något annorlunda tolkning av kopplingen till Merton, se Nelhans 2013.

på framgångsrik eller högkvalitativ forskning. Avslutningsvis framhålls att det är möjligt, men svårt, att använda citeringar som mått på vetenskaplig kvalitet. Det finns en ökad potential för detta genom de förbättringar som kontinuerligt arbetas fram, och Garfield understryker att numera ingår mer humaniora och boktexter i materialet. Garfield sammanfattar med dels att citeringsanalys bör kombineras med andra utvärderingsgrunder, dels att tillämpning i utvärderingssammanhang förutsätter stor försiktighet och goda kunskaper.

Efter ytterligare knappt ett decennium deltar Garfield vid en internationell konferens med ett bidrag om "history and meaning of the journal impact factor" (Garfield 2005). Inledningsvis uppger han att detta inlägg nog istället borde getts rubriken: "Citation sanity and insanity – the obsession and paranoia of citations and impact factors". Det står klart att han anser att en mängd missuppfattningar förekommer i och kring användningen av citeringsanalys i utvärderingssyfte. Bland de många motsatta åsikterna anser Garfield dock att en författare (Hoeffel) träffat rätt:

Impact factor is not a perfect tool to measure the quality of articles but there is nothing better and it has the advantage of already being in existence and is, therefore, a good technique for scientific evaluation. [...] The use of impact factor as a measure of quality is widespread because it fits well with the opinion we have in each field of the best journal in our speciality. (Hoeffel 1998, enligt Garfield 2005: 20)

Garfields position kan tolkas som ett exempel på en ambivalent och möjligen uppgiven förhoppning om att fortsatt scientometrisk utvärdering bör baseras på flera kombinerade perspektiv och presenteras i form av nyanserade resonemang. Avslutningsvis beklagar dock Garfield att också peer review ofta leder till skilda perspektiv på en och samma text och hävdar dessutom: "most people do not have or care to take time to read the articles anymore!" Därför står inte mycket hopp till det kanske mest kostsamma, omständliga och tidskrävande alternativet: "Yes, a better evaluation system would involve actually reading each article for quality" (Garfield 2005: 20).

Världens största naturliga experiment?

I det föregående har framväxten av infrastrukturen för vetenskapliga publiceringar sammanfattas i sex (delvis överlappande) kronologiska faser. Respektive periods karakteristiska bidrag till förändringarna har diskuterats. Den uppsummerande diskussionen inleds här med frågan om hur man kan tänka sig den fortsättning som följer efter den anhalt i utvecklingen där vi nu befinner oss.

1995 publicerades i *Scientometrics* "a discussion paper" där författarna, verksamma vid italienska universitet och myndigheter, tackar för stödet av

premiärminister Amato, som enligt artikeln stött "this type of analysis" (Nicolini et al. 1995: 106). Texten föreslår fortsatt forskning och utveckling av ett system för automatiserad tillsättning av högre universitetstjänster. Slutsatsen – som Garfield (1998: 69) instämmande hänvisar till – handlar om "introducing stringent meritocracy and maximal visibility in the decision-making process" och är tydlig beträffande vilket material som bör ingå i underlaget:

We shall use data such as the number of scientific and technical publications in international journals, the extent in which particular publications are cited elsewhere, and the number of patents and inventions; these indicators, contrary to some gloomy opinion, have proven that achievement, in any given field, such as Biophysics, can be measured impartially at least to a limited extent. (Nicolini et al. 1995: 93)

2023 publicerades en artikel som i sin rubrik anger de senaste decenniernas brittiska forskningspolitik som "the largest natural experiment worldwide" (Banal-Estañol et al. 2023). Artikeln är ett omfattande försök att följa upp det slags "performance-based research funding" som här inledningsvis diskuterats med hänvisning till debatten om "the metric tide". Författarna konstaterar att mycket få utvärderingar av dessa slags utvärderingar gjorts och bestämmer sig för att själva använda de mått som finns tillgängliga: "The metrics we selected to measure research output and excellence in the current paper are grounded in the reputation of the journals where the research was published" (ibid.: 15).

Resultaten verkar vid första påseende ge stöd för den styrningsmodell som undersöks (benämnd REF 2014). Mätbara och eftersträfvade effekter kan konstateras: "REF 2014 had a significant and positive impact on the number of publications as well as the volume (and proportion) of world leading research" (Banal-Estañol et al. 2023: 14). En närmare undersökning av *hur* förändringarna fördelar sig i materialet ger dock en annan bild:

Universities do not appear to have been successful at incentivising and supporting their academics to publish more or/and better. Rather the increase in input was driven by an increase in the number of active researchers, something influenced by universities' hiring policies. [...] Our results also confirm that the PREFS [performance-based research funding systems] may enhance the concentration of research output in elite universities... (Banal-Estañol et al. 2023: 15, min hakparentes)

Även den som accepterar de två föregående artiklarnas tekniska metoduppläggning kan hävda att en svala gör ingen sommar: Den första extremt formulerade artikeln uttrycker ju endast en idé på försöksplanet och den andra handlar om specifika brittiska förhållanden. Detta representerar knappast någon

forskningspolitisk rörelse, ej heller vad forskare inom "science of science" vanligen sysslar med.

En kvantitativ syn på artikelvolym och citeringar som tecken på "achievement", "forskningsskvalitet", "excellence" o.dyl. verkar dock för närvarande faktisk dominera i litteraturen (kanske för att den är intuitivt rimlig) (Aksnes et al. 2019: 10). När någon erhåller många citeringar kan detta tolkas som resultatet av ett slags decentraliserat review-förfarande som genomförts av dem som hänvisat till artikeln. Flera skribenter har ju bedömt artikeln som intressant och betydelsefull. Och när många artiklar produceras kan det dessutom uppfattas som ett tecken på att forskarna jobbar på och ger "value for money." Vare sig de läses eller ej.

Trots att vårt första exempel (artikeln som försöker utveckla ett automatiserat tillsättningsförfarande) *inte* tillhör de mest citerade (enligt Google Scholar har faktiskt endast tre författare hänvisat till denna), så kommer härmed således alltså en fjärde hänvisning till denna. Och den andra artikeln (Aksnes et al.) kommer kanske inte heller gå till historien som de "citation classics" med tydliga budskap som inte minst Garfield skrivit så mycket om.

Varför tas ändå dessa artiklar upp här?

Den första tilldelas rollen som avskräckande exempel och får peka ut en oroande tendens. Den engelska utvärderingen av det stora naturliga experiment som pågår har tagits upp för sin slående rubrik, snarare än för att den utgör den slutgiltiga utvärderingen av pågående forskningspolitik. Ja, möjligen allt detta. Möjligen också andra ytterligare skäl. Och här står vi inför ett generellt fenomen:

Den basala frågan om varför och hur en vetenskaplig skribent hänvisar till en annan – dvs. frågan om hur de citeringar skapas som man numera allt oftare räknar och vars antal man använder som bedömningsunderlag – är mycket komplex (White 2010:1023ff). Minst lika sammansatt är frågan om varför texter skrivs och hur de läses (och av vem/vilka).

Citeringsprocessen har visat sig hänga samman med tid, plats, person, typ av text och dess innehåll osv. Inom "three-metrics"-litteraturen benämnes forskning om detta ibland för citeringsteori (Nicolaisen 2007). Frontlinjen i den tilltagande diskursen om vad en citering egentligen betyder – inte minst varför en viss skribent hänvisar till en annan – uppges numera ha rört sig långt bortom den "pragmatiska" bilden (Aksnes et al. 2019). Alla forskare är dock inte överens i denna fråga, alla är knappast insatta i den omfattande forskningen inom området och många fortsätter ändå i upptrampade hjulspår.

En slutsats blir att cirkeln verkar slutas: allt fler ansluter sig till kritiken av metric-baserade utvärderingar och hävdar med stöd av forskning att en genomtänkt kombination av underlag och nyanserade tolkningar bör bli vägen framåt (Aksnes et al. 2019). Manifest har publicerats för en sådan linje, men

tillämpningar som vill förstärka de kvantitativa måttens tyngd publiceras gång på gång (Rushforth Hammarfelt 2023).

Mest är bäst?

Frågan är om vi inte står inför en synbarligen ostyrbar vetenskapsstyrning. Ett slags självspelande piano. Vi har sett ett problemkomplex stötats och blötats i ett växande antal texter under drygt hundra år. Den tvetydiga empiriska forskningen – sammanvävd med en polariserad debatt – har nu mer än femtio år på nacken. Det publiceringsväsende vi idag lever med är väsentligen en konsekvens av en debatt som producerar *både* alltmer negativ evidens *och* förhoppningar om positiva genombrott i framtiden.

Den alternativa historik som här skisserats tolkas som att dagens system för vetenskaplig publicering vilar på sex grundläggande teser. De har stegvis etablerats med olika syften i skilda forskningspolitiska kontexter, men har sällan klarlagts explicit. Organiseringen vilar således till stor del på implicita motiv och intressen, som retrospektivt fogats samman till mer eller mindre sammanhängande bilder. Trots talet om ett vetenskapligt publiceringssystem är det svårtolkat och fragmentariskt.

De premisser som här försöksvis klarlagts kan betraktas som en retrospektiv legitimering av ett publiceringsförfarande där *ideal* blandas med *förhoppningar* och *antaganden* av obekräftad och icke-analyserad karaktär. Under dess framväxt har fokus omväxlande riktats mot olika *isolerade aspekter*, utan att (ofta) kvantitativ och ahistorisk forskning kunnat bryta med detta:

- Mängden text är ett tecken på vetenskaplig eminens.
- Mängden citeringar är ett tecken på hur användbar en tidskrift är för forskare.
- Mängden text ökar individens överlevnadsförmåga i forskarkyrket, ”publish or perish”!
- Peer review betraktas som det legitima sättet att fastställa gränsen mellan vetenskap och ovetenskap.
- Ett forskningspolitiskt organiserat konkurrenstryck skapar mer och bättre vetenskap och ökad nationell styrka.
- Mängden citeringar är ett mått på enskilda forskares excellens.

Dessa premisser har faktiskt sällan eller aldrig skapats med syftet att öka vetenskaplig reliabilitet eller validitet. Andra forskningspolitiska motiv har snarare drivit på i en pragmatisk och endast delvis planerad process (Merriman 2012). I och för sig är det hypotetiskt sett möjligt att institutionella förhållanden som

en gång syftat till A, B och C senare leder till uppnåendet av D och E. Men, hur sannolik är en sådan lyckträff där målsättningar som numera är explicita visar sig uppnås genom åtgärder som tidigare planerades i en annan kontext och med andra mål i sikte? De som tror och hoppas på en sådan oplanerad lyckträff bör nog fråga sig varför vi behöver alla dessa studier.

En paradoxal motsättning som präglar publiceringsväsendet är det halvt dolda hotet "publish or perish" som genomsyrar forskarnas liv samtidigt som de flesta artiklar förblir olästa och/eller sällan citerade. Det är ju mer produktion som eftersträvas. Men, vad är det för mening att frenetiskt producera och mäta mer och mer texter, när en liten och minskande del faktiskt läses? Är det klok forskningspolitik? Är det överhuvudtaget hållbart att skapa incitament att producera mer och mer av någonting som få bryr sig om?

En viktig anledning till kontroverserna kring "utvärderande bibliometri" är de ihållande svårigheterna att ange den måttstock som används. Tidigt i den historia som skissats diskuterades distinktionen mellan det rykte som kunde mätas med antalet citeringar och den mycket mer svåråtkomliga forskningskvaliteten (Reisig 1962: 453). Och frågeställningen återkommer på liknande sätt i litteraturen gång på gång utan att kopplas till vetenskapsfilosofi (Aksnes et al. 2019: 10). Det har helt enkelt saknats valida mått på forskningskvalitet (och dessutom har reliabilitetsfrågor ofta blandats ihop med denna problematik).

En sak kan nog de flesta vara överens om: frågeställningen om vilka mått som speglar kvalitet, korrekthet, stringens, betydelse, excellens, eminens (eller vad man nu kallar det) som tillskrivs en viss forskning, kan inte avgöras genom att man mäter sig fram till hur mycket som skrivits om ditten och datten. Om nu inte forskning skall bli till en slags opinionsverksamhet och vetenskapsfilosofi en form av opinionsundersökning.

Den som fortsätter räkna antalet citeringar och mängden text lär sig måhända att överleva i konkurrensorganiserade publiceringssystem eller möjligen bli dess vinnare. Hen lär sig att hantera sådana brännande frågor som vetenskapsfilosofier vanligen inte tar upp: vardagen här och nu för forskare. Hur gör du för att accepteras av kollegor, för att överhuvudtaget få ett betalt jobb inom området? Hur ser du till att dina "metrics" uppvisar en positiv bild, hur gör du karriär, vem kommer att betala dig och vad krävs i gengäld?

Sådana prosaiska frågor har filosoferna sällan diskuterat. Istället avgörs dessa ofta i praktiken av publiceringssystemets uppläggning (Heesen 2021: 635; Nelhans 2013; Smith 2012: 420; Wouters 1999: 5).

Dagens kvantitativa fokus och historielöshet riskerar att leda till "mer av detsamma", eller snarare förhoppningar om "mer av det bästa", utan att det synbarligen självgående styrsystemet reser frågor om vad som är möjligt och önskvärt inom vetenskaplig verksamhet.

Om det bästa uppfattas som liktydigt med det mesta (och vice versa) blir det också stumt och dyslektiskt – då är vi illa ute.

Referenser

- Abelson, Philip, H., 1980. "Scientific Communication", *Science* 209 (July 4), s. 60–62.
- Adler, Cyrus, 1899. "The International Catalogue of Scientific Literature – Second conference", *Science* IX (231), s. 761–771.
- Aksnes, Dag, Langfeldt, Liv & Wouters, Paul, 2019. "Citations, Citation Indicators, and Research Quality: An Overview of Basic Concepts and Theories", *Sage Open* 9(1). <https://doi.org/10.1177/2158244019829575>
- Archambault, Éric & Larivière, Vincent, 2009. "History of the journal impact factor: Contingencies and consequences" *Scientometrics* 79(3), s. 635–649. <https://doi.org/10.1007/s11192-007-2036-x>
- Aronova, Elena, 2021. "Scientometrics with and without computers: The Cold War Transnational Journeys of the Science Citation Index", i Solovay, Mark & Daye, Christian (eds), *Cold War Social Science*. Cham: Palgrave https://www.researchgate.net/publication/351571788_Scientometrics_with_and_without_Computers_The_Cold_War_Transnational_Journeys_of_the_Science_Citation_Index
- Baldwin, Melinda, 2018. "Scientific Autonomy, Public Accountability, and the Rise of 'Peer review' in the Cold War United States", *Isis* 109(3), s. 538–558.
- Banal-Estañol, Albert, Jofre-Bonet, Mireia, Iori, Giulia, Maynou, Laia, Tumminello, Michele & Vassallo, Pietro, 2023. "Performance-based research funding: Evidence from the largest natural experiment worldwide", *Research Policy* 52, s. 1–17.
- Bensman, Stephen J., 2007. "Garfield and the impact factor", *Annual Review Information Science Technology* 41, s. 93–155. <https://doi.org/10.1002/aris.2007.1440410110>
- Bohannon, John, 2013. "Who's Afraid of Peer Review? A spoof paper concocted by Science reveals little or no scrutiny at many open-access journals", *Science* 342 (October 4), s. 60–65.
- Bornmann, Lutz, 2011. "Scientific peer review", *Annual Review Information Science Technology*, 45, s. 199–245.
- Boyd, R. L. F., 1962. "Publish or perish", *Nature* 193 (24 February), s. 709–724.
- Boyle, Charles Clay, Mieder, Wolfgang & Shapiro, Fred R., 2012 (compilers). *The Dictionary of Modern Proverbs*. Yale university Press.
- Burley, Rachel & Moyan, Elisabeth, 2017. What might peer review look like in 2030? A report from Biomed central and Digital science, *SpotOn report* 2016. https://figshare.com/articles/journal_contribution/What_might_peer_review_look_like_in_2030_/4884878?file=8341862
- Capshew, James, H. & Rader, Karen, A., 1992. "Big Science: Price to the Present", *Osiris* 7(40), s. 2–25.
- Case, Clarence M., 1928. "Scholarship in sociology", *Sociology and social research* XII(4), s. 323–340.
- Cattell, McKeen, James, 1896. "Address of the President before the American Psychological Association 1895", *Psychological Review* 3(2), s. 134–148.
- Cattell, McKeen, James, 1898. "The Advance of Psychology", *Science* 21(199), s. 533–541.
- Cattell, McKeen, James, 1903. "Homo Scientificus Americus", *Science* 17(432), s. 561–570.
- Cattell, McKeen, James, 1909. "American Scientific Productivity", *Science* 29(736), s. 228–229.

- Chubin, D., 1980. "Letter to the Editor: Is citation analysis a legitimate tool?", *Scientometrics* 2, s. 91–92.
- Cole, Jonathan & Cole, Stephen, 1971. "Measuring the Quality of Sociological Research: Problems in the Use of the Science Citation Index", *American Sociologist* 6 (February), s. 23–29.
- Cole, Stephen, 1989. "Citation and the evaluation of individual scientists", *Trends in Biochemical Sciences* (14), s. 9–13.
- Cozzens, Susan E., 1988. "Derek Price and the Paradigm of Science Policy", *Science, Technology & Human Values* 13(3/4), s. 361–372.
- Cozzens, Susan, 1985. "Using the archive: Derek Price's theory of differences among the sciences", *Scientometrics* 7(3–6), s. 431–441. <https://doi.org/10.1007/bfo2017159>
- Csiszar, Alex, 2023. "Provincializing Impact: From Imperial Anxiety to Algorithmic Universalism", *Osiris* 38, s. 103–126.
- Curry, Stephen, Gadd, Elisabeth & Wilsdon, James, 2022. *Harnessing the metric tide: Indicators, infrastructure and priorities for responsible research assessment in the UK*. Report from The Metric Tide Revisited panel, December 2022.
- Danesh, Farshid & Mardani-Nejad, Ali, 2009. "A Historical Overview of Bibliometrics", i Ball, Rafael (ed.), *Handbook Bibliometrics*. Berlin, Boston: De Gruyter Saur, 2021. <https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1515/9783110646610>
- Dean, Dwight, G., 1989. "Structural Constraints and the Publications Dilemma: A review and some Proposals", *American Sociologist* vol. 20, s. 181–187.
- Drozd, John A. & Ladomery, Michael R., 2024. "The Peer Review Process: Past, Present, and Future", *British Journal of Biomedical Science* 12054(81), s. 1–9.
- Engelman, David C., 2010. "Social Science in the Cold War", *Isis* 101, s. 393–400.
- Engelska Wikipedia, "Stefan Grimm".
- Forsberg, Eva, Geschwind, Lars, Levander, Sara & Wermke, Wieland (eds), 2022. *Peer review in an Era of Evaluation. Understanding the Practice of Gatekeeping in Academia*. Cham: Palgrave Macmillan, Open access.
- Furner, Jonathan, 2003a. "Little book, big book: before and after little science, big science: a review article, part 1", *Journal of Librarianship and Information Science* 35(2), s. 115–125.
- Furner, Jonathan, 2003b. "Little book, big book: before and after little science, big science: a review article, part 2", *Journal of Librarianship and Information Science* 35(3), s. 189–201.
- Fyfe, Aileen, Squazzoni, Flaminio, Torny, Didier & Dondio, Perpaolo, 2020. "Managing the Growth of Peer Review at the Royal Society Journals, 1865–1965", *Science, Technology, & Human Values* 45(3), s. 405–429. <https://doi.org/10.1177/0162243919862868>
- Garfield, Eugene, 1975. "Citation Analysis studies" (letters), *Science* 189 (August 1), s. 397.
- Garfield, Eugene, 1972. "Citation Analysis as a Tool in Journal evaluation", *Science* 178 (November), s. 471–479.
- Garfield, Eugene, 1978. "Editorial statements", *Scientometrics* 1(1), s.7.
- Garfield, Eugene, 1979. "Is citation analysis a legitimate evaluation tool?", *Scientometrics* 1(4), s. 359–375. <https://doi.org/10.1007/BF02019306>
- Garfield, Eugene, 1998. "From Citation Indexes to Informetrics: Is the Tail Now Wagging the Dog?", *Libri* 48(2), s. 67–80. <https://doi.org/10.1515/libr.1998.48.2.67>

- Garfield, Eugene, 1999. "On the Shoulders of Giants", i Bowden, Mary E. & Hahn, Trudi B & Williams, Robert V., *Proceedings of the 1998 Conference on the History and Heritage of Science Information Systems*, ASIS Monograph Series. Medford:Information Today Inc.
- Garfield, Eugene, 2005. "The Agony and the Ecstasy – The History and meaning of the journal Impact Factor", *International Congress on Peer Review and Biomedical Publication*, Chicago, September 16.
- Garfield, Eugene, 2009. "From the science of science to scientometrics visualizing the history of science with HistCite software", *Journal of Informetrics* 2009(3), s. 173–179.
- Gay, Hannah, 2013. "A Questionable Project: Herbert McLeod and the Making of the Fourth series of the *Royal Society Catalogue of Scientific Papers 1901-25*", *Annals of Science* 70(2), s. 149–174.
- Génova, Gonzalo & de la Vara, José Luis, 2019. "The Problem Is not Professional Publishing, But the Publish-or-Perish Culture", *Science and Engineering Ethics* 25(2), s. 617–619.
- Gingras, Yves, 2023. "The Transformation of the scientific Paper: From knowledge to Accounting Unit", i Biagioli, Mario & Lippman, Alexandra (eds), *Gaming the Metrics Misconduct and Manipulation in Academic Research*. Cambridge, MA: Mit Press.
- Godin, Benoît, 2006. "On the origins of bibliometrics", *Scientometrics* 68(1), s. 109–133 <https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1007/s11192-006-0086-0>
- Gregory, Jennie, 1937. "An evaluation of medical periodicals", *Bulletin of the Medical Library Association* 25(3), s. 172–188.
- Grimaldo, Francisco, Marušić, Ana & Squazzoni, Flaminio, 2018. "Fragments of peer review: A quantitative analysis of the literature 1969-2015", *PLoS ONE* 13(2), s. 1–14. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0193148>
- Gross, P.L.K. & Gross, E.M., 1927. "College libraries and chemical education", *Science* 66(27), s. 385–389.
- Gustafsson, Thane, 1975. "The controversy over Peer Review. Recent studies of the peer review system show that critics have yet to make their case", *Science* 190(December 12), s. 1060-1066.
- Hammarfelt, Björn, de Rijcke Sarah & Wouters Paul, 2017. "From Eminent Men to Excellent Universities: University Rankings as Calculative Devices.", *Minerva* 55(4), s. 391–411. doi: 10.1007/s11024-017-9329-x Epub 2017 Jun 28. PMID: 29200503; PMCID: PMC5686281
- Hammerfelt, Björn & Hallonsten, Olof, 2022. "Are evaluative bibliometrics neoliberal? A Historical and theoretical problematization", *Social Science Information* 61(4), s. 414–438.
- Heesen, Remco & Bright, Liam Kofi, 2021. "Is Peer Review a Good Idea?", *The British Journal for the Philosophy of Science* 72(3), s. 635–663.
- Hertzal, Dorothy, H., 2010. Bibliometric Research: History. *Encyclopedia of Library and Information Sciences, Third Edition* DOI: 10.1081/E-ELIS3-120009034546
- Hood, William W. & Wilson, Concepcion S., 2001. "The literature of bibliometrics, scientometrics, and informetrics", *Scientometrics* 52(2), s. 291–314.
- Hooker, Cliff, 2003. "Review: Real Science: What it is, and What it means by John Ziman", *Minerva* 41(1), s. 71–81.
- Horbach, Serge. P. J. M. & Halffman, Willem, 2018. "The changing forms and expectations of peer review", *Research Integrity and Peer Review* 3(8), s. 1–15.

- Isaac, Joel, 2007. "The Human Sciences in Cold War America", *The Historical Journal* 50(03), s. 725–746. 10.1017/S0018246X07006334
- Johnson, David, R. & Hermanowicz, Joseph C., 2017. "Peer Review: From 'Sacred Ideals' to 'Profane Realities'", Paulsen, M.B. (ed.), *Higher Education: Handbook of Theory and Research*. Springer.
- Kinouchi, Renato Rodrigues, 2014. "Scientometrics: the project for a science of science transformed into an industry of measurements", *Scientiae Studia, Sao Paulo*, special issue 12, s. 147–159.
- Klerer, Melvin, Hanley, H. J. M. & Ardiiti, Joseph & Machoi, Robert, 1975. "Citation analysis" (letters), *Science* 188 (June 13), s. 1064.
- Liedman, Sven E., 1991. *Att förändra världen – men med måtta*. Göteborg: Arbetarkultur.
- Macdonald, Stuart, 2014. "Emperor's New Clothes: The reinvention of Peer review as Myth", *Journal of Management Inquiry* 24(3), s. 264–279. 10.1177/1056492614554773.
- MacRoberts, Michael H. & MacRoberts, Barbara R., 1989. "Citation analysis and the science policy arena", *Trends in Biochemical Sciences* (14), s. 8–12.
- McNeely, Ian F., 2023. "Research excellence and the origins of the managerial university in Thatcher's Britain", *Contemporary British History* 37(1), s. 1–26.
- Merriman, Ben, 2021. "Peer Review as an Evolving Response to Organizational Constraint: Evidence from Sociology Journals, 1952–2018", *American Sociologist* 52, s. 341–366. <https://doi.org/10.1007/s12108-020-09473-x>
- Merton, Robert & Garfield, Eugene, 1986. "Foreword", i Price, De Solla, Derek, 1986 (originally published 1963), *Little Science, big science ... and Beyond*. Surrey: Columbia University Press.
- Mitroff, Ian, I., & Chubin, Daryl E., 1979. "Peer Review at the NSF: A Dialectical Policy Analysis.", *Social Studies of Science* 9(2), s. 199–232. <https://doi.org/10.1177/030631277900900203>
- Moosa, Imad A., 2024. *Publish or perish: Perceived Benefits versus Unintended Consequences, Second Edition*. Edgar Elgar Publishing.
- Morrish, Liz & Sauntson, Helen, 2016. "Performance Management and the Stifling of Academic Freedom and Knowledge Production", *Journal of Historical Sociology* 29(1), s. 42–64.
- Moxham, Noah & Fyfe, Aileen, 2018. "The Royal Society and the prehistory of peer review 1665–1965.", *The Historical Journal* 61 (4), s. 863–889. ISSN 0018-246X. E-ISSN 1469-5103. 10.1017/S0018246X17000334 (KAR id:65042)
- Narin, Francis & Hamilton, Kimberly S., 1996. "Bibliometric performance measures", *Scientometrics* 36(3), s. 293–310. <https://doi.org/10.1007/BF02129596>
- Narin, Francis, 1976. *Evaluative bibliometrics: The use of publication and citation analysis in the Evaluation of Scientific*. New Jersey: Computer Horizons Inc.
- Narin, Francis, 2012. "Decades of progress, or the progress of decades?", *Scientometrics* 92, s. 391–393. <https://doi.org/10.1007/s11192-012-0678-9>
- Nelhans, Gustaf, 2013. *Citeringens praktiker. Det vetenskapliga publicerandet som teori, metod och forskningspolitik*. Avhandling, Göteborgs universitet: Filosofi, lingvistik och vetenskapsteori.
- Nicolaisen, Jeppe, 2007. "Citation analysis", *Annual review of information science and technology* (41)1, s. 609–641.

- Nicolini, C., Vakula, S., Balla, M.I., Gandini, E., 1995. "Can the assignment of university chairs be automated?", *Scientometrics* 32(2), s. 93–107. <https://doi.org/10.1007/BF02016886>.
- Parr, Chris, 2015. "Stefan Grimm's death leads Imperial to review performance metrics", *Times Higher Education*, March 27. <https://www.timeshighereducation.com/news/stefan-grimms-death-leads-imperial-to-review-performance-metrics/2019381.article>
- Pendlebury, David A., 2012. "Eugene Garfield and the Institute for Scientific Information", i Ball, Rafael (ed.), *Handbook Bibliometrics*. Berlin, Boston: De Gruyter Saur. <https://doi-org.ezp.sub.su.se/10.1515/9783110646610>
- Petrescu, Maria & Krishen Anjala, S., 2022. "Editorial: The evolving crisis of the peer-review process", *Journal of Marketing Analytics* 10, s. 185–186.
- Price de Solla, Derek, 1965. "The scientific foundations of science policy", *Nature* 206 (April 17), s. 233–238.
- Raisig, L. Miles, 1962. "Statistical bibliography in the health sciences", *Bulletin of Medical Library Association* 50(3), s. 450–461.
- Recio-Saucedo, Alejandra, Crane, Ksenia, Meadmore, Katie L., Fackrell, Kathryn, Church, Hazel, Fraser, Simon & Blatch-Jones, Amanda Jane, 2022. "What works for peer review and decision-making in research funding: a realist synthesis", *Research Integrity and Peer Review* 7(2), s.1–28.
- Rushforth, Alexander & Hammarfelt, Björn, 2023. "The rise of responsible metrics as a professional reform movement: A collective action frame account", *Quantitative Science Studies* 4(4), s. 879–897.
- Scott, Alister, 2007. "Peer review and the relevance of science", *Futures* 39(7), s. 827–845 <https://doi.org/10.1016/j.futures.2006.12.009>.
- Smith, Derek, 2012. "Impact factors, scientometrics and the history of citation-based research", *Scientometrics* 92, s. 419–427. [10.1007/s11192-012-0685-x](https://doi.org/10.1007/s11192-012-0685-x).
- Smith, Richard, 2006. "Peer review: a flawed process at the heart of science and journals", *Journal of the Royal Society of Medicine* 99, s. 178–182.
- Sokal, Michael M., 1994. "James McKeen Cattell, the New York Academy of Sciences, and the American Psychological Association 1891–1902.", *Annals New York Academy of Sciences* 727(1), s. 13–35.
- Sokal, Michael M., 1980. "Science and James McKeen Cattell 1894 to 1945", *Science* 209 (July), s. 43–52.
- Sokal, Michael M., 2009. "James McKeen Cattell, Nicholas Murray Butler and academic freedom at Columbia University 1902–1923", *History of Psychology* 12(2), s. 87–122.
- Tennant, Jonathan P. & Ross-Hellauer, Tony, 2020. "The limitations to our understanding of peer review", *Research Integrity and Peer Review* 5(6), s. 1–14.
- Turner, Steven R., 1989. "Derek Price among the Historians" (review), *Minerva* 27(4), s. 546–548.
- Van Dalen, Hendrik P. & Henkens, Kène, 2012. "Intended and Unintended Consequences of a Publish-or-Perish Culture: A worldwide survey", *Journal of the American Society for Information Science and Technology* 63(7), s. 1282–1293.
- Van Leeuwen, Thed, 2004. "Descriptive versus evaluative bibliometrics. Monitoring and assessing of national R & D systems, i Moed, Henk, Glänzel, Wolfgang & Schmoch, Ulrich (eds), *Handbook of Quantitative Science and Technology Research*. New York: Kluwer Academic Publishers.
- Vara, Ana Maria, 2006. "An insider's view on science and society. Re-reading John Ziman", *Journal of Science Communication* 5(4), s. 1–10.

- Verbergt, Marie-Gabrielle & Hagen, Sjang ten, 2025. "The past and present of Humanities Peer Review Call for papers", *Minerva*, ink-springer-com.ezp.sub.su.se/collections/cfbbdhfibe
- Wade, Nicholas, 1975. "Citation Analysis: A New Tool for Science Administrators", *Science* 188 (2 may), s. 429–432.
- Walsh, John, 1975. "NSF and its Critics in Congress: New Pressures on Peer Review", *Science* 188 (6 june), s. 999–1001.
- Wang, Sin & Lin, Tingjun, 2024. "Feedback practices in journal peer-review: a systematic literature review", *Assessment & Evaluation in Higher Education* 49(1) s. 1–12.
- White, Howard, D., 2010. "Citation analysis", *Encyclopedia of Library and Information sciences*. CRC Press.
- Wilsdon, James et al., 2015. *The Metric Tide: Report of the Independent Review of the Role of Metrics in Research Assessment and Management*. 10.13140/RG.2.1.4929.1363
- Wouters, Paul, 1999. *The Citation Culture*. Thesis, Amsterdam University.
- Yakhontova, Tatyana, 2019. "'The authors have wasted their time...': Genre features and language of anonymous peer reviews", *Topics in Linguistics* 20(2), s. 67–89. 10.2478/topling-2019-0010.
- Yang, Siluo, Yuan, Qingli & Dong, Jiahui, 2020. "Are scientometrics, Informetrics, and Bibliometrics Different?", *Data Science and Informetrics* (1), s. 50-72.
- Ziman, John, 1998. "Why must Scientists become more ethically sensitive than they used to be?", *Science* 282(5395), s. 1813–1814.
- Zuckerman, Harriet & Merton, Robert K., 1971. "Patterns of evaluation in science: Institutionalisation, structure and functions of the referee system", *Minerva* 9(1), s. 66–100.
- Zuckerman, Harriet, 2018. "The Sociology of Science and the Garfield Effect: Happy Accidents, Unanticipated Developments and Unexploited Potentials", *Frontiers in Research Metrics and Analytics* 3(20), s. 1–19.

Universitetens demokratiska uppdrag

Vilken roll för kollegiet?

Astrid Hedin

I en tid av global demokratisk tillbakagång väcks frågan: Hur kan universiteten värna demokratin? Behövs kollegiala beslutsstrukturer för att stärka universitetens motståndskraft – eller är akademiska normer och kultur mer avgörande?

Denna något schematiska översikt kopplar samman demokratidiskussionen med debatten om svenska universitet och bjuder in till fortsatt reflektion.¹ Fokus ligger inte bara på universitetens frihet, utan också på deras ansvar som demokratins väktare (cf. Holmberg & Selberg 2022).

Förvaltningen som demokratins väktare – på engelska *the Guardian State* – är en klassisk fråga, som aktualiserats av förvaltningsforskarna Kutsal Yesilkagit, Michael Bauer, B. Guy Peters och Jon Pierre (Yesilkagit et al. 2024, hädanefter YBPP). De frågar: Hur kan förvaltningen stärkas inför framtida illiberala utmaningar – den globala trend som på engelska kallas *democratic backsliding*? Frågan är hur universiteten kan värnas mot tidens illiberala utmaningar, och hur kolligiet kan bidra till att hantera dem.

Denna korta essä reflekterar över relevansen av YBPP:s rekommendationer på ett område de inte berör: universiteten, i ett land de inte diskuterar: Sverige. Utgångspunkten är att betrakta universiteten som ett särfall av offentlig förvaltning – vilket de flesta svenska universitet tekniskt sett är, eftersom de är organiserade som statliga myndigheter.

Resonemanget utvecklar två huvudfrågor.

För det första: *Vilka illiberala strömningar ska universiteten skydda sig mot?* YBPP:s problembeskrivning är snäv och inte omedelbart relevant för Sverige. Deras fokus ligger på politiska ingrepp utifrån, som förvaltningen måste kunna värja sig mot – en problembild hämtad främst från USA. Där kämpar universiteten just nu mot en utvidgning av den verkställande makten,

¹ Tack för kommentarer från två anonyma reviewers samt arbetsgruppen för förvaltningsforskning vid statsvetenskapliga förbundets årsmöte hösten 2024.

som utsätter statsskicket för en historisk prövning (cf. de Cuellar 2025). Denna utmaning är inte aktuell för Sverige – men man kan naturligtvis reflektera över hur svenska universitet vore rustade för en sådan situation.

Denna översikt breddar dock problembilden.

Till YBPP:s fokus på externa politiska ingripanden läggs risken för att förvaltningen (här: universiteten) politiseras inifrån – något som skulle kunna underminera deras legitimitet och förstärka den globala trenden mot politisk polarisering. En tredje dimension är auktoritära staters försök att påverka och underblåsa samhällslig splittring. Sammantaget vidgas problembilden, från en till tre dimensioner – vilket är ett kvalitativt skifte i hur sårbarheten förstås.

För det andra: *Hur kan svenska universitet möta tidens illiberala strömningar?* När använder universiteten – dess ledning, kollegier och administration – sin självständighet och frihet för att värna demokratiska värden? Här utgår texten från YBPP:s tre kategorier av förslag: att stärka tjänstemannakåren ”nerifrån och upp”, säkra förvaltningens autonomi och värna liberaldemokratiska normer (YBPP 2024: 414).

För universiteten finns många paralleller mellan dessa förslag och den traditionella idén att kollegiala styrformer kan utgöra en intern maktindelning som skyddar värden såsom akademisk frihet, kritiskt tänkande och det öppensinnade samtalet (cf. Engwall 2018).

Men agerar kollegiet alltid som demokratins väktare? Kan en tydlig linjestyrning ibland vara ett bättre skydd? Eller är akademiska normer viktigare än formella strukturer? Här bidrar översikten med några reflektioner utifrån vardagen vid våra universitet, med fokus på yngre lärosäten med svagare kollegial struktur och kortare akademisk tradition.

Men först: Vilket demokratiskt uppdrag har universiteten – vad är det som ska skyddas (cf. Beckman 2024)? Här kan man åberopa politisk teori. Karl Popper har till exempel beskrivit det vetenskapliga samtalet som en viktig del av och förebild för det öppna samhällets demokratiska meningsutbyten (Popper 1945/1995). I samma anda har Jürgen Habermas framhåvt de rationella samtalen i den offentliga sfären som demokratins kärna, och de demokratiska institutionernas roll att fänga upp och kanalisera samtalen till gemensamma beslut (Habermas 1992). Ur detta perspektiv är universiteten både förebild, arena och aktör i samhällets demokratiska samtal – och en socialiseringsagent som lär unga människor att förhålla sig till kunskap.

En besläktad ansats uttrycks i regeringens utredningsdirektiv *Stärkt skydd av den akademiska friheten* (Dir. 2025:42). Där fastslås: ”Universitet och högskolor har en viktig roll som en kritisk och reflekterande kraft i ett öppet och demokratiskt samhälle.” Därför ska ”deras verksamhet präglas av den öppenhet och det kritiska tänkande som främjar forskning och utbildning av hög kvalitet”. Forskare och lärare ska värna om det akademiska samtalet, i form av reflektion, dialog och utbyte av olika idéer och perspektiv.

De illiberala strömningarna – enkla eller sammanflätade?

Vilka antaganden gör YBPP:s nya forskningsagenda om de illiberal utmaningar som förvaltningen behöver värja sig mot? Som Carol Bacchis så inflytelserika ansats lär oss fråga: ”*What’s the problem represented to be?*” (Archibald 2020).

YBPP:s rekommendationer har vuxit fram ur forskning om hur populistiska regeringspartier förhåller sig till förvaltningen (cf. Bauer et al. 2021). Deras exempel inkluderar Venezuela, Argentina, Mexiko, Italien, Ungern och Polen (före de senaste polska valen), som jämförs med USA.

Fallstudierna hänvisar ofta till V-Dems statistik över den globala försvagningen av demokratin (cf. Lührmann & Lindberg 2019). V-Dems analys beskriver trenden som en tredje historisk autokrativåg vars främsta drivkraft är högerpopulistiska politiker. Denna tolkning har dock väckt debatt.

Kritiker menar att vågmetaforen är så suggestiv att den döljer fenomenets komplexitet (Tomini 2021). Hoten mot demokratin reduceras till en enda dimension: populistiska politiker i regeringsställning som utökar sin makt på ett illiberalt sätt (ibid: 1191, 1197). Andra aktörer och förändringar faller bort. Dit hör till exempel utländsk påverkan och affektiv polarisering – två aspekter vi tar upp nedan.

AFFEKTIV POLARISERING

Ett första fenomen som vågmetaforen döljer är polarisering. Så kallad affektiv polarisering handlar om identitetsdrivna motsättningar snarare än sakpolitiska skillnader – ett vi-mot-dem-tänkande enligt Tajfel & Turners socialpsykologiska modell om *ingroup versus outgroup* (Iyengar et al. 2019). Begreppet innebär att man misstror och ogillar meningsmotståndare, vilket försvårar sakliga diskussioner. Studier av den amerikanska kongressen visar hur affektiv polarisering leder till låsningar, oförmåga att kompromissa och fatta gemensamma beslut.

Bäck & Kokkonen (2022) har påvisat liknande, om än mildare, tendenser i Sveriges riksdag. Affektiv polarisering har bidragit till långsamma regeringsbildningar och svårigheter att skapa samförstånd och koalitioner runt sakfrågor. Demokratins problemlösningsförmåga undermineras, vilket i längden riskerar att försvaga dess legitimitet (Pancevski 2024).

Frågan är hur polarisering kan påverka kunskapsproducerande miljöer. Översatt till universitetsvärlden kan affektiv polarisering handla om identitetsbaserade låsningar i akademiska debatter och ensidigt innehåll i undervisningen. När forskningsdebatter domineras av tanken att det finns en god sida – som för en rättfärdig kamp mot vilseledande motkrafter – så får alternativa perspektiv svårt att komma fram. På sikt skulle en sådan utveckling kunna underminera universitetens legitimitet hos allmänheten, och blockera de öppensinnade intellektuella ansträngningar som behövs för att möta samtidens problem.

Finns det ett sådant problem med ensidighet? En uppmärksammas amerikansk studie av litteraturlistor i samhällsvetenskap visar att dessa ofta är ensidiga, särskilt kring kontroversiella politiska teman (Shields, Avnur et al. 2025). *The Open Syllabus Project* analyserade 27 miljoner engelskspråkiga kursplaner, inhämtade från internet, och fann en stark asymmetri. Vänsterklassiker som Edward Saids postkoloniala opus *Orientalism* står ofta oemotsagda. De kompletteras som regel med författare som stödjer deras centrala tankegoods, som Benedict Anderson och Franz Fanon. Sällan inkluderas kritiker som Buruma & Margalits *Occidentalism: The West in the Eyes of Its Enemies*. Särskilt sällsynt är att den senare kategorin används som huvudtexter.

Här blir man nyfiken på vad resultatet skulle bli om någon undersökte svenska kursplaner om till exempel globalisering, välfärdspolitik eller utvecklingsforskning. Hur pluralistiska är de?

Rapporten har eldat på den amerikanska debatten om *viewpoint diversity* – på svenska: perspektivmångfald. Kritiker menar att rapporten riskerar att legitimera politiska ingripanden (cf. Knott 2024). Författarna replikerar att ingenting ursäktar universitetens faktiska problem med bristande perspektivmångfald (Nuccio 2025). Tongivande röster – som Harvarduniversitets rektor Alan Garber och *Washington Post* – håller med om problembeskrivningen, men framhäver att perspektivmångfald inte kan och inte bör regleras fram (*Wall-Street-Journal* 2025, *Washington Post* 2025). Med andra ord: ingrepp i lärofriheten – Humboldts *Lehrfreiheit* – skulle inte främja den liberala demokratin.

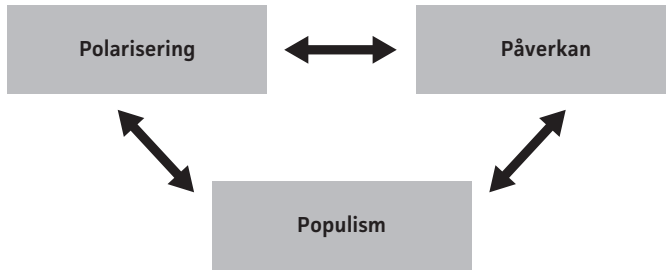
För att behålla allmänhetens förtroende – och utbilda studenter med god analytisk förmåga och bred verklighetsförankring – bör universiteten självmant värna intellektuella dygder som öppet och kritiskt tänkande (cf. Bexell & Kalm 2017).

Vad driver affektiv polarisering? Den vanligaste förklaringen är att auktoritära populisterna eldar på motsättningar (Boese et al. 2022). Här bortser man ofta från att samtidens polarisering även kan ha andra drivkrafter. Ytterligare faktorer är stigande utbildningsnivå, minskad respekt för auktoriteter och digitaliseringen av information och debatt, som gör det lättare att dra sig tillbaka i 'bubblor' av likasinnade.

Statistiskt sett är polarisering och anti-pluralistiska tendenser ömsesidigt förstärkande (Boese et al. 2022). Högerpopulism i regeringsställning och affektiv polarisering mellan dess anhängare och motståndare är två sidor av samma mynt och främjar anti-pluralism; en ovilja att följa det demokratiska samtalets spelregler (cf. Walz 2025: 16).

Ledarskribenter på båda sidor av Atlanten tycker sig se en ömsesidigt förstärkande dynamik där vänsteraktivister och högerpopulister eldar på varandras affektiva polarisering (Malm 2024). Forskare som Yascha Mounk gör en liknande tolkning: I värsta fall kommer den amerikanska

Figur 1. Ömsesidigt förstärkande illiberala trender

presidentadministrationens åtgärder mot landets universitet att leda till ökad politisk polarisering (Mounk 2025).

För vår fråga om illiberala tendenser med relevans för svenska universitet innebär detta en breddad problembild. Figur 1 adderar affektiv polarisering som en möjlig framtida utmaning. Därmed ökar komplexiteten för hur universiteten ska förhålla sig.

PÅVERKAN FRÅN FRÄMMANDE MAKT

En ytterligare kritik mot vågmetaforen är att den skymmer auktoritära stater som globala strategiska aktörer. "Vågen" av autokratisering inkluderar etablerade icke-demokratier som Kina och Ryssland, som blivit ännu mer auktoritära – men metaforen döljer att dessa stater aktivt och strategiskt försöker underminera demokratin i andra länder, bland annat genom att underblåsa interna motsättningar (Skaaning 2020: 1539). Främmande makt har ett intresse av att demokratiska samhällen polariseras.

I Sverige har Försvarsmakten varnat för höjd hotnivå för påverkansoperationer. En aspekt gäller medborgarnas mediekonsumtion (Wagnsson et al. 2023). Men erfarenheterna från kalla kriget visar att även offentlig förvaltning – och särskilt universiteten – utsattes för olika former av direkta påverkansförsök (Bundestag 2022). För dagens svenska universitet har debatten kommit att kretsa kring termen *ansvarsfull internationalisering* (UHR 2024; Shih 2024, 2025). Termen utgår dock från att problemet är begränsat till samtida internationella kontakter – och negligerar arvet från historisk påverkan.

Varför är universiteten måltavlor för främmande makt? En viktig orsak är att universiteten spelar en stark roll i att forma de verklighetsbilder som präglar samhällsdebatten. Forskningens legitimitet och auktoritet är djupt rotad – ett förtroendekapital att förvalta. Samtidigt är universitet öppna organisationer, vilket gör dem till tacksamma måltavlor.

Figur 1 lägger till utländska påverkansförsök som en tredje illiberal utmaning för universiteten att förhålla sig till. Det intressanta är hur dessa tre dimensioner kan förstärka varandra. Istället för en enkel våg av högerpopulism ser vi en komplex våg av tre ömsesidigt förstärkande krafter. Misstro och

vi-mot-dem-tänkande försvagar demokratins motståndskraft mot verkligt auktoritära krafter.

Vad gör man?

Frågan om *the Guardian State* handlar om hur den offentliga förvaltningen kan stärkas mot den globala trenden att demokratin försvagas. Denna översikt öppnar frågan hur YBPP:s idéer om förvaltningen som demokratins väktare kan översättas till rekommendationer för svenska universitet – och hur dessa råd påverkas om vi utgår från den föreslagna bredare definitionen av demokratins utmaningar, skisserad i figur 1.

Artikeln “The Guardian State: Strengthening the public service against democratic backsliding” (YBPP, 2024) presenterar tre kategorier av policyförslag för att stärka förvaltningens motståndskraft mot illiberala utmaningar. Rekommendationerna rör tre huvudområden: förvaltningens inre struktur, ledningens normer, samt extern autonomi.

Tabell 2 tar upp några aktuella reformförslag från svensk universitetsdebatt och relaterar dem till YBPP:s kategorier. Vi ser på dessa i tur och ordning, med fokus på hur YBPP:s rekommendationer relaterar till kollegial styrning och normer. Men först – vad menas egentligen med kollegialitet?

KOLLEGIALITET – STYRFORM ELLER KULTUR?

Sahlin & Eriksson-Zetterquist betonar att begreppet kollegialitet ofta lämnas odefinierat eller misstolkas (2016:4). En vanlig feltolkning är att det skulle handla om intern representativ demokrati – men principerna är grundläggande olika (ibid.). Deltagare i kollegiala församlingar är inte representanter för enskilda intressen. Deras uppdrag är istället vetenskapens bästa. De ska ta ”ansvar för utvecklingen och kvaliteten på forskning och utbildning” genom ”en arbetsprocess baserad på det vetenskapliga argumentet” (ibid.).

Att kollegialitet skulle handla om intresserepresentation eller rena majoritetsomröstningar är alltså ett missförstånd. Snarare utgörs kollegialitet av en kontinuerlig dialog mellan kollegor, som bas för ett gemensamt ansvarstagande för den akademiska vardagen.

Men räcker det med formella fora – och hjälper det ens? Den amerikanska definitionen av kollegialitet har traditionellt betonat kultur snarare än struktur. I USA avser begreppet att lärare och forskare ska dra sitt strå till stacken för undervisningens och forskningens gemensamma bästa: ta ansvar för studenter, ge feedback på kollegors forskning, och solidariskt bära arbetet med peer-review och kommittéuppdrag. Medan den europeiska synen har handlat mer om styrformer har den amerikanska betonat kollegiet som bärare av akademiska normer.

Sahlin & Eriksson-Zetterquist sammanfattar kollegialitet i fyra aspekter, där de tre första rör struktur och den sista – kanske avgörande – handlar om kultur och arbetsformer (2016: 3–4). Exempel har lagts till som förtydliganden.

- *Formell struktur för beslutsfattande*: forskarnämnder, institutionsstyrelser eller fakultetsstyrelser, där akademiskt kompetenta personer diskuterar och beslutar om den egna verksamheten, t.ex. kursplaner, forskarutbildningar och ibland budget.
- *Utnämningsprocedurer*: akademiska ledare som prefekt och dekan hämtas från de egna leden till tidsbegränsade uppdrag som primus inter pares – den främste bland likar.
- *Peer review*: kollegial granskning sker av ansökningar om tjänster, befordringar, publicering och forskningsanslag.
- *Kollegial kultur*: ”en arbetsform byggd på det vetenskapliga argumentet” där kollegiet tar ansvar för forskningens och utbildningens utveckling och kvalitet (2016:9). En sådan kultur kräver tillit, kunskap och en kontinuerlig dialog om universitetens huvudmål som samtidigt hjälper till att upprätthålla gemensamma normer för vad som är god vetenskap (ibid.).

Kollegial kultur, betonar Sahlin & Eriksson-Zetterquist, handlar om hur arbetet bedrivs (2016:3). Kollegiala arbetsformer kan alltså, teoretiskt sett, vara starka även utan formella strukturer. Och vice versa är strukturer ingen garanti för ett kollegialt förhållningssätt.

AKADEMISKA CHEFER SOM BÄRARE AV AKADEMISKA NORMER

YBPP:s första reformkategori handlar om ledningens normer. För statens förvaltning är YBPP:s första rekommendationen att chefer och andra ledare utbildas till att fungera som förebilder med god moralisk kompass och stark lojalitet till liberaldemokratiska normer. Förvaltningsprogram bör därför inkludera utbildning i förvaltningsetik, offentlig rätt, och politisk filosofi (YBPP 2024: 420).

I Sverige fördes en liknande diskussion kring millennieskiftet under rubriken Demokratins väktare (Lundquist 1997). En statlig utredning definierade ämbetsmännens roll som försvarare av demokratins principer (Lundquist 1998). Plikterna bestod i att lyda lagen, vara lojal mot överordnade och visa hänsyn mot medborgarna (cf. Friedrich 1940). I utredningens kölvatten lanserade Statskontoret en statlig värdegrund, som numera omfattar sex principer: demokrati, legalitet, objektivitet, fri åsiktsbildning, respekt, samt effektivitet och service (Statskontoret 2019). Kraven på legalitet och objektivitet återfinns även i §5 Förvaltningslagen, under rubriken Grunderna för en god förvaltning

(2017:900). Detta är relevant för svenska universitet, eftersom flertalet är statliga myndigheter.

Både YBPP och Lundquist betonar att organisationen bör socialisera de anställda i förvaltningsetiska normer som saklighet och opartiskhet. För universiteten gäller dessutom normer kopplade till universitetets idé, som värdet av vetenskaplig mångfald, öppensinnade vetenskapliga diskussioner och kollegiala processer. Här finns en diskussion om vidareutbildningskurser. Sahlin & Eriksson-Zetterquist frågar sig om sådana kurser befäster NPM-trenden inom universiteten och den roll som ”manager” som denna fört med sig. De ställer dock upp hypotesen att chefskurser efter autonomireformen 2011 har kommit att mer betona kollegialitet (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2023: 164). En intressant forskningsfråga är om detta stämmer och om samma vändning skett vid yngre universitet.

Allmänt anses de nyare universiteten vara starkare influerade av NPM än de äldre. De yngre saknar dessutom den sekellånga traditionen av kollegialitet som motvikt mot NPM. Vid yngre universitet finns generationer av forskare, chefer och administratörer utan erfarenhet av traditionell kollegial styrning. Vid ett ungt universitet som Malmö – grundat 1998 och universitet först 2018 – missförstås ofta kollegialitet som deltagardemokrati och förknippas med grundarårens oordning. Alternativt ses kollegialitet som en styrform som kräver färdigheter som organisationen saknar. Här uppstår ett slags Moment 22: Kollegialitet går inte att införa eftersom man saknar traditionen.

I en uppmärksamrad debattartikel föreslår Bo Rothstein att universiteten bör hålla kurser om universitetets idé (Rothstein 2024). Forskarutbildningarna vid svenska universitet bör inkludera en obligatorisk månadslång kurs om principerna bakom akademisk frihet och den akademiska polariseringens sociologi (ibid.; Merton 1972).

Tabell 2 listar både Rothsteins och Sahlin & Eriksson-Zetterquists utbildningsförslag som möjliga vägar att långsiktigt stärka universitetens motståndskraft mot illiberala strömningar. Tabellen kategoriserar dem efter YBPP:s kategorier: förstärkning av organisationens interna struktur respektive chefsnormer.

UNIVERSITETENS AUTONOMI

YBPP:s nästa rekommendation gäller förvaltningens autonomi. Enligt YBPP bör förvaltningen ses som en separat gren av staten, med uppgift att balansera och granska den politiska makten (2024: 422–423). För svenska förhållanden är detta en bekant tanke – vår Regeringsform förbjuder ju ministerstyre och beskriver förvaltningen som ”domstolsliknande”.

Översatt till den svenska universitetsvärlden handlar autonomifrågan om huruvida nuvarande lagskydd för universitetens självständighet gentemot politiken är tillräckligt (Ahlbäck-Öberg 2025). Den formella självständigheten

Tabell 2. Några befintliga förslag för svenska universitet, ordnade efter YBPP:s tre reformkategorier

Kategori (YBPP, 2024)	Exempel från svensk debatt
Interna vägspärrar	Doktorandkurser om universitetets idé (Rothstein 2024) Intern maktindelning mellan linje och kollegium (Ahlbäck & Boberg 2022, cf. Engwall 2018)
Chefsnormer	Chefs- och ledningskurser om säkerhet (Regeringskansliet 2024) Chefskurser om kollegialitet (Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2023)
Autonomi	Extern styrning som skyddar kollegiala värden (Ahlbäck-Öberg & Boberg 2024)

förstärktes något med autonomireformen 2011. Forskningens frihet är kodifierad i 6§ Högskolelagen och sedan 2011 även i 2 kap 18§ Regeringsformen (Ekberg 2023:14). År 2021 skärptes högskolelagens formuleringar så att den akademiska friheten inte bara ska finnas, utan även “främjas och värnas” (ibid.).

Styrverktyg som debatterats är regleringsbrev och krav på extern redovisning. Riksdagens initiala uppföljning av autonomireformen konstaterade en ökning av “resultatbaserade finansieringsformer, strategiska satsningar och användningen av kvalitetssäkringssystem” (Riksdagen 2013: 43). Ahlbäck och Bobergs SUHF-rapport bekräftar tio år senare att utvecklingen inneburit “ökad kontroll och byråkratisering” (2024). En viktig konsekvens är att den interna universitetsförvaltningen ändrat tyngdpunkt; från att stödja lärare och forskare, till att styra dem för att skapa underlag för externa rapporteringskrav (Ahlbäck-Öberg & Boberg 2024: 170–171). Kärnuppdraget – forskning och undervisning – riskerar att trängas undan av uppdraget att redovisa externt. Internt har detta skifte gjort kollegiet mer underordnat både administrationen och linjestyrningen (ibid.).

Forskningen om utvärderingsstyrning i allmänhet visar samma mönster: de externa redovisningskraven stärker den administrativa stödverksamheten, på bekostnad av kärnverksamhetens eget värdesystem – en process som Michael Power kallar *value subversion* (Power 2021; cf. Hall 2025).

Sammanfattningsvis har den externa styrningen ökat igen efter autonomireformen, men i nya former. Dessa har förskjutit den interna maktbalansen till kollegiets nackdel. Om kollegiet är den starkare bäraren av demokratiska kärnvärden kan dess försvagning vara problematisk. Men frågan är öppen. Är kollegiet politiserat kan myndighetsstyrningen stå för saklighet och mångfaldens försvar. Men man kan också föreställa sig ett motsatt scenario, där linjen politiseras och avsaknaden av kollegiala strukturer gör kollegiet försvarslöst.

INTERN STRUKTUR

YBPP:s tredje och kanske mest uppseendeväckande rekommendation är att förvaltningens motståndskraft bör stärkas nerifrån och upp (*from the bottom*

up) (2024: 421). Formella interna strukturer ska skapa vägsräddningar (*road-blocks*) mot förändringar som kan underminera liberaldemokratiska värden (ibid.). Men – och här kommer förstås haken – sådana mekanismer fungerar bara om de befolkas av tjänstepersoner som agerar som demokratins väktare. Dessa personer måste ha författningsetik (*a constitutional ethos*) och ta rollen som upprätthållare av demokratiska värderingar (YBPP 2024: 422).

För universitetens del uppstår frågan: till vilken grad är kollegiet faktisk bärare av värden som pluralism, det öppna samhället och ett liberaldemokratiskt statsskick (cf. Popper 1945/1995)? Teoretiskt kan en intern maktindelning mellan linje och kollegiala organ fungera som en vägsräddning mot snabba förändringar (Engwall 2018). Gamla kollegiala universitet är som stora självnavigerande kolosser – de tuggar på med sina interna procedurer litet grand oberoende av vad som sker i ledningen. Yngre lärosäten är annorlunda. Vid exempelvis Malmö universitet tillsätts chefs- och ledningsposter av cheferna på nivån ovanför, ända ned till ordförande för pseudokollegiala organ som kursnämnder och forskarkollegier (cf. Sahlin & Eriksson-Zetterquist 2023). Organisationen är därmed potentiellt snabbstyrd – vilket ger stora möjligheter men också lägger ett stort ansvar på ledningen.

Regeringen har nyligen låtit utreda hur kompetens i säkerhetsfrågor kan ökas vid lärosätena, bland annat genom säkerhetsprovningar och utbildning för ledningen (Regeringskansliet 2024). Förslagen återfinns i tabell 2 under kategorin chefsnormer.

En fråga är naturligtvis om en upplyst ledning räcker – eller om strukturen inom universiteten också måste ändras för att stödja interna dialoger och den fortlöpande socialisering som YBPP efterfrågar (2024: 417-418). Ett välfungerande kollegium kan vara kulturbärare och agera visseblåsare när något inte fungerar som det ska. I första ledet är det lärare och forskare som märker när problem uppstår.

Diskussion

Diskussionen om *the Guardian State* handlar om hur offentlig förvaltning kan göras mer motståndskraftig mot globala illiberala strömningar. Denna korta essä har reflekterat över hur den diskussionen kan föras över på svenska universitet.

I centrum står frågan: Hur kan universiteten värna demokratiska värden och särskilt kunskapsproduktionens och det demokratiska samtalets kvalitet och integritet? Snarare än att ge några definitiva svar har denna breda överblick försökt väcka, utveckla och komplicera frågan. Bidraget begränsar sig till följande:

För det första föreslås att problembilden bör breddas till att omfatta fler typer av utmaningar mot demokratin, såsom affektiv polarisering och främmande makts påverkansförsök (se figur 1). För det andra kategoriseras några

befintliga reformförslag för att visa hur de svarar mot förvaltningsforskningens rekommendationer (se tabell 2).

Givet komplexa utmaningar finns inget enkelt svar. Som skydd mot främmande makts påverkansförsök krävs ett genomtänkt akademiskt och förvaltningspolitiskt etos, alltså medvetenhet om och stöd för universitetens demokratiska uppdrag. Som skydd mot affektiv polarisering behövs att universiteten värnar akademisk mångfald och det vetenskapliga samtalets dynamik, bredd och integritet.

Hur kan den svenska debatten om kollegialitet relateras till denna diskussion? Autonomireformen 2011 syftade till att stärka lärosätenas självbestämmande (Samuelsson 2021). Men snart visade det sig att universiteten använde denna frihet till att avkollegialisera den interna styrningen (Ahlbäck-Öberg & Boberg 2022). En möjlig slutsats är att institutionell autonomi är en nödvändig men inte tillräcklig förutsättning för akademisk självständighet (Ekberg 2023: 19). Samtidigt råder bred skepsis mot att återgå till historiska styrformer från tiden före universitetsväsendets expansion till massutbildning. Ett vanligt argument är att dagens organisationer – med miljardbudgetar och komplicerade regelverk – kräver en stramare styrning än den kollegiala.

I denna översikt har jag försökt framhäva att ökad extern autonomi för universiteten inte är någon garant för akademisk pluralism och liberaldemokratiska värderingar. Inte heller är interna kollegiala styrformer någon universallösning. Däremot framstår kollegiala normer och en levande kollegial kultur som en viktig motkraft mot samtidens illiberala utmaningar. Vem som kan bära dessa normer är en öppen fråga. Kanske är det ett gemensamt ansvar – som behöver hållas vid liv av många olika aktörer, inklusive forskar- och lärarkollegier, oavsett deras organisationsform.

Referenser

- Ahlbäck-Öberg, Shirin, 2025. "The Missing Guardrails of Academic Freedom in Sweden", *European Review*, First view, s. 1–16.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Boberg, Johan, 2024. *Ökad kontroll och ökad byråkratisering: En kartläggning av statens styrning av universitet och högskolor*. Rapport till Sveriges universitets- och högskoleförbund (SUHF). Stockholm: SUHF.
- Ahlbäck Öberg, Shirin & Boberg, Johan, 2023. "The decollegialization of higher education institutions in Sweden", *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 9(2), s. 126–143.
- Ahlbäck-Öberg, Shirin & Boberg, Johan, 2022. "Avkollegialiseringen av svenska lärosäten: En analys av statliga universitet och högskolor", *Statsvetenskaplig tidskrift* 124(1), s. 157–209.
- Archibald, Thomas, 2020. "What's the problem represented to be? Problem definition critique as a tool for evaluative thinking", *American Journal of Evaluation* 41(1), s. 6–19.

- Bauer, M. W., et al., 2021. *Democratic backsliding and public administration: How populists in government transform state bureaucracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bäck, Hanna & Kokkonen, Andrej, 2022. "Affektiv polarisering bland riksdagsledamöterna", s. 189–202 i Öhrberg, Oscarsson & Ahlbom (red.), *Folkviljans Förverkligare*. Göteborg: Göteborgs universitet, Statsvetenskapliga institutionen.
- Bauer, Michael W., Peters, B. Guy, Pierre, Jon, Yesilkagit, Kutsal & Becker, Stefan, 2021. *Democratic backsliding and public administration: How populists in government transform state bureaucracies*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Beckman, Ludvig, 2024. "Public services demokratiska uppdrag", *Statsvetenskaplig tidskrift* 126(2), s. 355–374.
- Bexell, M. & Kalm, S., 2017. "Kritiskt tänkande i forskarutbildningen – handledares röster om ett betydelsefullt examensmål", *Högre utbildning*, 7(2), s. 1–17.
- Boese, Vanessa A., Lundstedt, Martin, Morrison, Kelly, Sato, Yuko & Lindberg, Staffan I., 2022. "State of the world 2021: Autocratization changing its nature?", *Democratization* 29(6), s. 983–1013.
- Bundestag, 2022. *Dokumentation: SED West-Aktivitäten*. WD 1- 3000-002/22. Berlin: Deutscher Bundestag, Wissenschaftliche Dienste.
- Cuéllar, Mariano-Florentino, 2025. "How to Survive a Constitutional Crisis. The Three Guardrails That Can Save Democracy", *Foreign Affairs*, 18 april.
- Dir. 2025: 42. *Stärkt skydd av den akademiska friheten*.
- Drori, Gili, 2025. "Institutional stress: Academic freedom under attack by democratic backsliding", *Organization Studies*, Online First, s. 1–8.
- Ekberg, Tim, 2023. *Akademisk frihet och institutionell autonomi*. Rapport från Sveriges universitets- och högskoleförbund, SUHF. Stockholm: SUHF.
- Engwall, Lars, 2018. "Montesquieu in the University: The Governance of World-class Institutions of Higher Education and Research", *European Review* 26(2), s. 285–298.
- Friedrich, Carl J., 1940. "Public policy and the nature of administrative responsibility", s. 3–24 i Friedrich (red.). *Public Policy. A Yearbook of the Graduate School of Public Administration*. Cambridge: Harvard University Press.
- Habermas, Jürgen, 1992. "Deliberative Politik – Ein Verfahrens begriff der Demokratie", s. 349–398 i Habermas (red.), *Faktizität und Geltung. Beiträge zur Diskurstheorie des Rechts und des demokratischen Rechtsstaats*. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Hall, Patrik, 2025. *Varför ökar den offentliga byråkratin i Sverige?* Malmö: Malmö University Press.
- Holmberg, R. & Selberg, R., 2022. "Mellan kulturkrig och byråkrati – om akademisk frihet och universitetslärares professionalitet", *Högre utbildning* 12(3), s. 78–91.
- Iyengar, Shanto, Lelkes, Yphtach, Levendusky, Matthew, Malhotra, Neil & Westwood, Sean J., 2019. "The Origins and Consequences of Affective Polarization in the United States", *Annual Review of Political Science* 22(1), s. 129–146.
- Knott, Katherine, 2024. "J.D. Vance Called Universities 'The Enemy.' Now He's Trump's VP Pick", *Inside Higher Education* (online journal), 16 July.
- Lührmann, Anna & Lindberg, Staffan I., 2019. "A Third Wave of Autocratization is Here: What is New About It?", *Democratization* 26(7), s. 1095–1113.
- Levitsky, S. & Ziblatt, D., 2020. *Så dör demokratier*. Lund: Studentlitteratur.

- Lundquist, Lennart, 1998. *Demokratins väktare – Ämbetsmännen och vårt offentliga etos*. Lund: Studentlitteratur.
- Lundquist, Lennart, 1997. *I demokratins tjänst – statstjänstemännens roll och vårt offentliga etos*. Rapport till Förvaltningspolitiska kommissionen, SOU 1997:28. Stockholm: Finansdepartementet.
- Malm, Viktor, 2024. "Problemet med Malin Ekman är större än SvD", *Expressen*, 27 juni.
- Merton, Robert K., 1972. "Insiders and Outsiders: A Chapter in the Sociology of Knowledge", *American Journal of Sociology* 78(1), s. 9–47.
- Mounk, Yascha, 2025. "The Resistance will be woke", *The Spectator*, 9 May.
- Nuccio, D., 2025. "Large-scale syllabi study finds professors only teach left-wing side of controversial issues", *The College Fix – journal of the Student Free Press Association*.
- Pancevski, Bojan, 2024. "Is Europe Becoming Ungovernable?", *Wall Street Journal*, 6 October.
- Popper, Karl, 1945/1995. *The Open Society and Its Enemies*. London: Routledge.
- Power, Michael, 2021. "Modelling the Micro-Foundations of the Audit Society: Organizations and the Logic of the Audit Trail", *Academy of Management Review* 46(1), s. 6–32.
- Regeringskansliet, 2024. Promemoria U2024/00153, *Ökad kompetens i säkerhetsfrågor vid universitet och högskolor*. Stockholm: Utbildningsdepartementet.
- Riksdagen, 2013. *Autonomi och kvalitet – ett uppföljningsprojekt om implementering och effekter av två högskolereformer i Sverige. 2013/14: RFR21 Delredovisning 1: Skrivbordsstudie om autonomi- och kvalitetsreformerna*.
- Rothstein, Bo, 2024. "Universiteten ska inte styras som lokala kennelklubben", *Dagens Nyheter*, 23 mars.
- Sahlin, Kerstin & Eriksson-Zetterquist, Ulla, 2016. "Collegiality in modern universities – the composition of governance ideals and practices", *Nordic Journal of Studies in Educational Policy* 2(2/3), s. 1–10.
- Sahlin, K. & Eriksson-Zetterquist, Ulla, 2023. "Collegiality washing? New translations of collegial practices", *Revitalizing collegiality: Restoring faculty authority in universities*. Emerald Publishing Limited, s. 157–180.
- Samuelsson, MarieLouise, 2021. "Tio år efter reformen: 'Autonomifrågan lever'", *Universitetsläraren*, 14 december.
- Shields, J. A., et al., 2025. "Closed classrooms? An analysis of college syllabi on contentious issues", Unpublished paper, Claremont-McKenna College, Department of Government.
- Shih, T., 2024. "Geopolitisk rivalitet och en förändrad syn på internationella forskningssamarbeten – Svenska erfarenheter", *Internasjonal Politikk* 82(1), s. 25–35.
- Shih, T., 2025. "En ökad press att hantera utländsk påverkan i den akademiska sektorn: Bakgrund och utmaningar", *Högre utbildning* 15(1), s. 23–33.
- Skaaning, Svend-Erik, 2020. "Waves of Autocratization and Democratization: A Critical Note on Conceptualization and Measurement", *Democratization* 27(8), s. 1533–1542.
- Statskontoret, 2019. *Den statliga värdegrunden – gemensamma principer för en god förvaltning*. Stockholm: Statskontoret.

- Tomini, Luca, 2021. "Don't Think of a Wave! A Research Note about the Current Autocratization Debate", *Democratization* 28(6), s. 1191–1201.
- UHR, 2024. Ansvarsfull internationalisering. Delrapport av ett regeringsuppdrag, s. 1–122.
- U.S. Department of Education, 2025. Letter sent to Harvard 2025-04-11. Tillgänglig på <https://www.harvard.edu/research-funding/wp-content/uploads/sites/16/2025/04/Letter-Sent-to-Harvard-2025-04-11.pdf>, citerad 2025-06-01
- Wagnsson, Charlotte, Blad, Torsten & Hoyle, Aiden, 2023. "‘Keeping an Eye on the Other Side’. RT, Sputnik, and Their Peculiar Appeal in Democratic Societies", *The International Journal of Press/Politics* 29(4), s. 1109–1133.
- Walz, Kevin, 2025. "What is anti-Pluralism? Outlines, varieties and application contexts of a (re)emerged concept", *Zeitschrift für Vergleichende Politikwissenschaft*, Online First.
- Wall Street Journal*, 2025. Interview with Harvard president Alan Garber: 'The Fight Came to Me'.
- Washington Post*, 2025. "Colleges need more viewpoint diversity but not external monitors to enforce it" (Editorial Board).
- Yesilkagit, Kutsal, Bauer, Michael, Peters, B. Guy & Pierre, Jon, 2024. "The Guardian State: Strengthening the Public Service against Democratic Backsliding", *Public Administration Review* 84(3), s. 414–425.

Ibn Khaldun: En kompletterande introduktion

Leif Johansson

Ibn Khaldun: A supplementary introduction

Ibn Khaldun (1332–1406) is internationally recognized as a pioneering figure in sociology, state theory, and philosophy of history. Despite this, his work has received limited attention within Swedish political science. This article provides a complementary introduction to Ibn Khaldun by situating his thought within the international scholarly literature, examining the breadth of his analytical contributions, and discussing his marginal position within the political science canon. Through a set of comparative tables, the article demonstrates how Khaldun's analyses address a wide range of core social scientific concerns, including social cohesion, state formation and decline, political authority, economic organization, and historical change. The article argues that Ibn Khaldun should be understood as an independent social theorist rather than as a proto-version of later European thinkers, and that his work remains analytically relevant for contemporary political science.

Denna artikel är skriven som ett komplement till Raino Malnes introduktion av Ibn Khaldun i *Statsvetenskaplig tidskrift*, nr 2, 2025. Malnes bidrag är förtjänstfullt men berör endast en begränsad del av Khalduns intellektuella projekt och saknar helt referenser till annan forskning med koppling till Khaldun och hans relevans för modern samhällsvetenskap. Malnes diskuterar inte heller Ibn Khalduns begränsade närvaro i svensk samhällsvetenskaplig forskning. Malnes koncentrerar sig sakkunnigt på en analys av Khalduns filosofiska antropologi och hans centrala, men komplicerade begrepp, *asabiyya* (ofta översatt som grupployalitet/social sammanhållning). Flera andra centrala dimensioner av Khalduns samhällsteori faller utanför ramen. Detta innebär att Malnes inte har full täckning för vad hans text anspråksfullt i rubriken utlovar: *Introduksjon til Ibn Khaldun, Al Muqaddimah*.

Leif Johansson är docent i statsvetenskap vid Lunds universitet.
E-post: leif@samhallsfakta.se

I ljuset av Pontus Fahlbecks programförklaring för *Statsvetenskaplig tidskrift*, där han betonade behovet av historiskt djup, internationell orientering och öppenhet för olika teoretiska traditioner, finns det därför skäl att erbjuda en bredare introduktion som speglar Ibn Khalduns fulla tvärvetenskapliga verksamhet med relevans långt utanför den klassiska idéhistorien.¹ Syftet är således att komplettera, inte kritisera, Malnes framställning. En komplettering kan göras på flera sätt. Här väljer jag att översiktligt presentera Ibn Khaldun med fokus på hans teoretiska mångsidighet, hans ställning i internationell forskning och hans relevans för samtida statsvetenskaplig analys.²

Nutida forskares bedömningar av Ibn Khaldun

Trots att Ibn Khaldun (1332–1406) betraktas som en av världens mest originella samhällsteoretiker är han i svensk statsvetenskap närmast helt okänd. Internationellt har han däremot ofta lyfts fram som en föregångare till både sociologi och statsvetenskap. Arnold Toynbee (sin tids mest berömde historiker) beskrev Khalduns bok som ”the greatest work of its kind that has ever yet been created by any mind in any time or place” (Toynbee 1934, s. 321) och Ernest Gellner såg i honom ”perhaps the greatest sociologist ever, and certainly the greatest until modern times” (Gellner 1981, s. 1). Senare forskning fortsätter med uppskattande ord om Ibn Khalduns betydelse. Tabell 1 nedan ger en översikt.

Den internationella forskningen är i stort sett enig: Khaldun är en av de mest originella samhällsteoretikerna före modern tid och formulerade ett analytiskt ramverk vars räckvidd når långt in i dagens samhällsvetenskapliga debatter.

Den kronologiska tabellen visar hur forskningen om Ibn Khaldun successivt har förskjutits från idéhistorisk och metodologisk tolkning till teoretisk jämförelse och vidare till analytisk tillämpning. Tidiga studier behandlar Khaldun främst som ett förmodernt särfall, medan senare forskning i ökande grad använder hans begrepp för att analysera makt, legitimitet och social dynamik. Tabellen illustrerar därmed inte bara forskningens tillväxt utan också

1 I sitt Gävobrev till *Statsvetenskaplig tidskrift* 1918 och bildandet av den Fahlbeckska stiftelsen skrev Fahlbeck: ”Att studera denna mäktiga företeelse, staters förfall och undergång, genom tiderna, dess förbud och dess förlopp, från Grekland och Rom och ännu äldre kulturer till våra dagars folk och stater, samt upplysa och varna – det är den uppgift som jag såsom mitt vetenskapliga testamente lägger denna stiftelse särskilt på hjärtat.” (Fahlbeck 2018). Fahlbeck ger ingen referens till Ibn Khaldun, men dessa ord kunde lika såväl ha kunnat stå i Ibn Khalduns vetenskapliga testamente. Hur gick det då för Fahlbecks önskemål? ”Svaret är nästan inte alls. Svenska statsvetare har inte sysslat med den typ av historisk makrosociologi som Fahlbeck ville uppmuntra. Det finns nästan ingenting i svenska statsvetares sammantagna författarskap om staters uppgång och fall” (Ringmar 2014).

2 För arbetet med att åstadkomma forskningsöversikten har jag tagit hjälp av AI-redskapen ChatGPT och Copilot. Alla utsagor från AI-verktygen har kritiskt granskats och för texten är författaren ensam ansvarig. För biografiska uppgifter om Ibn Khaldun, se Wikipedia.se

en förändring i hur Khaldun förstås: från historiskt objekt till aktiv teoretisk resurs. Detta står i kontrast till hans fortsatt begränsade närvaro i västerländsk statsvetenskaplig kanon.

Sammanställningen visar tydligt att den moderna forskningen – trots varierande disciplinära ingångar – samstämmigt betonar Ibn Khalduns centrala betydelse för samhällsvetenskapens utveckling. Forskare från flera discipliner som sociologi, statsvetenskap, psykologi och politisk ekonomi pekar på hur hans analys av social sammanhållning, maktens dynamik och staters livscyklar förutsåg teoretiska teman som senare utvecklades av europeiska klassiker som

Tabell 1. Forskares bedömningar av Ibn Khalduns samhällsteoretiska betydelse

Forskare (år)	Forskarens huvudsakliga bedömning av Ibn Khaldun
Muhsin Mahdi (1957)	Analyserar Ibn Khaldun som en förmodern tänkare med en egen historiefilosofi och betonar de metodologiska spänningarna mellan empirisk analys och normativt resonemang i Muqaddimah.
Yves Lacoste (1971)	Lyfter fram Khalduns analyser av makt, territorium och civilisationers uppgång och fall och tolkar honom som en tidig civilisationsteoretisk och geopolitisk tänkare.
Ernest Gellner (1981)	Framhåller Khaldun som en central analytiker av social sammanhållning och konflikt i förmoderna samhällen, med särskild relevans för förståelsen av relationen mellan stam och stat.
Syed Farid Alatas (2006)	Framhåller Ibn Khaldun som en tidig och självständig föregångare till sociologiskt tänkande och kritiserar försök att reducera hans analys till ett förstadium till europeisk teori.
Fouad Baali (2015)	Placerar Khaldun i relation till senare samhällsteoretiker och visar hur centrala teman hos Vico, Comte, Durkheim och Marx kan jämföras med Khalduns analyser utan att anta direkt påverkan.
Robert Irwin (2018)	Framhåller att Khalduns historiska och sociopolitiska analys saknar tydliga motsvarigheter i det samtida europeiska tänkandet och utgör ett ovanligt sammanhängande förklaringsförsök.
Verza (2019)	Tolkar Khalduns analys av hur lyx, ojämlikhet och urbanisering försvagar gruppssammanhållning som analytiskt relevant för förståelsen av samtida mångkulturella samhällen.
Gabriel Martinez- Gros (2020)	Beskriver Khalduns teori om staters uppgång och fall som en av de mest konsekventa och genomarbetade analyserna av politisk makt i den förmoderna världen.
Mohammad Javid Fedayee (2023)	Tillämpar Khalduns teori om social sammanhållning och makt på analysen av internationella relationer och intersocial dynamik.
Nawid et al. (2025)	Föreslår ett Khaldounian Multiplex Paradigm och tolkar Khaldun som grund för ett post-eurocentriskt samhällsteoretiskt ramverk.

Durkheim, Weber och Marx. Anmärkningsvärt är till exempel att Ibn Khaldun fem hundra år före Marx skriver: "De olikheter som man lägger märke till i fråga om seder och bruk hos olika folk beror på det sätt på vilket vart och av dem livnär sig" (Khaldun, s. 125). Med detta konstaterande framstår Ibn Khaldun som föregångare till den materialistiska historieuppfattningen och motiverar varför han ibland omnämns som "arabernas Marx". Men detta är bara ett av många exempel. En sammanställning som tar sikte på Khalduns *innovativa* bidrag inom olika vetenskapsområden kan göras förvånansvärt lång (se tabell 2).

Tabell 2 sammanfattar bredden i Ibn Khalduns samhällsteoretiska ansats och visar hur hans analyser berör ett stort antal senare differentierade vetenskapsområden. Avsikten är inte att hävda direkt påverkan, utan att synliggöra analytiska paralleller och tematiska analysperspektiv som återkommer i modern samhällsvetenskap. Tabellen illustrerar därmed både Khalduns mångsidighet och den historiska fragmentering som gjort att hans bidrag i efterhand fördelats över flera discipliner snarare än införlivats i en sammanhållen kanon.

Sammanfattningsvis visar forskningsläget att Ibn Khaldun inte enbart var en förmodern historiker, utan att hans teoretiska begrepp utgör ett självständigt och allmänt ramverk för att analysera moderna frågor om legitimitet, social integration, migration, politisk psykologi, ekonomisk teori och institutionell förändring. Detta motiverar varför Khaldun borde ha en självklar plats i en global samhällsvetenskaplig teorikanon.

Än mer konkret kan Ibn Khaldun i ett vetenskapshistoriskt "släktperspektiv" presenteras som anfader till en mängd senare namnkunniga samhällsforskare (tabell 3).

Tabell 3 belyser hur centrala problemställningar i den moderna samhällsteorin – rörande makt, legitimitet, konflikt, social sammanhållning och historisk förändring – redan formuleras hos Ibn Khaldun i en förmodern kontext.

Genom att ställa Ibn Khalduns analyser sida vid sida med senare kanoniserade tänkare synliggör tabellen hur grundläggande samhällsteoretiska problem formulerades långt före den moderna disciplinindelningen. Tabellen gör inte anspråk på att rekonstruera idéhistoriska transmissionslinjer, men pekar i form av en vetenskapshistorisk stamtavla på en systematisk underskattning av Khalduns roll i utvecklingen av begrepp som senare kommit att betraktas som centrala för den västerländska samhällsteorin.

Även om Ibn Khaldun ofta framställs som en tidig parallell till Durkheim, Weber och Marx, är hans intellektuella räckvidd betydligt större. Hans begreppsliga innovationer förebådar centrala insikter hos Machiavelli om makten realiteter, hos Montesquieu om klimatets samhällsformande kraft och hos Hobbes om behovet av en central auktoritet för att tygla mellangruppsligt våld. Khalduns distinktion mellan nomadisk och urban livsform har klara släktskap

Tabell 2. Ibn Khaldun som innovativ föregångare inom olika vetenskapsområden

Vetenskapsområde	Ibn Khalduns innovativa bidrag	Varför betraktas han som föregångare	Centrala forskare som lyfter detta
Sociologi	Teori om social sammanhållning (<i>asabiyya</i>), gruppdynamik, konflikt och solidaritet	Första systematiska analysen av sociala krafter och kollektivt handlande	Alatas (2006), Gellner (1981), Verza (2021)
Statsvetenskap / statsteori	Cykler för staters uppgång och fall; teori om legitimitet; analys av institutionell erosion	Tidig analys av staten som historiskt och sociopolitiskt fenomen	Martinez-Gros (2020), Irwin (2018)
Politisk sociologi	Kopplingen mellan makt, moral, eliter och social energi	Tillämpbar på modern teori om eliter, legitimitet och statskapacitet	Garrison (2012), Baali (1998/2015)
Historisk sociologi	Induktiv metod; teori om orsaker till historisk förändring	Föregår Weber, Durkheim och Marx med strukturella historiska analyser	Gellner (1981), Cooper (2014)
Psykologi / politisk psykologi	Analys av härskarens karaktär, moralens roll och gruppens känslstruktur	Tidig kombination av psykologiska faktorer och maktanalys	Verza (2018), Martinez-Gros (2020)
Ekonomisk teori / politisk ekonomi	Tidig teori om skattetryck, produktivitet, arbetsdelning och staters intäktskurvor	Förutsåg centrala idéer inom modern ekonomisk politik*	Yahya (2013), Irwin (2018), Maulida (2023)
Kulturanthropologi	Studier av nomadiska och urbana livsformer, släktskap och kultur	En av de första som analyserade civilisationer som kulturella ekosystem	Gellner (1981), Verza (2019)
Elitteori/ maktsociologi	Analys av eliters framväxt, förfall och ersättning	Föregår senare teorier om eliticirkulation	Pareto (1935), Mosca (1939)
Civilisationsteori	Makroanalys av civilisationers uppgång och nedgång	Liknar senare Spengler och Toynbee – men fem sekler tidigare	Toynbee (1934), Verza (2021)
Metodologi / vetenskapsteori	Krav på källkritik, orsakssamband och empirisk prövning	Tidig formulering av metodologiska principer för samhällsstudier	Irwin (2018), Alatas (2006)
Filosofi / politisk filosofi	Systematiska resonemang om moral, makt och mänskligt handlande	Förener normativ reflektion med empirisk samhällsanalys	Verza (2021), Baali (2015)
Religionsvetenskap/ religionssociologi	Religion analyserad som socialt sammanhållande eller splittrande kraft.	Föregår sociologiska analyser av religionens kollektiva funktion	Alatas (2006), Baali (2015), Irwin (2018)
Demografi och urbanforskning	Insikter om hur befolknings-täthet, handel och urbanisering påverkar samhällen	Tidig analys av sambandet mellan stadsliv och samhällsförändring	Garrison (2012)
Evolutionär samhällsteori	Gruppkonkurrens och selektion som social dynamik	Social evolution genom kamp och anpassning	Mennell (2007), Ahmed (2020), Verza (2019)
Miljö- och klimatforskning	Klimatets och miljöns påverkan på samhällsformer	Miljö formar kultur, ekonomi och maktbalans. Föregriper Montesquieu	Conrad (2004), Martinez-Gros (2020), Irwin (2018)

* En gång i ett tal om effekterna av höga skatter hänvisade president Ronald Reagan till Ibn Khaldun som han sade sig ha studerat på college i sin ungdom. Dock placerade han Khaldun cirka 600 år fel i tiden. https://www.youtube.com/results?search_query=ibn+khaldun+ronald+reagan

med Tönnies senare teori om *Gemeinschaft* och *Gesellschaft*, och hans analys av konflikt som integrerande social kraft ligger nära Simmels konfliktteori.

Inom ekonomi och historisk utveckling föregår han Adam Smiths lära om arbetsdelning och Ricardos idéer om skatteincitament, och hans cykliska teori om civilisationers uppgång och fall förutser både Spengler och Toynbee. Till och med inom evolutionär samhällsteori framstår Khaldun som en förmodern pionjär: hans idé om *asabiyya* som kollektiv samarbetsförmåga motsvarar i hög grad moderna teorier om gruppselektion, såsom de formulerats av E.O. Wilson (2000) och senare vidareutvecklats i Peter Turchins cliodynamiska modeller (2003, 2024). Det anmärkningsvärda är att han föregår dem alla, och dessutom integrerar deras huvudteman i ett sammanhängande analytiskt system utformat flera sekler före modern samhällsvetenskap.

Men med detta sagt måste också ett annat viktigt resultat redovisas: Trots de många paralleller som dragits mellan Ibn Khaldun och senare samhällsteoretiker – från Machiavelli till Spengler i tabell 3 – har jag inte kunnat belägga några direkta hänvisningar till Khaldun i deras skrifter. Ett viktigt undantag är Peter Turchin, som i sina analyser explicit refererar till Khaldun. Detta resultat understryker vikten av att skilja mellan retrospektiva jämförelser och faktiska intellektuella influenser.

Det kan i detta sammanhang också konstateras att om Skytteanska priset i statsvetenskap hade kunnat delas ut postumt, hade Ibn Khaldun med råge uppfyllt samtliga de kriterier som priset i praktiken kommit att premiera: teoretisk originalitet, disciplinöverskridande räckvidd och varaktig analytisk betydelse. Att hans verksamhet föregår den moderna disciplinindelningen kan knappast utgöra ett avgörande hinder.

Om Ibn Khaldun och hans frånvaro i svensk statsvetenskaplig kanon

I ljuset av det sagda blir det uppenbart att de traditionella västerländska teori-perspektiven länge varit alltför snäva. Att Khaldun inte givits en central plats i statsvetenskapens grundutbildning är inte en följd av bristande relevans, utan av ett historiskt mönster där icke-västerländska teoribildningar har sorterats bort oavsett deras vetenskapliga värde. Detta gäller också i svensk statsvetenskap, där Khalduns analytiska verktyg är helt frånvarande i disciplinens centrala begreppsapparat.

Mot bakgrund av tabellerna 1–3 framstår ett antal svenska kunskapsförhållanden som märkliga – men tillsammans gör de det begripligt varför Khaldun aldrig integrerats i svensk statsvetenskaplig kanon:

Tabell 3. Ibn Khaldun som föregångare till centrala tänkare i samhällsteoriernas historia

Efterföljande teoretiker	Huvudverk / period	Centralt tema som Khaldun föregår eller liknar	Motivering / parallell
Niccolò Machiavelli	<i>Il Principe</i> (1513)	Härskarmoral, realpolitik	Khaldun analyserar makt, dygd och härskarens självdisciplin 150 år före Machiavelli.
Montesquieu	<i>De l'esprit des lois</i> (1748)	Klimatets betydelse	Khaldun formulerar en klimat- och miljöteori fyra sekel tidigare.
Thomas Hobbes	<i>Leviathan</i> (1651)	Våld, ordning, statens nödvändighet	Khalduns analys av stamkonflikter och centralmaktens framväxt fungerar som tidig version av Hobbes.
Pareto och Mosca	1890–1930	Elitcirkulation, maktdynamik	Khaldun utvecklar tidiga idéer om eliters förfall och förnyelse.
Émile Durkheim	<i>De la division du travail social</i> (1893)	Social sammanhållning	Khalduns <i>asabiyya</i> kan förstås som en tidig analys av solidaritet och social integration
Max Weber	<i>Wirtschaft und Gesellschaft</i> (1922)	Legitimitet, auktoritet	Khaldun analyserar härskarmaktens legitimitet och dess erosion på liknande sätt, men långt tidigare.
Karl Marx	<i>Förord till Till kritiken av den politiska ekonomin</i> (1859)	Materiella drivkrafter, social förändring	Khalduns teori om försörjning och produktion är embryonala varianter av historisk materialism.
Ferdinand Tönnies	<i>Gemeinschaft und Gesellschaft</i> (1887)	Gemenskapsformer	Nomad–urban-separationen fungerar som en tidig motsvarighet.
Georg Simmel	<i>Konfliktteori</i> (1903)	Konfliktens integrativa funktion	Khaldun framhäver konflikt som en skapande kraft i gruppbildning.
Adam Smith	<i>Wealth of Nations</i> (1776)	Arbetsdelning, produktivitet	Khaldun formulerar arbetsdelningens ekonomiska logik på 1300-talet.
David Ricardo	<i>On the Principles of Political Economy and Taxation</i> (1817)	Skatter, incitament och fördelning	Khaldun belyser sambandet mellan skattenivåer och statens intäkter.
Oswald Spengler	<i>Der Untergang des Abendlandes</i> (1918)	Civilisationscykler	Khaldun utvecklar cyklisk civilisationsteori fem sekel tidigare.
Peter Turchin	Cliodynamik* (2000–)	Megahistoriska cykler	Turchin bygger vidare på Khalduns idéer om demografi och gruppdynamik.

* Peter Turchin (2003; 2024) har utvecklat det som kallas *cliodynamik*, ett försök att med matematiska och statistiska modeller förklara långsiktiga historiska cykler av stabilitet, kris och kollaps. Det anmärkningsvärda är att flera av kärnkomponenterna i Turchins modeller direkt ansluter till Ibn Khalduns teori från 1300-talet. Turchins *structural-demographic theory* bygger på tre mekanismer – befolkningstryck, elitävlan och statlig finansiell stress – som tillsammans driver samhällen in i återkommande vågor av politisk instabilitet. Ibn Khalduns analys av hur ökande ojämlikhet, lyxkonsumtion och moralisk upplösning undergräver *asabiyya* följer i stort sett samma logik: stark sammanhållning genererar makt, men den makten innehåller fröet till sitt eget sönderfall. Likhetererna är så påtagliga att Turchin själv beskrivit Ibn Khaldun som en av den historiska dynamikens tidigaste teoretiker.

- 1) Ibn Khaldun har aldrig före 2025 uppmärksamrats i en text publicerad i Statsvetenskaplig tidskrift under dess 127-åriga historia.
- 2) Det dröjde till 1989 innan Ibn Khalduns huvudverk *Al-Muqaddimah* översattes till svenska av Ingvar Rydberg (och då fick titeln *Prolegomena. Introduktion till världshistorien*).³
- 3) En sökning i Libris (Sveriges nationella bibliotekskatalog) på sökordet Ibn Khaldun ger 268 träffar, varav förutom Rydbergs översättning 1989, endast två är på svenska och därtill ålderstigna: Svenning (1957) och Lacoste (1971).
- 4) Allt som står om Ibn Khaldun i den svenska *Nationalencyklopedin* (NE) är följande korta och mycket ofullständiga information:

Ibn Khaldun författade en "världshistoria", det vill säga de arabiska staternas och de nordafrikanska folkens historia. Inledningen till detta arbete, *Prolegomena: En introduktion till världshistorien* (svensk översättning 1989), blev det första försöket till en vetenskaplig historieskrivning inom den arabiska kulturkretsen.

- 5) Trots Ibn Khalduns internationellt erkända ställning som en av de mest sofistikerade förmoderna samhällsteoretikerna saknas han i stort sett helt i den kurslitteratur som används vid svenska statsvetenskapliga institutioner. En genomgång av centrala läroböcker i politisk idéhistoria och politisk teori visar att hans namn inte förekommer i några av de standardverk som utgör basen för undervisningen. Varken Liedmans *Från Platon till demokratins kris. De politiska idéernas historia* (femtonde upplagan 2020), Beckman m.fl. *Politisk teori* (2020), Hallberg m.fl. *Tretton texter i politisk teori* (2009), eller Falk m.fl. (2023), *Perspektiv på politisk idéhistoria* innehåller någon diskussion om Khaldun. Inte heller i Nordin (2017), *Det politiska tänkandets historia*, som uttryckligen syftar till att ge en bred historisk översikt, förekommer han, trots att verket behandlar just den epok och teorityp där Khalduns bidrag hör hemma. Det innebär att svenska statsvetarstudenter under sin utbildning i regel inte möter Khaldun överhuvudtaget. Effekten av detta blir tydlig när man i databaserna DIVA och LIBRIS/Uppsök söker efter kandidat- och magisteruppsatser där Ibn Khalduns namn förekommer i texten. Bland

³ I svensk kontext är Ibn Khalduns *Al-Muqaddimah* tillgänglig i Ingvar Rydbergs översättning *Prolegomena: en introduktion till världshistorien* (1989). Titelvalet följer den europeiska traditionen att benämna introduktionen som ett självständigt verk, men texten motsvarar i sak *Al-Muqaddimah*, sådan den ingår som metodologisk inledning till det större verket *Kitab al- Ibar*. Den internationella standardöversättningen av *Al-Muqaddimah* är Rosenthal (1958).

alla tusentals studentuppsatser är det bara tre som ger träff, varav två enbart har referenser till Khaldun medan den tredje – från teologiska institutionen i Lund – har Khaldun som studieobjekt i en jämförelse med Spengler (Jamil 2024).

Det är svårt att undgå slutsatsen att Ibn Khaldun utgör en av svensk statsvetenskaps tydligaste blinda fläckar. Trots hans internationellt etablerade status som en av de mest systematiska och empiriskt orienterade förmoderna samhällsteoretikerna är han praktiskt taget osynlig i den kurslitteratur som formar svenska statsvetarstudenters teoretiska föreställningsvärld. I den svenska statsvetenskapliga utbildningens praktiska vardag innebär detta att generation efter generation av studenter aldrig ens hör hans namn. Detta är en anmärkningsvärd situation som cementerar en berättelse om ”det politiska tänkandet” som i praktiken förutsätter att allt intressant inträffade i Europa mellan antiken och 1900-talet.⁴

Schaffer (2015) och Parrish (2007) analyserar kanonproblemet i undervisningen i politisk teori: hur urvalet av klassiska texter formas, legitimeras och reproduceras inom statsvetenskaplig utbildning. Deras kanonforskning visar hur citerings- och undervisningspraktiker tenderar att reproducera sig själva över tid, vilket bidrar till att texter som står utanför den etablerade referensapparaten förblir marginaliserade. I detta perspektiv kan Ibn Khalduns frånvaro i svensk statsvetenskaplig utbildning och forskning förstås som en självförstärkande effekt av kanonbildning. Teorier som inte tidigare införlivats i undervisning och referenstradition tenderar att bli okommenterade, oavsett deras analytiska räckvidd.

Kritik mot Ibn Khaldun

Trots den omfattande uppskattning som Ibn Khaldun fått internationellt har hans tänkande också mött invändningar. Forskare som Muhsin Mahdi,

4 I detta närmast kompakta eurocentriska mönster kan dock noteras ett mycket tidigt intressant innovativt svenskt initiativ. Det är den svenske konsuln i Marocko – Chevalier Jacob Gråberg de Hemsö – som redan 1834 i en tidskrift entusiastiskt argumenterar för att Prolegomena måste bli översatt till ett europeiskt språk: ”In one word, among all the numerous Arabic and other Oriental manuscripts that are mouldering in the rich libraries of Europe, and still more, amongst all those that have hitherto been published, with or without translations, there is not one that offers such an assemblage of worth, rarity, importance, general utility, and extensive learning, with respect to the history of Africa, as this most excellent work of A'bd-ar-rahman Ibn Khaldun. And I do not consider myself going too far in asserting, that the skilful and learned Arabic scholar who would undertake to make an abridged and commented translation of this classical work, into a generally known European language, would reap ever lasting honour and praise, and at the same time, in a high degree, deserve well of the whole commonwealth of letters” (Gråberg de Hemsö 1834). Men det dröjer ända till 1958 innan Franz Rosenthal publicerar den första kompletta engelska översättningen av *Prolegomena* – och som Gråberg de Hemsö 124 år tidigare förutspådde, har den blivit mycket internationellt hyllad. Gråberg de Hemsös detaljerade presentation av Ibn Khaldun finns även tillgänglig via <http://www.jstor.org/stable/25581766>. Själv finns Jacob Gråberg – kosmopoliten från den gotländska periferin – presenterad i en utförlig Wikipediaartikel.

Abdelmajid Hannoum, Syed Farid Alatas och Yves Lacoste har pekat på flera problemområden:

1. *Determinism* – hans cykliska historiesyn kan uppfattas som förutbestämd och fatalistisk.
2. *Elitism* – fokus på härskande grupper och deras sammanhållning riskerar att marginalisera individens roll.
3. *Begränsad universalitet* – hans analyser utgår från Maghreb och den arabiska världen, vilket kan göra dem svåra att generalisera.
4. *Metodologiska brister* – blandningen av empiriska observationer och normativa utsagor kan skapa oklarhet.
5. *Normativ bias* – hans framställning av nomadiska livsformer som mer disciplinära än urbana kan tolkas som värderande snarare än analytisk.

Eftersom Ibn Khaldun inte har möjlighet att själv bemöta kritiken gör jag ett metodologiskt experiment: jag instruerar mitt AI-verktyg att studera såväl *Prolegomena* som kritiken i de ovannämnda referenserna och sedan rapportera om hur Ibn Khaldun sannolikt skulle bemöta de moderna kritikerna. Svaret blev ett antal – som jag bedömer det – rimliga och tänkvärda försvarsrepliker som ordagrant får avsluta denna kompletterande introduktion av Ibn Khaldun. Syftet med metodexperimentet är inte att tillskriva Ibn Khaldun faktiska utsagor, utan att pröva hur hans teoretiska ramverk kan mobiliseras för att besvara återkommande invändningar i modern forskning. Experimentet blir samtidigt också en illustration till hur AI kan utnyttjas som hjälpverktyg vid samhällsvetenskaplig forskning, här exemplifierat med argumentationsanalys.

Möjliga motrepliker från Ibn Khaldun

”Ni säger att jag är determinist. Men jag beskriver inte framtiden, jag beskriver hur människan i gemenskap handlar utifrån sin natur. Den som granskar historien ser att makt byggs av disciplin och bryts av bekvämlighet. Om detta är determinism, så är det historiens egen, inte min.”

”Ni säger att jag är elitist. Men makt utövas av grupper vars sammanhållning (*asabiyya*) gör deras handling möjlig. Jag skrev vad jag såg: att civilisationer formas av dem som kan enas om att bära dess bördor. Jag har aldrig förnekat att de många är viktiga – bara att de utan ledande grupper inte kan samla sin kraft.”

”Ni säger att min teori är begränsad till Maghreb och arabiska världen. Men varje lärd bör först söka sanning i det han känner. Jag skrev om de samhällen jag såg, inte om dem jag aldrig beträtt. Den som lever i framtida tider får avgöra hur långt mina begrepp kan bäras.”

”Ni säger att jag saknar individperspektiv. Det beror på att jag såg att individens vilja vägs lätt mot gruppens disciplin. Historien är inte en berättelse om hjältar, utan om grupper vars sammanhållning gör dem handlingskraftiga. Att förstå detta är att förstå politikens kärna.”

”Ni säger att jag moraliskt idealiserar nomader och kritiserar städer. Men jag har endast sagt att varje samhälle bär sitt frö till svaghet: rikedom försvagar disciplinen. Det är inte en moralisk dom utan en observation av upprepade mönster.”

”Ni säger att jag ignorerar institutioner. Men institutioner är bara former som social energi antar. Deras funktion följer deras ursprung: när *asabiyya* dör, följer de samma öde.”

”Ni säger att religionen ges för stor vikt. Men i min tid var religionen det språk genom vilket samhällen förstod sina plikter. Varje tidsålder har sitt bindemedel; min beskrev jag, ert får ni själva ange.”

Och slutligen – något som Ibn Khaldun med största sannolikhet skulle säga:

”Min vetenskap är inte fullbordad; den är en början. Den lärde i framtiden må rätta och vidga den. Så som jag jämförde mitt samhälle med det som kom före, må ni jämföra ert med mitt. Jag har försökt skapa en metod, men jag vet att även metoder är barn av sin tid.”

Avslutande rekommendation

Den ovan redovisade översikten ger anledning till en rekommendation. För statsvetare erbjuder Ibn Khaldun både en tidlös analys av politisk makt och ett historiskt exempel på hur teoretisk samhällsanalys kan byggas på empiriska observationer. Hans arbete visar att komplexa idéer om statens natur och dynamik existerade långt före upplysningen och den europeiska samhällsvetenskapens genombrott. Genom att studera *Prolegomena* kan vi se hur historiska erfarenheter, materiella villkor och sociala band samspelar i skapandet och upprätthållandet av politiska system – en insikt som fortfarande är högst relevant i dagens globaliserade värld.

I en tid då statsvetenskapen söker nya sätt att förstå institutioners kris, demokratins utmaningar och globala maktförskjutningar erbjuder Ibn Khaldun en tankevärld som är både främmande och förvånansvärt aktuell. Det är hög tid att svenska statsvetare börjar läsa honom – inte som exotisk kuriositet, utan som en klassiker i sin egen rätt.

Referenser

- Alatas, S.F., 2006. *Ibn Khaldun and Contemporary Sociology*. Oxford: Oxford University Press.
- Baali, F., 2015. *Society, State, and Urbanism: Ibn Khaldun's Sociological Thought*. Albany, NY: State University of New York Press.
- Beckman, L., Erman, E. & Möller, C. (red.), 2020. *Politisk teori*. Stockholm: Liber.
- Conrad, L.I., 2004. "The Arabs", s. 97–120 i McNeill, J.R. & McNeill, W.H. (red.), *The Human Web: A Bird's-Eye View of World History*. New York: W.W. Norton.
- Cooper, F., 2014. *Citizenship between Empire and Nation: Remaking France and French Africa, 1945–1960*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Fahlbeck, Pontus, 1918. "Gävobrev", *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg 21, nr 4, s. 233–40.
- Falk, Hjalmar, Klockar Linder, My & Tistedt, Petter (red.), 2023. *Perspektiv på politisk idéhistoria*. Huddinge: Södertörns högskola. Tillgänglig på <https://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:kau:diva-95327>.
- Fedayee, M.J., 2023. "Ibn Khaldun's Contribution to the Study of the Social Dynamics of International Relations", *Journal of Ibn Khaldun Studies* 8(2), s. 91–103.
- Garrison, D., 2012. "Ibn Khaldun: The Father of Sociology", *International Journal of Sociology and Anthropology* 4(1), s. 1–8.
- Gellner, E., 1981. *Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gråberg de Hemsö, Chevalier, Jacob, 1834. "An Account of the Great Historical Work of the African Philosopher Ibn Khaldún.", s. 387–404 i *Transactions of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland* 3(3), 1834, JSTOR, tillgänglig på <http://www.jstor.org/stable/25581766>.
- Hallberg, Peter, Jansson, Maria & Mörkenstam, Ulf (red.), 2009. *Tretton texter i politisk teori: 2*. uppl. Malmö: Liber.
- Hannoum, A., 2003. *Translation and the Colonial Imaginary: Ibn Khaldun Orientalist*. Middletown, CT: Wesleyan University Press.
- Irwin, Robert (2018). *Ibn Khaldun: an intellectual biography*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Jamil, Larry, 2024. "Historiska Cykler: En jämförelse mellan Ibn Khalduns och Oswald Spenglers teorier om civilisationers uppgång och fall En studie av de drivande faktorerna bakom civilisationers nedgång i Muqaddimah och Västerlandets undergång". *Lunds universitet. Centrum för teologi*. Examensarbete för kandidatexamen.
- Khaldun, I., 1989. *Prolegomena: Introduktion till världshistorien*. Övers. från arabiska av Ingvar Rydberg. Lund: Alhambra.
- Karlsson Schaffer, J., 2015. "Om urvalets problem: Att undervisa inom och utom den politiska teorins kanon", *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg 117, nr 3, s. 369–388.
- Lacoste, Yves, 1971. *Ibn Khaldoun: början på den tredje världens historia*. Övers. av Gunnela Krosness och Karl-Olov Nordelius. Stockholm: Pan/Norstedt.
- Liedman, S.-E., 2020. *Från Platon till demokratins kris: De politiska idéernas historia*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Mahdi, M., 1957/2015. *Ibn Khaldun's Philosophy of History: A Study in the Philosophic Foundation of the Science of Culture*. London: Routledge.
- Malnes, Raino, 2025. "Introduksjon til Ibn Khaldún, Al-Muqaddimah", *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg 127, nr 2.

- Martinez-Gros, G., 2020. *Ibn Khaldûn: L'islam et la naissance de l'histoire*. Paris: Gallimard.
- Maulida, S. & Rusydiana, A. S., 2023. "Mapping the Literature on Ibn Khaldun's Contribution to Economics", *Islamic Economics and History* 2(1).
- Mennell, S., 2007. *The American Civilizing Process*. Cambridge: Polity Press.
- Nawid, A. et al., 2025. *Rethinking Social Science Beyond Eurocentrism: The Khaldounian Multiplex Paradigm*. Working paper.
- Nordin, S., 2017. *Det politiska tänkandets historia*. Stockholm: Atlantis.
- Parrish, R., 2007. "Getting Outside the Canon: The Role of World, Contemporary, and Lesser-Known Texts in the Political Theory Curriculum", *Journal of Political Science Education* 3(3), s. 277–291.
- Ringmar, E., 2014. "Pontus Fahlbeck, tidsandan och folkrörelserna", *Statsvetenskaplig tidskrift*, årg 116, nr 3.
- Rosenthal, F., 1958. *The Muqaddimah: An Introduction to History*. 3 vols. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Svenning, Carl Elof, 1957. *Ibn Chaldun*. Lidingö: Internationella bokklubben.
- Toynbee, A.J., 1934. *A Study of History*. Vol. III. London: Oxford University Press.
- Turchin, P., 2003. *Historical Dynamics: Why States Rise and Fall*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Turchin, Peter, 2024. *End times: elites, counter-elites, and the path of political disintegration*. London: Penguin Books.
- Verza, A., 2019. "The Senility of Group Solidarity and Contemporary Multiculturalism: A Word of Warning from a Medieval Arabic Thinker", *Ratio Juris* 32(1), s. 76–101.
- Verza, A., 2021. *Ibn Khaldûn and the Arab Origins of the Sociology of Civilisation and Power*. Cham: Springer.
- Wilson, Edward O., 2000. *Sociobiology: the new synthesis*. 25th anniversary ed. Cambridge, Mass.: Belknap Press of Harvard University Press.
- Yahya, H., 2013. *Ibn Khaldun's Social Thought and Economic Ideas*. Kuala Lumpur: Islamic Research Institute of Malaysia (IKIM).

Essä

Ideologi är taktik

En historia om socialdemokratins tidiga idéutveckling

Rolf Hugoson

Demokratiska statsskick präglas av partiernas anspråk på att i fram- och utförandet av politiska förslag företräda väljare, medborgare och invånare, deras behov och deras intressen. Varje parti brukar dessutom företräda en viss uppsättning idéer, idéuppsättningar som jag i det följande skall kalla ideologier. Termen är förstås bekant, men innebörden knappast självklar. Ordet uppfanns redan vid slutet av 1700-talet för att namnge en ny vetenskap, som upphovsmannen Destutt de Tracy ansåg lämplig för Frankrikes nya styresmän, då den skulle vara mer fokuserad än en allmänt hållen "idéanalys", men framför allt mer rationell än de religiösa eller "metafysiska" dogmer, som tidigare hade dominerat.

Den konservative författaren Chateaubriand ställde sig genast negativ, just eftersom de Tracys kritiserade religion och metafysik. När dessutom Napoleon insåg att vissa "ideologer" vågade ifrågasätta den filosofiska grunden för Frankrikes nya regim, påstods de sakna verklighetsförankring (Picavet 1891; cit. i Derathé 1979). Istället slöts 1802 ett konkordat mellan stat och kyrka och samma år publicerades Chateaubriands *Génie du christianisme*, ett försvar av kristendomen mot upplysningsmännens invändningar (Head 1985: 57).

Napoleons och Chateaubriands inflytande innebar att ordet ideologi genast fick en negativ klang, som även marxister lyssnade till under större delen av 1800-talet. Exemplet Chateaubriand och Napoleon visar dessutom, att religion och nationalism ofta har bevarat sitt inflytande – alltså som ideologier, i min terminologi. I Sverige har ju den svenska kyrkan länge bevarat en särställning i sitt förhållande till staten, ett ideologiskt partnerskap som dock här inte skall behandlas vidare.

Också i Sverige avsåg ordet ideologi länge motpartens förment opraktiska eller ogenomförbara lära, deras förmodat "ofruktbara" teoretiska spekulationer – för att citera Svenska Akademiens ordbok daterad 1933, uppslagsordet "ideologi". Än idag är i Frankrike "politisk doktrin" en vanlig omskrivning för

vad vi numer i Sverige kanske ändå oftare vågar kalla politisk ideologi, men som länge omtalades som ”åskådning”, eller eventuellt ”världsåskådning”.¹

Oavsett terminologi är det ju ett gammalt och ännu relevant kunskapsproblem, att försöka begripa i vilken omfattning en regim, ett parti eller rörelse i sin ideologi anses företräda både relevanta kunskaper och goda värderingar. Den i Sverige inflytelserike statsvetaren Herbert Tingsten förlorade efter omfattande studier av både socialism och liberalism mycket av sitt förtroende för partiernas förmåga att formulera relevanta ideologier. Utöver argument i sakfrågor ansågs bara anspråken på att vara demokratiska rimliga, fast detta var då enligt Tingsten inte en ideologi, men möjligen en överideologi (jfr Strang 2009; Tingsten 1945: 97): ”Den demokratiska linjen har i debatten mindre framstått som en ideologi än som en kritik av ideologier och traditioner.”

Det är av intresse att Tingsten (tillsammans med filosofen Hedenius) utgjorde svensk filial till en internationell debatt, där även amerikaner och fransmän funderade över ”ideologiernas död”: Raymond Aron, Daniel Bell och Seymour Martin Lipset brukar nämnas.² Om vi nöjer oss med att hänvisa till svenska förhållanden, infann sig statsvetenskaplig kritik av denna föreställning om ”ideologiernas död” bland annat genom Leif Lewin doktorsavhandling, där det fastslogs, att partierna ansåg ideologier vara viktiga (1967: 522): ”Tvärtemot att vara söndagsförkunnelse och tomt prat har partiernas ideologiska föreställningar i högsta grad varit vägledande för deras praktiska, näringspolitiska och samhällsekonomiska verksamhet.”

Lewin urskiljde i och för sig bara två motstående ideologier, i sin studie av de svenska partierna: liberalismen och socialismen. Han visade i gengäld, att socialdemokrater ibland kunde ta sig an liberala idéer, medan de borgerliga partierna närmade sig motparten genom att formulera socialliberala tankegångar. Partier tycks kunna välja hur de skall positionera sig på mer eller mindre komplexa ideologiska fält – annorlunda uttryckt beror ideologiernas karaktär på vad partierna gör med dem. Historikern Bo Stråth (2012: 191) har således med avseende på Sverige åren kring sekelskiftet 1900 hävdad att:

1 Jfr Eagleton 2024: ”The contrast between Burke and Paine, tradition and ideology, isn’t as clear-cut as either man seems to think. People nowadays use the word ‘ideology’ to mean a system of abstract ideas, as opposed to a more pragmatic approach to political affairs. I see things as they are, you have ideology and he is a fanatic. But ideology isn’t just about ideas. It’s the invisible colour of everyday life, too close to the eyeball to be objectified.”

2 Tingsten hävdade att nordisk demokrati var unikt annorlunda: se Kurunmäki 2022. I den mån Arons och Bells idéer var mer vidsynta, framstår Lipsets syn på ideologi som onödigt reduktiv. Han tycktes nämligen mena, att alla former av ideologi kunde reduceras till två särskilda fall (t.ex. Lipset 1960: 403-417 eller Lipset 1977): antingen skulle ideologi vara ett sätt att hantera extremt polariserade situationer, där en konservativ klass använde våld för att förtrycka en annan klass, som i sin tur använde våld för att göra revolution; eller så uppfattade Lipset ideologi vara en sysselsättning enbart för akademiker, författare och intellektuella – de gillade enligt Lipset helt enkelt konflikt, på grund av ett slags till jobbet hörande: ”adversary culture” [...] ”inherent in the nature of their work” (1977/1985: 96). Se även Hedenius 1949, samt Sigurdsson 2000.

”Utvecklingen innebar ingalunda klara avgränsningar mellan tre ideologiska orienteringar utan snarare överlappningar där begrepp som konservativ, liberal, socialistisk, progressiv, vänster, höger, reform och modern växlade mening alltefter situationen.”

Växlande innebörder skall i och för sig inte tolkas som att de angivna orden utan vidare kunde bytas ut mot varandra. Men den som noga läser yttranden från tiden har anledning att uppmärksamma hur ofta slagkraftiga meningar kompletterats med vaga formuleringar och motstridiga garderingar. Med lite vidare syftning på 1800-talets Sverige konstaterade historikern Torbjörn Nilsson (1994: 256): ”Ideologier är inte alltid vad de synes vara. Det är som att man inte riktigt kan lita på dem, åtminstone inte när man granskar lösryckta uttalanden.” Ibland ville partierna framhäva skillnader, ibland släta över dem. Ibland vände man sig till motståndare, ibland till anhängare; ibland måste man lirka med en inre opposition, eller konfrontera densamma.

För att återgå till det tidiga 1970-talet kan vi notera, att universitetsprofessorer plötsligt konfronterades av radikala studenter. Dessa menade att universiteten i högre grad borde låta undervisning följa studenternas ideologiska riktlinjer. En inte otypisk minnesbild har förmedlats av Thure Stenström. Han överraskades 1971 som nyutnämnd professor i litteraturvetenskap i Uppsala av kraven på en kurs i ”marxistisk litteratursyn” (Stenström 2004: 312): ”I stället för gamla tiders litteraturlistor med verk av Almqvist, Selma Lagerlöf eller Hjalmar Bergman föreslogs nu – på fullt allvar – texter av Lenin, Trotskij, Zjdanov, Lu Hsün, Mao Tse-tung, Fidel Castro och Che Guevara.” Stenströms spjånade emot, men studenternas önskemål tillgodosågs.

Detta var inte en isolerad händelse, utan även riksdagspartierna överraskades åren kring 1970 av att det fanns rörelser och ideologier: ”Byalag, FNL-grupper och andra av de traditionella partierna obundna grupperingar framträdde med anspråk på att företräda eller förmedla en ’korrektare’ folklig opinion”, noterade statsvetaren Pär-Erik Back. Han fortsatte genast: ”Partiavdelningarnas reaktion var till en början en blandning av likgiltighet och förvåning som därpå övergick till en med viss svårighet bemästrad irritation” (Back 1973: 120).

Att en eller annan ideologi vid ett visst tillfälle anses kunna avfärdas som ofruktbar eller i avsaknad av verklighetsförankrad innebär alltså inte, att den genast försvinner. Tvärtom visar reaktionerna redan vid tiden för Tingstens analys av socialdemokratins idéutveckling på ett återkommande dilemma, att ideologi å ena sidan verkar vara *något annat* än beslut som hänförs till den praktiska politiken; å andra sidan, att ideologin ändå *blir verksam* i praktisk politik. Det verkar nästan vara typiskt för ideologier att de än tas på högsta allvar, än sägs sakna praktisk betydelse.

Ideologiers funktion, hur de används, framstår därmed som ett ständigt intressant problem. Hur använder politiska aktörer den egna ideologin? Har den bara till uppgift att vara en dekorativ tradition? Eller antas den kunna

mildra skepnaden av tråkiga beslut genom att inge hopp om framtida segrar? Kanske fungerar den som en grundlag, som ger stadga åt mer tidsbegränsade åtgärder? Förmodas den rentav vara ett slags vetenskaplig grund? Eller är ideologin i huvudsak något föränderligt, en följd av snabba taktiska rörelser där än det ena hyllas, än det andra?

En inledande undersökning av åtminstone en historisk kontext och ett partis hantering av sin ideologi bör ge oss svar på åtminstone några av dessa frågor.

1. Forskning om socialdemokratiens idéutveckling från Herbert Tingsten till Sheri Berman

Betydelsen av den historiska epok som föregick den parlamentariska demokratiens seger i Sverige har ofta påvisats. Sverige var ju vid slutet av 1800-talet inte en demokrati i sentida mening. Men flera rättsstatliga institutioner hade etablerats och det fanns ett mått av press- och mötesfrihet. Här fanns en riksdag där skilda klasser var företrädde, om än på grundval av egendom och inkomst – arbetare och tjänstefolk uteslöts, liksom kvinnor.

Varför blev det inte revolution? En viktig faktor torde helt enkelt ha varit att de partier som lyckades göra anspråk på att företräda de lägre klasserna tidigt visade sig föredra reformer. Även om Tingsten har rätt i att demokratitanken kom att utgöra en överideologi, så hade den knappast kunnat installeras utan stöd av befintliga partier och andra makthavare.

Herbert Tingsten förhöll sig i sin självbiografi kritiskt till den egna historien om socialdemokratin, utförd tjugo år tidigare (1962: 343f): ”Jag blev kanske överdrivet intresserad av vad man kan kalla den dialektiska utvecklingen, alltså hur med nödvändighet [sic!] de ideologiska föreställningarna förändrades och försvann under rörelsens framväxt och maktutövning, hur Marx och den unge Brantings klasskamp småningom fick vika för Per Albin Hanssons folkhem.”

Tingstens historieskrivning har ändå många kvaliteter, bland annat för att innebörden av det starka uttrycket ”med nödvändighet” ofta kvalificerades. Han framhävde till exempel att skiftande ”riktningar” i olika länder berodde på skilda politiska lägen (Tingsten 1941a: I, 112): ”den allmänna rösträtten i Tyska riket och de relativt goda levnadsvillkor, som voro en följd av landets snabba uppsving och de i samhällsbevarande anda genomförda socialpolitiska reformerna, voro gynnsamma för en riktning, som tog avstånd från revolutionära kupper [---] Inom den franska arbetarrörelsen förekom starka brytningar, särskilt på grund av olika meningar om lämpligheten av att samarbeta med radikala borgerliga riktningar, ett problem, som i det republikanska och parlamentariska Frankrike snart fick aktualitet.”

Lite annorlunda uttryck kan vi alltså säga att ideologier formuleras för att fungera i sin samtid och på särskilda platser, präglade av vissa materiella och idémässiga förhållanden. Men som Tingsten åtminstone antydde i sin självkritik

betyder detta inte nödvändigtvis, att ideologins ursprung skall anses vara dess väsen, eller att varje förändring därefter utgör ett steg mot "upplösning".

Ett långt avsnitt om demokratin i Tingstens bok utmynnar inte heller i någon upplösning, utan tvärtom i en förstärkning av det principiella. Demokratiavsnittet bär undertitlarna: "från taktisk till principiell demokratism", "parlamentarismens erkännande" och "den demokratiska principens utformning" (Tingsten 1941a: II, 9–143). Tingstens tankegång tycks ha varit att partiet genom att omfamna demokratin blivit mindre ideologiskt, i den meningen att äldre ideologi, som åtminstone delvis stod närmare revolutionär marxism, rensades ut eller tonades ned. Jag menar istället att även partiets uttalat demokratiska skepnad bör sägas utgöra en del av deras ideologi.

Tingsten författade sin historia om den svenska socialdemokratins idéutveckling på uppdrag av LO, för att bidra till projektet "den svenske arbetarklassens historia". Vad gällde partiets historia som organisation föregicks han av Hilding Nordström (1938) som i sin 900-sidiga avhandling i statskunskap undersökte den svenska socialdemokratins första år som parti, 1889–1894. Nordström skildrade socialdemokratiska arbetarklubbar som på 1880-talet frodades runt om i landet, men konstaterade däremot att "socialdemokratin i huvudstaden förde en förhållandevis passiv tillvaro" (Nordström 1938, 87).

När man 1888 tog ett viktigt steg mot bildandet av ett parti har istället betydelsen av Axel Danielssons ledning i Skåne framhävts. Det var i huvudsak Danielsson som 1897 författade SAP:s första partiprogram. Det tyska så kallade Erfurtprogrammet utgjorde förebilden. Även i det svenska programmet formulerades således ett radikalt politiskt mål (Misgeld 2001: 14): "Socialdemokratin vill därför genomföra äfven arbetareklassens politiska organisation, sätta sig i besittning af den offentliga makten och efter hand förvandla till samhällig egendom alla produktionsmedlen – transportmedlen, skogarna, grufvorna, bruken, maskinerna, fabriker, jorden." Detta uttalat socialistiska mål skulle visa sig svårt att uppnå, men stod kvar i partiets program ändå in på 1960-talet, om än i alltmer uttunnad form.

I gengäld lyckades man faktiskt 1918 genomföra den första punkten på 1897 års politiska program: införandet av allmän, lika och direkt rösträtt, utan könsskillnader. Men motiven för kampen var mer föränderliga eller elastiska än vad en läsning av enbart partiprogrammet antyder. Redan innan partiet bildades hade rörelsens ideologi också utvecklats i dagspress, i tal inför större eller mindre publikmassor, vid demonstrationer och föreläsningar. När man 1897 vann ett riksdagsmandat kunde synpunkter också framföra i andra kamraren. Senare blev riksdagsgruppen så stor, att man tvingades göra anspråk på disciplin och som vi skall se även uteslöt en bångstyrig inre opposition.

Nordström framhävde ganska försiktigt den internationella orienteringen, spårbart i Danielsson aktivitet som tidningsredaktör i *Arbetet* respektive i *Socialdemokraten*: "Uteslutet synes icke heller, att Danielsson, som både i

utrikespolitiska revyer och kåserande artiklar vaket noterade alla mera betydelsefulla tilldragelser ute i världen, hade iakttagit, att en ökad aktivitet ungefär vid denna tid började framträda i en del länder, där arbetarna redan voro bättre organiserade” (Nordström 1938: 89; jfr Danielsson 1894).

Även under senare delen av 1900-talet skrevs avhandlingar om socialdemokraternas ideologi, varvid begreppet ideologi förtydligandes. Den finske statsvetaren Seppo Hentilä hänvisade till exempel i en avhandling om socialdemokrater i Sverige till den tyske kollegan Michael Vesters uppfattning, att varje strategi förutsätter en motivering (Hentilä 1979: 26): ”Enligt Vester uppstod arbetarklassens samhällsteori genom de av praktiken oavslutligen dragna slutsatser, som utgör motiveringen för arbetarrörelsens strategi.” Hentilä framhävde, att ideologi alltså är motiveringen för en politisk strategi (Hentilä 1979: 303).

Diane Sainsbury använde sig i en avhandling om socialdemokraternas ideologi efter andra världskriget av en anslutande definition, där betydelsen av anslutning till praktisk strategi utan att överges diversifierades, som tre slags förmågor: att utvärdera, samt att formulera ideal respektive åtgärder (Sainsbury 1980: 10): ”Party ideology is defined as a body of ideas – espoused by a party – concerned with 1) evaluating society 2) proclaiming fundamental goals, ideals and principles about the nature of the good society 3) stating the ways of achieving them.”

Den amerikanske statsvetaren Tilton framhöll något senare, att de svenska socialdemokraternas ideologi under hela 1900-talet på ett påfallande vis hade präglades av deras pragmatism, praktiska ambitioner att nå vissa mål. Tilton underströk inte desto mindre, att bedömningen av ett handlande som pragmatiskt ändå förutsätter, att mål kan härledas till värderingar: ”political pragmatism unavoidably presumes some ideological end” (Tilton 1991: 255).

Ur ett lite annorlunda perspektiv visade därefter Sheri Berman, att socialdemokraternas idéer ständigt påverkade beslutsfattandet. Hon konstaterade, att idéerna hos såväl det tyska som det svenska socialdemokratiska partiet hade institutionaliserats som ”programmatiska övertygelser” (Berman 1998: 228): ”a crucial element shaping their decision making was the particular version of social democracy each developed – that is to say, their programmatic beliefs”.

En återkommande poäng tycks här vara att både detta parti och de efterföljande forskarna inte tilldelar ideologin en särställning som något helt skilt från den praktiska politiken, utan snarare betonar att ett samspel upprättades: ideologi kan innefatta såväl ideal som utvärdering av samhället, samt gärna förslag på utförande. Detta är inte originellt, utan ansluter till en alltmer utbredd uppfattning. Ball med flera har till exempel sagt att politiska ideologier typiskt utför fyra funktioner: de *förklarar* hur samhället fungerar; de *utvärderar* dessa förhållanden; de *orienterar* aktörer genom att tillhandahålla identiteter både

för vänner och fiender; och till sist anger de även *vad som bör göras* (Ball m.fl. 2025: 5ff).

Undersökningen av en ideologis innehåll kan underlättas om det skulle visa sig att exempelvis partiprogram ständigt uppdateras, för att anpassas till omväxlande politiska förhållanden. Som vi skall se torde det emellertid höra till undantagen, att löpande förklaringar, utvärderingar och orienteringar genast förs in i partiprogram. För att fånga dessa delar av ideologin bör vi även läsa och tolka aktörernas kommentarer till den allmänna politiska, ekonomiska och kulturella utvecklingen.

2. Varianter av vänsterpartier och rörelser i Frankrike, England och Tyskland, och Internationalens bildande

Socialism uppfattat som en ambition att styra ekonomin var en viktig del av socialdemokratiens ideologi, men socialismen tog sig skilda uttryck, delvis beroende på skiftande ekonomiska och sociala förutsättningar i olika länder. Barbara Tuchman konstaterade i sin historik över 1890-talet (1966: 415): "Socialismen var inte en diamanthård doktrin som förblev likadan utan varierade åtskilligt vid olika tidpunkter i olika länder, i olika situationer och i olika flyglar av partierna." I likhet med Tingsten framhävde Tuchman också att ekonomisk misär och politiskt förtryck innebar att radikala uppfattningar uppmuntrades.

Särskilt i Ryssland och i Spanien förklarade anarkistiska teoretiker att våld var ett lämpligt politiskt redskap, samtidigt som förtryck och revolter resulterade i återkommande explosioner av terror: "Like Russia, Spain was a cauldron in which the revolutionary element boiled against a tight lid of oppression" (Tuchman 1966, 85); "A new Czar who was the most dangerous of rulers, a weak autocrat, marked his accession as Nicholas II in 1895 by flatly dismissing all pleas for a constitution as 'nonsensical dreams', thereby causing democrats to despair and extremists to exult" (Tuchman 1966, 110).

Utvecklingen i Frankrike var knappast mindre omvälvande, men utvecklingen bort från äldre regimer inleddes onekligen tidigt: 1789 års revolution! Fler revolutioner följde på 1800-talet, tillsammans med reaktionära rörelser: "konservativa" anhängare till kyrka och monarki, motståndare till antikyrkliga "republikaner". Motsättning mellan republikaner och konservativa präglade under hela seklet såväl samhällsdebatten som valen till nationella och lokala församlingar. Snart bestod Frankrikes vänster främst av republikaner, som parti benämnda "radikaler". 1885 hade således bara sex socialister vunnit mandat i valen till nationalförsamlingen, en mycket liten skara jämfört med det radikala partiets 101 medlemmar (Miquel 1989: 473).

Bland socialisterna uppstod i sin tur en konflikt mellan olika fraktioner, såsom "blanquister" respektive "guesdister", efter sina respektive ledare

Blanqui och Guesde, samt de så kallade "possibilisterna", ledda av Paul Brousse. Denne var ursprungligen anarkist, men valde 1888 att förena sig med ovannämnda radikala parti, för att stoppa en hotande diktatur under general Boulanger (Stafford 1971: 210f).

Fackföreningar bildades i så gott som alla länder tidigare än partierna. De insåg tidigt värdet av internationellt samarbete, exempelvis för att stoppa strejkbrytare och för att samla strejkassor. Storbritannien kunde med goda skäl benämnas kapitalismens ledande land, men det dröjde innan något politiskt parti försökte sig på att ena landets rika flora av fackföreningar. Historikern Willis har konstaterat, att anmärkningsvärt få arbetare i 1800-talets Storbritannien attraherades av marxism i renodlad form: "It is just as important that orthodox Marxist thought was rejected by the many in nineteenth-century England as that it was adopted by the few" (Willis 1977, 419). Först vid sekelskiftet 1900 grundades vänsterpartiet Labour. En ledande roll intogs av skotten Keir Hardie, som 1893 också hade experimenterat med det trots namnets mindre partilika "Independent Labour Party" (Ensor 1936: 265).

Inte utan anledning har ändå många forskare studerat socialistiska partiers och rörelers anammande av Karl Marx (1818–1883) läror, där det alltså fanns omfattande variation, som Raphael Samuel konstaterat (1980: 21) : "In Russia Marxism came into existence as a critical trend within populism, in Italy in the form of a syncretism with positivist sociology, in Austria—and Bulgaria—in tandem with the thought of Lassalle."

Ferdinand Lassalle (1825–1864) hade försökt ena den tyska arbetarrörelsen. Det skedde med Marx uppmuntran, trots att Lassalle förde en politik som ofta gick på tvärs emot Marx idéer. Ty Lassalle samarbetade i det auktoritära Preussen med kanslern Bismarck, för att reformera ekonomin och öka arbetarnas välfärd (Wilson 1940/1968: 230ff; Sperber 2013: 362f). Lassalle dog emellertid redan 1864. När Wilhelm Liebknecht och August Bebel fem år senare grundade det tyska socialdemokratiska partiet utgick de från Marx, med resultat att Lassalles anhängare behöll distansen. De anslöt sig till partiet först 1875, vid kongressen i Gotha. Partiet kallade sig då socialistiskt, men blev 1890 återigen socialdemokratiskt (SPD) (Freyberg 1975: 24–27).

Marx hade då redan gjort anspråk på att företräda arbetarnas rörelser internationellt, bland annat genom en serie konferenser, samlade under namnet *International Working Men's Association*, med huvudkontor i London. Den första konferensen hölls i Genève (1866). Medlemmar var individuella personer, snarare än organisationer. Därmed undveks för stunden splittringar mellan olika kollektiva idébärare, som fackföreningar, anarkister, socialister, marxister eller socialdemokrater. Efter sammanlagt fem konferenser stod det 1872 klart att verksamheten inte kunde fortsätta: engelska fackföreningar gav upp eftersom de inte uppfattade revolution vara ett högsta mål; anarkister hade istället motsatt sig hierarkisk organisation; franska och tyska arbetare kunde

inte genast övervinna motsättningarna efter fransk-tyska kriget 1870. Men officiellt upplöstes Marx egen första international inte förrän 1876 (Palme Dutt 1964: 45–83).

Uppföljningen inleddes 1888, då man i internationell press kunde läsa om en ”International Labour Conference”, som anordnades i London. Londonkonferensen gav en fransk fackföreningskommitté (*Comité National de la Fédération des Travailleurs Socialistes de France*) i uppdrag att ordna en Pariskonferens följande år, samtidigt med 100-årsminnet av 1789 års revolution. Kommittén dominerades emellertid av Brousse och ”possibilisterna”.

De tyska socialdemokraterna ville också ge ”blanquister” respektive ”guesdister” tid att samla sig. De föreslog därför att Pariskonferensens dagordning först skulle diskuteras vid ett möte i Haag. Dit vägrade i sin tur possibilisterna komma, utan de gick vidare med den först planerade konferensen, som de tyska socialdemokraterna då bojkottade. Istället anordnade tyskarna tillsammans med guesdister och blanquister en alternativ konferens i Paris, där alltså två konferenser gick av stapeln i juli 1889. Något förenklat kallades den första konferensen anti-marxistisk och den andra marxistisk (Palme Dutt 1964: 85; jfr Stafford 1971: 218–221). Den först annonserade Pariskonferensen dominerades nämligen av mer liberalt sinnade engelska fackföreningsmän, tillsammans med franska possibilister. Kring 600 delegater summerade till minst dubbelt så många som den alternativa konferensens deltagare.

I den marxistiska konferensen deltog i gengäld redan berömda personer som Friedrich Engels, Jules Guesde, August Bebel, samt den ryske teoretikern Plechanov. Även ett par svenskar deltog, men Branting och Danielsson, det nybildade socialdemokratiska partiets ledande män, tvingades avstå, eftersom de på varsitt håll hemma i Sverige satt i fängelse.³

Den alternativa Pariskonferensen tog sig an uppgiften att etablera ”den andra internationalen”. Man enades även om gemensam kamp för åttatimmars arbetsdag och lyckades på amerikanskt initiativ etablera en viktig symbol: den internationella arbetarrörelsens gemensamma demonstrationsdag skulle hädanefter vara första maj (Esch 1957: 23). Trots skillnaden mellan possibilister, mer radikala blanquister och tyska socialdemokrater, förklarade sig de båda Pariskonferenserna villiga att förenas i Bryssel 1891. Detta räknas som den andra internationalens andra konferens.

Även anarkister deltog, fast de envist vägrade att acceptera överenskommelser om gemensamma riktlinjer för facklig organisering i olika länder. Anarkisterna insisterade istället på att framhäva nyttan av våld i klasskampen. Därför uteslöts de formellt vid Londkonferensen 1896 (Esch 1957: 24–34).

3 Lindgren 1941: 90 meddelar att till Paris reste Tobaksarbetare Allard från London medan skraddaren Palmgren redan vistades i Paris. W. Allard (1889) skrev i Socialdemokraten om sitt deltagande i den ”marxistiska kongressen”.

3. Sverige socialdemokratiska arbetarparti

Sveriges socialdemokratiska arbetarparti (SAP) bildades i april 1889. Dess verksamhet det första decenniet hade en utomparlamentarisk karaktär, då de restriktiva rösträttsreglerna drabbade partiets ofta lågavlönade anhängare. Partiets ledande män var inledningsvis Hjalmar Branting (1860–1925) i Stockholm, Axel Danielsson (1863–1899) i Malmö samt Fredrik Sterky (1860–1900) i Göteborg. Danielsson och Sterky dog alltså redan vid sekelskiftet. Redan dessförinnan hade emellertid Branting trätt fram som ett slags partiledare, en position som formellt upprättades först 1908 (Gustafsson 1960: 66). Branting vann nämligen vid riksdagsvalet 1896 partiets första riksdagsmandat. Han satt sedan i riksdagen som ensam socialdemokrat fram till 1903.

I sina detaljerade rapporter från bland annat Internationalens konferenser jobbade Branting ofta som en journalist, med dagliga artiklar till Socialdemokraten. Han skrev klarläggande redogörelser för debatter, som annars hade kunnat te sig förvirrande komplexa, när det gällde att hålla reda på olika länders skilda konstellationer av vänsterpartier. Branting pekade ut värtaliga argument, framförda av olika sidors företrädare, men uppskattade särskilt fransmännens Jaurès och Millerands anföranden.

Rapporterna från 1896 års international omfattar drygt 50 sidor i utgåvan av Brantings samlade skrifter. Han företrädde här liksom senare ofta en kompromissvillig position. Branting konstaterade exempelvis att en arbetarkongress uppgift bör innefatta att mångfald accepteras, för att uppnå kraftsamling (Branting 1896: 37): "omöjlig kan [denna uppgift] vara att föra debatter mellan grundskilda åskådningar, utan i stället att sammanföra dem från skilda länder, som i huvudsak tänka lika, till gemensam, mera planmässig och för mera kraftig aktion". Branting vill alltså inte debattera doktrin, men samarbeta för att handla. Även detta är en ideologisk hållning, av det slag där orientering och programmering tycks sättas högre än utvärdering.

Branting ogillade uppenbarligen: "orosstiftare", skriande "halvvuxna pojkynglingar", "hrr anarkister och pseudo-anarkister": "Det behövs rätt starkt teoretiskt sinne för tolerans för att icke göra processen kort med bråk-makarna" (Branting 1896: 32). I gengäld betygade Branting sin respekt för vissa ryska representanter för anarkismen (ibid 34): "Plechanov, ett välkänt namn både inom den ryska revolutionära rörelsen och inom den vetenskapliga socialismen"; samt "Vera Sassulitch [Zasulitj], den modiga kvinna, vars revolver inledde den terroristiska, heroiska perioden i den ryska befrielsekampen, den som nådde sin höjdpunkt och sin avslutning med Alexander II:s död".

Branting kan i dessa kommentarer sägas ha motat undan anarkismen, men hållit dörren öppen för revolution, bland annat genom att hylla de ryska anarkisterna. Att ställa sig negativ till tsarernas välde var i och för sig inte bara en vänsterståndpunkt vid denna tid. Svenska liberaler omhuldade polska krav

på självständighet och förskräcktes av nyssnämnde Alexanders II (1818–1881) styre, som hade blivit alltmer despotiskt. Konservativa ståndpunkter hade alltsedan Krimkriget följt ”konungens [Karl XV] stabila ryssfientlighet”. Brodern Oscar II (regent 1872–1907) vacklade kanske en aning i denna fråga, men uppfattade också Ryssland vara ”arvfienden” (Jansson 1961: 181; Lindberg 1958: 29).

De svenska socialdemokraterna försökte inledningsvis behålla karaktären av en rörelse och accepterade att de aktiva hade skilda åsikter. Frågan om anarkisternas deltagande i SAP hanterades 1891 genom en tidstypisk kompromiss. Å ena sidan förklarade partikongressen i Norrköping, att anarkismen var en antisocialistisk form av liberalism, varför anarkistiska partibildningar fördömdes. Å andra sidan uteslöts inte anarkismens företrädare, då man ville undvika partisplittring (Nordström 1938: 309–333; Tingsten 1941a: del I, 194f, del II, 27–41; Zennström 1967: 169f).

Anarkisten Hinke Bergegren stannade således i SAP, trots 1892 års formella avståndstagande gentemot anarkismen. Bergegren hade därefter utvecklat ungdomsorganisationen ”ungsocialisterna”, först 1903 utmanad av Socialdemokratiska ungdomsförbundet. Bergegren propagerade också för en mer ”revolutionär taktik”, bland annat genom tidningen Brand. Först 1906 ledde detta till suspendering och två år senare till formell uteslutning. Bergegren tillsammans med sina anhängare bildade då det Ungsocialistiska partiet, som emellertid i enlighet med sina anarkistiska utgångspunkter inte ställde upp i riksdagsval.

Apropå Norrköpingskonferensen 1891 har idéhistorikern Henrik Lång konstaterat (Lång 2007: 84): ”Här tog partiledningen onekligen tillvara på chansen att genom en medveten användning av det för många så skräckinjagande ordet ’anarkism’ bygga en egen starkare politisk identitet. Blotta omnämmandet av en anarkistisk opinion, som i realiteten knappast existerade, kom därmed att bli ett strategiskt framgångsrikt sätt att befästa den egna ideologiska positionen och lugna den inre striden om partiets framtida taktiska profil.”

Den anarkistiska opinionen var förhållandevis svag i Sverige, men internationellt gjorde rörelsen stort intryck. I Ryssland och i Spanien saknades demokratiska institutioner och rörelser. De som vågade ifrågasätta regimen bemöttes med rättsliga övergrepp, vilket gav anarkisterna motiv för terroråd. Dessa drabbade även Frankrike de första åren på 1890-talet, men där fanns rättsstatliga institutioner och behärskade ledare, som gjorde att situationen kunde lugnas ner. Från och med 1895 började franska anarkister istället rätta in sig i fackföreningsrörelsens led, som ”syndikalister”.

4. Taktikfrågan

Att frågan om bruket av våld och storstrejk kallades för ”taktikfrågor” (både då det begav sig och i tidiga statsvetenskapliga studier) innebär knappast att ämnet

saknade ideologisk karaktär.⁴ Nordström anslöt sig till 1890-talets språkbruk, när han i sin analys av de första socialdemokratiska partikongresserna talar om "taktikfrågor", definierade som: "spörsmålet, vilken ställning partiet borde intaga till andra partier" (1938: 123). I avsnittet om Norrköpingskongressen skriver dock Nordström "Taktik och våldsfrågan". En snarlik rubrik användes i själva Norrköpingsdeklarationen, nämligen "Parlamentarisk taktik eller våldsmedel".

En särskild "taktisk" fråga som debatterades både i Sverige och internationellt gällde nyttan av storstrejk för att tvinga fram samhällsförändringar. Denna möjlighet (det skulle dröja innan ett tillfälle erbjöds) uppskattades främst så länge arbetarrörelsen saknade parlamentarisk representation. Partikongressens majoritet fastslog emellertid redan 1891, att huvudlinjen borde vara att försöka få mandat i riksdag och i kommunala församlingar (Socialdemokratiska partikongressen 1891): "I betraktande av att den parlamentariska verksamheten på grund av erfarenheter i andra land måste betraktas som ett gott agitationsmedel, och även ur andra synpunkter såsom mäktigt befordrande partiets utveckling, beslutar kongressen att partiet bör delta i valen till riksdagen och kommunalrepresentationerna så snart den allmänna rösträtten är genomförd eller rösträtten i väsentlig mån utsträcks, dock endast såsom fullt självständigt parti och utan att för arbetarnas ögonblicksfordringar på samhället uppge något av sin principiella motsättning till de borgerliga partierna."

I efterhand ter sig avståndstagandet från våldshandlingar som en avgörande ideologisk ståndpunkt, särskilt som den så tydligt var sammankopplad med både kamp för allmän rösträtt och den representativa demokratin. Tingsten tvingas notera, att det bara var en minoritet som helt avvisade de legala och fredliga metoderna, men envisades med att det "likväl" var viktigare: "att segern över anarkismen icke var någon seger för pacifismen över våldstanken, för reformismen över den revolutionära linjen" (1941a, II, 37).⁵

Exakt när denna seger inträffar kan givetvis diskuteras. Då kan man diskutera, om det alltid är demokratifientligt att varna en reaktionär regim för att våld kan tillgripas, om inte friheter införs och rösträtten utsträcks? Om de revolutionära skulle vilja inrätta en egen diktatur måste de onekligen sägas vara demokratifientliga, men någon sådan plan tycks socialdemokraterna aldrig ha anslutit sig till.

4 I huvudsak verkar Tingsten ha samma utgångspunkt. Men ibland ansluter han sig till tidsbundna uppfattningar där "taktik" tycks synonymt med något flyktigt, t.ex. i en artikel i *Tiden* (Tingsten 1941b: 543): "om dessa idéer i enskilda fall varit föga genomtänkta eller taktiskt motiverade eller överhuvud icke allvarligt menade [...]".

5 Tre år snare dömdes Branting till fängelse (i HD mildrat till böter) efter sitt uttalande den 1:a maj 1895: "så må den, som bär ansvaret, också kunna säga sig, att måhända nere i samhällets breda lager någon kan falla på den tanken att upphäva sig själv till domare och med en kula utan order söka förebygga, att tiotusenden kulor på order avfyra för att lemlästa och slakta vänner och bröder" (Branting 1895). Uttalandet hör emellertid hemma i Brantings mer utförliga argument mot krig med Norge, som tio år senare lyckligtvis kunde lämna unionen med Sverige på fredlig väg.

Nordström sammanfattade dock tre ”ståndpunkter i taktikfrågan”, vilka debatterades på 1890-talet (1938: 329): ”en i huvudsak reformistisk med Branting som främste representant, en av mera utpräglad marxistisk observans såsom vars mest ortodoxe talesman Fredrik Sterky framträdde, samt en anarko-socialistisk, representerad framför allt av Hinke Bergegren”. Det var alltså den sistnämnda som först avvisades, fast Hinke Bergegren fick vara kvar i partiet ända till 1906. Då suspenderades han, för att 1908 bli helt utesluten.

När landsorganisationen LO bildades 1898 tog Fredrik Sterky där ledningen; syndikalistiska SAC bildades först 1910. Sterky införde obligatoriskt medlemskap i SAP för LO-medlemmar (senare ändrat till frivillighet inom ramen för fackliga medlemmars ”kollektivanslutning”). I Sverige lyckades socialdemokraterna alltså förhållandevis tidigt erövra positionen som fackföreningarnas politiska företrädare. Ett stigande medlemsantal gav samtidigt socialdemokraterna hopp om framtida valsegrar, så snart rösträtten kommit fler till del.

5. Samarbete med liberaler? Hannover, Paris och Stockholm

Vid internationalens möte London 1896 hoppades delegaterna kunna hålla nästa möte i Tyskland, men Paris sattes för säkerhets skull upp som alternativ (Branting 1896: 71): ”Hela Tyskland är icke preussifierat, och det finns t.ex. sydtyska stater, som icke skulle ha så mycket emot att tolerera en dylik kongress på sitt område. Skulle emellertid förhållandena göra en kongress i Tyskland omöjlig, så öppnar Paris år 1900, världsutställningsåret, gästvänliga portar.”

I väntan på besked skildrade Branting den sedermera berömda debatten mellan Kautsky och Bernstein, inledd just mot slutet av 1890-talet. Kautsky hade redan gjort sig känd som stor marxistisk teoretiker.⁶ Bernstein var också berömd efter att deltagit i författandet av 1891 års tyska partiprogram, Erfurt-programmet. Men den tyska partiledningen ställde sig frågande till hans nya argument, presenterade i det teoretiskt hållna partiorganet *Die Neue Zeit*.⁷ Ledningen anmodade Bernstein komma med ett klagörande. Han publicerade som svar boken *Socialismens förutsättningar och socialdemokratins uppgifter* (1899). Boken blev i sin tur föremål för en kritisk läsning. August Bebel skrev därefter med stöd av Karl Katsky en rapport, som den 10 oktober 1899 antogs

6 Hentilä 1979: 307: ”Kautskyismen var i själva verket en ekonomistisk historieuppfattning som framställde historiens gång i en naturlagsenlig formel.” SAP anslöt sig 1897 formellt till denna uppfattning, men: ”Programmet från 1897 fick allt mer träda i bakgrunden när det gällde att motivera den praktiska politiken” [...] ”I början var inte ens den reformistiska majoriteten inom SAP medveten om att en sådan motsättning [mellan program och faktiska förslag] existerade”. Om Bernstein, se Goldmann 2010.

7 Zeth Höglund framhäver i en kommentar till den fortsatta debatten att Branting redan tidigare: ”I viss mån föregripit den Bernsteinska kritiken” (Branting 1926, *Skrifter* 1: 251). Studenten Branting hade dessutom redan 1883 efter sin vistelse i Paris avlagt ett respektfullt besök hos den tio år äldre Bernstein, då i exil i Zürich.

av den socialdemokratiska partidagen i Hannover. I en resolution meddelades, att det saknades teoretisk grund för att låta partiet uppge klasskampen och bli ett ”reformparti”.⁸

Hjalmar Brantings tolkning av resolutionen framstår som listig, kanske alltför uppenbart listig. Branting valde nämligen att framhäva pluralismen i det tyska partiet (Branting 1899): ”Att alla socialdemokrater skulle tänka precis lika om sådant är ju uppenbart orimligt.” Resolutionen skulle alltså enligt Branting inte tolkas som ett fördömande, utan som ett förtydligande av vad de flesta kunde enas om! Avståndstagandet från ordet ”reformparti” sägs ha berott på att ett namnbyte skulle ha: ”gifvit anledning till missförstånd och förvirring”, men att: ”på taktikens vanskliga fält ha nu nästan alla i Tyskland enats om en politik, som godkänner samverkan med andra partier, där detta påtagligen tjänar de folkliga intressena” (Branting 1899).

När det följande år åter var dags för Internationalens konferens ställde sig Tysklands auktoritära regim som väntat avvisande, varför konferensen förlades till Paris. Frankrikes regering var mer gästvänlig, fast man samtidigt förbjöd en anarkistkonferens (Esch 36).

I Paris hade inte bara världsutställningen arrangerats, utan där pågick alltjämt den stora Dreyfusdebatten, som hade givit ny skepnad åt den ovan angivna skiljelinjen mellan republikaner och konservativa. Den judiske officeren Dreyfus hade som bekant på falska grunder anklagats för spioneri. När detta avslöjades ville de konservativa skylla över arméns misstag, medan republikanerna förde rättvisans talan – åtminstone efter att ha läst romanförfattaren Emile Zolas berömda förstasida ”*J'accuse*”, publicerad i radikalen Clemenceaus tidning *L'Aurore*, daterad den 13 januari 1898.

Följande år underkände en civil domstol krigsrättens utslag mot Dreyfus. Men domslutet innebar inte att samhällskonflikten upphävdes. Tvärtom hävdade nu socialister och radikaler att de konservativa utgjorde ett hot mot Republiken. Radikalen Waldeck-Rousseau förklarade att en samlingsregering var nödvändig, till ”nationens försvar”. För första gången erbjöds en socialist bli minister, och Alexandre Millerand accepterade (Goguel 1946: 97f).

Än en gång griper Branting pennan för att försöka reda ut den politiska situationen. Brousses anhängare hade tagit parti för Millerand. Vänstersocialisten Jules Guesde ville däremot inte acceptera ett regeringssamarbete med liberaler. ”Guesdisterna” protesterade mot vad de kallade ”ministérialisme”. Jaurés hade stöttat Millerand, men försökte även etablera en kompromiss med guesdisterna. Millerands deltagande i regeringen skulle villkorligt erkännas, fast regeringsmedverkan principiellt var olämplig. Istället fördjupades osämjan mellan Jaurés

8 Resolutionstexten på svenska, se ”Socialdemokratin vid sekelslutet” (1899). Se även <https://library.fes.de/parteitage/pdf/pt-to/pt-1899to5.pdf>. Mer allmänt om det franska exemplet betydelse hos George Branting (Branting 1944).

och Guesde. Kompromissförslaget godtogs inte, utan den infekterade frågan togs upp till behandling vid Internationalen. Karl Kautskys resolution vann till sist anslutning, berättar Branting för hemmapubliken. Poängen var därmed, att det socialdemokratiska partiet i varje land lämnades: "fritt att självt bedöma om det i ett givet fall borde antaga eller avböja ett anbud om platser i en regering" (Branting 1900: 79).

Branting rapporterade också den italienske delegaten Enrico Ferris syrliga kommenter till Kautsky, som: "börjar med att förbjuda i principernas namn och slutar med att tillåta i taktikens intresse". Jaurès sade sig dock vara nöjd med att partierna kunde fatta "taktiska" beslut, som inte behövde anses strida mot principiella uppfattningar. Branting konstaterade: "den praktiska politikens grundsatser hade segrat" (ibid. 100). I linje med vad som sagts ovan finns det alltså än en gång anledning att uppfatta dessa så kallade taktiska positioner som ideologiska ståndpunkter.

Frågan om socialdemokrater skulle kunna ingå i samma regering som liberaler eller ej var för övrigt än så länge teoretisk, i så gott som alla länder utom i Frankrike. I Sverige, där Branting satt som ensam socialdemokrat i riksdagen fram till 1903, så kom det knappast på fråga att också bjuda in honom i regeringen. Ännu efter valet 1905 hade han bara ett dussin partikamrater i kammaren.

När däremot rösträttsreformen 1909 hade beslutats och 1911 vunnit tillämpning i valen så kunde emellertid fler riksdagsledamöter ansluta och den socialdemokratiska partigruppen vann större inflytande. Enligt Schiller (1967: 216) hade rösträttsreformen dessutom "tagit luften ur den politiska storstrejken". Det vill säga, reformen hade gjort den socialdemokratiska partiledningen och även LO:s ledning föga benägna att se strejken som ett politiskt redskap. Parlamentarisk representation blev istället huvuduppgiften. Givetvis förblev strejker en viktig stridsåtgärd – på arbetsmarknaden. Men fackföreningsrörelsen var ännu svag och resultatet av storstrejksåret 1909 var att man tvingades ge vika inför arbetsgivarföreningens lockout.

I rösträttsfrågan hade i gengäld vänstern (bestående av liberaler och socialdemokrater) redan uppnått en avgörande mål. Rösträttsreglerna ändrades i riktning mot allmän och lika rösträtt – fast bara för män och tills vidare med fortsatta inkomstkrav. I 1911 års andrakammarval tappade högern 29 mandat, medan SAP vann lika många. Därmed var högern och socialdemokratin lika stora, med 64 mandat vardera. Dessutom hade liberaler och socialdemokrater samverkat, bland annat med gemensamma listor i femton valkretsar (Carlsson 1967: 52).

Liberalernas 102 mandat gav vänstern tydlig majoritet i andra kammaren. I förstakammarvalen var däremot restriktiva röstregler ännu verksamma, vilket missgynnade mindre bemedlade väljare. Högern tappade mandat, men behöll

ändå 86 platser. I första kammaren fick liberalerna 52 mandat och socialdemokraterna bara 12.⁹

Ett proportionellt system, där inget parti kunde förväntas få egen majoritet, gjorde det till en grannliga uppgift att bilda regering. Regeringsformen var från 1809 och gav dessutom kungen makt att påverka. Men högern insåg nyttan av att bilda en regering, som kunde räkna med andrakammarmajoritetens förtroende. Således avgick Arvid Lindmans högerregering efter valförlusten 1911 och kung Gustav V lät liberalernas ledare Karl Staaf bilda en ny regering.

Staaf hade även varit statsminister mellan november 1905 och maj 1906. När Staaf fem år senare erbjöd Branting statsrådsposter, avböjde socialdemokraterna. Partistyrelsen gjorde inte något principiellt uttalande, utan hänvisade bara till att "tillräckliga skäl" inte förelåg (Höglund 1928: 506). Däremot skulle man stötta Staafs regering, och Staaf skulle söka stöd för sin politik hos de socialdemokratiska riksdagsmännen.

Vad gällde möjligheten att delta i en regering hade alltså den teoretiska möjligheten urskilts på den andra internationalens horisont, då Branting hade ställt sig på Jaurès linje. Ministerposter i en liberal regering var inte idealt, men en möjlighet, som dock i Sverige förverkligades först hösten 1917. Vägen dit kännetecknades av högerens sega motstånd. Smärre hinder var aktivister som ville att Sverige skulle gå med i kriget på Tysklands sida, samt Höglunds vänstersocialistiska opposition, som vi skall se i följande avsnitt.

6. Världskrig och neutralitet

Högerens motstånd mot både liberaler och socialdemokrater var det största hindret för utökad demokrati i Sverige. Kung Gustav V hade ännu inte anslutit sig till parlamentarismen, varken som princip eller praktisk nödvändighet. Han tillsatte nämligen 1914 en regering, som saknade stöd hos andra kammarens majoritet. Ursäkten var en konflikt i försvarsfrågan. Detta har blivit känt som "borggårdskuppen" (Brusewitz 1951).

Kungens åtgärd var förvisso inte någon statskupp, då grundlagen formellt hölls i respekt. Två riksdagsval hölls 1914, enligt ordinarie rutiner. Hade emellertid Tyskland segrat i världskriget, skulle det förmodligen dröjt längre än till 1918, innan den parlamentariska demokratin vunnit acceptans i Sverige.

I februari 1914 avgick Karl Staaf efter att ha utmanats av Gustav V i kungens sedermera ökända "borggårdstal", en kritik av regeringens försvarspolitik. I efterhand kan vi konstatera, att Staaf visserligen hade navigerat skickligt mellan

9 Före valen hade högern fyra riksdagspartier: två i FK (förenade högerpartiet och moderata partiet); två i AK (Lantmannapartiet och Nationella framstegspartiet). Efter valet (1912-34) slogs de samman till ett i vardera kammaren: Första kammarens nationella parti, med Ernst Trygger som ledare fr.o.m 1913; samt i AK Lantmanna- och borgarpartiet, med Arvid Lindman som ordförande. Bondeförbundet bildades som riksparti 1913, men först 1921 urskiljs i riksdagen dess företrädare som egentliga partier.

motstridiga intressen i det egna partiet, där det fanns både antimilitarister och försvarsvänner. Genom att tillsätta en parlamentarisk utredning hade Staaf också lyckats skapat balans mellan budget och vidlyftiga önskemål från armén respektive marinen. Staaf hade till sist, i ett tal i Karlskrona i december 1913, öppnat för förstärkningar av försvaret, inklusive pansarskepp och förlängd övningstid för de värnpliktiga. Men Staaf hade dröjt med att presentera denna nya försvarspolitik, som alltså även mötte stark opposition i det egna partiet.

Staafs försiktighet gjorde honom till ett lätt offer för en upphetsad högeropinion, som ansåg hotet från Ryssland akut. Men eftersom högern vid tiden för Staafs avgång saknade majoritet i riksdagen, vågade ingen av högerledarna Trygger och Lindman träda in som ny statsminister. Kungen fick nöja sig med en "opolitisk" regering under Hjalmar Hammarskjöld. Denne tillhörde inte något parti, men bildade i februari 1914 en klart konservativ regering. Vid ett extra andrakammarval i mars 1914 tappade liberalerna 30 mandat, varav de flesta gick till högern, som blev största parti med 86 mandat. Även socialdemokraterna ökade och blev näst största parti. Men Hammarskjölds konservativa regering satt kvar.

Sommaren 1914 bröt så världskriget ut. En äldre socialistisk ståndpunkt hade varit att arbetarklassen borde utnyttja en världskris för att krossa borgerskapet. Men som bland andra Hentilä har konstaterat, förblev man i Europa bara "så länge ingenting hände" trogen den andra internationalens deklaration i Stuttgart 1907, som sade att arbetare inte skulle strida mot varandra. Detta visade sig 1914 felaktigt, något som den övertygade pacifisten Jean Jaurès aningen paradoxalt hade förutsett: det var i Stuttgart Jaurès som hade invänt mot majoritetens beslut (Hentilä 1979: 190–202; Esch). Branting hade som vi sett uppskattat Jaurès linje i flera sammanhang. Han var dessutom benägen att i kriget hålla på Frankrike och England, trots dessa länders "entente" med tsarernas Ryssland, socialismens stora fiende.

I Sverige fanns också högermän, som trodde att Sverige som deltagare i kriget på Tysklands sida skulle kunna återvinna en stormaktsposition. Även en del socialdemokrater ansåg att man borde vara mer solidarisk med tyska partikamrater än med franska. Andra hoppades som sagt, att kapitalismens sammanbrott skulle följa och därmed revolution.

Neutralitetstanken stod dock stark i Sverige, där fred rådde sedan 1814. Onekligen hade även skilsmässan från Norge 1905 slutförts på fredlig väg. Det förvånade således inte, att regeringen den 3 augusti 1914 förklarade, att Sverige i kriget mellan stormakterna ställde sig neutralt. Från ett valmöte i Kisa hade Branting redan dagen innan skickat ett telegram till Hammarskjöld, med innebörden att valmötet: "vill betyga, att regeringen, då den i nuvarande hotande världsläge går att till det yttersta vidmakthålla Sveriges neutralitet, härutinnan kan påräkna fullt förtroende från ett enigt folk" (Lindorm 1936: 332).

Då Sverige höll sig utanför kriget, kom "borggårdskuppen" att förvandlas till "borgfred". Vid det ordinarie riksdagsvalet i september 1914 behöll högern sina mandat. Liberalerna tappade ytterligare 14 platser, som gick till socialdemokraterna. Därmed övertog de med 87 mandat rollen som vänsterns ledande parti. Med anledning av världskriget fortsatte dock Branting att uppmuntra till samförstånd mellan liberaler och konservativa, fast han inte deltog i deras framtagande av ett försvarspolitiskt program. Branting röstade emot förslaget i riksdagen, men visste förstås att majoriteten redan var förefintlig, genom en kompromiss mellan liberalerna och högern. Franzén förklarar socialdemokraternas agerande (1985: 283): "att förhandla med högern om upprustning just nu, inför en partikongress där antimilitarismens knivar skulle blixtra – det vore otänkbart".

Socialdemokratiska partiets vacklande hållning den första krigshösten fångas rätt väl av socialdemokraten Erik Palmstiernas ord i sin dagbok, daterade 20 november 1914 (1952: 79): "Kriget går våldsamt fram i Polen. Ryssarna befinner sig i ett allvarligt läge. Må de förlora, men också samtidigt utmatta tyskarna, så att det arma Belgien snart får andas fritt."

Palmstierna hade ett par veckor efter krigsutbrottet deltagit vid en middag hemma hos partikollegan och statsvetaren Yngve Larsson. Anledning var en ledande tysk socialdemokrats Stockholmsbesök, uppenbarligen för att söka stöd för Tyskland. Vid middagen i Larssons Djurgårdsvilla deltog även Otto Järte och sociologen Gustaf Steffen. För Palmstiernas del ledde mötet ingen vart. Men följande sommar noterade han, att en anonym bok utkommit, syftandes till Sveriges deltagande i kriget på Tysklands sida. I september avslöjades Järte och Yngve Larsson ha medverkat i boken.

Palmstierna (1952: 125) berättar hur det gick till när medverkan i aktivistboken avslöjades: "Fru Bonnier [Lisen, gift med Karl Otto] lär ha varit på nattligt besök hos Wallenberg [Knut, utrikesminister i Hammarskjölds regering] och med förfäran i ansiktet skildrat för honom att mågen (Yngve) och dennes vän Otto Järte, boende på ömse sidor om Wallenbergs på Djurgården, voro de verkliga 'upphovsmännen' och författarna till den förskräckliga 'Sveriges utrikespolitik'. Det var så saken kom ut, och Yngve sades ha blivit uppkallad till och varnad av excellensen. Det hjälpte inte, att pappa Bonnier på morgonkulan skrev ett brev till Wallenberg med tusen ursäkter för fruns nattliga besök i Djurgårdsvillan."

Inte bara utrikesministern, utan även SAP:s partistyrelse diskuterade genast om "aktivisterna" borde uteslutas. Palmstierna motsatte sig detta och fann Branting föga neutral och alltför ententevänlig. Men i oktober beslutades ändå uteslutning av Järte och Larsson, efter omröstning 18 mot 4. Även Gustaf Steffen uteslöts – han har visserligen inte varit med i den anonyma boken, men på annat håll öppet hävdat att neutraliteten borde uppges för Tysklands skull (Palmstierna 1952: 122f, 137).

Under aktivistkonflikten 1915 stöttades Branting av vänstersocialisterna Ström och Höglund, som dock i andra frågor förnyade sina invändningar mot partiledningen. I maj 1917 fann ledningen att måttet var rågat. Formellt erbjöds ungdomsförbundets ledning (Ström och Höglund) vid socialdemokraternas kongress skriva under en resolution, där de skulle förklara sig lojala. De vägrade som väntat och bildade ett nytt parti, Vänstersocialisterna.

7. Rysk revolution och svensk författningsreform

Internationellt fick ordet revolution en ny klang våren 1917. Efter enväldets fall bildades i Petrograd en provisorisk rysk regeringen, ledd av liberalen furst Lvov. Sankt Petersburg hette ju åren 1914–1924 Petrograd. Branting besökte den dåvarande ryska huvudstaden i april. Vid hemkomsten höll han ett tal i riksdagen med "agitatorisk schvung", berättade den partilöse talmannen Johan Widén i sin dagbok (1984: 586): "Branting själv var synbarligen i stark spänning; hans händer darrade, och rösten fick till följd av den inre stämningen ett temperamentsfullt patos, som än lät hotande, än nästan åkallande. [...] Talet [...] var i synnerhet genom det sätt varpå det framsades nästan en appell till revolution."

Statsvetaren Brusewitz tillfogade senare en kommentar, där istället Brantings "realitetssinne" berömdes: "han slutade med att mana sina partivänner att mangrant rösta för den kompromissartade, av liberalerna dikterade vänsterlinjen i rösträttsfrågan" varefter Brantings skäl för detta citeras ordagrant: "för att verkligen visa landet att vi förmå icke blott uppställa mål långt borta utan även att göra någonting för att med samlad makt förverkliga dem" (Brusewitz 1951: 147f).

Vid höstvalet 1917 tappade moderpartiet SAP bara ett mandat, summan blev alltså 86 mandat. Det nya partiet vänstersocialisterna, som före valet kunnat tillgodoräkna sig 14 mandat i andra kammaren, stannade på 11. Liberalerna vann 5 nya, högern tappade 27. Två nya bondepartier fick 12 mandat.

Den internationella situationen gav flera aktörer anledning att framhäva betydelsen av ordnade demokratiska förhållanden. Kungen accepterade vänsterns valseger och kallade liberalen Edén att bli statsminister. Därmed hade plötsligt parlamentarism etablerats i svensk politik. Edén bjöd in socialdemokraterna och Branting inträdde i regeringen som finansminister. Branting blev visserligen snart sjuk av sitt betungande uppdrag, men ersattes då av partikollegan Fredrik Thorsson. Övriga socialdemokratiska statsråd var Värner Rydén, Erik Palmstierna och Östen Undén.¹⁰

10 I det socialdemokratiska partiet fanns dock länge ett inte obetydligt motstånd mot att samverka med liberalerna. Se Gerdner 1946, t.ex. s. 116–119.

I Ryssland inträffade istället den bolsjevistiska revolutionen. I november upplöste bolsjevikerna den konstituerande nationalförsamlingen. I mars följande år slöts separatfred med Tyskland, som genast kunde omdisponera sina trupper och sätta igång ett sista storanfall på västfronten. Branting hade i januari 1918 tillfrisknat och deltog helt kort i regeringsarbetet, bland annat vid konseljen den 4 januari, då Finlands självständighet erkändes. Tyvärr utbröt strax även i Finland ett inbördeskrig. "Röda garden" förklarade finska regeringen avsatt, inspirerade av det ryska exemplet. Den svenska vänsterregeringen ställde sig avvaktande, men tillät vapenleveranser till den vita sidan, fast bara till sjöss av oro för sympatiåtgärder hos svenska arbetare om järnväg hade använts (Gihl 1951: 359).

I Sverige fördes däremot den demokratiska utvecklingen vidare genom författningsreformen. Också på viktiga politikområden vann vänstern efterhand inflytande. SAP fick till exempel 1919 igenom sina krav på lagstadgad arbetstidsreglering, populärt kallat 8-timmars arbetsdag.

Rösträttsreformen hade emellertid högst prioritet. Edéns vänsterregeringen hade genast efter tillträdet 1917 presenterat förslagets grunddrag. Viktiga delar var lika kommunal rösträtt (40-gradiga skalans avskaffande) samt kvinnlig rösträtt (Brusewitz 1951: 117–131). Högern erbjöds stötta en utredning om ny författning, men partiledarna Lindman, Swartz och Trygger tvekade att övergå till allmän rösträtt utan inskränkningar. Högerns majoritet i första kammaren – byggd just på den inkomstbaserade kommunala rösträtten – innebar, att vänsterregeringens första proposition i ärendet kunde stoppas. Men högerns försök att fördröja demokratiseringen åtföljdes inte av något alternativt författningsförslag.

Än en gång hade den internationella utvecklingen avgörande betydelse. Hösten 1918 blev det tydligt, att Tyskland och dess allierade stod inför ett nederlag i världskriget. Första veckan i oktober bröt allierade trupper igenom Hindburglinjen. Österrike-Ungern lade ned vapnen den 3 november. Följande vecka proklamerades republik i Tyskland. Kejsaren abdikerade den 9 november och den 11 november accepterade även Tyskland vapenvila.

När Trygger och Lindman tvekade inför reformförslagen, försökte ändå Swartz för högerns räkning nå fram till en kompromiss i författningsfrågan. Han stöttades av kronprinsen Gustaf Adolf, medan kung Gustav V i månads-skiftet oktober-november prioriterade en jaktresa till Skåne. Då den svenska opinionen vid det tyska kejsardömet fall radikaliserades missade högern sitt tillfälle, konstaterade Brusewitz (1951: 126): "för en överenskommelse med högern blev inte mycken tid till övers". Istället meddelade regeringen Edén den 14 november 1918 hastigt, att en proposition omgående skulle presenteras om införandet av allmän rösträtt för män och kvinnor. Statsministern framhävde i ett möte med högerledarna, att: "de socialdemokratiska ledamöterna av regeringen ville hålla oss borta från revolutionära tendenser" (Brusewitz 1951: 130).

Propositionen låg på bordet den 23 november och behandlades snabbt i ett särskilt författningsutskott, där alla partiets ledande män var företrädade. Redan den 9 december var de överens, den 17 december 1918 fick förslaget stöd i både första och andra kammaren. Branting höll då ett ideologiskt viktigt tal, där han framhöll fördelen med den reformerande vägen, framtagen ”i inbördes tornerkamp”. Vi kan förmoda att Branting inte hade glömt sitt förhandlingsbud mer än tre decennier tidigare, innan socialdemokratiska partiet hade bildats, i det berömda Gävletalet: ”*Allmän rösträtt är således priset, för vilket bourgeoisin kan köpa sig avveckling medelst administration, istället för konkurs anhängiggjord vid revolutionens domstol*” (Branting 1886: 115).

Även i sitt tal hösten 1918 skildrade Branting den alternativa vägen som en revolutionär möjlighet. Det sker emellertid i negativa termer, med en metafor (långt senare på engelska benämnd *brinkmanship*) om balanskonster på kanten av en avgrund: ”Även vi, som icke skulle ha tvekat, därest den väg, som nu valts, hade befunnits oframkomlig genom ett oresonligt motstånd, vi som icke skulle ha tvekat att då taga riskerna av den andra marschen nära bråddjupet, vi kunna ändå alla vara glada över att det kunnat i vårt gamla kultursamhälle besparas att gå den vägen” (cit. i Höglund 1929: 260f).

8. Till sist

Inledningsvis formulerades en rad frågor. Till att börja med: Hur använder politiska aktörer den egna ideologin? Frågan har besvarats genom ett kort studium av exemplet det socialdemokratiska arbetarpartiet fram till och med demokratins seger. Särskilt Branting förklarade, utvärderade, orienterade och föreslog vad som borde göras – men inte främst genom att ständigt föreslå att partiprogrammet borde skrivas om, utan genom att bidra till den bredare flod av nyheter och debatt som pågick särskilt i partitidningen *Socialdemokraten*.

Frågan om ideologin bara haft till uppgift att vara en dekorativ tradition kan därmed besvaras i huvudsak nekande, fast partiets identitet givetvis var beroende av att en tradition befästes, men detta även genom formella processer såsom protokoll, partidagar och omröstningar. Frågan om ideologi kunnat mildra skepnaden av tråkiga beslut, genom att inge hopp om framtida segrar borde kanske fått ett utförligare svar, men valet av en reformistisk väg innebar nästan per definition, att även mindre och eventuellt ”tråkiga” beslut har kunnat räknas som delsegrar, som etapper mot större reformer.

Tanken att ideologin rentav skulle kunna fungera som en grundlag, som ger stadga åt mer tidsbegränsade åtgärder, kan i strikt mening inte styrkas i det undersökta fallet. I den mån ideologin handlat om att fokusera stegvisa reformer, förutsätts emellertid framtida uppföljningar, varvid ideologi tar form som en förmåga att både blicka bakåt och framåt i tiden. En sådan mer faktiskt än principiell kontinuitet gynnas kanske rentav av snabba taktiska rörelser, i

den mån dessa efterhand låter sig samordnas. Men vi kan inte förvänta oss att någon ideologi också skall vara vetenskap. Den historia jag urskiljt handlar inte heller om att partiet haft en i alla detaljer tydlig plan för hur man skall gripa makten och vad som då skall ske.

Ändå finns här uppenbarligen en risk, att antagandet om att det överhuvudtaget finns en ideologi leder till en övertolkning, där det tas för givet att det också finns någon form av koordinering mellan åtminstone ett flertal förklaringar, utvärderingar, orienteringar och åtgärdsförslag. Borde jag likt Tingsten ha identifierat fler exempel på hur socialdemokraterna haft svårt att orientera sig, faktiskt bytt ståndpunkt? Jag misstänker att Tingstens resultat inte bara beror på att han ägnade mer uppmärksamhet åt den parlamentariska epoken, 1920- och 1930-talen, då partiet ägnade mer tid åt att val, parlamentarisk debatt och efterhand också bestämde sig för att man ville styra riket. Ty i gengäld har jag ju kunnat ta del av flera efterkommande avhandlingar av socialdemokratisk ideologi. Där har man som vi såg inledningsvis framhävt hur idéer stöttat praktisk politik, istället för att som Tingsten fördjupa sig i frågan om hur traditionella uppfattningar om marxism eller socialism omfamnats ideologiskt. Där Tingsten finner ett ideologiskt förfall har flera forskare framhävt en beständig förmåga att i sin maktutövning hänvisa till idéer. Därmed inte sagt att man alltid haft rätt.

Socialdemokratin valde tidigt demokratins väg. Den vägen konstruerades inte enbart av Branting eller några andra ledare, fast de tog ledningen i kraft av sitt engagemang, sin utbildning och sin förmåga att utöva inte bara ledarskribentens och journalistikens redskap, utan även parlamentarikerns och den internationella konferensdeltagarens talarkonst. På dessa arenor stötte de på motstånd från andra aktörer, som emellertid sällan avfärdades, utan bemöttes i en bred demokratisk praktik. Den fick just i Sverige en lycklig fortsättning – i en omfattning som få europeiska länder under 1900-talet kunde åtnjuta, annat än senare, efter att man genomlidit krig och diktaturer.

Referenser

- Allard, W., 1889. "Arbetarkongresserna i Paris", *Socialdemokraten*, lördag 27 juli samt lördag 3 augusti.
- Back, Pär-Erik, 1973. "De politiska partierna", s. 103–121 i Gunnar Wallin (red) *Kommunerna i förvandling*, 3:e uppl. Stockholm: Almqvist & Wiksell.
- Ball, Terence m.fl., 2025. *Political Ideologies and the Democratic Ideal*, 12:e upplagan. New York och London: Routledge.
- Berman, Sheri, 1998. *The Social Democratic moment: ideas and politics in the making of interwar Europe*. Harvard University Press.
- Branting, Georg, 1944. "Enhet och splittring inom arbetarrörelsen", s. 37–56 i Hjalmar Mehr (red.), *Festskrift tillägnad Zeth Höglund*. Stockholm.

- Branting, Hjalmar, 1886. "Varför arbetarrörelsen måste bli socialistisk", s. 87–119 i Branting, *Tal och Skrifter*, vol. I. Stockholm: Tidens förlag 1926.
- Branting, Hjalmar, 1895. "1:a maj 1895", med kommentar av Martin Grass (tidigare i *Arbetarhistoria*, 1995). Tillgänglig på <https://www.arbark.se/dokument/temp/branting-1895-stockholm.pdf>.
- Branting, Hjalmar, 1896. "Från Londonkongressen 1896", s. 26–79 i Branting, *Tal och Skrifter*, vol IX: *Internationalen*. Stockholm: Tidens förlag 1929.
- Branting, Hjalmar, 1899. "Den tyska partikongressen", *Socialdemokraten*, måndag 16 oktober.
- Branting, Hjalma, 1900. "Från doktrinarism till praktisk politik", s. 79–100 i Branting, *Tal och Skrifter*, vol IX: *Internationalen*. Stockholm: Tidens förlag 1929.
- Brusewitz, Axel, 1951. *Kungamakt, herremakt, folkmakt: Författningsskampen i Sverige (1906–1918)*. Stockholm: Tidens förlag.
- Carlsson, Sten, 1979. "Försvars- och utrikespolitik i stormaktsalliansernas skugga", s.46–61 i Grenholm m.fl., *Den svenska historien*, band 14, ny uppl. Stockholm: Bonniers.
- Danielsson, Axel, 1894. *Socialdemokratin: dess uppkomst och utveckling*. Stockholm: Bonniers.
- Eagleton, Terry, 2024. "The return of the American puritans". Tillgänglig på <https://unherd.com/2024/11/the-return-of-americas-puritans/>.
- Edenman, Ragnar, 1946. *Socialdemokratiska riksdagsgruppen 1903–1920: En studie i den svenska riksdagens partiväsen*. Diss. Statsvetenskap: Uppsala.
- Ensor, Robert. C. K., 1936. *England 1870–1914*. Oxford: Clarendon.
- Esch, Patricia van der, 1957. *La deuxième internationale 1889–1923*. Paris: Marcel Rivière.
- Franzén, Nils-Olof, 1985. *Hjalmar Branting och hans tid: en biografi*. Stockholm: Bonniers.
- Freyberg, Jutta von (red.), 1975. *Geschichte der deutschen Sozialdemokratie 1863–1975*. Köln: Pahl-Rugenstein.
- Gerdner, Gunnar, 1946. *Det svenska regeringsproblemet 1917–1920: från majoritetskoalition till minoritetsparlamentarism*. Diss. Uppsala.
- Gihl, Torsten, 1951. *Den svenska utrikespolitikens historia*, vol. IV, 1914–1919. Stockholm: Norstedts.
- Goguel, François, 1946. *La politique des partis sous la IIIe république*. Paris: Seuil.
- Goldmann, Kjell, 2010. "Att umgås med en doktrin: Eduard Bernstein", s. 81–93 i Goldmann, *Politiska personer*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Gustafsson, Agne, 1960. "Branting och partivänstern", s. 60–72 i *Till minnet av Hjalmar Branting: 1860-23.11-1960*. Stockholm: Tiden.
- Head, Brian William, 1985. *Ideology and social science: Destutt de Tracy and French liberalism*. Dordrecht: Nijhoff.
- Hedenius, Ingemar, 1949. "Filosofiska skäl för demokratien", s. 207–224 i Alf Ross & Hal Koch (red.), *Nordisk demokrati*. Oslo: Halvorsen & Larsen.
- Hentilä, Seppo, 1979. *Den svenska arbetarklassen och reformismens genombrott inom SAP före 1914: Arbetarklassens ställning, strategi och ideologi*. Diss. Helsingfors.
- Hägglund, Josefin, 2023. *Demokratins stridslinjer: Carl Lindhagen och politikens omvandling, 1896–1923*. Diss. Södertörns högskola.

- Höglund, Zeth, 1926. "Till Hjalmar Brantings karaktäristik", s. 9–80 i Branting, *Tal och Skrifter*, vol. I. Stockholm: Tidens förlag.
- Höglund, Zeth, 1928. *Hjalmar Branting och hans livsgärning D. 1 Hövdingen*. Stockholm: Tiden.
- Höglund, Zeth, 1929. *Hjalmar Branting och hans livsgärning D. 2 Statsmannen*. Stockholm: Tiden.
- Jansson, Allan, 1961. *Den svenska utrikespolitikens historia 3. 3 1844–1872*. Stockholm: Norstedt.
- Kurunmäki, Jussi, 2022. "The end of ideology and Nordic democracy: Herbert Tingsten and the rhetoric of de-ideologization", s. 19–46 i Kettunen, Pellander & Tervonen (red.), *Nationalism and democracy in the welfare state*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Lewin, Leif, 1967. *Planhushållningsdebatten*. Diss. Uppsala.
- Lindberg, Folke, 1958. *Den svenska utrikespolitikens historia 3. 4 1872–1914*. Stockholm: Norstedt.
- Lindgren, John, 1941. "Tolv brev från Axel Danielsson till Hjalmar Branting", s. 81–14 i *Festskrift till professor skytteanus Axel Brusewitz*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lindorm, Erik, 1936. *Gustaf V och hans tid: en bokfilm. 1907–1918*. Stockholm: Wahlström & Widstrand.
- Lipset, Seymour, 1960. *Political Man: The Social Bases of Politics*. Garden City, New York: Doubleday.
- Lipset, Seymour, 1977. "A Concept and its History: The End of Ideology", s. 81–112 i Lipset (ed.), *Consensus and Conflict: Essays in Political Sociology*. New Brunswick: Transaction Books 1985.
- Lång, Henrik, 2007. *Drömmen om det ouppnåeliga: anarkistiska tankelinjer hos Hinke Bergegren, Gustaf Henriksson-Holmberg och Einar Håkansson*. Diss: Umeå.
- Miquel, Pierre, 1989. *La troisième république*. Paris: Fayard.
- Misgeld, Klaus (red.), 2001. *Socialdemokraternas program 1897 till 1990*. Stockholm: Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek.
- Nilsson, Torbjörn, 1994. *Elitens svängrum: första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*. Diss. (historia) Stockholm.
- Nordström, Hilding, 1938. *Sveriges socialdemokratiska arbetareparti under genombrottsåren 1889–1894: bidrag till det svenska partiväsendets historia*. Diss. Uppsala.
- Palme Dutt, R., 1964. *The Internationale*. London: Lawrence & Wishart.
- Palmstierna, Erik, 1952. *Orostd I: 1914–1916*. Stockholm: Tidens förlag.
- Parsons, Talcott, 1951. *The Social System*, Paperback ed. 1964. London: The Free Press of Glencoe.
- Sainsbury, Diane, 1980. *Swedish Social Democratic Ideology and Electoral Politics 1944–1948: A Study of the Functions of Party Ideology*. Diss. Stockholm.
- Samuel, Raphael, 1980. "British Marxist Historians, 1880–1980: Part One", *New Left Review* (1/120 March–April), s. 21–96.
- Schiller, Bernt, 1967. *Storstrejken 1909: Förhistoria och orsaker*. Diss. Historia: Göteborg.
- Sigurdson, Ola, 2000. *Den lyckliga filosofin: Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*. Stockholm/Stehag: Brutus Östlings bokförlag Symposion.
- "Socialdemokratin vid sekelslutet", *Socialdemokraten*, fredag 13 oktober 1899.

- Socialdemokratiska partikongressen, 1891. Tillgänglig på <https://www.marxists.org/svenska/historia/sverige/1891/2-kongress.htm>.
- Sperber, Jonathan, 2013. *Karl Marx: a nineteenth-century life*. New York: Liveright.
- Stafford, David, 1971. *From anarchism to reformism: a study of the political activities of Paul Brousse within the First International and the French socialist movement 1870–90*. Toronto: University of Toronto Press.
- Strang, Johan, 2009. "The Scandinavian Value Nihilists and the Crisis of Democracy in the 1930s and 1940s", *NORDEUROPAforum Zeitschrift für Politik, Wirtschaft und Kultur* 19(1), s. 37–64.
- Stenström, Thure, 2004. *I alma maters tjänst: en Uppsalaprofessor ser tillbaka*. Stockholm: Atlantis.
- Stråth, Bo, 2012). *Sveriges historia: 1830–1920*. Stockholm: Norstedt.
- Svenska akademiens ordbok*, uppslagsordet "ideologi", band 12, 1933.
- Tilton, Tim, 1991. *The Political Theory of Swedish Social Democracy: Through the Welfare State to Socialism*. Oxford: Clarendon Press.
- Tingsten, Herbert, 1941a. *Den svenska socialdemokratiens idéutveckling*, vol I och vol II. Stockholm: Tidens förlag.
- Tingsten, Herbert, 1941b. "Den svenska socialdemokratiens idéutveckling': Svar på kritik", *Tiden*, nr 9, s. 542–550.
- Tingsten, Herbert, 1945. *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedts.
- Tingsten, Herbert, 1962. *Mitt liv*, del 2: *Mellan trettio och femtio*. Stockholm: Norstedt.
- Tuchman, Barbara W., 1966. *The proud tower: a portrait of the world before the war, 1890–1914*. New York: Macmillan.
- Widén, Johan, 1984. *Dagboksanteckningar, 1914–1917*. Stockholm: Samf. för utg. av handskrifter rörande Skandinaviens historia.
- Willis, Kirk, 1977. "The Introduction and Critical Reception of Marxist Thought in Britain, 1850–1900", *The Historical Journal* 20(2), s. 417–459.
- Wilson, Edmund, 1972. *To the Finland Station*, rev. uppl. (urspr. 1942). London: Fontana.
- Zennström, Per-Olov, 1967. *Lucifer: en bok om Axel Danielsson*. Stockholm: Norstedts.

Litteraturgranskningar

Hagström, Linus (red.), 2024. År Sverige säkert nu? Perspektiv på Nato och svensk säkerhetspolitik. Stockholm: Carlsson Bokförlag.

Anmälan av Håkan A Bengtsson

Inledningen av det 21:a århundradet har varit omvälvande. Finanskrasch, eurokris, Brexit, pandemi och inflation. Och så Rysslands fullskaliga invasion av Ukraina i februari 2022. Vårt säkerhetsläge är mer osäkert och under snabb förändring, de politiska globala kontinentalplattorna rör sig. Nu har kriget i Ukraina pågått i fyra år. Ett med historisk måttstock långt krig. Väljer vi att datera krigsutbrottet till 2014 då Ryssland invaderade Krim och i praktiken tog kontrollen över delar av östra Ukraina har kriget och konflikten varat i tolv år. Krigsutbrottet 2022 ledde till ett säkerhetspolitiskt systemskifte i Sverige. Den länge förgivettagna alliansfriheten i fred syftande till neutralitet i krig övergavs. Sverige blev medlem i Nato. Under loppet av ett par månader lades 200 år av alliansfrihet till handlingarna, eller blev en fråga för historieböckerna.

Detta är förstas en genomgripande politisk förändring, som kommer att analyseras i åtskilliga avhandlingar framöver. Kriget och Natoanslutningen har redan lett till en betydande produktion av böcker. Åtskilliga har förstas belyst Rysslands utveckling under Putin till ett allt mer auktoritärt och totalitärt land. Andra har fokuserat på Ukrainakriget i sig. En del har lyft fram försvarsalliansen Nato som tidigare behandlats med ett något förstrött intresse i Sverige. Och förstas har vägen in i Nato beskrivits i flera böcker. En rad politiker som varit med om processen har skrivit ned sina minnen.

Den tidigare utrikesministern Tobias Billström har författat "Skarpt läge" och försvarsministern fram till valet 2022 Peter Hultqvist har skrivit "När allt förändras". Natos generalsekreterare under den här tiden, Jens Stoltenberg, har författat "Min tid i Nato" som getts ut på flera språk. Den är särskilt intressant eftersom författaren som ung ordförande i norska Arbeiderpartiets ungdomsförbund (AUF) tillhörde "fredsvännerna" och Nato-motståndarna. Fler politiker kommer med intill visshet gränsande sannolikhet att lämna på sitt hjärta och berätta sin historia, var så säker på det. Till dessa kan vi lägga Torbjörn Nilssons och Maggie Strömbergs ambitiösa reportagebok "Högt över havet. Så övergav Sverige alliansfriheten". Dessutom har politikomläggningen gestaltats i Klas Östergrens senaste roman "Klenoden". Boken kretsar kring en poet som bytt politisk fot, som länge var en klenod för "fredsrörelsen" men som

nu bejaktar den svenska upprustningen, Nato och hela det militärindustriella komplexet. En om man så vill i fiktionens form gestaltad skildring av den svenska omsvängningen.

Klas Östergrens roman är därför en naturlig övergång till antologin "År Sverige säkert nu? Perspektiv på Nato och svensk säkerhetspolitik" under redaktion av Linus Hagström. Den innehåller 18 bidrag författade av forskare och akademiker, en imponerande samling professorer, doktorer, docenter och lektorer som alla forskat om olika aspekter på försvar, säkerhet och internationella relationer. Några av dem är som Hagström själv verksamma på Försvarshögskolan. Boken kan närmast beskrivas som ett sorgearbete, över att fred blev krig och att nedrustning ersattes av upprustning. Möjligen också över att en värld, en tid och en säkerhetspolitisk doktrin nu skattat åt förgängelsen. Det finns också ett gemensamt tema i flera av texterna, som binder samman bokens bidrag. De framhåller att upprustning ökar risken för krig och att vapnen förr eller senare kommer till användning.

Det är omöjligt att göra bokens alla bidrag rättvisa i en kortare recension, därför koncentrerar jag mig på några allmänna och generella reflektioner. Det finns texter jag finner intressanta och andra som egentligen inte diskuterar den fråga som bokens titel ställer. Vilket kan hänga samman med att det här i mångt mycket är fråga om en uppsamling av gamla käpphästar och tidigare forskning och läsefrukter, snarare än en orientering, analys, diskussion om eller ett försök att förstå vår nuvarande belägenhet. Man hade kunnat begära mer av en antologi på detta tema. Särskilt som boken vill bistå med "en mer djuplodande och demokratisk säkerhetspolitisk analys och debatt än hittills". Det är ibland illustrativt att vända på orden. Ska man tolka detta som att den analys och debatt som förekommit på detta område varit odemokratisk?

Artikelförfattarna förenas också av en kritik mot Sveriges anslutning till Nato. Boken vill, som Linus Hagström skriver i sin introduktion, bistå med "infallsvinklar som har saknats i den svenska analysen och debatten under senare år". Han framhåller att boken vill lyfta fram att "säkerhet, hot och krig är komplexa sociala fenomen som behöver tolkas för att bli begripliga" och att denna insikt borde "mana till ödmjukhet". Hagström själv framhåller att han var "en av få säkerhetspolitiska 'experter' som inte deltog i hejarklacken för ett svenskt Natomedlemskap 2022". Men han poängterar att boken inte är ett inlägg i Natodebatten.

Det hade varit intressant att läsa kvalificerade och genomarbetade analyser av de här konflikterna utifrån hur vårt omvärldsläge förändrats 2014 (Krim), 2022 (Ukraina) och nu 2024 (Trump 2). Men här blir kritiken lite för allmän. Hagström noterar att debatten dominerats av "Rysslands-kännare och analytiker" medan författarna i denna antologi är "disputerade statsvetare, fredsforskare och genusvetare". Han framhåller att de senare representerar ett annat perspektiv: "Ett otal studier visar att säkerhet och osäkerhet inte existerar

oproblematiskt, utan skrivs och talas fram på ett sätt som inbegriper maktutövning.” Men sådana forskare tenderar att ”förlöjligas eller misstänkliggöras, just på grund av deras tendens att ifrågasätta allmänt accepterade antaganden”. Maktkritik är en annan bärande linje i flera av bidragen.

Det ligger ett demokratiskt egenvärde i att röster som inte rör sig i den för tillfället dominerande huvudfåran kan komma till tals. Detta är om man så vill akademins *raison d'être*, det vill säga att garantera intellektuell pluralism. Den kritiska blicken och perspektivet är därvidlag ett av demokratins värn. Ett samhälles förmåga att ifrågasätta sig självt och idka självkritik är nog besett en garant för samhällelig förnyelse; utan debatt och konflikt, och alternativa perspektiv, står samhället stilla och ”åderförkalkas”. Flera av bidragen ger uttryck för ett djupare missnöje med hur debatten förts efter krigsutbrottet 2022 och att Natobeslutet fattades under stor brådska. Det finns förstås mycket att ställa sig frågande till. Några av författarna i denna antologi har kritiserats för att vara ”Putinkramare” och ”landsförrädare”, vilket särskilt lyfts fram. Flera bidrag vänder sig mot hur debatten fördes i medierna och kritiserar allahanda mediala vinklingar och påståenden. Det finns mycket att säga om den politiska debattens villkor, särskilt i vår digitala medievärld. Samtidigt är politisk debatt mycket sällan ett vetenskapligt symposium. Det är inte läge för finkläder när den politiska makten står på spel. Men detta borde vara en bifråga i en bok av forskare som vill belysa Sveriges säkerhetspolitik.

Men visst, i kriser och i krig försvinner många nyanser. Ledande politikers och opinionsbildares alarmism har motiverats av Putins upprörande och brutala krig. ”Det kan bli krig i Sverige”, som Carl-Oskar Bohlin, minister för (nota bene) civilt försvar, uttryckte det. Och vad ska man säga om uttrycket att ”vi har kommit hem” i Nato (Ulf Kristersson)? Det är förstås påkallat, att påminna om att Ryssland befinner sig i en långvarig konflikt med Europa. Vi gör klokt i att inte spela ner eller blunda för detta tragiska faktum. Det finns ett ryskt imperialistiskt mönster som kan läsas av i den politiska utvecklingen i Tjetjenien, Georgien, Krim, Belarus och Ukraina. Just detta tar mycket lite utrymme mer än som randanmärkningar i antologin ”Är Sverige säkert nu?”. Samtidigt kan man fråga sig vilken funktion den i boken kritiserade alarmismen egentligen fyller. Har den framför allt en inrikespolitisk dimension och en agendasättande ambition? Säkerhetspolitiskt kan det vara klokare att bruka ett precist språk än ett uppskruvat tonläge, och att konkret och långsiktigt bygga militär avskräckningsförmåga. Sverige har ett stort behov av att stärka totalförsvaret, både det militära och det civila, och även av att bygga upp en vidare krisresiliens. Det är ett långsiktigt projekt som kommer att ta avsevärd tid i anspråk. Inte för att det särskilt framkommer i den här boken, men det förtjänar att påpekas.

Den svenska brådskan att gå med i Nato är en annan återkommande kritikpunkt i den här boken. Det blev en snabb nationell samling, kring mer pengar till försvaret och stöd till Ukraina. På det följde omsvängningen

om Nato. Opinionsläget förändrades drastiskt när kriget bröt ut. Alla partier utom Vänsterpartiet ställde redan veckan efter att kriget inleddes upp på att stödja Ukraina militärt, vilket i sig var ett stort perspektivskifte. Men inom loppet av ett par dagar ställde sig Vänsterpartiet sedan in sig i ledet, bland annat efter att ha blivit utbuat vid en manifestation till stöd för Ukraina på Sergels torg i Stockholm. Det var bara Vänsterpartiet och Miljöpartiet som sa nej till Nato. Men alla riksdagens partier är nu överens om nivån på de ökade försvarsutgifterna. Finns i detta land en dragning åt konsensus? Ingen hade några större invändningar när Sverige rustade ned på 1990-talet, och de kritiska rösterna i dag är rätt marginaliserade, det ska erkännas. Det är också talande och problematiskt att staten minskar stödet till olika "fredsorganisationer". Folke Bernadotteakademien, en statlig myndighet för fred, säkerhet och utveckling, får mindre pengar. Nu är det upprustning som gäller och diplomati och fredsprocesser utrangeras. Svenska Freds förlorade sitt statliga stöd, ett stöd som överlevt alla regeringsskiften i hundra år. Man behöver inte instämma i Svenska Freds ståndpunkter och omvärldsanalys om kriget i Ukraina för att beklaga detta. Ett samhälle behöver odla sina kritiker och ha en och annan slav på triumfvagnen, såsom i Rom där kejsaren hade en slav som viskade i hans öra att han är dödlig.

Det faktum att beslutet om medlemskap fattades innan ett val (det hölls senare 2022), och utan folkomröstning, framhålls särskilt i boken. Detta beskrivs i boken som ett undantagstillstånd, att samhället hade "säkerhetiserats". Vidare heter det att politikerna agerade likt en "suverän" (enligt Svenska Akademiens ordlista en "enväldshärskare"). I ett läge när "alla tvingas välja sida och ingen som helst ambivalens tillåts, döljs eller undermineras det demokratiska samtalet", skriver Linus Hagström. Ja, men det pågick ju ett samtal och en process i de politiska partierna, om än skyndsamt och under stark press. Medierna var och är fria. Och det fanns alternativa röster under den här perioden, som kom till tals och kom ut med sitt budskap. Även om det fanns ett tryck och en stor press. Den här typen av slängiga formuleringar misspyder antologin och drar ned dess ärende. Bokens redaktör menar till exempel att de svenska politikernas "iver att skydda demokratin" inte får innebära att de beter sig lika "odemokratiskt som dem landet försöker skydda sig mot". Det är en formulering som måste betraktas som problematisk. Man kan ha synpunkter på processen. Men i Sverige har besluten följt den representativa demokratis principer och alla procedurer. Det hela blir därför tämligen entonigt och rentav tondövt.

Maktkritik är ett tema i flera av bidragen, och inte minst ett feministiskt perspektiv. Här hänvisas till den feministiska utrikespolitik som Margot Wallström introducerade, som nu har lagts i träda. Maria Jansson, Maria Wendt och Cecilia Åse skriver i "Könskorrigering och rosa flickströmmar: kön, känslor och säkerhetspolitik" att "ett feministiskt säkerhetstänkande baseras på

jämlikhet snarare än hierarki, omsorg snarare än våld och solidaritet snarare än lydnad. Därmed blir våld, militarisering, genushierarkier och den manliga beskyddslogiken en del av säkerhetsproblemet och inte dess lösning". Det är lätt att instämma i denna strävan. Men dessvärre lever vi inte i denna ideala värld. Behöver vi påminna om att polis och militär i en demokrati lagligt har getts ett våldsmonopol inom det ramverk och lagrum som politikerna fattat beslut om? Som syftar till att skydda mot våld och övergrepp som hotar medborgarna, samhället och demokratin. Inte för att detta våldsmonopol är oproblemiskt och att övergrepp inte sker. Därför behövs kontrollfunktioner, inte minst i form av ett oberoende rättsväsende och en kontinuerlig granskning av "våldsmakten". Men vi kan vara förvissade om att fler övergrepp skulle ske i ett "samhälle" utan detta slags institutioner.

Företräder bidragsgivarna i denna antologi, eller i varje fall några av dem, någon form av pacifism? Möjligen. I så fall är det inte uttalat eller synliggjort. Kanske är det här problemet ligger. Det kan förstås inte åläggas en akademiker att redovisa sina personliga politiska ställningstaganden. En forskare kan inte åläggas att ha svar på alla frågor. Men i en recension kan man ändå ställa frågan. Även kritiker behöver kritiseras. Men låt mig ändå här göra en utvickning. Strax efter krigsutbrottet var jag på en manifestation på Sergels torg i Stockholm för solidaritet med Ukraina. Det var många talare och ett hölls av den sedan sorgligt bortgångna författaren Stina Oscarson. Hon sa att Sverige borde skicka tusentals diplomater till Ukraina. Självfallet måste diplomatins vägar alltid prövas och i möjligaste mån hållas öppna. Men vad gör vi när de är stängda och en verklig suverän enväldshärskare invaderar ett oberoende land? Skickar vi vapen eller diplomater, eller båda? Jag noterar att Linus Hagström konstaterar att kriget Ukraina var långt mer brutalt än "vad många först förutsåg, vilket indikerar aggressiva ambitioner". Var inte invasionen av Ukraina en tillräcklig indikation därom?

"Sverige i Nato", under redaktion av Ingvar Mattson, är ett annan slags antologi på alla sätt och vis. Här samsas Ulla Gudmundson, som varit biträdande chef för Sveriges Natodelegation, med Oscar Stenström, som var chefsförhandlare om Sveriges ansökan om Natomedlemskap, och Micael Bydén, tidigare överbefälhavare. Boken analyserar och beskriver Nato, vad medlemskapet får för konsekvenser och redogör för Sveriges väg in i Nato. Den är till sin natur mindre polemisk och mer redovisande, i den meningen mer lärorik. Men den befinner sig i politikens huvudfåra när det kommer till försvars- och säkerhetspolitik. Men här finns också en uppsats av Göran Sundström som nagelfar Ulf Kristerssons innovation med en nationell säkerhetsrådgivare och det stora säkerhetskansliet i Statsrådsberedningen. Men generellt är detta en bok som inte söker upp en motståndare, som inte strävar efter eller kanske inte behöver göra det, den lutar sig så att säga mot det dominerande säkerhetsparadigmet.

Låt mig avslutningsvis resonera om två frågor, som böckerna nuddar vid men inte riktigt besvarar. Varför gick vi egentligen med i Nato, vilken politisk logik ledde fram till beslutet? Och är vi säkrare nu?

Sverige gick förstas med i Nato av en rad olika skäl. Självfallet kokar beslutet ned till själva krigsutbrottet som verkligen var en dramatisk, en epokal händelse. Det skapade en psykologisk och politisk chock i det politiska systemet och bland medborgarna i vårt land. Det var ju en enorm rysk invasion av ett land som gränsar till EU. Det ledde till ett snabbt och stort skifte i opinionen. Ingvar Mattson berör detta i sitt bidrag i "Sverige i Nato". Från att ha legat under 30 procent ökade stödet för ett svenskt Natomedlemskap till 65 procent en bit in på våren 2022. Man kan säga vad man vill om opinionsmätningar, men de påverkar politiker. Det är värt att notera att Sverige fortfarande är det land i Europa som har det största stödet för att bistå Ukraina med vapen, ännu starkare än i Finland. Till detta kommer att en majoritet i riksdagen nu var för ett Natomedlemskap. De gamla allianspartierna var överens sedan tidigare, och hade successivt och ett i taget tagit ställning för Nato. Sverigedemokraterna sa först ja till en "Nato-option" och sedan också ja till ett medlemskap. De röd-gröna partierna var nu i minoritet i den här frågan. Samtidigt deklarerade Ulf Kristersson att han var beredd att använda denna nya majoritet för att driva igenom ett svenskt Natomedlemskap även om Socialdemokraterna fortsatte att säga nej. Därmed bröts en oskriven regel om att det största partiet måste vara med på ett så pass stort säkerhetspolitiskt skifte. Moderaterna och Socialdemokraterna har ju tidigare haft ett nära samarbete kring försvarspolitiken. Detta försatte Socialdemokraterna i ett besvärligt läge. Ett halvår innan valet, med ett brinnande krig och en stor opinion för Nato, var det en betydande politisk risk att fortsätta att säga nej. Socialdemokraterna ville inte att Nato skulle bli en fråga i den kommande valrörelsen. Det skulle kunna kosta partiet regeringsmakten. Socialdemokraterna säkrade hem att valrörelsen inte skulle handla om Nato, av valstrategiska skäl. Vilket inte behöver utesluta att också andra strategiska säkerhetspolitiska överväganden spelade in. Slutligen drev Finland och dess statsminister Sanna Marin, som inte var inskolad i efterkrigstidens försiktiga hållning gentemot Sovjetunionen, Sverige framför sig. I "Är Sverige säkert nu?" hävdas att Sverige hade kunnat stå utanför Nato även om Finland gick med. Men efter nedrustningen på 1990-talet knöt sig Sverige närmare Nato utan att bli medlem, etablerade försvarssamarbeten med andra länder och framför allt med Finland. Den historiska dimensionen och samhörigheten mellan länderna spelade förstas också en roll, och inte minst att Sverige och Finland valde att stå utanför försvarsallianser efter 1945. Sammantaget medverkade Finlands vägval också till Sveriges beslut.

Men den stora frågan är förstas om Sverige är säkrare, nu när vi är medlemmar i Nato. De ovan nämnda böckerna ger inte något direkt svar. Inte heller jag har något svar, av lätt insedda skäl. Historien är inte ett på förhand skrivet

manus. Nato har fram tills nu varit en stabiliserande faktor som i vår del av världen garanterat fred, inget Natoland har angripits av en främmande makt. Om man bortser från 9/11. Men hur det ser ut i framtiden är mer osäkert. Det som nyss framstod som en trygg hamn kan framgent vara en mycket mer osäker och bräcklig allians. Rysslands krig i Ukraina är i sig en destabiliserande faktor. Vid en långvarig konflikt ökar risken att något Natoland dras in i en militär konflikt, som kan komma att involvera Sveriges deltagande militärt.

Ulla Gudmundson beskriver i sin artikel i "Sverige i Nato" Nato som en institutionaliserad idé om en "ödesgemenskap mellan USA och Europa". Men mycket tyder på att det finns en överhängande risk att USA lämnar Europa åt sitt eget öde. Det bekräftas med all önskvärd tydlighet i Trump-administrationens nya nationella säkerhetsstrategi, som har välkomnats av Moskva, eftersom den i praktiken bekräftar Putins världsbild. Donald Trumps andra mandatperiod markerar ett definitivt skifte i synen på Nato och USA:s roll i världen. Putins Ryssland och Trumps USA har samma syn på EU:s och Europas tillkortakommande. Vicepresident JD Vances tal på säkerhetskonferensen i München i februari 2025 talar sitt tydliga språk. Enligt Vance kommer hotet mot demokratin inte från högerpopulister eller Putins Ryssland utan från den politiskt korrekta "inre fienden" i Europa. "America First" genomsyrar nu USA:s globala strategi, det vill säga att USA:s nationella intressen alltid kommer i första rummet. Alliansen mellan Europa och USA som formade tiden efter 1945 kan mycket väl vara över.

I en artikel i tidskriften *Foreign Affairs* menar statsvetaren Stacie E Goddard att Trump har korrigerat sin globala politik i ett avgörande strategiskt avseende. Under den första mandatperioden låg fokus på den strategiska konkurrensen med Kina och Ryssland, framför allt med Kina, som ju utmanar USA ekonomiskt. Goddard anser på goda grunder att Trump istället för att konkurrera med Ryssland och Kina nu vill samarbeta med dem, göra dealar som tidigare var otänkbara. Trump bejakar därmed att dessa tre stormakter ger varandra carte blanche att göra som de vill i sina egna "regioner". Det vill säga ett slags återgång till tidigare föreställningar om "Intressesfärer". Ovanför huvudena på de enskilda mindre länderna.

Det hade förstås varit för mycket begärt att författarna i dessa två antologier hade hunnit inkorporera dessa perspektiv. Skiftet sker ju här och nu. Detta utgör en betydande strategisk utmaning för EU. Om USA lämnar Europa åt sitt eget öde lär det ställa krav på stora politiska förändringar i EU. Redan nu diskuteras försvarsfrågor och kriget i Ukraina på alla ministerrådsmöten. Europas utveckling och roll är vårt öde och vårt ansvar.

Den danske journalisten och statsvetaren Erling Bjøl hänvisade i inledningen av trebandsverket "Världshistorien efter 1945" till den brittiske geografen Halford Mackinder som 1919 identifierade "historiens gångjärn", ett område mellan öst och väst där "sjömakt och landmakt skulle hållas i jämvikt". Detta

sammanfaller i hög grad med den järnridå som sänktes genom Europa efter andra världskriget och som formade den kallkrigsvärld Bjøl skildrade. Sverige låg för övrigt mitt i Mackinders gångjärn. Denna detalj kastar ett historiskt ljus över dagens säkerhetspolitiska diskussion. Men man ska vara försiktig med historiska analogier. Mackinders teori var ämnad som en vägledning för demokratierna i väst. Men den fogades på sina håll samman med Rudolf Kjelléns geopolitik. Idéer som sedan vandrade vidare till såväl Rudolf Hess som Josef Stalin. En i sammanhanget smått oroande randanmärkning. Särskilt i dessa oroliga och oroande tider, efter Putins krig och Trumps återkomst till Vita huset.

Referenser

- Goddard, Stacie E, 2025. "The Rise and Fall of Great-Power Competition. Trump's New Spheres of Influence", *Foreign Affairs*, May/June.
- Bjøll, Erling, 1976. *Världshistorien efter 1945*. Stockholm: Bonniers förlag.
- Bengtsson, Håkan A, 2023. "NATO membership decisions in Sweden and Finland during the Russo-Ukrainian War", i *Europe and the war in Ukraine. From Russian aggression to a new Eastern Policy*. FEPS.
- Mattson, Ingvar (red.), 2025. *Sverige i Nato*. Stockholm: Dialogos förlag.
- Stoltenberg, Jens, 2025. *Min tid i Nato*. Stockholm: Albert Bonnier Förlag.
- Strömberg, Maggie & Nilsson, Torbjörn, 2024. *Högt över havet. Så övergav Sverige alliansfriheten*. Stockholm: Albert Bonnier Förlag.
- Östergren, Klas, 2025. *Klenoden*. Stockholm: Polaris.

Ewert, Per, 2022 & 2023. *Landet som glömde Gud. Hur Sverige under 1900-talet formades till världens mest sekulärindividualistiska land*. Skellefteå: Artos och Norma Bokförlag.

Anmälan av Martin Lindström

World Values Survey (WVS) visar sedan decennier starka samband mellan religion, kultur och politik i olika länder. Dimensionerna traditionella vs sekulariserade värderingar respektive överlevnad vs självförverkligande (kollektivism vs individualism) är grundläggande för hur kulturella värderingar, ofta grundade i religion, interagerar med politiskt beteende och politiska beslut (Inglehart 1997, 2018). Den tilltagande sekulariseringen och individualismen är utmärkande för hela västvärlden, men Per Ewert försöker i *Landet som glömde Gud* (2022–23), som är en populariserad version av hans doktorsavhandling i historia, *Moving reality closer to the ideal* (Ewert 2022), förklara varför svenska respondenter under senare decennier intagit en extremt sekulariserad och individualistisk position när de besvarat WVS även jämfört med respondenter i andra västländer. Befolkningen i Sverige har blivit något mindre sekulariserad under det allra senaste decenniet, vilket huvudsakligen beror på omfattande invandring. Ewerts utgångspunkt är Socialdemokraternas långa regeringsinnehav i Sverige under 1900-talet.

Socialdemokraterna såg tidigt Svenska kyrkan som en konservativ kraft som stod i vägen för den socialistiska samhällsordningen. Det fanns två vägar att omintetgöra kyrkans traditionella evangeliskt-lutherskt kristna inflytande över samhället, enligt Ewert.

Den första vägen var kravet att frikoppla kyrkan från staten. Kravet på Svenska kyrkans skiljande från staten återfinns därför i samtliga socialdemokratiska partiprogram från det första 1897 till och med partiprogrammet 1944. Strävan att motarbeta kyrkan och den traditionella kristendomen kom till uttryck redan när Socialdemokraterna fick sina fyra första ministerposter i koalitionsregeringen Edén-Branting med Liberalerna åren 1917–1920. Den socialdemokratiska ecklesiastikministern Värner Rydén (1917–1919) genomdrev den stora skolreformen 1919 som avskaffade Luthers katekes som lärobok i folkskolan (Wetterberg 2010). Ewert ger en grundlig beskrivning av den kulturkamp som följde under 1920-talet och framåt mellan de tre politiska krafterna Socialdemokraterna, Liberalerna (och 1923–1934 de frisinna) samt Högern

Martin Lindström är professor/överläkare i socialmedicin och verksam vid Socialmedicin och hälsopolitik, Institutionen för kliniska vetenskaper i Malmö, Lunds universitet, och Centrum för primärvårdsforskning, Lunds universitet/Region Skåne.
E-post: martin.lindstrom@med.lu.se

och Bondeförbundet. När Socialdemokraterna hade makten drev partiet på i riktning mot avkristning av bland annat skolan. När Liberalerna/de frisinnade hade makten avstannade processen men inga åtgärder vidtogs för att reversera utvecklingen. När Högern hade regeringsmakten gjordes däremot aktiva försök att vända utvecklingen. Så återinförde till exempel den andra högerministären med Arvid Lindman som statsminister (1928–1930) möjligheten att frivilligt undervisa om Luthers katekes i folkskolan (Ewert 2022–23: 145–146, 314). Högern hade också under i synnerhet den första hälften av 1900-talet sin starkaste väljarförankring i valkretsar med starka statskyrkliga traditioner (Lindström 2001). Bondeförbundet följde huvudsakligen samma linje som Högern. Under koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och de borgerliga partierna under andra världskriget samt under koalitionsregeringen mellan Socialdemokraterna och Bondeförbundet åren 1951–1957 med bondeförbundaren Ivar Persson i Skabersjö som ecklesiastikminister bromsades tillfälligt Socialdemokraternas försök till avkristning (Ewert 2022–23: 314–315), men när Socialdemokraterna till exempel i andrakammarvalet 1968 fick 50,1% av rösterna accelererade processen (Ewert 2022–23: 275–276).

Den andra vägen var att förändra Svenska kyrkan inifrån. Artur Engberg (1888–1944) som var socialdemokratisk ecklesiastikminister 1932–juni 1936 och hösten 1936–1939 hade i sin ungdom propagerat för kyrkans skiljande från staten, men kom senare att förespråka strategin att först ta den politiska kontrollen över kyrkan. Den socialdemokratiske prästen och politikern Harald Hallén (1884–1967), ledamot i andra kammaren 1912–1921 och 1925–1960 och grå eminens inom partiet i kyrkofrågor, framförde liknande tankar. Hallén såg en ny kristenhet som intuitivt förstår Kristus som ”fullständigt fri och formlös” i motsättning till den traditionelle Kristus som förmedlas via en formell kyrkoorganisation, bibeltrohet och sakrament (Ewert 2022–23: 184). Redan i 1923 års utredning om kyrkan och ämbetsfrågan, i vilken Hallén var tongivande, föreslogs en förändring av kyrkan och prästämbetet bort från den kyrkliga gemenskapen, den traditionellt kyrkliga auktoriteten och det Heliga till en ny ambition att i stället flytta kyrkans fokus till statens intressen. Trots att förslaget vid detta tillfälle fick stark kritik av tunga kyrkliga instanser och avfärdades av såväl riksdag som kyrkomöte var riktningen utstakad för de politiska krafter som ville förändra kyrkan i grunden (Ewert 2022–23: 177–178). I själva verket segrade den andra vägens strävan att förändra kyrkan inifrån. Ett avgörande steg var att politisera och partipolisera kyrkomötet genom att minska prästernas och det aktiva kyrkfolkets inflytande för att i stället förskjuta makten till partipolitiska lekmän. Genom 1949 års kyrkomötesreform fick kyrkomötet en majoritet av politiskt valda ledamöter, vilket sedan bland annat var förutsättningen för det av regeringen Erlander genomdrivna beslutet i ämbetsfrågan om kvinnliga präster vid kyrkomötet 1958. Biskop Anders Nygren beskrev den nya ordningen som ”en kyrka av svenska staten,

inorganiserad i denna och utan egentligt självständigt liv”. Biskop Nygren beklagade också att han tidigare viftat bort dem som höjt varningar för Artur Engbergs ”Kungliga Salighetsverk” (Ewert 2022–23: 185). Enligt Ewert var det delvis en politisk slump att kvinnoprästfrågan fick så stor uppmärksamhet eftersom den underliggande kulturkampen och motsättningarna var mycket bredare och djupare (Ewert 2022–23: 186–187). En rad reformer i samma progressiva riktning följde. Bland annat ändrades lagen om biskopsval år 1963 till ökat lekmannainflytande (Ewert 2022–23: 185). I det nya socialdemokratiska partiprogrammet 1960, som ersatte 1944 års partiprogram, finns därför inte längre kravet på avskaffande av statskyrkan. Partiet hade genom politisering av kyrkomötet och andra funktioner skapat en öppning för att i grunden förändra kyrkans teologiska och politiska inriktning inifrån. Ewert belyser bakgrunden till den omfattande förändring som följde och som redan tidigare ingående skildrats av andra. Den marxistiska vänstern fick betydande genomslag med budskapet att Jesus är socialist och att kristendomen är en inomvärldslig protesterörelse. Denna inomkyrkliga rörelse har också konsekvent ignorerat marxistiska och andra regimers omfattande förföljelser av kristna (Sundeen 2017). När Svenska kyrkan år 2000 slutligen skildes från staten var det med bevarandet av ett starkt politiserat kyrkomöte som högsta styrande organ dominerat av Socialdemokraterna med stödpartier även efter skilsmässan. Svenska kyrkan är numera en från staten i huvudsak fristående kyrka som styrs av politiker som ofta representerar sekulära politiska ideologier inkluderande även marxistisk ideologi, vilket torde vara unikt i världen. Traditionell kristendom har ibland ersatts av moralisk terapeutisk deism (Sandahl 2018: 379). Samtidigt har kyrkans traditionella andliga riktningar gammalkyrklighet, högkyrklighet och lågkyrklighet marginaliserats trots det officiella hyllandet av begreppet mångfald (Sandahl 2018).

När Socialdemokraterna vunnit kontrollen över kyrkan följde först skolan och sedan familjepolitiken. Enligt Ewert kan ordningsföljden tyckas slumpmässig, men i själva verket följer den en logik där kritikerna mot Socialdemokraternas skolpolitik och familjepolitik inte kunde mobilisera samma motstånd utan stöd från kyrkan (Ewert 2022–23: 310). Inriktningen på Socialdemokraternas skolpolitik har redan kortfattat berörts, men förändringen av skolan fick mycket större genomslag genom skolreformerna under 1950- och 1960-talen. Den enhetliga grundskolan infördes 1962 baserad på läroplanen LGR 62 efter statliga utredningar som betonat att kristendomen och alla situationer i vilka läraren framstår som auktoritet skulle avvisas och ersättas med den individuella elevens självständighet, intressen och personlighetsutveckling i en miljö där eleven inte påtvingas värderingar utan fostras till ett kritiskt sinnelag. Den nya skolans mål att vara ”objektiv” övergick emellertid snabbt till att betona den sekulära individualismen som ideal (Ewert 2022–23: 312). Skolans radikaliserings fortsatte omedelbart genom att LGR 62 ersattes av den

ännu mera progressiva LGR 69 redan 1969 (Ewert 2022–23: 255–257). Rapportering om disciplin- och ordningsproblem från mitten av 1960-talet besvarades med mer av samma ideologi, vilket indikerar ursprunget till dagens problem med avsaknad av lärarauktoritet och våld i skolan (Ewert 2022–23: 259). En drivande kraft bakom skolreformerna var litteraturhistorikern, författaren och socialdemokratiska riksdagsmannen i andra kammaren (1957–1968) Stellan Arvidson (1902–1997), som ofta omformulerade skrivningarna i utredningar och läroplaner i mera radikal riktning än vad som formellt beslutats, bland annat genom tillägg av strategiskt utvalda ideologiska nyckelord i texterna. Enligt Ewert har Stasi-arkiven påvisat Arvidsons tro på betydelsen av ateistiska läromedel och ateistisk fostran. Arvidson ströks från Socialdemokraternas riksdagslista inför andrakammarvalet 1968 eftersom han alltmer kommit att betraktas som en politisk belastning då han vägrat ta avstånd från regimen i DDR. Arvidson var sedan under åren 1969–1987 ordförande i *Vänskapsförbundet Sverige-DDR* (Ewert 2022–23: 243). Arvidson utnämndes till hedersdoktor vid det östtyska universitetet i Rostock 1969 och var personlig vän med DDR:s utbildningsminister Paul Wandel. I sitt högtidstal vid ceremonin förklarade Arvidson att den nya svenska skolan var en förberedelse för socialismen (Ewert 2022–23: bildtexter efter 272).

Det progressiva förändringsarbetet fortsatte sedan på familjepolitikens område från och med mitten av 1960-talet. Ewert benämner ideologin ultraprogressivism eftersom dess strävan bygger på den utopiska föreställningen att individens oberoende och självförverkligande övertrumfar alla andra värderingar och hänsynstaganden. Detta var grunden för den svenska ideologiska statsindividualismen som gör individerna oberoende av gemenskaper som familjen, kyrkan och sammanslutningar i civilsamhället samtidigt som den via höga skatter, omfattande omfördelningssystem och sofistikerade kontrollsystem gör individerna fullständigt beroende av staten (Ewert 2022–23: 254). Även här hade Svenska kyrkan och dess traditionella kristna syn på mänskliga relationer tidigare varit en avgörande motvikt. År 1951 publicerade hela biskopskollegiet i Svenska kyrkan skriften "Ett brev i folkets livsfråga" i vilken biskoparna definierade äktenskap, relationer och sexualitet som det viktigaste stridsfältet. Biskopsbrevet tog entydig ställning för en traditionell kristen hållning i motsats till individualistiska normer som utgår från "den enskildes njutningskrav och lyckobegär". Biskoparna försvarade det traditionella äktenskapet och familjen som samhällets grundvalar med förankring i "Guds bud" och "Guds vilja" (Ett brev i folkets livsfråga 1951). Från att ha varit ett parti med en gemenskapsinriktad syn på familjen fram till mitten av 1960-talet förvandlades Socialdemokraterna genom ett antal övertygade individer snabbt till ett ultraprogressivt parti (Ewert 2022–23: 275–276). Den drivande kraften framför andra var Alva Myrdal (1902–1986), som var filosofie kandidat, författare, socialdemokratisk politiker, statsråd 1966–1973 och mottagare av Nobels fredspris 1982 (delat med

Alfonso Garcia Robles). Hon blev känd redan 1934 när hon tillsammans med maken professor Gunnar Myrdal publicerade boken *Kris i befolkningsfrågan* (1934) som föreslog reformer på olika samhällsområden mot bakgrund av de låga födelsetalen under reproduktionsnivå som observerats sedan slutet av 1920-talet. Enligt Ewert spände Alva Myrdals radikalism över ett brett ideologiskt fält i vilket hon ibland talade som kommunisterna medan hon ibland var extremt liberal i sin retorik snarare än socialistisk. Hennes övergripande ideologiska vision var den sekulariserade individualismen (Ewert 2022–23: 266). Varje individ skulle ha ansvar för sin egen försörjning och bli ”fri från sin könsroll” (Ewert 2022–23: 275–276). Barnen fungerade bäst senare i livet som självständiga individer om de fick utvecklas kollektivt i offentliga förskolor. En rad lagar som avsåg äktenskap, familj, könsroller, barn och mänskliga relationer gjordes under den ultraprogressiva perioden 1968–1976 mildare eller strängare helt beroende på vad som främjade individens oberoende och självständighet. Institutioner som det traditionella äktenskapet och familjen försvagades konsekvent. Den institution som skulle garantera individernas oberoende blev i stället staten (Ewert 2022–23: 278). Ewert framhåller att Socialdemokraternas radikaliserings 1968 inte främst var resultatet av utbredda folkliga önskemål utan målmedvetna åtgärder från en ganska liten grupp intellektuella (Ewert 2022/2023: 284). Vid partikongressen 1969 var endast 9 % av ledamöterna arbetare medan 18% var högre tjänstemän och 38 % partitjänstemän, vilket kan förklara radikaliserings (Ewert 2022–23: 262).

Ewert konkluderar att förändringarna av kyrkan, skolan och familjen under 1950-, 1960- och 1970-talen sammanföll med genombrottet för ett postmodernt ifrågasättande av alla auktoriteter. I denna värld utan traditionella auktoriteter blir staten den storhet som individen kopplas samman med för att få autonomi. Varje land har ändå någon auktoritet. I det sekulära Sverige finns auktoriteten hos staten (Ewert 2022–23: 320). En annan konklusion är de borgerliga partiernas ständiga eftergifter och hur framgångsrik den socialdemokratiska hegemonin var. Moderaterna, Centerpartiet och Folkpartiet som tidigare entydigt försvarat kristen tro och kultur började i slutet av 1960-talet formulera partiprogram som försökte förena kristen kulturtradition med sekulär humanism (Ewert 2022–23: 252; Lindström 2020).

Det är mycket svårt att spontant hitta några sakfel vid läsningen av den populariserade bokversionen. Årtal och sakuppgifter som denne recensent känner till är korrekta. Ewert hade kunnat relatera den extrema svenska sekulariseringen till motsvarande trender i andra västländer. WVS-mätningarna har trots allt pågått sedan 1970-talet. Har den svenska sekulariseringen och individualiseringen successivt devierat från andra västländer som deltagit i WVS ända sedan 1970-talet? Eller har det funnits en speciell brytpunkt? Sådana försök till kvantifiering och överblick över tid gör inte Ewert. Några försök till jämförelser med andra länder görs inte heller. En annan anmärkning är att

Ewert noggrant återger framför allt Stellan Arvidsons kopplingar till regimen i DDR, synbarligen för att stärka sin egen tes och misstänkliggöra motståndaren. Å andra sidan fick Arvidson en central position som politisk sekreterare redan i 1946 års skolkommission under Tage Erlander (Erlander 1973: 238), och Arvidsons relation till DDR är långt ifrån ideologiskt ointressant i sammanhanget.

Arne Rasmusson, professor i tros- och livsåskådningsvetenskap och opponent vid Ewerts disputation, har kritiserat Ewert för att betrakta verklighetens komplexitet i för binära termer. Rasmusson menar till exempel att staten interagerade politiskt med Svenska kyrkan även före socialdemokratins maktperiod, och att Ewerts bild att relationen blev politisk först genom Socialdemokraternas inflytande är felaktig (Rasmusson 2023). Det Rasmusson bortser från är att den stat som Svenska kyrkan tidigare interagerade med var i grunden kristen och att Luthers tvåregementslära om åtskillnaden mellan de världsliga och andliga regementena underlättas om staten är kristen och inte aggressivt sekulär. Högern och Bondeförbundet var entydigt kristna partier till och med 1960-talet. Socialdemokraterna var däremot ett revisionistiskt parti med marxistisk grundsyn samt fientlig eller avog syn på traditionell kristendom.

Per Ewert är direktor för den kristna tankesmedjan Clapham-institutet. Hans bok skulle därför kunna avfärdas som en hopplöst ensidig partsinlaga om det inte vore för den omfattande empiriska dokumentationen. Ola Sigurdson har i en recension i *Kyrkans Tidning* ifrågasatt Per Ewerts premisser och påpekat att Ewert driver sin tes för hårt i förhållande till det empiriska materialet: ”Onekligen fångar Ewert något i den svenska historien i *Landet som glömde Gud*. Men frågan är egentligen vad” (Sigurdson 2023). Sigurdsons kritik kan emellertid ifrågasättas av två anledningar. För det första var Socialdemokraternas inställning till Svenska kyrkan och den traditionella kristendomen redan från början tydlig och grundad i partiets ideologi och uttalade mål. Partiets ledande företrädare har också efterlämnat rikliga egna vittnesmål. Det empiriska underlaget får närmast betecknas som massivt. Med tanke på ämnets centrala betydelse för den svenska samhällsutvecklingen är det i stället förvånande att det inte skrivits någon doktorsavhandling om denna breda och djupgående politiskt drivna förändring av det svenska samhället tidigare. För det andra har *Kyrkans Tidning* visserligen beteckningen politiskt oberoende, men Svenska kyrkan och dess arbetsgivarorganisation är tidningens huvudägare vilket gör det lätt att se kritiken som en partsinlaga. I själva verket förefaller ämnet vara så laddat att det lätt går att tolka in en agenda både hos Ewert själv och flera av hans kritiker.

Några centrala frågor återstår: Hur är det möjligt att en doktorsavhandling som undersöker ett ämne som är så centralt för den politiska kulturen i Sverige som de ideologiska rötterna till den extrema svenska sekulärindividualismen och den svenska statsindividualismen blir hänvisad till att skrivas och försvaras vid ett privat universitet i Norge, VID Specialized College University in Oslo

Municipality? Är det bara en tillfällighet? Eller var ”åsiktskorridoren” vid svenska universitet för trång? Vilka andra ämnen är så viktiga att detta ämne inte får plats i Sverige?

Referenser

- Erlander, Tage, 1973. *Tage Erlander 1940–1949*. Stockholm: Tidens Förlag.
- ”Ett brev i folkets livsfråga”, 1951. Stockholm: Svenska kyrkans diakonistyrelses bokförlag, nr. 3.
- Ewert, Per, 2022. *Moving reality closer to the ideal. The process towards autonomy and secularism during the Social Democratic hegemony in 20th century Sweden*. Dissertation no. 44. Oslo: VID Specialized University.
- Ewert, Per, 2022 och 2023. *Landet som glömde Gud. Hur Sverige under 1900-talet formades till världens mest sekulärindividualistiska land*. Skellefteå: Artos och Norma Bokförlag.
- Inglehart, Ronald, 1997. *Modernization and postmodernization. Cultural, economic and political change in 43 societies*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Inglehart, Ronald, 2018. *Cultural evolution: People’s motivations are changing, and reshaping the world*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Lindström, Martin, 2001. ”Conservative voting and the church: the religious dimension in the electoral geography of the conservative (moderate) party in Sweden 1921–1998”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 104(4), s. 305–328.
- Lindström, Martin, 2020. ”Moderaternas ideologiska grundsyn. En uppföljning av debatten under det sena 1900-talet”, *Statsvetenskaplig tidskrift* 122(1), s. 5–29.
- Myrdal, Alva & Myrdal, Gunnar, 1934. *Kris i befolkningsfrågan*. Stockholm: Bonniers.
- Rasmusson, Arne, 2023. ”Är allt S-partiets fel?”, *Tidskriften NOD*, Nummer 1, tillgänglig på Är allt (s)-partiets fel? – Tidskriften NOD, citerad 2025-11-04.
- Sandahl, Dag, 2018. *En annan kyrka. Svenska kyrkan speglad genom Kyrklig samling och Kyrklig samling speglad genom Svenska kyrkan*. Helsingborg: GAudete Förlag.
- Sigurdson, Ola, 2023. ”Per Ewerts premisser bör ifrågasättas”, *Kyrkans Tidning*, 2023-03-27, tillgänglig på Per Ewerts premisser bör ifrågasättas | Kyrkans Tidning, citerad 2025-08-26.
- Sundeen, Johan, 2017. *68-kyrkan: svensk kristen vänsters möte med marxismen 1965–1989*. Stockholm: Bladh by Bladh AB.
- Wetterberg, Gunnar, 2010. *Edén. Sveriges statsministrar under 100 år*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Applebaum, Anne, 2024. *Autokrati AB: Diktatorerna som vill styra världen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.

Anmälan av Maya Ringström & Jonas Grafström

Åtminstone när detta skrivs finns det inga exempel på att den sittande amerikanska federala regeringen begagnar alla statens instrument – juridiska, rättsliga, ekonomiska – kombinerade med en modern hatkampanj på nätet för att angripa någon personlig fiende till presidenten. Men det är inte svårt att föreställa sig att det skulle kunna ske. [...] Lyckas han [Donald Trump] någonsin styra federala domstolar och polis mot sina fiender, kompletterat med en trollkampanj i maximiformat, blandas den autokratiska och den demokratiska världen så att de inte längre går att skilja åt. (Applebaum 2024: 130–131)

Trots att *Autokrati AB: Diktatorerna som vill styra världen* är relativt nyutkommen (2024) går varningen som citatet ovan förmedlar redan mot en begynnande verklighet. V-Dem-institutet tillägnade till exempel i 2025 års årsrapport ett eget avsnitt åt den politiska utvecklingen i USA, och menade att utvecklingen ”tycks vara det snabbast eskalerande skedet av autokratisering USA har genomgått i modern historia” (V-Dem 2025: 46, egen översättning).

Applebaum inleder *Autokrati AB* genom att tillbakavisa en allmän bild av autokratiska stater och dess ledare. Hon skildrar en verklighet där nyanser är komplexa men ändå kvantifierbara och menar att autokratier inte alltid är stater som isolerade från omvärlden styrs av en ensam regim med våld som sitt enda maktmedel. Snarare styrs autokratierna av väl kurerade internationella nätverk bestående av samarbetande autokratiska ledare som tillsammans håller sina samhällen i schack genom övervakning, propaganda och desinformation. Det är alltså besvärligt för medborgare i autokratiska stater att avsätta sina ledare eftersom striden utkämpas på flera fronter.

De autokratiska ledarnas nätverk återkommer Applebaum regelbundet till. Hon skriver att dagens autokratier inte är sammanbundna av ideologi; de binds samman av en övertygelse som verkar bestå i att de är oåtkomliga för opinion och kritik, samt en strävan efter orubblig makt och förmögenhet. Enade i detta

Maya Ringström läser politics kandidatprogram med inriktning statskunskap vid Uppsala universitet och är praktikant på Ratio – Näringslivets forskningsinstitut. Jonas Grafström är doktor i nationalekonomi och vice VD på Ratio – Näringslivets forskningsinstitut.
E-post: jonas.grafstrom@ratio.se

samarbetar autokratierna för att uppnå konsolidering internt, men också för fragmentisering extern inom andra länders gränser och i demokratier.

Applebaum beskriver flera tillvägagångssätt genom vilka autokratierna uppnår denna konsolidering. Tidigt i boken diskuterar hon till exempel demokratierna till och med har underlättat för hoten utifrån. Mot kalla krigets slut skrev Fukuyama (1989) sin berömda essä "The End of History?" som tycktes se optimistiskt på demokratins framtid då liberalismen föreföll ha segrat. Essän, enligt Applebaum, blev dock någorlunda missförstådd och gjorde allmänheten naiv; man antog att alla såg fördelarna med liberal demokrati och handel, och att ömsesidigt beroende skulle öka demokratiseringsgraden hos autokratiska stater – att även det motsatta kunde ske ägnades mindre eftertanke.

Förbindelser mellan demokratier och autokratier i form av handel och finanssystemets globalisering har gett de autokratiska ledarna ett fotfäste i den demokratiska världen, enligt Applebaum. Hon anser att oligarker tillåts handla och äga fastigheter i Europa och USA utan krav på transparens, liksom anonymitet tillåts i aktie- och hedgefondbranscherna. Till exempel agerar europeiska och amerikanska jurister, mäklare och revisorer mellanänder till transaktioner utan insyn och öppenhet.

Även de demokratiska staternas egna bruk av spion- och övervakningsprogram har gjort det enklare för autokratierna att rättfärdiga sin användning av desamma. Tillämpningen är olika och möjligheten till ansvarsutkrävande finns förstås i demokratier olikt autokratier. Applebaum menar dock att spridningen av dessa program underlättar normaliseringen av dem i autokratier. Hon framhäver också hur autokratier strategiskt arbetar med att "avslöja" opposition, exempelvis genom avlyssning eller offentliggörande av privat kommunikation, för att skapa ett intryck av att den avslöjade har något hemligt att dölja, även om så inte är fallet. Genom att "avslöja" demokratiskt sinnade personer, sprida propaganda samt tala om splittringar – som är normala och hälsosamma i ett samhälle där åsiktsfrihet råder – som något farligt, projicerar man bilden av att all politisk makt bör betraktas som opålitlig. En del av boken ägnar Applebaum också åt att diskutera och problematisera inflytandet som autokratierna har lyckats få i demokratier genom propagandaspridning och desinformationskampanjer.

Applebaum är journalist och hennes styrka ligger därmed i beskrivningar av vad som har hänt. Något som gör henne särskilt intressant är hennes överblick av nätverken hon beskriver, eftersom hon själv rörde sig i dem i Östeuropa innan många lämnade den liberala vägen och gick mot det auktoritära – något hon även tar upp i sin bok *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism* från 2020.

I *Autokrati AB* använder sig Applebaum genomgående av exempel från konsoliderade autokratier såsom Kina, Ryssland och Venezuela. Det följer naturligt av det faktum att hennes huvudsyfte med boken verkar ha varit att klargöra

hur just dessa breder ut och befäster sig. När diskussionen sedan går över till att behandla hoten mot demokratierna upplevs dock inte valet att fokusera på autokratierna som lika naturligt eller uppenbart – särskilt mot bakgrund av de många hot som kommer inifrån demokratierna själva och inte nödvändigtvis i form av utländsk påverkan.

Tar man del av litteraturen om ”democratic backsliding”, som beskriven av bland annat Bermeo (2016), Waldner och Lust (2018) och Haggard och Kaufman (2021), i ett försök att förstå sig på hur, varför och när demokratin krisar förstår man snabbt att detta fenomen är mer komplext. Framför allt är inhemska förhållanden återkommande förklaringsfaktorer. Djupa ideologiska klyftor, bristande tillit till medmänniskor och institutioner och polarisering till följd av politiskt och ekonomiskt missnöje är några omständigheter som litteraturen behandlar. Denna uppräkningslista är såklart inte fullständig; autokratisering är mångfacetterat och kontextberoende. Det går därför inte att hitta en universell förklaring. *Autokrati AB* har dock ett koncentrerat fokus på yttre faktorer och uppmärksammar därmed inte denna stora mängd förklaringsfaktorer.

Ryssland, Kina och andra konsoliderade autokratier med mycket makt utgör onekligen ett hot mot demokratiska länder, och likaså orsakar de oro bland medborgare i demokratier. För många medborgare upplevs nog emellertid populismen och de antidemokratiska rörelserna som breder ut sig inom flera länder som ett mer vardagsnära hot. Applebaum nämner visserligen, om än kortfattat, den autokratiska utvecklingen i bland annat USA, men hon gör en till synes stor skillnad mellan länderna hon benämner som autokratier å ena sidan, och autokratisk utveckling i demokratier å andra sidan. Eftersom hon inleder boken med att markera att autokratierna inte ser ut som de en gång gjorde är det särskilt anmärkningsvärt att den autokratiska utvecklingen inom länder som fortfarande betraktas som demokratier inte ges lika mycket utrymme.

När Applebaum i slutet av *Autokrati AB* diskuterar vad som kan göras för att begränsa autokratins frammarsch föreslår hon bland annat två lösningar: högre ställda krav på transparens inom finanssystemet för att begränsa autokratiernas möjligheter till påverkan i demokratier och reglering av informationssystem för att få bukt med autokratiernas spridning av propaganda och desinformation i demokratier. Applebaum hävdar förvisso inte att detta är en uttömmande lista men i ljuset av den demokratiska tillbakagång som föranletts av inhemska förhållanden hade en precisering av hur demokratin ska försvara sig och göra motstånd mot detta varit välkommen.

Autokrati AB tillägnas optimisterna. Det avslutande kapitlet är skrivet med en uppmuntrande ton. Det inger hopp om att det, autokratiernas utbredning till trots, går att föra den politiska utvecklingen i demokratisk riktning om viljan finns. En bok som tenderar att benämna autokratier och demokratier som motpoler utan en gedigen diskussion om gråzoner och kraften hos

antidemokratiska rörelser inom demokratierna själva riskerar dock att missa den demokratiska tillbakagångens mångsidighet.

Mot slutet av boken uppmanar Applebaum demokratier att gå samman med den demokratiska oppositionen i autokratiska stater för att kämpa för frihet och mot autokratiska regimer var i världen de än befinner sig – inklusive i demokratier. Hon är faktiskt särskilt tydlig med att en sådan kamp inte bör betraktas som ett krig mot specifika autokratiska stater. Att autokratiska rörelser förekommer inom demokratier tycks visserligen inte ha varit bokens huvudsakliga fokus – men resonemanget hade inte skadats av att utveckla dessa delar parallellt med bokens övriga resonemang. Det hade stärkt budskapet. I epilogens allra sista stycke skriver Applebaum om demokratins motståndskraft och att demokratier faktiskt både ”*kan raseras utifrån och inifrån, av splittring och demagoger*” (Applebaum 2024: 153). Det stycket hade förtjänat mer uppmärksamhet i en övrigt mycket intressant och tankeväckande bok.

Referenser

- Applebaum, Anne, 2020. *Twilight of Democracy: The Seductive Lure of Authoritarianism*. Vintage.
- Applebaum, Anne, 2024. *Autokrati AB: Diktatorerna som vill styra världen*. Stockholm: Albert Bonniers Förlag.
- Bermeo, Nancy, 2016. ”On Democratic Backsliding”, *Journal of Democracy* 27(1), s. 5–19.
- Fukuyama, Francis, 1989. ”The End of History?”, *The National Interest* 16, s. 3–18.
- Haggard, Stephan & Kaufman, Robert, 2021. ”The Anatomy of Democratic Backsliding”, *Journal of Democracy* 32(4), s. 27–41.
- V-Dem, 2025. *Democracy Report 2025: 25 Years of Autocratization – Democracy Trumped?*. Göteborgs universitet: V-Dem-institutet.
- Walder, David & Lust, Ellen, 2018. ”Unwelcome Change: Coming to Terms with Democratic Backsliding”, *Annual Review of Political Science* 21, s. 93–113.

Håkansson, Ola & Svensson, Peter, 2024.
***På engelska förstår jag ungefär*. Stockholm:**
Morfem.

Anmälan av Joachim Schnadt

”Handlar det om dumhet, lathet eller flathet? Ingenting kan uteslutas” (s. 8). I sin bok *På engelska förstår jag ungefär* tar sig Ola Håkansson och Peter Svensson an anglifieringen av den svenska högskolan, inom utbildning och forskning. Mest inom utbildning. Håkansson och Svensson belyser vad det innebär att det på universitet och högskolor undervisas alltmer på engelska, även de första åren av utbildningarna. Inte minst betyder det att undervisning och inläring för många inte längre sker på modersmålet.

De konstaterar att såväl lärare som studenter blir lite dummare. Det blir svårt för studenterna att uppnå de högre nivåerna i vad som kallas för Blooms taxonomi (Krathwohl 2002) och som beskriver en hierarki av kognitiva inlärningsmål i sex nivåer. Undervisas studenterna på ett främmande språk får de svårt att nå upp till de mer avancerade nivåerna i denna taxonomi, nämligen nivåerna där de förmår att analysera, värdera eller till och med skapa.

Att det undervisas allt mindre på svenska på svenska lärosäten speglar naturligtvis en utveckling i samhället i stort (Lund 2025), där företag går över till engelska som koncernspråk och där det för många känns världsvant, spännande och internationellt att uttrycka sig på engelska snarare än på svenska. Mycket av vad som händer i samhället sker oreflekterat, och på samma sätt sker anglifieringen av den svenska högskolan ”oreflekterat och utan någon större hänsyn till språkets betydelse för studenternas lärande” (s.14).

I inledningen ger sig Håkansson och Svensson med buller och bång in i diskussionen om anglifieringen av den svenska högskolevärlden genom att konstatera att våra engelskkunskaper är sämre än vad vi vill tro. Vår oförmåga att förstå hur begränsade de egna engelskkunskaperna är har illustrerats i SvD den 8 januari 2006 av Jan Berglin på ett fint sätt med en ”språktrappa”¹ – språktrappan illustrerar verkligen hur illa många av oss egentligen ligger till när det gäller hur bra vi är på engelska. I medel är vi hyfsat inkompetenta, i alla fall i jämförelse med engelska modersmåltalare. Men om vi inte alls är så kompetenta i det engelska språket som vi vill tro, så är det inte särskilt sannolikt att vi verkligen kommer att kunna tillgodogöra oss böckerna och

1 Tyvärr verkar SvD nyligen tagit bort de gamla teckningarna av Berglin, men denna går fortfarande att hitta på nätet, till exempel på <https://mansken.blogspot.com/2006/01/veckans-berglin.html>.

texterna på engelska som vi använder oss av i vår utbildning och forskning; våra forskningsstudier och vår empiri kommer inte alltid att komma till sin rätt, vår forskning kommer inte alltid att nå ut, och det är definitivt inte så många som möjligt i samhället utanför den akademiska världen som får chansen att läsa vad vi kommer fram till. Dessa ord är Håkanssons och Svenssons från inledningen, och de sammanfattar ganska väl genomgången som kommer i bokens senare kapitel.

Men varför har det blivit så att en anglifiering av den svenska högskolan genomförs utan vidare reflektion? Även denna fråga ställs i inledningen. Det konstateras att ”anglifieringen har genomdrivits oreflekterat och utan någon större hänsyn till språkets betydelse för studenternas lärande”, och det konstateras också att det kanske har skett mer eller mindre omedvetet, möjligtvis grundat i ett internationaliseringssträvande. I detta sammanhang tar Håkansson och Svensson upp en paradox utan att verkligen tematisera det, nämligen att de själva har upplevt att ”många inom universitetsvärlden har vittnat om detta över åren, bekräftat att de känner oro över utvecklingen”.

Det har jag själv också upplevt: när jag under åren 2017–2023 var prefekt på fysiska institutionen i Lund tog jag ibland upp frågan med mina dekaner om inte anglifieringen går för långt. I dessa samtal hörde jag inte bara en gång att denna oro också hade ventilerats av andra. Ändå kändes det som att jag var en av ganska få som vågade säga offentligt att jag tycker att vi borde undervisa och forska mer på svenska. Jag har till och med sagt till andra lärare och forskare med utländsk bakgrund att jag tyckte att det är dags för dem att börja tala svenska (”andra” eftersom jag själv också är invandrad, visserligen med tyska som modersmål vilket onekligen gör det hyfsat lätt att lära sig svenska) – jag tror inte att det är så värst många universitetsanställda som vågar säga detta till sina kollegor. Det finns en tystnad i högskolevärlden i denna fråga. Beror denna tystnad ”i universitets- och högskolevärlden [...] om bristande tilltro att man kan göra något åt det och kanske också om likgiltighet” (s. 14) – eller beror tystnaden på rädslan att bli stämplat som bakåtsträvare? Naturligtvis kan tystnaden också bero på att engelskan ses som en nödvändighet för att konkurrera internationellt, som ”en pragmatisk lösning för att kunna sysselsätta en lärare som ännu, efter tre, fyra eller tio år, inte lärt sig svenska” (s. 15). Håkansson och Svensson konstaterar att valet i alla fall inte är ”särskilt intellektuellt” (s. 15) och definitivt inte värt en högskola som menar sig ha just ett intellektuellt anspråk. Håkansson och Svensson argumenterar i sin bok för att studenterna ska ges rätt att genomgå sin grundutbildning på svenska, med syftet att fostra bildade samhällsmedborgare.

Boken första kapitel inleds med att konstatera att det på svenska högskolor brukar räcka med att en enda person i föreläsningssalen eller i seminarierummet inte kan svenska för att hela samtalet i salen eller i seminarierummet ska hållas på engelska. ”Det kan inte vara bra varken för lärandet, lärarna eller

studenterna” (s. 21). Kapitlet fortsätter med en översikt över hur siffrorna för användning av engelska som undervisnings- och kurslitteraturspråk har utvecklats under de senaste åren. Kurslitteraturen för *alla* utbildningsnivåer, omfattande alltså även grundkurserna, är idag till 65 % på engelska – och även för grundkurserna uppgår andelen till 50 %. Det gäller väldigt ofta även för utbildningar som till exempel psykologutbildningen där studenterna framöver, när de väl blir yrkesverksamma, i princip enbart kommer att verka på svenska. Håkansson och Svensson är minst sagt förbryllade. Själv skulle jag vilja ta det ett steg längre: Är vi egentligen riktigt kloka på de svenska universiteten – en psykologutbildning som förlitar sig i princip helt och hållet på engelskspråkig kurslitteratur, trots att de allra flesta färdigutbildade psykologerna nästan enbart kommer att jobba med helt svenskspråkiga arbetsuppgifter, där språket dessutom är helt centralt för deras gärning?

Andelen engelskspråkiga kurser på svenska högskolor och universitet uppgår idag till ca 30 %. Det omfattar alltså samtliga ämnen, inte bara de naturvetenskapliga och tekniska ämnena som kan förmodas ligga på en mycket högre andel.² Presentationen av dessa siffror följs av en genomgång som belyser forskningsläget gällande inläringen som sker på ett annat språk än modersmålet. Dessa studier talar sitt tydliga språk: ”Forskningen verkar [...] vara överens om [att] lärande på ett språk som inte är ens modersmål tenderar till att leda till sämre studieresultat” (s. 27). Med detta i bagaget kommer Håkansson och Svensson tillbaka till frågan varför engelskan nuförtiden tar så stor plats på de svenska högskolorna, på bekostnad av det svenska språket. De diskuterar och synar Bolognaprocessen (inklusive den svenska övernitiskheten i implementeringen av europeiska direktiv), argument som hänvisar till internationell konkurrenskraft, förmodade krav från företagens sida, avsaknad av svensk litteratur och det faktum att många högskolelärare inte talar svenska. De finner att många av argumenten inte riktigt håller. Till exempel: ”På grundnivå kan det [...] finnas skäl att kräva att lärare kan svenska, eftersom konsekvensen annars kan bli en försämrad förståelse bland studenterna. Utbildning finns till för studenterna, inte för att lärarna ska fylla sina arbetsdagar” (s. 37).

Men är det verkligen så? På min institution har vi i princip i samtliga utlysningar av lärartjänster under de senaste tio, femton åren skrivit att vi förväntar oss att tjänstens innehavare ska förvärva kunskaper i svenska som möjliggör att de fullt ut kan delta i institutionens arbete, inklusive undervisning, på svenska inom två till tre år från tillträde. De allra flesta av de internationellt rekryterade lärarna når aldrig upp till denna nivå av svenskkunskap (och samtidigt ska jag ge en eloge till de många som gör det!). Vad gjorde jag som prefekt för att se

2 På fysikingången till Naturvetarprogrammet på Lunds universitet, på min institution alltså, ges en enda termin på svenska, den allra första, och det också bara varannan gång. Hur i all världen ska studenterna som läser programmet lära sig att prata om fysik på svenska? Jag vet att de inte kan.

till att vi kommer dit? Ja, jag följde upp, jag ställde kritiska frågor, jag talade svenska med mina utländska kollegor för att hjälpa dem att komma igång, jag erbjöd deltagande i svenskkurser. Och ändå har jag misslyckats. Det har helt enkelt inte varit tillräckligt viktigt för de utländska lärarna att förvärva gedigna kunskaper i svenska. Forskningspublikationer och forskningsanslag har alltid fått gå före – och likaså undervisningsinsatser. Utan äkta krav och äkta ”belöningar” kommer inte fler av våra utländska lärare att lära sig svenska på en sådan nivå att de kan fullt ut delta på svenska i undervisningen och i institutionslivet. Det är en uppgift för universiteten – inte (bara) för medarbetare och enskilda prefekter!

Situationen leder till en så kallad domänförlust för det svenska språket. Håkansson och Svensson kommer in på denna domänförlust inom universitetet och många vetenskapliga discipliner. Domänförluster har diskuterats sedan länge³ och ändå ”tycks [...] språkvalsfrågan inom universitets- och högskolevärlden i det närmaste ha dött ut” (s. 43). Språkvalsfrågan har blivit ett ”icke-problem” (Salö 2020) och många högskolelärare har uppriktigt svårt att förstå varför det skulle vara en viktig fråga. Det första kapitlet avslutas med ett resonemang kring vad internationalisering är eller möjligtvis skulle kunna vara. Idag är en utbildning ”internationell” om den använder sig av engelska som undervisningsspråk. Men vad händer om vi istället berikade våra utbildningar med aspekter inom ”historia, litteratur och internationell politik [...] för att förbereda studenterna på en globaliserad värld” (s. 45) – och med svenska som bibehållet undervisningsspråk för att främja insyn, förståelse och inläring? Vore inte det internationellt på riktigt och skulle vi inte få större genomslag i världen?

Bokens andra kapitel handlar om språkvalet och börjar med en genomgång av hur det formella regelverket för språkvalet mellan svenska och engelska egentligen ser ut i Sverige. Universiteten har att förhålla sig till Språklagen från 2009,⁴ men även den politiska internationaliseringsambitionen som blivit ”synonym med anglifieringen av svenska högre utbildning och forskning” (s. 50). I detta spänningsfält uppstår ett språkval, inte för myndighetsutövningen där svenska är det lagstadgade språket, men för både forsknings- och utbildningsverksamheten. Engelskan dominerar nära nog totalt inom svenska forskningspublikationer. Det gäller även samhällsvetenskaperna, där man skulle kunna förmoda publiceras mer på svenska. Håkansson och Svensson visar med ett antal exempel hur ovan det nuförtiden känns för många forskare att använda sig av det svenska språket i skrift.

Även inom utbildningen upplöses ”spänningen mellan internationaliseringsambitioner och språklagens försvar av svenskan som huvudspråk i de

3 Ett exempel från 00-talet: Kiselman m.fl. 2005.

4 Språklag, SFS 2009:600.

flesta fall [...] genom att internationaliseringen får företräde” (s. 56), helt enkelt eftersom det inte finns något tvingande regelverk som föreskriver att undervisning och/eller kurslitteratur ska vara på svenska. Intressant nog har studenter i princip alltid rätt att examineras på svenska, även om till exempel kursläraren inte behärska svenska.⁵ I princip det enda undantaget är när det framgår av kursmålen att själva inläringen av ett annat språk ska examineras. Inte bara Håkansson och Svensson undrar om svenska studenter känner till detta. Jag undrar dessutom över om högskolelärare och studentadministrationer i allmänhet känner till denna omständighet. Kapitel 2 avslutas med att diskutera elva rekommendationer som getts av Nordiska ministerrådets nordiska grupp för parallellspråkighet (Gregersen m.fl. 2018), som bl.a. kan översättas som att universitetsutbildningen på grundnivå alltid bör ges på svenska. Verkligheten ser väldigt annorlunda ut idag.

I kapitel 3 går Håkansson och Svensson in på vad det betyder att lära och förstå på ett annat språk. De tematiserar att språklig förståelse har väldigt många lager och att diskursen på universitet och högskolor ofta innebär att det krävs att man verkligen har en djup språklig förståelse för teoretiska begrep och resonemang. Det är svårt att ”reflektera, teoretisera och analysera” på ett språk som inte är ens modersmål. I detta sammanhang tas det upp att fellärande blir mera vanligt förekommande om undervisningen och inläringen sker på ett främmande språk, i det här fallet på engelska. I stället för den eftertraktade djupinläringen riskerar studenterna att stanna kvar i en ytinläringssituation, på grund av att de behöver avkoda texterna rent språkligt.

Som det visas i kapitel 3 är den pedagogiska forskningen rätt så samstämmig: inläringen sker bäst på modersmålet – och än så länge torde det vid svenska universitet vara svenska. Att utmaningarna med undervisning på engelska inte tematiseras mer kan mycket väl bero på att det på universiteteten ofta är ”för mycket [fokus] på lärarens föreläsningsprestation i stället för [...] lärprocesser” (s. 72). Håkansson och Svensson kommer här tillbaka till punkten att de egna engelskkunskaperna ofta överskattas, och det beläggs med forskningsstudier. I slutet på kapitlet kommer Håkansson och Svensson in på att engelskspråkig undervisning vid universitet och högskolor kan förstärka klasstrukturer i samhället. Den breddade rekryteringen som högskolelagen⁶ föreskriver kan bli lidande.

Medan de tidigare kapitlen i huvudsak fokuserar på studenterna och deras inläring sätter kapitel 4 universitetsläraren i fokus. Det argumenteras för att övergången till engelska som undervisningsspråk leder till att den svenskspråkiga läraren blir mindre bra, effektiv och spontan i sin undervisningsgärning. Håkansson och Svensson argumenterar i kapitel 3 för att kurserna på grundnivå

5 Universitetskanslersämbetet.

6 Högskolelag, SFS 1992:1434.

alltid bör ges på svenska, medan kurserna på avancerad nivå av nödvändighet ofta behöver ges på engelska. I kapitel 4 konstaterar de nu att även detta leder till en sorglig paradox: det engelska språket används för de avancerade uppgifterna, medan det svenska språket blir ett verktyg bara för de mindre avancerade uppgifterna. Det är inte det som är paradoxen, utan att den avancerade nivån riskerar att inte bli särskilt avancerad – just på grund av varken lärare eller studenterna är tillräckligt väl förtrodda med det engelska språket. Ett på sätt och vis mer grundläggande problem tas inte upp, nämligen att det svenska språket utarmas när det inte längre används för att tala om komplexa och avancerade problem. Det är synd att Håkansson och Svensson inte tar upp denna fråga. Vad de däremot tar upp i kapitlet är att vetenskapsengelskan lätt blir en jargong där man egentligen inte riktigt förstår vad som menas, samtidigt som alla kan nicka instämmande och vara nöjda, trots att ingen riktigt når fram, varken studenterna eller lärarna.

Det femte kapitlet med överskriften ”Att göra människor mänskliga” går in på bildningsbegreppet. Det konstateras att ”att studera [...] inte bara [handlar] om utbildning – studier handlar även om bildning” (s. 116). Håkansson och Svensson knyter an till Sverker Sörlins bok *Till bildningens försvar* (2019), och tanken som formuleras där är att bildning är sådant som ”vi vet tillsammans”. Men hur kan vi – eller i alla fall studenterna – utveckla ett gemensamt, djuplodande vetande och på så sätt bli bildade, om fokus hela tiden behöver vara på att avkoda och ta sig fram på ett främmande språk? Författarna kommer tillbaka till tesen att vi har en övertro på vår förmåga att uttrycka oss på engelska, trots att många universitetslärare vittnar om att kursen på de engelskspråkiga kurserna stannar på en ytlig nivå och att ”jargongpingis” (s. 123) spelas.

Trots det femte kapitlets fokus på bildning vänder Håkansson och Svensson tillbaka till det utbildningsmässigt absurda faktumet att det finns studieprogram på svenska universitet som i huvudsak utbildar till en svensk marknad, men på grund av det engelskspråkiga fokuset missar att utbilda om svenska förhållanden. Det värsta exemplet på detta, skildrat ovan, är psykologutbildningar som i stor utsträckning föregår på engelska. Andra utbildningar lär ha en ännu större tendens till anglifiering.

Kapitel 6 fortsätter på den inslagna vägen genom att ytterligare tematisera att våra engelskkunskaper har en lägre nivå än vad vi skulle vilja tro och genom att diskutera vad det innebär för (forskarens och studentens) sociala liv. Kapitlet baseras i huvudsak på en redogörelse för en av författarnas egen upplevelse av att bo i England. Genom att bo i ett främmande land, omgiven ett främmande språk och en främmande kultur – en faktor som är oerhört viktig, men som inte nämns här – blir man många gånger mycket tystare än vad man skulle varit om man hade fortsatt att bo i det land som man är uppväxt i. Mot bakgrund av dessa upplevelser resonerar Håkansson och Svensson inte bara kring hur ens personlighet påverkas, men även kring betydelsen av festen som

”social institution inom akademien” (s. 140). De konstaterar att språkbarriärer även i detta sammanhang kan skapa problem, då man som den med ett annat språk på aldrig riktigt kan slappna av. Spontaniteten saknas helt enkelt. Och där knyter Håkansson och Svensson återigen an till undervisningssituationen: ”för att undervisningen ska bli framgångsrik på ett främmande språk så krävs det ’större utrymme för välförberedda mycket hårt strukturerade föreläsningar, som gärna hålls i formell stil och som anknyter till kurslitteraturen nästan sida för sida’” (Josephsson 2022). Författarna ställer inte frågan explicit, men det är klart att man frågar sig om detta är verkligen det bästa möjliga för våra universitetsutbildningar och våra studenter?

Boken avslutas med ett sjunde kapitel i vilket Håkansson och Svensson dels för ihop sina argument för att främja användningen av svenska i svensk högskoleutbildning, dels också tar upp nya trådar som inte riktigt funnits med i de tidigare delarna av boken, men som är högst relevanta för en diskussion av språksituationen på svenska universitet och högskolor. Författarnas huvudargument är att undervisnings- och inlärningskvaliteteten blir bättre om undervisning i huvudsak föregår på (de flesta) studenternas modersmål – vilket helt säkert är riktigt och ändå ofta förbisett.

Bland de andra trådarna finns bevarandet av språkmångfalden i världen, svenskans roll som samhällsbärande språk i Sverige och som det bärande språket i offentliga myndigheter och media, arbetslivsrelevansen av det svenska språket för en mycket stor del av universitetsabsolventerna och ”helt enkelt [...] att vi vill behålla svenskan som ett modersmål i framtiden, för våra barn och barnbarn” (s. 140). Intressant nog postulerar Håkansson och Svensson i detta sammanhang ”att det skulle ta århundraden att uppnå total tvåspråkighet” eller en övergång till engelska som huvudspråk i Sverige. Faktiskt tror jag att de har fel: man behöver bara begrunda på hur kort tid de svenska dialekterna har övergetts till förmån för rikssvenskan eller en *regiolekt* som är tätt knuten till riksspråket – faktiskt finns de riktiga svenska dialekterna nästan inte kvar idag: ”Idag talar inte många människor i Sverige traditionell dialekt” (Svahn & Nilsson 2014). Det har inte tagit mer än fem till tio decennier. Nej, det svenska språket är inte hotat idag, men att byta från ett till ett annat språk är en process som kan gå oerhört fort.

I detta sammanhang spelar det roll vad som händer på högskolorna och universiteten. Och, som Håkansson och Svensson konstaterar, så saknas ”en seriös debatt om språkvalet” i den svenska universitets- och högskolevärlden, trots att det är en ”värld, där reflektion, evidens och kritiskt tänkande hålls högt” (s. 156). I detta kapitel tar författarna också upp omständigheten att många universitetslärare idag inte är svensktalande – med hjälp av ett dråpligt exempel på hur en hel del universitetsmedarbetare idag ser det som naturligt att man inte behöver bemöda sig om att prata svenska på ett svenskt universitet. Varför egentligen? Hur som, Håkansson och Svensson avslutar sin bok med

några rekommendationer, nämligen att behandla språkpolitik och språkval som en kärnfråga, att svenskan ska vara det nästan allena rådande språket på den grundläggande utbildningsnivån på universitet och högskolor och att statusen för forskningspublikationer på svenska bör uppvärderas. Avslutningsvis frågar de också: "Men varför händer då inget? Varför görs inte andra språkval än de som har gjorts?" (s. 168). "Handlar detta om dumhet, lathet eller flathet?" Svårt att veta, men allt detta bidrar nog till en "ointellektuell utveckling".

Ola Håkansson och Peter Svenssons bok kan definitivt rekommenderas för alla som är fundersamma inför den svenska högskolevärldens anglifiering, i synnerhet inom utbildningen. Här kan man hitta argument, och boken kommer med en del tankeställare. Därutöver är det ofta rolig läsning – boken är välskriven och läsvärd. Det som man kan kritisera är att vissa frågor återkommer i kapitel efter kapitel och att det därför finns en viss risk för tjatighet. Det syns också i denna anmälan. Och ändå har jag inte upplevt upprepningarna som särskilt störande. Därutöver är bevisföringen ibland kanske lite väl anekdotisk, men samtidigt utgör boken ett inlägg i debatten. Den är inte ett verk med forskningsmässigt anspråk. Ändå förser boken läsaren med många referenser, och den hugade får verkligen möjlighet att fördjupa sig om hon eller han så vill. Kanske kan man förmå den ena eller andra kollegan att ta till sig boken, även om jag tror att det kommer att bli svårt: de flesta högskolelärarna verkar inte riktigt bekymra sig. Det är synd – jag kan inte annat än att hålla med Håkansson och Svensson om slutsatsen att "svenskans ställning måste stärkas på utbildningar på svenska högre lärosäten" (Svensson & Håkansson 2025). Vi har nämligen ett val.

Litteratur

- Bloom, B. S. (utg.), 1956. "Taxonomy of educational objectives: The classification of educational goals", Handbook I: *Cognitive domain*. New York: David McKay Company.
- Gregersen, F. m.fl., 2018. *More parallel, please! Best practice of parallel language use at Nordic universities: 11 recommendations*. Köpenhamn: Nordiska ministerrådet.
- Josephsson, O., 2022. *Språkpolitik*. Andra upplagan. Stockholm: Morfem.
- Kiselman, C., Halldin, S., Danielsson, U., Carlsson, K., Mattsson, A. & Rutberg, M., 2005. "Svenska språket dör ut på landets universitet", *DN Debatt*, 17 juni.
- Krathwohl, D. R., 2002. "A Revision of Bloom's Taxonomy: An Overview", *Theory Into Practice* 41(4), s. 212–218. Tillgänglig på https://doi.org/10.1207/s15430421tip4104_2.
- Lund, A., 2025. "Fascism är det enda rätta svaret på den svenska språkkrisen", ledare i *Dagens Nyheter*, 30 september.
- Saló, L., 2020. "Fjuttig engelska eller mossig svenska?", krönika i *Curie*, 9 mars.
- Svahn, M. & Nilsson, J., 2014. *Dialektutjämning i Västsverige*. Göteborg: Institut för språk och folkminnen.

Svensson, P. & Håkansson, O., 2025. "Svenskans ställning måste stärkas på utbildningar på svenska högre lärosäten", debattartikel i *Sydsvenskan*, 18 augusti.

Sörlin, S., 2019. *Till bildningens försvar: Den svåra konsten att veta tillsammans*. Stockholm: Natur & Kultur.

Universitetskanslersämbetet, 2020. *Rättssäker examination*. Fjärde upplagan, Stockholm.

Ahlbäck, Anders, Kaihovirta, Matias & Perera, Ylva (red.), 2025. *Finlandssvensk antifascism. Politik, debatt och litteratur 1920–1950*. Stockholm, Helsingfors: Appell förlag.

Anmälan av Ylva Stubbergaard

Antologin *Finlandssvensk antifascism* behandlar tidig fascism, från 1920-talet fram till 1950. Extremhögern tog sig olika uttryck under denna period i Finland. Dels som paramilitära organisationer (skyddskårerna, jägarrörelsen, frontmannaförbundet), vilka strävade efter att bevara "den vita segern" mot kommunister efter inbördeskriget. Dels som en bredare rörelse i Lapporörelsen som stred mot kommunister och senare mot socialdemokrater och som utvecklades i en alltmer fascistisk riktning.

Händelser som skildras i antologin utspelades för omkring 100 år sedan men är kusligt aktuella. Idag inskränks ständigt fri- och rättigheter i etablerade demokratier. Ultranationalism och högerextremism sprids. Men vi finner också motstånd mot urholkning av demokrati, rättsstat och humanism.

Forskningen om fascism och dess koppling till minoriteter är intressant. Fascism som strävar efter nationell enhet och likformighet uppfattas logiskt som ett hot mot minoriteters rättigheter. Samtidigt var Finland i en speciell historisk fas, bara omkring tio år efter självständigheten och inbördeskriget, och kommunismen bedömdes som ett starkt hot. Högerradikala rörelser under 1930-talet sågs av många som ett sätt att hålla Ryssland och kommunismen på avstånd och man menade att denna gemensamma målsättning hos den segrande sidan, "de vita" från inbördeskriget, tillsammans med en stark stat även kunde överbrygga språkmotsättningar. Å andra sidan sågs fascismen som

antidemokratisk och därigenom som ett hot mot minoriteter eftersom deras rättigheter var beroende av det skydd en demokratisk rättsstat med fungerande institutioner kunde ge (s. 10). De två synsätten fångas i flera kapitel och den delade synen på fascism utifrån den svenskspråkiga minoritetens perspektiv kommer särskilt till uttryck i kapiteln om det svenska folkpartiet som var splittrat i sin inställning till Lapporörelsen (Braskén, s. 155–196) och i kapitlet om den finlandssvenska arbetarrörelsens tolkning av fascismen (Kaihovirta, s. 89–122).

Antologin är historiskt informativ och politiskt tankeväckande. De 13 kapitel som ingår i antologin behandlar det övergripande problemet om minoriteters motstånd mot fascism under mellankrigstiden genom att göra djupdykningar i allt från partisplittring till antifascistisk satir.

Antologins fallstudier

De svenskspråkigas antifascism beskrivs och relateras till aktiviteter på olika arenor vilka sammantaget ger en mångsidig bild av motståndshandlingarna hos svenskspråkiga i Finland. Jag ger här en översikt av de frågor som behandlas med hänvisning till författarna:

Hur begreppet fascism formades i finlandssvensk tidningspress (Braskén & Ahlbäck, s. 47–88). Hur begreppen fascism och antifascism användes av arbetarrörelsen i tidningsartiklar och rapporter (Kaihovirta, s. 89–122). Hur ideologiska olikheter påverkade svenskspråkiga författarföreningar (Nygård & Tandefelt, s. 123–154). Svenska Folkpartiets strategier och splittring med ett fokus på von Borns texter (Braskén, s. 155–196). Det tvåspråkiga sjömansfackets antifascism utifrån bland annat solidaritet och internationalism (Weiss, s. 197–223). Hur unga finländares engagemang i fascism och antifascism utvecklades fångas genom studier av rörelser på läroverk- och universitet (Roselius, s. 301–324). Två kapitel visar hur antifascister ironiserade över fascismens manlighetsideal (Kaihovirta, s. 325–362; Ahlbäck, s. 363–402). I det sista kapitlet diskuterar Elmgren ultranationalismens hårda gränsdragningar mellan stater och språk (s. 439–472).

Tre författare är litteraturvetare till skillnad från övriga som är historiker. Litteraturvetarna närläser texter av enskilda författare och drar slutsatser om deras antifascism. De behandlar Hans Ruin och hans essäistiska kritik mot fascismen och senare mot den finska tyskvänligheten (Westerlund, s. 229–262), Hagar Olssons pjäser och texter om nyrealism och humanism som uttrycktes i antifascistiska revyer och satirer (Meurer–Bongardt, s. 229–262), samt Mirjam Tuominen som såg sitt skönlitterära skrivande som antifascistisk praktik (Perera, s. 403–438). Kapiteln ger en spännande inblick i författarnas skrivande och beskriver en variation av motstånd, exempelvis satir och självrannsakan. Däremot ges ingen djupare förklaring till urvalet av författare.

Det går inte att ge utförliga kommentarer till alla kapitel i en antologi. Överlag är de väldigt välskrivna, intressanta, informativa och bygger på ett rikt empiriskt material.

Detaljrikedomen i kapitlen med hänvisningar till tidigare forskning underlättar för läsaren att ytterligare fördjupa sig i de skilda frågorna, men jag hade velat se mer av författarnas fortlöpande analytiska reflektioner. I kapitlen blir det tydligt hur skiljelinjer förhåller sig till varandra. I exempelvis svenskspråkiga författarföreningar dämpades stundtals ideologiska konflikter mellan författare genom dialoger på gemensamma mötesplatser (Nygård & Tandefelt, s. 123–154). I kapitlet om författarföreningar beskrivs Lapporörelsen som äktfinsk. Däremot är det svårare internt i Svenska Folkpartiet. Partiet splittras eftersom Lapporörelsens inställning till språkfrågan tolkas olika inom partiet och två linjer utvecklas (Braskén, s. 155–196). I kapitlen som behandlar skönlitterära texter berättas om motstånd som försiggick bortom traditionellt politiskt deltagande. Berättelserna är viktiga eftersom de påverkade omgivningen och nu i efterhand ger de insikt i hur samtiden uppfattade fascismen.

Det är med andra ord många aspekter som problematiseras, dessutom är det två ämnesdiscipliner som representeras. Denna bredd av antifascistiska studier gör också behovet av en tydlig teori- och metodologidiskussion starkare.

Gemensam begrepps- och teoriram?

För statsvetare är det givande att ta del av den tilltagande humanistiska forskningen om antifascism och fascism. I några avseenden skiljer sig forskningstraditionerna åt, i generella termer, till exempel när det gäller begreppsanvändning och metoder. Samtidigt finns det förstås olika forskningsinriktningar inom ämnena vilka medför att de också kan närma sig varandra. Den öppna begreppsanvändningen, där begreppshistoria används för att studera hur beteckningar och deras innebörd utformas och utvecklas empiriskt, skiljer sig från en del andra historikers metoder där forskning och teoretiska ansatser utnyttjas för att bestämma kriterier för ett analytiskt fascismbegrepp (t.ex. Griffin 1993; Harrisson 2025). Den senare traditionen är oftare förekommande inom statsvetenskap även om begreppshistoriska studier blir allt vanligare.

Den öppna och empiriska bestämningen av antifascism gör flera av kapitelns fallstudier särskilt intressanta men leder också till oklara avgränsningar. Jag önskar till exempel utförligare diskussioner om när en ”talakt” behandlas som en motståndshandling (Kaihovirta, s. 91), eller varför just essäformen tillskrivs en antifascistisk potential i kapitlet om Hans Ruin (Westerlund, s. 229–262). Jag saknar också reflektioner om konsekvenserna av att använda sökordet ”fascism” i ett empiriskt material från 1920-talet eftersom det då var vanligare med andra beteckningar för högerradikalism och ultranationalism (Braskén & Ahlbäck, s. 47–88; Kaihovirta, s. 47–88).

En annan fundering är om det är viktigt att använda just begreppet antifascism generellt i kapitlen, när det är aktörerna själva som avgör om motståndet hamnar inom denna kategori (s. 17). En förklaring som ges i boken är att antifascism i tidigare forskning avgränsades till kommunisters motstånd mot fascism medan denna antologi och senare forskning vill visa på bredden av arenor på vilka individer och organisationer gjorde motstånd. Bristen på tydliga kriterier för antifascism gör dock att det i flera av kapitlen råder oklarhet när det gäller urval. Poängerna som lyfts fram är spännande och jag söker inte andra ansatser utan mer transparenta teori- och metodreflektioner.

Flera av kapitelförfattarna, Ahlbäck, Braskén och Kaihovirta, är medförfattare till andra publikationer om minoriteter och antifascism, där de till exempel utforskat och ställt samman nordisk forskning om antifascism (Braskén, Kaihovirta och Wickström 2017) eller behandlat den central- och östeuropeiska antifascismen (Ahlbäck & Braskén 2024). I dessa presenteras ytterligare forskning om minoriteters antifascism och jag hade gärna sett att en djupare och utförligare kontextualisering av centrala begrepp och forskningsresultat hade ingått i inledningskapitlet till den här antologin om finlandssvensk antifascism.

En fråga för alla antologier är hur självständiga de olika kapitlen bör vara. Med en explicit och gemensam teoriram för de skilda fallstudierna skulle boken bli mer sammanhållen.

Finlandssvenskar som minoritet

Antifascism fokuseras i boken i relation till svenskspråkiga som minoritet. Trots att svenskspråkiga var och är i minoritet så är det en minoritet som i hög grad har ingått i samhällets politiska, kulturella, ekonomiska och militära elit. Deras maktpositioner i samhället har påverkat möjligheterna att göra motstånd mot politik som riktats mot minoritetsrättigheterna. Svenskan är exempelvis grundlagsskyddat som ett officiellt språk tillsammans med finskan (grundlagen tillsammans med språklagen, 1922, preciserar rättigheter som ska tillgodoses för att finska och svenska ska omfattas av samma officiella rättigheter i möten med myndigheter).

Svenskspråkiga är därutöver en heterogen minoritet med skilda klass-, kulturella- och geografiska tillhörigheter vilket ger antologins kapitel en särskild politisk dynamik. Många finländare var och är också tvåspråkiga. Den svenskspråkiga minoriteten i Finland var med andra ord svåravgränsad; svenskspråkiga förhöll sig även splittrat till fascismen under mellankrigstiden.

Utifrån gränsdragningsteori (s. 17) behandlas etniska grupper som resultat av politiska och kulturella handlingar. Det är uppenbart att teorin passar utmärkt för bokens problemområde, men en diskussion om hur teorin har använts och vad den inneburit för kapitlen saknas.

Finlandssvenskar och högerradikala organisationer

En kort samlad beskrivning av ultranationalistiska och antidemokratiska organisationers utveckling efter den finska självständigheten och det finska inbördeskriget 1918 hade ytterligare stärkt boken, i synnerhet för läsare som inte är insatta i finsk historia. Även en kortfattad jämförelse med det finskspråkiga antifascistiska motståndet hade ökat förståelsen.

I antologin finns många hänvisningar till Lapporörelsen och successivt kan läsaren skapa sig en bild av denna genom de olika kapitlen. Lapporörelsen faller också inom det paraplybegrepp av fascism som anges inledningsvis: antidemokratisk, ultranationalistisk, samt förespråkare av våld som påtryckningsmetod (s. 13). Samtidigt används ett öppet empiriskt begrepp i flera av kapitlen.

Det finns en risk att bokens avgränsade problemområde ger läsare en föreställning att svenskspråkigas stöd till fascismen var mindre än det var. Som jämförelse påpekar Meinander att var sjätte deltagare var svenskspråkig i den stora demonstration som lapporörelsen organiserade 1930 ("bondetåget") med sammantaget ca 12 000 deltagare (Meinander 1999: 110).

I boken "Nationalitetskampen och språkstriden i Finland 1917–1939" (Hämäläinen 1993: 170–175) diskuteras hur svenskspråkiga och finskspråkiga gav såväl politiskt som ekonomiskt stöd till Lapporörelsen. I en spännande bok har aktivisters, däribland svenskspråkigas, roll i Mäntsäläupproret 1932 kartlagts (Ahti 1991). Upproret betraktas som en del av kulmen, men också slutet för Lapporörelsen. Många ledande personer fängslades och en ny organisation, Fosterländska folk rörelsen, övertog rörelsens idéer (Karvonen 1988). En annan orsak till rörelsens avtagande var att inskränkningarna av grundlagsskyddade rättigheter för personer som ansågs bedriva kommunistisk verksamhet ("kommunistlagarna") hade godkänts 1930. Därmed hade en av rörelsens sammanhållande målsättningar redan uppnåtts. Stödet försvagades också när Lapporörelsen blev alltmer antiparlamentarisk (Stubbergaard 1996).

Avslutande kommentar

Antologins kapitel grundas i väldokumenterad empiri som gör fallstudierna väldigt givande att läsa. Detaljrikedom, exempelvis namn på fascistvänliga och antifascister som flyter genom kapitlen - ibland utan närmare presentation, kan dock göra att läsaren förlorar den röda tråden om inte händelseförloppen är bekanta sedan tidigare. Oavsett behållningen av detaljerna så saknar jag fortlöpande analytiska reflektioner. Dels hade en bredare forskningsgenomgång inom de skilda problemområdena berikat kapitlen, dels önskar jag en utveckling av analytiska begrepp med återkommande reflektioner kring dessa efterhand som de relateras till nya händelser. Denna synpunkt bottenar förmodligen delvis i våra skilda ämnestraditioner: den statsvetenskapliga-, respektive den historievetenskapliga- och den litteraturvetenskapliga traditionen.

Sammantaget är boken inspirerande med sitt motståndsperspektiv och dess fokus på minoriteters antifascistiska aktivitet. Motstånd mot högerextrema politiska reformer, aktioner, idéer och propaganda är ett synnerligen aktuellt ämne. Forskning och media har under lång tid utrett och granskat högerpopulism och fascism medan motstånd i syfte att bevara demokratiska rättsstater inte har blivit lika uppmärksammat.

Därutöver är det alltid givande att läsa om andra discipliners forskning i frågor som i grunden kan ställas av de flesta samhällsvetenskapliga och humanistiska ämnen. Boken inspirerar förhoppningsvis till fler och bredare flervetenskapliga forskningsprojekt om antifascism.

Referenser

- Ahlbäck, Anders & Braskén, Kasper (eds.), 2024. *Anti-Fascism and Ethnic Minorities. History and Memory in Central and Eastern Europe*. London & New York: Routledge.
- Ahti, Martti, 1991. *Aktivisterna och Andersson*. Helsingfors: Schildts förlag.
- Braskén, Kasper, Kaihovirta, Matias & Wickström, Mats, s. 1–14 i *Historisk tidskrift för Finland*, årg. 102, 2017:1.
- Griffin, Roger, 1993. *The Nature of Fascism*. London: Routledge.
- Harrison, Dick, 2025. "Fascismen". *Världens dramatiska historia del 70*. Lund: Historiska Media.
- Karvonen, Lauri, 1988. "From White to Blue and Black", *Commentationes, Scientiarum Socialium* 16. Helsingfors.
- Meinander, Henrik, 1999. *Finlands historia del 4, s. 77–118*. Helsingfors: Schildts förlag.
- Stubbergaard, Ylva, 1996. *Stat, kris och demokrati. Lapporörelsens inflytande i Finland 1929–1932*. Lund: Arkiv förlag.

Jackelén, Antje, 2024. *Tio tankar för själens hunger*. Stockholm: Romanus & Selling.

Anmälan av Susanne Wigorts Yngvesson

Inte en ensamseglings på världens stormiga hav

Under sina åtta år som Svenska kyrkans ärkebiskop 2014–2022 gjorde Antje Jackelén tydliga avtryck i den offentliga debatten. Via sociala medier och andra kommunikationskanaler bidrog hon till att suddas ut stereotypa gränsdragningar mellan kyrkans och det övriga samhällets frågor. Hon välkomnades i företagsvärlden och till andra arenor som inte vanligtvis intresserar sig för kyrkans närvaro i samhällslivet. Rollen som teolog på den offentliga arenan hade hon grundlagt redan som biskop i Lund då hon vann priset som Skånes mest inflytelserika opinionsbildare 2013. Som engagerad i en mängd frågor av både traditionellt kyrklig och teologisk art samt bredare samhällsfrågor, mötte hon både stöd och motstånd. Ibland blåste det stormvindar, såsom i anledning av hennes uttalanden om islam. Dessa inledande axplock ur Jackeléns offentliga roll som ärkebiskop bidrar till en förförståelse av den person som, två år efter stavnadläggningen som ärkebiskop, fortsätter att reflektera över samtidens utmaningar i essäsamlingen *Tio tankar för själens hunger*.

Jackelén har ett övergripande ärende med boken, nämligen att bidra till att öka "förståelsen för de stora orden och idéerna". Anledningen till storordens betydelse är att de hjälper oss med orienteringen. Oss är i sammanhanget vi alla och inte endast kyrkligt anställda och engagerade. Utan de stora orden riskerar vi som enskilda och som samhälle att fastna i detaljerna, att låta reglerna finnas för sin egen skull utan att kopplas samman med en djupare förståelse kring varför vi har dem. Jackeléns urval av stora ord avslöjar därför något om den vision som hon anser att vi alla behöver tala om för att bättre förstå sammanhanget. De ord hon väljer är: Jag; Tid; Förnuft; Gud; Ångest; Avgrundskunskap; Frihet; Skam; Försoning; Hopp. Urvalet ska enligt Jackelén inte ses som en tio-i-topp-lista utan som exempel. Andra ord hade kunnat platsa lika väl. En reflektion över urvalet är att orden är tidlösa och universella. Det finns en identifikationspotential även om tolkningarna skiftar mellan kulturer, tider och personer.

Ett ord som jag själv saknar är mening, men å andra sidan genomsyras flera kapitel av detta begrepp. En annan fundering är ordningen av orden där

Gud placeras som kapitel fyra. Kanske avspeglar strukturen en underförstådd kommentar om att vår moderna tid är tydligt antropocentrisk, där jaget är utgångspunkt för allt? Antagandet både bekräftas och dementeras av innehållet i Gudskapitlet. Vi har, skriver Jackelén, å ena sidan behov av att beskriva Gud, å andra sidan går Gud ”per definition inte att definiera”. Trots denna paradox, eller kanske på grund av denna, är Gud någon att söka och orientera sig gentemot. För Jackelén heter Gud även Jesus Kristus, vars liv och löften blir en resonans för Jackeléns reflektioner om själens hunger, för sitt eget sökande likväl som för mänskligheten.

Många filosofer och teologer beskriver vår samtid som så splittrad att det inte finns möjlighet till gemensam förståelse av värden och villkor. Ett exempel är den nyligen avlidne filosofen Alasdair MacIntyre, som i sin filosofi ändå söker universell förståelse för människans villkor genom politisk teori, teologi och dygdetik. Jag associerar till honom när jag läser Jackeléns lättillgängliga bok. Jackelén har här inga anspråk på att leverera en akademisk text, även om flera referenser avslöjar en dialog med en akademisk kontext, men en gemensam nämnare för dem båda är strävan efter att identifiera punkter för vidare samtal. En annan aspekt som får mig att dra associationer mellan dem är att båda kombinerar realism med visionen om att något annat är möjligt. Ett exempel på detta finns i det sista kapitlet där Jackelén definierar hopp som något annat än optimism eller drömmar utan handling. Här anknuter Jackelén till den inledande kommentaren om storordens betydelse: ”... ett riktigt hopp ser mål; det befriar och inspirerar till handlingskraft. Fatalism, likgiltighet eller drömska önskningar är inte hopp, utan förevändningar för att slippa undan ens mänskliga ansvar”.

Ett bekymmer som Jackelén påtalar och som hon inte är ensam om att registrera, är att vår del av världen begränsas av religionsblindhet. Detta är en brist som bidrar till oförståelse av politiska och existentiella dimensioner. I kapitlet Avgrundskunskap diskuterar Jackelén konsekvenser av att utgångspunkten i Sverige i huvudsak handlar om att ”demokratin fungerar bäst när existentiella och andliga ställningstaganden hänvisas till det privata och värdediskussioner hålls så neutrala som möjligt”. Det första antagandet om religionsblindheten håller jag med om, men inte den andra. Idag pågår en rad värdediskussioner med laddade ställningstaganden såsom asylpolitik, klimatpolitik, skogsbruk och dödshjälp, för att nämna några. Snarare än neutrala värdediskussioner är problemet att många saknar språkliga och kunskapsbaserade verktyg för att leverera väl genomtänkta argument. Ställningstaganden förmedlas istället som slagord som basuneras ut med hög volym i sociala medier eller i partiledardebatter. De är inte neutrala men styrda av affekt och ytlig ideologi.

Jackelén ställer i sammanhanget frågan om religionsblindhet: ”Men är det verkligen en briljant idé att tappa till de källflöden av moralisk orientering som utgår från världens religiösa traditioner?” Hennes svar är förstås nej. Istället för

att presentera en konkret lista på åtgärder för att bota denna brist, lämnar hon läsaren med ett antal utmaningar att reflektera över. Jackelén gör inte anspråk på att leverera konkreta åtgärder, men gör anspråk på tolkningar av vår samtid som grundas i lång självårdsmässig och akademisk erfarenhet kombinerad med ledarskapsuppgifter. Dessa aspekter av religionsblindhet kan med fördel läsas parallellt med exempelvis Katarina Barrlings bok *Världens mest protestantiska land: Sverige – det extrema landet lagom* (Bokförlaget Stolpe, 2024). Även Barrling efterlyser en djupare förståelse för religionens inflytande över värdediskussionerna, men från en annan utgångspunkt än Jackelén.

Jackeléns bok är en avgränsad sammanfattning av flera av de frågor som hon har engagerat sig i som ärkebiskop, exempelvis frågan om försoningsarbetet med samerna som hon återkommer till i flera kapitel. Det finns annat som jag inte heller har nämnt, men en övergripande kommentar kring flertalet av de frågor som Jackelén går in på är att de oftast handlar om förändring i kombination med en fast grund. För henne är grunden den kristna bekännelsen. Man kanske inte behöver dela hennes övertygelse om tron för att ändå bejaka det demokratiska värdet i att veta vilken grund man står på, varför man uppskattar vissa värden och inte andra. Åtminstone om ambitionen är att åstadkomma en mer rättvis, mer jämlik och mer tillitsfull värld än den vi lever i just nu. En av bokens sista meningar är: ”Hopp är inte en ensamsegling på världens stormiga hav.” Precis så och just när det stormar behöver vi samtal av detta slag mer än någonsin.

Statsvetenskapliga förbundet

Förbundsredaktör: Gissur Ó Erlingsson

Försvaret av lagen

av Göran Sundström

Jag vill med denna text uppmärksamma en angelägen – rentav brännande – fråga: lagstiftningens kvalitet. I tider av demokratisk tillbakagång är lagstiftningsprocessen central för demokratins motståndskraft. Ändå är de statsvetenskapliga analyserna få, kanske för att frågan betraktas som juridikens domän (se dock Holmström 1998). Men för att förstå lagstiftningens helhet behövs även statsvetenskapliga teorier och begrepp. Med grund i resonemangen nedan vill jag slå ett slag för forskningsprogram om lagstiftningens kvalitet. Och då gärna tillsammans med jurister; alliansen mellan statsvetenskap och statsrätt har under en längre tid varit alltför frånvarande inom svensk forskning (se Nergelius 2010).¹

* * *

I en tid då demokratier världen över håller på att erodera har frågan om demokratisk motståndskraft gått från slumrande, mestadels akademiskt, finlir till akut beredskapsläge i många etablerade demokratier. Forskning visar att demokratisk tillbakagång sällan

kommer som en blixtnedslag från klar himmel (Gambino 2022; Haggard & Kaufman 2021). Den kryper fram steg för steg, ofta insvept i en retorik av rädsla (*politics of fear*), där samhället beskrivs som sönderfallande, hotfullt och nära kollaps (Wodak 2015).

Under sådana förhållanden säljs hastighet som säkerhet. Lagstiftning ska fram, snabbt och hårt, med minskad respekt för lagstiftningsprocessen och de demokratiska och rättsstatliga principer som normalt ska fungera som kvalitetssäkring och skyddande spärrballonger mot maktmissbruk (Mészáros 2024; Sebók m.fl. 2023; Lührmann & Rooney 2020). Resultatet blir inte sällan en "tsunami av lagförslag" – svagt underbyggda, svåra att överblicka och ännu svårare att relatera till varandra (Knutsson & Öster 2025; Lock 2025).

Det är denna ordning den norske konstitutionella forskaren och vice ordföranden i Venedigkommissionen,² Eirik Holmøyvik (2026), kallar "autokratisk legalism",³ där lagar används av demokratiskt valda majoriteter för att steg för steg montera ned just de institutioner som är satta att skydda demokratin (jfr Lotta m.fl. 2023; Bauer m.fl. 2021; Levitsky & Ziblatt 2018). Detta i skarp

1 Jag vill tacka följande personer för givande synpunkter på tidigare versioner av texten: Sten Heckscher, Johan Hirschfeldt, Magnus Jerneck, Torbjörn Larsson, Pernilla Levinder, Joakim Nergelius, Jon Nyhlén, Jon Pierre, Jan Teorell och Åsa Örnberg.

2 Venedigkommissionen, formellt Europeiska kommissionen för demokrati genom lag, inrättades år 1990 och är ett rådgivande organ inom Europarådet, bestående av oberoende experter inom statsrätt, med inriktning på konstitutionell och internationell rätt. Kommissionen sammanträder fyra gånger per år i Venedig, Italien, därav sitt informella namn. Den har totalt 58 medlemsstater, inklusive de 47 medlemsstaterna i Europarådet (https://archive.is/20120805193209/http://www.venice.coe.int/site/main/Presentation_E.asp)

3 Jfr Landaus (2013) begrepp "Abusive Constitutionalism".

kontrast till den tidigare ordningen, där lagstiftning var det främsta verktyget genom vilket demokratier byggdes upp, förankrades och stärktes. Därmed blir själva formen för lagstiftningsprocessen central för demokratisk motståndskraft – hur lagar bereds, diskuteras, antas och kontrolleras avgör om demokratin är robust eller skör.

Holmøyvik (2026) påminner om vilka krav som måste ställas på lagstiftningsarbetet i en modern demokrati (jfr 2023/24KU10 s. 45 ff.). Processen måste vara inkluderande och omfatta inte bara regeringspartierna utan också opposition, externa experter och berörda aktörer i civilsamhället. Den måste vara tydlig och förutsägbar; viktiga reformer ska inte kastas fram från ingenstans och sedan forceras genom systemet innan någon hunnit förstå reformernas innebörd. Regeringens möjligheter att styra genom sin förordningsmakt bör samtidigt vara begränsade och underställda parlamentarisk och rättslig kontroll. Och majoritet och opposition måste, enligt Holmøyvik, hålla sig till en princip om politisk solidaritet: majoriteten ska använda sin makt återhållsamt, och oppositionen ska inte i onödan sabotera systemet med procedurvapen (jfr Lindvall 2024). En hållbar demokrati bygger alltså inte bara på regler, utan även på självbehärskning och måttfullhet.

Det är mot den bakgrunden jag vill tala om lagstiftningen som ett system av försvarslinjer. Bilden är ämnad att synliggöra att skyddet är uppbyggt i etapper, där varje linje är tänkt att stoppa, fördröja eller åtminstone försvåra bristfällig lagstiftning (Cingolani & Spanheto-Lotta 2026; Yesilkagit m.fl. 2024; Goodsell 2022). Från första skiss till ny lag, till den lagtillämpande ämbetsmannen löper en kedja av institutioner som tillsammans ska hålla gränsen. Frågan är vilka dessa linjer är i Sverige – och hur de mår i dag.

Frågan är högst aktuell. Inte minst som partiledaren för landets näst största parti, Sverigedemokraterna, har uttryckt att partiet saknar lojalitet med den svenska

förvaltningstraditionen när det gäller lagstiftningsprocessen, som han anser är för seg och domineras av aktörer som han menar aktivt motarbetar politiken (Jönsson m.fl. 2026), dvs. ämbetsmän ibland framställda som ”den djupa staten” (Fukuyama 2023). Därför vill han driva igenom reformer som ska kapa tiden för lagstiftningen rejält, enligt uppgift med målet att efter valet 2026 halvera tiden (Olsson 2026a; Jakobsson 2025; SVT 2025). Det är en uppenbar offensiv mot den ordning som länge har gällt.

* * *

Jag ser fem huvudsakliga försvarslinjer i det svenska lagstiftningsarbetet.

Den första är *utrednings- och remissväsendena*. Det är här det mesta av striden traditionellt har stått, långt innan ett förslag når riksdagen för beslut. Den rättsliga grunden finns i regeringens beredningstväng i regeringsformen 7 kap. 2 §. I Sverige har denna linje länge varit stark. Till skillnad från i många andra länder har stora delar av lagstiftningsutredandet skett utanför departementen, i särskilda utredningar som fungerat som tillfälliga förvaltningsmyndigheter, bundna av krav på autonomi, legalitet, saklighet och opartiskhet. Vid större reformer har utredningarna ofta haft bred sammansättning med ledamöter, experter och sakkunniga, samtidigt som direktiven ofta har varit relativt öppna, såtillvida att utredningarna relativt fritt har kunnat utreda såväl problem som lämpliga och rimliga lösningar. Betänkandena har sedan skickats ut på remiss till myndigheter, kommuner och organisationer för ytterligare belysning.

Den andra försvarslinjen är *regeringens kollektiva beslutsfattande*. Bestämmelsen i regeringsformen 7 kap. 3 § innebär att samordningskraven inom det svenska Regeringskansliet är bland de starkaste i den demokratiska världen (Larsson & Bäck 2008). Lagförslag måste beredas gemensamt av berörda departement. Alla måste vara med, alla ska kunna säga sitt, och ingen ska kunna smuggla igenom en reform som en isolerad

specialoperation. Denna ofta förbisedda ordning gör att lagförslag måste tåla många granskande ögon. Jämförande studier pekar också på att den svenska samordningen har varit mer formaliserad och byråkratiserad än i många andra länder, där samordningen ofta är mer informell och politiserad. Det har skapat ordning, förutsebarhet och visst kallsinne i maskineriet⁴ – egenskaper som i lagstiftning ofta ses som en styrka (Meert m.fl. 2024; Larsson & Sundström 2026).

Den tredje försvarslinjen är *Lagrådet*. Enligt regeringsformen 8 kap., 20–22 §§ har rådet att granska hur lagförslag förhåller sig till grundlagarna och rättsordningen i övrigt, hur förslagna föreskrifter förhåller sig till varandra, hur förslagen förhåller sig till rättssäkerhetens krav samt vilka problem som kan uppstå vid tillämpningen. Dessutom ska rådet granska om förslagen är så utformade att lagen kan antas tillgodose angivna syften. Rådet bemannas av landets främsta jurister – nämligen justitieråd från Högsta domstolen och Högsta förvaltningsdomstolen – och stärktes genom grundlagsreformen 2010 då det fastslogs att lagförslag som huvudregel inte bara bör utan ska granskas av rådet (Nergelius 2026). Samtidigt som Lagrådet inte sällan framställs som en tung kontrollinstans pekar nyligen framtagen statistik på att Lagrådets kritik inte föranleder några större förändringar i de propositioner som regeringen skickar till riksdagen. Texterna i lagrådsremisserna överensstämmer till cirka 90 procent med texterna i de propositioner som regeringen överlämnar till riksdagen, även i de fall då Lagrådet har riktat allvarlig kritik mot förslagen. Och så har det sett ut under de senaste 20 åren, under både höger- och vänsterorienterade regeringar (Teorell m.fl. 2026: 110). Dock framgår det inte av denna

statistik vad de tio procent av texterna som har förändrats består i.

Den fjärde försvarslinjen är *riksdagens utskott*. Här ska regeringens förslag, enligt regeringsformen 5 kap. 4 §, beredas och granskas innan de kommer upp i kammaren. Denna linje har traditionellt varit tämligen svag i Sverige. I praktiken fungerar inte riksdagen som en sammanhållen extern kontrollmakt i relation till regeringen, utan som en politisk arena där regeringsvänliga och regeringskritiska partier möts i ständiga skärmytslingar. Och eftersom regeringsvänliga partier har majoritet i utskotten och besluten fattas med enkel majoritet går regeringens förslag ofta igenom relativt enkelt – även sådana förslag som Lagrådet riktat kritik mot (Teorell m.fl. 2026: 111ff.). Traditionen av stark partidisciplin – numera hårt uppskruvad genom en allt starkare kontraktsparlamentarism, dvs. att minoritetsregeringar upprättar bindande och detaljerade uppgörelser med stödpartier i riksdagen – stärker den bilden. Mer förvånande är att även oppositionspartierna i hög grad röstar för lagförslag där regeringen inte har hört sammat kritik från Lagrådet (ibid. s. 113). Det förklarar att riksdagen ibland beskrivs som ett transportkompani: en passagerer, inte en försvarsanläggning. Att utskottens egna utredningsresurser dessutom länge varit begränsade har ytterligare förstärkt bilden av en linje med tunn bemanning och svag eldkraft, även om vissa förstärkningar har skett sedan 1990, åtminstone formellt (Premfors 2015).

Den femte och sista försvarslinjen är myndigheternas *lagprövningsskyldighet*. Detta är en konstruktion som innebär att domstolar och förvaltningsmyndigheter inte får tillämpa föreskrifter som strider mot annan överordnad författning eller som

4 När Neil Elder (1970: 186–197) sammanfattade sin studie av den svenska exekutiven, inklusive förvaltningen, i arbete år 1970, framhöll han två kännetecken för det svenska beslutsfattandet. Det första var "andan av saklighet", som innebar ett "svalt, objektiva och lidelsefritt förhållningssätt till frågor om offentlig politik". Det andra var "andan av radikal rationalism", präglad av en "känslomässigt obunden, resonerande argumentation för att sälla fram den bästa möjliga lösningen på varje givet problem".

tillkommit på fel sätt. Här fungerar alltså svenska myndigheter, i teorin, som små författningsdomstolar utspridda över hela slagfältet. Stödet finns i grundlagen, RF 11:14 och RF 12:10, men i praktiken har denna linje varit svagt utvecklad och sällan använts (Nergelius 2022). Frågan om lagprövningen tycks dock ha börjat diskuteras mer bland domstolarna. Medvetenheten om att det är ett vapen som faktiskt kan laddas har höjts (se Eka m.fl. 2018: 583). Det sammanhänger inte minst med Sveriges medlemskap i EU och inkorporeringen av Europakonventionen i svensk rätt. Regeringsformsändringen 2010 och avskaffande av det strikta uppenbarhetskravet i samband därmed, samt införandet av skadeståndsskydd för rättighetsöverträdelse (2018–2022), har också stärkt principen om lagbundenheten (Nergelius 2022).

Sammanfattningsvis är lagstiftningskontrollen i Sverige fördelad på flera instanser med skilda uppgifter i olika skeden av processen: från förhandsgranskning av hela lagförslaget till efterhandsprövning vid lagtillämpning i enskilda fall. De tre första linjerna har alltid varit starkast, och det har i regel räckt för att hålla uppe kvaliteten på lagstiftningen. Just därför har de två senare linjerna hamnat i skymundan.

* * *

Mycket tyder nu på att försvaret av lagen snabbt håller på att försvagas. Kritiker menar att lagförslag läggs fram i ett allt högre tempo och allt oftare parallellt med andra, ofta närliggande, lagförslag, vilket försvårar överblick och helhetssyn (Olsson & Tanaka 2024; Butler 2026).⁵ Dessutom anses förslagen i högre grad bygga på bristfälliga utredningar och inte sällan på utredningar med direkta order att "oavsett ställningstagande i sak" lägga fram vissa, på förhand bestämda, förslag (Lind 2025; Janson 2026; Lund 2024; Arrhenius & Malmberg 2025). Det sistnämnda är värt att notera, då regeringsformens bestämmelse om att myndigheter ska agera sakligt och

opartiskt (RF 1:9) har tolkats som att regeringen inte får föreskriva vad en myndighet ska tycka eller uttala i ett yttrande (prop. 1973:90:393).

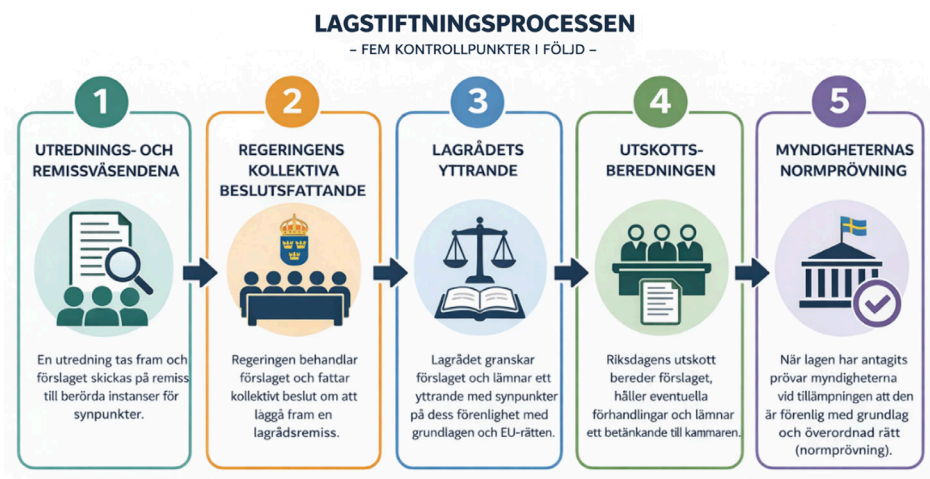
Samma oro gäller remisshanteringen. Sedan en längre tid tillbaka beklagar sig många över att regeringen dels genom korta remisstider äventyrar remissinstansernas möjligheter att avge yttranden som är kvalitetssäkrade, dels ignorerar remissvar på ett sätt och i en utsträckning som riskerar att påtagligt försämra lagarnas kvalitet (se t.ex. Green 2026; Rubin 2025; Heckscher 2025; Ingemansson 2025). Att nuvarande regering i högre grad än tidigare ignorerar invändningar från myndigheterna är en stark uppfattning i debatten, och detta förklaras ofta med att regeringen måste fullfölja Tidöavtalet – invändningar från myndigheterna mot olika förslag i Tidöavtalet blir här ett besvärande element för regeringen.

Men det finns även en annan förklaring – misstro. Särskilt stödpartiet, med Jimmie Åkesson i spetsen, har uttryckt att det inte litar på förvaltningen, som utmålas som aktivistisk och motsträvig (Jönsson 2026). Även ledande moderater har uttryckt stark misstro mot förvaltningen. I ett förhör med Konstitutionsutskottet i april 2026 framhöll statsminister Ulf Kristersson, med anledning av de många kritiska remissyttranden som förvaltningen inkommit med under senare år: "Ju mer man är emot själva innehållet i den politiska omläggningen av kriminalpolitiken som den här regeringen står för, desto mer invänder man också i processfrågorna som leder fram till lagstiftningen" (Olsson 2026b). Och i samband med en debatt i riksdagens Konstitutionsutskott, om offentlig förvaltning samma månad anförde utskottets vice ordförande, Mats Green (M):

Herr talman! Det största hotet mot svensk demokrati kommer från Ryssland, och det näst största hotet mot svensk demokrati kommer från brottsligheten. Men det tredje

5 Kritiken har klara likheter med det så kallade Lidbommeriet på 1970-talet (Algotsson 2009: 167–168).

Figur 1. Lagstiftningskontrollen i Sverige

största hotet mot svensk demokrati kommer från myndighets- och domstolsaktivism.⁶

Oviljan att ta till sig andras uppfattningar märks också i relation till Lagrådet. Visserligen riktar Lagrådet sällan allvarlig kritik mot regeringsförslag. Av alla de Lagrådsremisser som skrevs åren 2006 till 2022 innehöll enbart 3,5 procent allvarlig kritik. Men under regeringen Kristersson har den siffran mer än fördubblats, till 7,6 procent (Teorell m.fl. 2026: 109, 115). Och många menar att kritiken dessutom formuleras hårdare nu, särskilt avseende straffrätt och migration. I vissa fall har det talats om rena hastverk som inte alls lever upp till grundlagens krav på beredning (Edwall Insulander & Eriksson 2026; Ekbom, m.fl. 2026). Regeringen har ofta avfärdat kritiken. Justitieministern säger sig inte hålla med om beskrivningen av ett hastverk och försäkrar att han kan gå i god för produkten (Heckscher 2026; Nergelius 2026).

Även samordningen i Regeringskansliet verkar ha förändrats. Forskningen är begränsad, inte minst eftersom tillgången dit för forskare och journalister har blivit mer restriktiv (Jacobsson & Svallfors 2025; Wolodarski 2025). Men mycket pekar mot

att samordningen i minskad utsträckning följer etablerade samordningsrutiner och i ökad utsträckning hanteras av politiska tillsatta tjänstemän på betydande avstånd från de opolitiska tjänstemännen. Utvecklingen har pågått under en längre tid, men den har accelererat under nuvarande regering. Larsson & Sundström (2026) pekar här särskilt på de samordningskanslier som regeringen och dess stödparti har inrättat i Statsrådsberedningen. Även den organisation som statsministern har byggt upp kring den nationella säkerhetsrådgivaren i Statsrådsberedningen har bidragit till centraliseringen (Sundström 2025). Samtidigt har departementstjänstemän beskrivit en hårdare politisk styrning, ökad misstänksamhet och en tydlig förskjutning från korrekthet mot snabbhet (Thurfjell 2024; Norman 2026). Regeringens försök att införa så kallade Tidö-löner i Regeringskansliet 2023 pekar i samma riktning (Ahlbäck Öberg, Hall & Sundström 2023).

Statsminister Kristersson (2026) hymlar heller inte med att han håller snabbhet högt. Han pekar på rivaliserande intressen inom Regeringskansliet som skapar "långbänkar", där "kraftfulla reformer slipas ner steg för steg till oigenkännlighet". För att "säkra framdrift"

6 2025/26:KU29 (https://www.riksdagen.se/sv/webb-tv/video/debatt-om-forslag/offentlig-forvaltning_hdo1ku29/).

i de reformer som Tidölaget har enats om inrättade han därför enheten ”SB inrikes” i Statsrådsberedningen – en blåslampa att rikta mot senfärdiga och trilslande departement (se även Bengtsson 2026).

Det är svårt att värja sig från slutsatsen att de traditionellt starka försvarslinjerna i början av lagstiftningskedjan nu utsätts för hårt tryck och delvis har forcerats.⁷ Då blir de senare linjerna desto viktigare. När de tidigare försvarsvallarna ger vika får utskotten och lagtillämpande myndigheter bära en större del av bördan för att skydda medborgarna mot bristfälligt beredda lagar (Butler 2026).

Men kommer dessa sista linjer verkligen att hålla om en tsunami av bristfälligt beredda lagar rullar in? Utskotten lär sannolikt inte bli den avgörande bastionen. Inte bara för att den stora mängden lagförslag försvårar noggrann beredning. Så länge den parlamentariska ordningen ser ut som den gör – med en regeringsvänlig majoritet i utskotten, stark partidisciplin och tämligen svag opposition (Pelling 2026) – kommer nog utskotten fortsatt att likna transportkompanier mer än befästningar. Siffror visar också att riksdagen under innevarande mandatperiod inte har blivit mer benägen att stoppa propositioner som Lagrådet har kritiserat (Teorell m.fl. 2026: 112).

Kvar står den sista försvarslinjen: myndigheternas lagprövningsskyldighet. Den är oprövad i större skala. Visst har domstolar och – betydligt mer sällan – förvaltningsmyndigheter ibland åberopat normkonflikter eller formfel, men fallen är få (Johansen 2026). Det är sannolikt inte bara ett uttryck för

försiktighet, utan också för att lagstiftningen i stort har varit av god kvalitet. Det tycks också råda viss osäkerhet om förvaltningsmyndigheterna verkligen ska ha möjlighet att rättspröva (Wenander 2015).

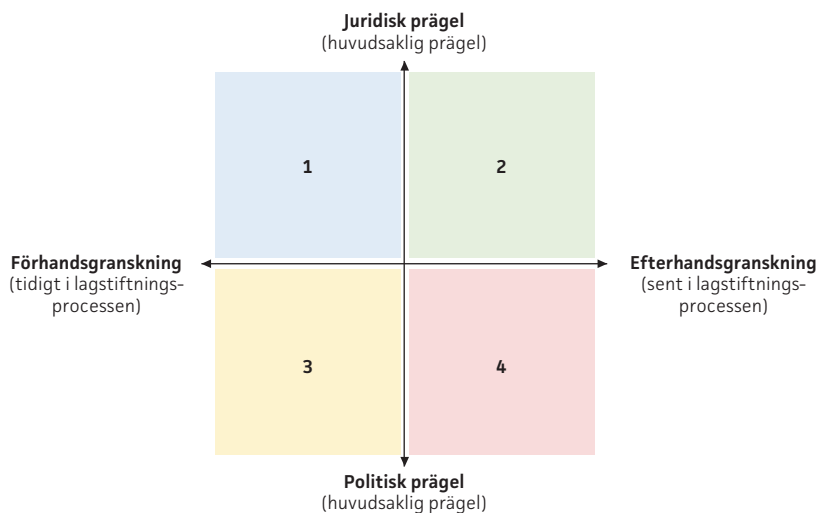
Men frågan är vad som händer när kvalitetsnivån sjunker och landets ledande jurister inom olika sakområden slår fast att en viss lag står i konflikt med internationella åtaganden, rättsliga grundprinciper och högre normer, som i fallet med återkallandet av permanenta uppehållstillstånd (Aasheim m.fl. 2026; Edwardsson 2026) och angiveri av papperslösa barn (Leviner 2024).⁸ Och vad ska en myndighet göra när Lagrådet, som i fallen med höjda straffsatser och sänkt straffvärder, konstaterar att beredningen har varit så undermålig att förslagen inte kan läggas till grund för lagstiftning?

Det kan tyckas vara ”öppet mål” för myndigheterna att i sådana fall vägra tillämpning (Nergelius 2026). Men svensk rättstradition är stark, och den talar inte för att lagar kommer att sättas åt sidan. När riksdagen väl har fattat ett beslut står detta beslut traditionellt mycket starkt. Detta har nog inte bara att göra med att den svenska rättstillämparen generellt är lojal med lagstiftarens vilja, utan också med att tillämparen har kunnat lita på att lagstiftningsprocessen garanterar att författningar är ändamålsenliga och av god kvalitet. I regeringsformen finns det också en tydlig påminnelse om att rättstillämparen ska uppvisa stark lojalitet mot lagstiftaren: vid lagprövning ska myndigheterna särskilt beakta att riksdagen är folkets främsta företrädare och att grundlag går före lag. I förarbetena

7 Civilsamhällsorganisationen Civil Liberties Union for Europe (Liberties), som bedömer tillståndet på rättsstatliga principer i olika länder, pekar i sin senast rapport ut Sverige som en av sex ”sliders”, tillsammans med Belgien, Danmark, Frankrike, Tyskland och Malta. Liberties framhåller detta som särskilt anmärkningsvärda med tanke på dessa länders historiskt starka demokratiska rykte, ”vilket bekräftar att urholkning av rättsstatsprincipen inte är begränsad till ett litet antal avvikande fall” (Liberties 2026: 7).

8 Noterbart är dåvarande justitieminister Morgan Johanssons uttalande 2019 i samband med att Lagrådet sågade regeringens förslag om att förbjuda deltagande i terroristorganisationer med motiveringen att det stred mot den grundlagsskyddade föreningsfriheten. Johansson förklarade då att förslaget skulle dras tillbaka med orden: ”Man kan inte gå fram med lagstiftning som bedöms strida mot regeringsformen. Då kommer domstolar inte döma efter de lagarna” (Advokaten 2019).

Figur 2. Försvarslinjer i lagstiftningsarbetet – två dimensioner

till bestämmelserna om lagprövning uppmannas dessutom myndigheterna att inta den försiktiga hållning som de av tradition haft i rättsprövningsärenden (prop. 1978/79:195: 42; prop. 2009/10:80: 148).

Det är således inte alls givet att den sista linjen kommer att fungera som skyddsvärn. Särskilt svårt tycks det vara för myndigheter att inte tillämpa en lag med hänvisning till att den har tillkommit på fel sätt. Migrationsdomstolens avgörande i ett gymnasielagsmål 2018 visar detta. Domstolen fann att bristerna i beredningen var så allvarliga att stadgad ordning fick anses vara åsidosatt och att bestämmelsen därför inte fick tillämpas (MIG 2018:18). Men Migrationsöverdomstolen underkände beslutet med hänvisning till att ytterligare beredning hade skett i utskottet. Utgången av ärendet berodde även på att Migrationsöverdomstolen gjorde en särskild tolkning av EU-rätten, en tolkning som har uppfattats som både överraskande och ovanlig (se Nergelius 2019).

Samma år kom Högsta domstolen till en liknande slutsats i ett mål om vapenlagen (NJA 2018 s. 743). Lagrådet hade avstyrkt ett förslag om ändringar i vapenlagen med hänvisning till att beredningen av förslaget inte var godtagbar. Justitiekottet hade instämt,

men ansåg likväl att förslaget kunde godtas då majoriteten av remissinstanserna, trots kort svarstid, hade inkommit med remissvar. Domstolen kom till slutsatsen att beredningsordningen inte hade följts fullt ut, men att det saknades stöd för slutsatsen att konsekvenserna för den enskilde hade "blivit helt outredda eller överblickbara". Inte heller kunde bristerna "bedömas som väsentliga". Domstolen slog också fast att riksdagen, genom att besluta om lagen, får sägas ha godkänt beredningen och att det då krävs starka skäl, "närmast av allmänt rättsstatlig karaktär", för att åsidosätta lagen. Vilket utrymme finns då egentligen kvar för en myndighet att *i praktiken* inte tillämpa en lag?

* * *

Genomgången visar att det finns en rad försvarslinjer ämnade att säkerställa lagstiftningens kvalitet i Sverige, men att vissa tycks vara försvagade medan andra är näst intill oprövade. Det väcker frågor och även oro. Fungerar de olika försvarslinjerna som avsett? Hur styrs och arbetar de utredningar som ligger till grund för lagstiftningen? Har remissinstanserna nedgraderats genom kortare svarstider och en minskad lyhördhet hos regeringen för instansernas synpunkter? I vilken utsträckning har makten centraliserats

inom Regeringskansliet? Åsidosätts Lagrådets yttranden mer än tidigare? Hur ser domstolarnas och förvaltningsmyndigheternas beredskap och beredvillighet ut att i skarpt läge tillämpa lagprövning? Och om det har skett förändringar i dessa olika avseenden, när inträffade de i så fall dessa, och varför?

En annan mer konstruktiv fråga gäller hur en eventuell nedåtgående utveckling kan hejdas och respekten för god lagberedning säkras. Är de olika instanserna ändamålsenligt byggda, reglerade och organiserade – dels var och en för sig, men också i relation till varandra? Det sistnämnda bör kanske särskilt uppmärksammas med tanke på att de olika försvarslinjerna har sina ankarfästen olika långt bak i tiden. De har alla uppstått under olika epoker och med skilda syften, där några har en mer politisk prägel ämnade för konfliktlösning, pragmatism och samförstånd (kommittéerna, samordningen i Regeringskansliet och utskottsberedningarna) medan andra har en tydligare juridisk prägel (Lagrådet och normprövningen). De kan knappast anses ha byggts upp som ett sammanhållet och genomtänkt befästningsverk. Och helt

i linje med den i Sverige, historiskt sett, så starka idén om politikens och folkstyrets primat har de mer politiskt präglade institutionerna vägt tyngre än de juridiskt präglade.⁹

I ett schema som speglar dels var försvarslinjerna finns i lagstiftningsprocessen (förhandsgranskning respektive efterhandsgranskning) och dessa linjers huvudsakliga prägel (politisk respektive juridisk) hittar vi Sverige någonstans i ruta 3 (politisk och förhandsgranskande).

Frågan är om inte tiden är mogen att ompröva denna placering, med ett öppnare och mer kreativt förhållningssätt avseende balansen mellan folksuveränitet och legalism – utan förutfattad skepsis mot ”judikalisering”. Och, som sagt, gärna i en diskussion med landets jurister.

Diskussionen är angelägen. För när regeringar – från både vänster och höger – pressar fram lagstiftning i en allt högre hastighet, när expertkunskap avfärdas allt mer lättvindigt och när den politiska viljan allt oftare ges företräde framför den rättsliga ordningen, blir lagstiftningsens kvalitet inte en teknikalitet utan en demokratisk kärnfråga.

9 Jfr Mauro Zamboni (2025) som menar att Sverige tillämpar en ”politisk konstitutionalism” till skillnad från för en ”legal konstitutionalism” som tillämpas i många andra demokratier.

REFERENSER

- Aasheim, P. m.fl., 2026. ”Olagligt att återkalla permanenta uppehållstillstånd”, debattartikel i *Svenska Dagbladet*, 23 februari.
- Advokaten, 2019. ”Förslag dras tillbaka efter Lagrådets kritik”, nyhetsartikel i *Advokaten*, nr 3, årgång 85.
- Ahlbäck Öberg, S., Hall, P. & Sundström, G., 2023. ”Tidlöönerna ett hot mot rättsstatens principer”, debattartikel i *Svenska Dagbladet*, 10 december.
- Algotsson, K-G., 2009. Lagrådets politiska betydelse, *Svensk juridisk tidskrift*, s. 165–176.
- Arrhenius, L. & Malmberg F., 2025. ”Våra lagar byggs på allt svagare grunder”, debattartikel i *Dagens Nyheter*, 10 december.
- Bengtsson, H. A., 2026. ”Kristerssons krav på snabbhet ökar riskerna”, artikel på *www.dagensarena.se*.
- Bauer, M. W. m.fl., (red.), 2012. *Democratic Backsliding and Public Administration: How Populists in Government Transform State Bureaucracies*. Cambridge University Press.
- Butler, G. 2026. ”Domstolarna måste nu försvara rättsstaten”, debattartikel i *Dagens Juridik*, 5 maj.
- Cingolani, L. & Spanheto-Lotta, G., 2026. ”A model of bureaucratic capacities against democratic backsliding”, *Perspective on Public Management and Governance*, 20 januari.

- Edwall Insulander, M. & Eriksson, J., 2026. "Regeringen måste lyssna på Lagrådet", debattartikel i *Svenska Dagbladet*, 12 mars.
- Edwardsson, E., 2026. "Ett grundskott mot bärande principer", debattartikel i *Svenska Dagbladet*, 8 april.
- Eka, A. m.fl., 2018. *Regeringsformen. En kommentar*. Norstedts Juridik.
- Ekbohm, T. m.fl. 2026. "Rättsstaten blinkar rött och politiken tittar bort", debattartikel i *Tidskrift för kriminalvård*, 12 april.
- Elder, N., 1970. *Government in Sweden. The Executive at Work*. Pergamon Press Ltd.
- Fukuyama, F., 2023. "In Defence of the Deep State", *Asia Pacific Journal of Public Administration* 46(1), s. 1–12.
- Gamboa, I., 2022. *Resisting Backsliding: Opposition Strategies against the Erosion of Democracy*. Cambridge University Press.
- Goodsell, C., 2022. "Strengthening American Democracy Through Public Administration", *The American Review of Public Administration* 52, sid 403–408.
- Green, H., 2026. "Ingen remissinstans stödjer återkallade uppehållstillstånd" artikel i *Arbetsvärlden*, 23 januari.
- Haggard, S. & Kaufman, R. R., 2021. *Backsliding Democracy: Democratic Regress in the Contemporary World*. Cambridge University Press.
- Heckscher, S., 2025. "Regeringens straffreform är bakvänd och kunskapsfientlig", debattartikel i *Dagens Nyheter*, 22 augusti.
- Heckscher, S., 2026. Tidigare rikspolischef: Dra tillbaka ditt undermåliga förslag, Strömmer", debattartikel i *Altinget*, 13 mars.
- Holmström, B., 1998. *Domstolar och demokrati – Den tredje statsmaktens politiska roll i England, Frankrike och Tyskland*. Statsvetenskapliga föreningen i Uppsala, 130.
- Holmøyvik, E., 2026. Inledningsanförande vid OSCE Supplementary Human Dimension Meeting. "Lawmaking for Democratic Resilience", Wien, 16–17 mars.
- Ingemansson, L., 2025. "Regeringen ignorerar remisser och utredares expertis", artikel i *ETC*, 27 december.
- Jacobsson, B. & Svallfors, S., 2025. "Vad är det egentligen Regeringskansliet vill dölja?", debattartikel i *Dagens Nyheter*, 23 september.
- Jakobson, H., 2025. "Åkesson räknar med nya bråk. 'Vi är så mogna att vi klarar det'", artikel i *Dagens Nyheter*, 3 maj.
- Janson, B., 2026. "Stora risker när politiker ignorerar evidens", artikel i *Tidningen Curie*, 24 februari.
- Johansen, T., 2026. "Lagprövningen är ett verktyg för att värna rättsstaten", debattartikel i *Publikt*, 9 april.
- Jönsson, L. m.fl., 2026. "Jimmie Åkesson: Jag är hundra procent säker – myndigheterna motarbetar oss", artikel i *Dagens Nyheter*, 13 mars.
- Knutson, Y. & Öster, U., 2025. "En tsunami av lagförslag att hantera", artikel i *Advokaten*, nr 8, årgång 91.
- Kristersson, U., 2026. "En statsministers kanske viktigaste roll", understreckare i *Svenska Dagbladet*, 20 mars. (Se även www.regeringen.se.)
- Landau, D., 2013. "Abusive Constitutionalism", *UC Davis Law Review* 47(1), s. 189–260.
- Larsson, T. & Bäck, H., 2008. *Governing and Governance in Sweden*. Studentlitteratur.
- Larsson, T. & Sundström, G., 2026. "From Administrative to Politicized Governance? Institutional Change in the Swedish Cores Executive", papper presenterat vid European Network for Public Administration (ENPA) invigningskonferens "Shaping the future of public administration in Europe together", Bukarest 22–25 april.
- Leviner, P., 2024. "Angiveri av papperslösa: Rättsvetenskapliga reflektioner om gränser för olikbehandling och exkludering av barn i den svenska välfärdsstaten" i Hedlund, D. m.fl. (red.), *Sammanhållning eller splittring? Olikgörande av barn och unga i samtidens Sverige*. Jure Förlag.
- Levitsky, S. & Zibblatt, D., 2018. *How Democracies Die*. Broadway Boks.
- Liberties, 2026. *Liberties Rule of Law Report 2026*. Tillgänglig på <https://www.liberties.eu/f/wtaoq>.
- Lindvall, J., 2024. "Att ha riksdagens förtroende. Bruket av misstroendeförklaringar", i Möller, T. (red.), *En författning i tiden. Regeringsformen under 50 år*. Medströms Bokförlag.
- Lock, D., 2025. "Backdoor Executive Empowerment", *Legal Studies* 45(4), s. 577–596.

- Lotta, G. m.fl., 2023. "Political Attacks and the Undermining of the Bureaucracy: The Impact on Civil Servants' Well-Being", *Governance* 37, s. 619–641.
- Lund, S., 2024. "Fler statliga utredningar styrs mot önskad resultat", artikel i *Arbetsvärlden*, 8 april.
- Lührmann, A. & Rooney, B., 2020. *Autocratization by Decree: States of Emergency and Democratic Decline*, Varieties of Democracy's Working Paper Series, 2020:85.
- Mészáros, G., 2024. "How Misuse of Emergency Powers Dismantled the Rule of Law in Hungary", *Israel Law Review* 57(2), s. 288–307
- Meert, A., m.fl., 2024. "Executive advisory and support offices: comparing the institutional architecture of 'political' offices", papper presenterat på European Group of Public Administration (EGPA).
- Nergelius, J., 2010. "Juridik och statsvetenskap. Hur ser en jurist på statsvetarens sätt att studera politik (samt juridik)?", i Jerneck, M. & Badersten, B. (red.), *Kontraster och nyanser. Svensk statsvetenskap i brytningstid*. Statsvetenskaplig tidskrift.
- Nergelius, J., 2019. "Är bristande beredning av ett lagförslag grund för åsidosättande av en lag enligt 11 kap. 14 § Regeringsformen? Några reflektioner kring domstolars behandling av gymnasie- och vapenlagarna under 2018", Arvidsson, R., Leviner, P., Reichel, J., Zamboni, M. & Åhman, K. (red.), *Festskrift till Wiweka Warning Conradson Jure*, s. 271–284.
- Nergelius, J., 2022. *Svensk statsrätt* (5 upplagan). Studentlitteratur.
- Nergelius, J., 2026. "Stressa inte fram bristfälliga lagar", debattartikel i *Svenska Dagbladet*, 9 april.
- Norman, A., 2026. "Varför spelar ministerstyre och maktmissbruk inte längre någon roll?", debattartikel i *Dagens Nyheter*, 27 april.
- Olsson, M., 2026a. "Jimmie Åkesson: Fördel att SD inte suttit i regering", artikel i *Altinget*, 1 april.
- Olsson, M., 2026b. "Kristersson försvarar kritiserad lagprocess: Verkligheten får visa om det funkar", artikel i *Altinget*, 27 april.
- Olsson, H. & Tanaka, S., 2024. "Varningen: Regeringens brädska kan ge sämre lagar", artikel i *Dagens Nyheter*, 12 mars
- Pelling, L., 2026. "Vad hvilja socialdemokraterna i migrationspolitiken?", artikel på *dagensarena.se*, 10 april.
- Premfors, R., 2015. *Riksdagen utvärderar*. Rapport från Förvaltningsakademien, Södertörns högskola.
- Rubin, B., 2025. "Det regeringen vill driva igenom är skandalöst svagt underbyggt", artikel i *Dagens Nyheter*, 22 maj.
- SVT, 2025. "Jimmie Åkesson öppnar för ministerstyre", artikel på *svt.se/nyheter*, 10 maj.
- Seböck, M. m.fl., 2023. "The Concept and Measurement of Legislative Backsliding", *Parliamentary Affairs* 76(4), s. 741–772.
- Sundström, G., 2025. "Nato och makten inom regeringen", i Mattson, I. (red.), *Sverige i Nato*. Dialogos.
- Teorell, J. m.fl., 2026. *Huset på Helgeandsholmen: Om riksdagen och demokratin*. Demokratirådets rapport 2026, SNS.
- Thurfjell, K., 2024. "Nej för fan, kom inte hit och jobba", artikel i *Svenska Dagbladet*, 26 april.
- Wenander, H., 2015. "Förvaltningens lagprövning", i *Förvaltningsrättslig tidskrift* (3), s. 421–458.
- Wodak, R., 2015. *The Politics of Fear: What Right-Wing Populist Discourses Mean*. SAGE Publications Ltd.
- Wolodarski, P., 2025. "Så motarbetade regeringen DN:s granskning – tills Simon började ställa frågor", artikel i *Dagens Nyheter*, 9 november.
- Yesilkagit, K. m.fl., 2024. "The Guardian State: Strengthening the public service against democratic backsliding", *Public Administration Review* 84(3), s. 414–425.
- Zamboni, M., 2025. "The Role of Constitution in Sweden. Addressing its Patchy Legal Legitimacy and the (Half-Way) Transition from Political to Legal Constitutionalism", *Vienna Journal on International Constitutional Law* 19(1), s. 47–85.

Prenumerera på Statsvetenskaplig tidskrift!
www.statsvetenskapligtidskrift.org